

**İNSAN HÜQUQLARI:
PARLAMENT ÜZVLƏRİ ÜÇÜN VƏSAİT**

- 10637 -

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Bu vəsait əslində ingilis dilində olmaqla Azərbaycan dilinə Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) professor Elmira Süleymanovanın təşəbbüsü və ümumi redaktəsi ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarı idarəsinin dəstəyi ilə tərcümə edilmişdir.

Müəllif:

Vəsait Vyana Universitetinin Lüdviq Bolsman adına İnsan Hüquqları İnstitutunun direktoru və BMT-nin İşgəncələr üzrə Xüsusi Məruzəçisi cənab Manfred Novak tərəfindən, cənab Jeroen Klok (İHAKİ) və xanım İngeborq Şvartsın (PAB) töhfələri ilə yazılmışdır.

Şərhlər aşağıdakı şəxslərdən daxil olmuşdur:

Parlamentlararası Birlik (PAB): Parlament Üzvlərinin İnsan Hüquqları üzrə Komitənin üzvləri: xanım Ann Cloyd (Birləşmiş Krallıq), cənab Xuan Pablo Letelye (Çili), cənab Mahamane Usmane (Niger), xanım Veronika Nedvedova (Çex Respublikası) və cənab Mahinda Samarasinge (Şri-Lanka); və PAB-ın vəzifəli şəxsləri: cənab Anders B. Conson və cənab Rojye Hyuzenqa.

BMT-nin İnsan hüquqları üzrə Ali komissarının İdarəsi (İHAKİ): cənab Zdzislaw Kedzia, xanım Ceyn Konners, cənab Markus Şmidt və cənab Julian Burger.

Əsil versiyası: İngilis dilində

Üz səhifənin tərtibatı: Aloys Robellaz, les Studios Lolos, Karoj, İsveçrə
Fransada SADAG, Bellegarde-sur-Valserine tərəfindən dərc edilmişdir

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra insan hüquqları siyasi fikirlərdə daha çox yayılmışdır. Zülm və yoxsulluqdan azadlıq uğrunda mübarizə, yəqin ki, bəşəriyyətin özü kimi qoca olduğu ilə yanaşı, Müharibə zamanı insan ləyaqəti kütləvi şəkildə təhqir edilmiş və gələcəkdə belə dəhşətin qarşısının alınması zərurəti hiss olunmuşdur ki, bu isə insanın yenidən mərkəzdə yerləşdirilməsinə və insan hüquqlarının və əsas azadlıqların beynəlxalq səviyyədə kodifikasiyasına gətirib çıxarmışdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən 1948-ci ildə qəbul edilmiş İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə bu məqsədə nail olunması yolunda ilkin addım olmuşdur. O, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində əks etdirilmiş “insan hüquqları” məfhumunun hüquqi izahı kimi qəbul edilir. Ümumi Bəyannamə, 1966-cı ildə qəbul edilmiş Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt ilə birlikdə İnsan Hüquqlarına dair Beynəlxalq Bil kimi tanınan sənədi təşkil edirlər. 1948-ci ildən sonra insan hüquqları və əsas azadlıqlar, əslində, insan həyatının, demək olar ki, hər bir aspektinə toxunan və mülki, siyasi, iqtisadi və mədəni hüquqların geniş spektrini əhatə edən yüzlərlə ümumdünya və regional, məcburi və qeyri-məcburi sənədlərdə sistemləşdirilmişdir. Bununla da, insan hüquqlarının kodifikasiyası əsasən tamamlanmışdır. BMT-nin Baş katibi cənab Kofi Annan qeyd etdiyi kimi, bu günün əsas çağırışı – qəbul edilmiş standartları tətbiq etməkdir.

Əvvəlki illərdə diqqət insanların Ümumi Bəyannamənin 21-ci maddəsində təsbit edilmiş dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququnun həyata keçirilməsi vasitəsi olan parlamentə qarşı böyük dərəcədə artmışdır. Doğrudan da, insan hüquqları hər kəs üçün gerçəkləşdiyi halda, parlamentlər öz rolunu tam şəkildə oynamaq və bu məqsədlə malik olduqları xüsusi səlahiyyətləri, yəni qanunların qəbul edilməsi, büdcənin təsdiq edilməsi və Hökumətə nəzarət edilməsi üzrə səlahiyyətlərini həyata keçirməlidirlər.

Parlamentlararası Birlik (PAB), BMT-nin insan hüquqlarına qarşı qayğısını bölüşdürən təşkilat kimi, parlamentlərin insan hüquqlarının müdafiəçisi rolunu gücləndirməyə çalışır. Ötən illər ərzində onun tərəfindən bu məqsədlə

həyata keçirilmiş fəaliyyət göstərmişdir ki, adətən parlament üzvləri insan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi çərçivələri, ölkələrinin insan hüquqları sahəsində sənədləri imzalamaqla qəbul etdikləri öhdəliklər, habelə onların həyata keçirilməsinə nəzarət etmək məqsədilə mövcud olan müxtəlif beynəlxalq və regional insan hüquqları qurumları və mexanizmləri barədə məlumatla malik deyil.

Bu səbəbdən PAB və BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarının Aparatı (İHAK) – bütün mülki, mədəni, iqtisadi, siyasi və sosial hüquqlarının hər kəs tərəfindən effektiv həyata keçirilməsini dəstəkləmək və müdafiə etmək səlahiyyətinə malik olan BMT-nin agentliyi tərəfindən insan hüquqları, həmçinin onların dəstəklənməsi və müdafiəsinə yönəlmiş beynəlxalq və regional sistemlər barədə əsas məlumatı əks etdirən vəsaitin dərc edilməsi təklifi irəli sürülmüşdür.

Vəsaitin hazırlanması tanınmış insan hüquqları eksperti, hazırda BMT-nin İşgəncələr üzrə Xüsusi məruzəçisi cənab Manfred Novaka tapşırılmışdır. Bu vəzifənin həyata keçirilməsində o, PAB-ın Parlament Üzvlərinin İnsan Hüquqları Komissiyasının, habelə İHAK və PAB-ın vəzifəli şəxslərinin töhfə və tövsiyələrindən istifadə etmişdir.

Görmək heç də çətin deyil ki, beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən təsbit edilmiş insan hüquqları normaları, standartları və prinsiplərinə baxmayaraq, biz, BMT-nin təsisçilərinin çalışdığı “qorxu və ehtiyacdən azad” dünyada yaşamaqdan uzaqdayıq. Buna görə də hər iki təşkilatın ümidi edir ki, Vəsait dünyanın hər bir parlament üzvü üçün ölkələrinin üzərinə götürdükleri insan hüquqları öhdəlikləri nəzərə alınmaqla öz qanunvericilik, nəzarət və təmsilçilik fəaliyyətinin həyata keçirilməsində vacib vasitə olacaq və insan hüquqlarının ölkələrində və bütün dünyada dəstəklənməsi və müdafiəsi üzrə vacib rolu oynamaqda yardım edəcəkdir.

Luiza Arbur
BMT-nin
İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarı

Anders B. Conson
Parlamentlərarası Birliyin
Baş katibi

BU VƏSAİT NƏDƏN İBARƏTDİR?

- I hissədə insan hüquqlarını tənzimləyən əsas prinsiplərin və beynəlxalq insan hüquqları sənədlərinə əsasən dövlətlərin öz üzərinə götürdükleri öhdəliklərin xülasəsi verilir. Burada insan hüquqları sahəsində beynəlxalq və regional hüquq normaları təqdim edilir, həmçinin müxtəlif beynəlxalq və regional insan hüquqları orqanlarının, o cümlədən əsas beynəlxalq insan hüquqları sazişlərinin həyata keçirilməsi üzərində monitorinqi aparan orqanların fəaliyyəti izah edilir.
- II hissənin 11-ci Fəslə insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi məqsədilə parlament fəaliyyətinə həsr olunur. Burada parlamentlərin və onların üzvlərinin bu sahədə fəaliyyətinin konkret misalları verilir. “Siz nə edə bilərsiniz” qutuları belə fəaliyyətin yoxlama siyahısıdır.
- 12 və 13-cü fəsillərin məqsədi – İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə təmin olunan hər bir hüququn əsas məzmununu izah etmək və “Ədalətli məhkəmə hüququnun mənası nədir?” yaxud “Zəruri standartlarla yaşamaq hüququ nədir?” kimi suallara cavab verməkdir. Burada “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda” və “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda” inkişaf etdirilmiş əsas hüquqlar baxılır, mülkiyyət hüququna isə toxunulmur.

**İNSAN HÜQUQLARI:
PARLAMENT ÜZVLƏRI ÜÇÜN VƏSAIT**

MÜNDƏRİCAT

Giriş sözü

iii

I HİSSƏ

1-ci Fəsil:	İnsan hüquqları nədir?	1
	Anlayış	1
	İnsan hüquqlarına dair əsas prinsiplər	5
	İnsan hüquqları və dövlət suverenliyi	10
	Demokratiya, insan hüquqları və parlamentlər	11
2-ci Fəsil:	İnsan hüquqlarından dövlətlərin hansı öhdəlikləri irəli gəlir?	13
3-cü Fəsil:	İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq sənədlər	21
	İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq hüququn yaranması	21
	İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq bill	21
	İnsan hüquqlarına dair əsas sazişlər	23
	İnsan hüquqlarına dair BMT-nin digər sənədləri	25
4-cü Fəsil:	Hökumətlər insan hüquqlarını məhdudlaşdırma bilərmir?	27
	Məhdudlaşdırıcı müddəalar	27
	Fövqəladə vəziyyət zamanı məhdudlaşdırma	29
	İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq və regional sazişlərə dair qeyd-şərtlər	30
	Terrorizmə qarşı tədbirlər və insan hüquqları	31
5-ci Fəsil:	BMT-nin insan hüquqlarına dair sazişləri üzrə monitoring orqanları	35
	Üzvlük və fəaliyyət	35
	Hesabat proseduraları	36
	Fərdi şikayətlər üzrə prosedurlar	38
	Dövlətlərarası şikayətlər üzrə prosedurlar	39
	İQK və QQALK Fakültativ Protokoluna əsasən araşdırma prosedurları	41

vii

	İQK Fakültativ Protokoluna əsasən təsbit edilmiş, azadlıqdan məhrum etmə yerlərinə mütəmadi səfərlər sistemi	43
6-cı Fəsil:	BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası çərçivəsində Nizamnaməyə əsasən insan hüquqlarının müdafiəsi sistemi	45
	“1503” məxfi proseduru	45
	Xüsusi prosedurlar	47
	İnsan Hüquqlarının Dəstəklənməsi və Müdafiəsi üzrə Alt-komissiya	49
7-ci Fəsil:	BMT-nin İnsan hüquqları üzrə Ali Komissarının İdarəsi	51
8-ci Fəsil:	İnsan hüquqlarının BMT-nin fəaliyyətinə inteqrasiya edilməsi	55
	Baş Assambleyada və onun daimi proqramlarında insan hüquqları	56
	İnsan hüquqları və Təhlükəsizlik Şurası	57
	İnsan hüquqları və “BMT ailəsi”	57
9-cu Fəsil:	İnsan hüquqları üzrə regional sazişlər və monitoring	61
	Afrika	61
	Amerika	63
	Ərəb regionu	64
	Asiya və Sakit Okean regionu	65
	Avropa	65
10-cu Fəsil:	Cəzasızlığa qarşı mübarizə: Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (BCM)	67
	Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (ICTY) və Ruanda üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (ICTR)	68
	Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (BCM)	68
	Cəzasızlığa qarşı mübarizə üzrə fəaliyyət vasitəsilə insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsinə dair Prinsiplər	72

II HİSSƏ

11-ci Fəsil:	İnsan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsində parlament üzvlərinin rolu	75
	Əsas prinsiplər	75
	İnsan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi məqsədilə parlament fəaliyyəti	78
12-ci Fəsil:	Parlament üzvləri İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə nəzərdə tutulmuş mülki və siyasi hüquqlar barədə nə bilməlidir?	99
	Yaşamaq hüququ	99
	İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və cəzaların qadağan olunması:	
	şəxsi toxunulmazlıq və ləyaqət hüququ	110
	Şəxsi azadlıq hüququ	116
	Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi: ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ	120
	Şəxsi həyata hörmət və ailə həyatının müdafiəsi hüququ	125
	Hərəkət azadlığı	131
	Fikir, vicdan və din azadlığı	135
	Fikir və ifadə azadlığı	138
	Dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığı	148
	Dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ	151
13-cü Fəsil:	Parlament üzvləri İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə nəzərdə tutulmuş iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar barədə nə bilməlidir?	157
	Sosial və iqtisadi cərəyanlar və inkişaf	157
	Sosial təminat hüququ	164
	İşləmək hüququ və əmək hüquqları	166
	Kifayət olan həyat səviyyəsi hüququ	169
	Təhsil hüququ	184
	Yekun qeyd	189
	İxtisarlar siyahısı	190
Əlavə 1	İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə	192
Əlavə 2	Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt	198
Əlavə 3	İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt	218
Əlavə 4	İnternetdə beynəlxalq sənədlər	230

I-Cİ FƏSİL: İNSAN HÜQUQLARI NƏDİR?

Anlayış

İNSAN HÜQUQLARI – İNSANIN ÖZ İNSAN LƏYAQƏTİNƏ GÖRƏ MALİK OLDUĞU HÜQUQLARDIR

İnsan hüquqları insanların ən əsas hüquqlarıdır. Onlar fərdi şəxslərlə hakimiyyət strukturları, xüsusilə dövlət arasında münasibətləri müəyyən edirlər. İnsan hüquqları dövlət hakimiyyətinin hüdudlarını müəyyən edir və eyni zamanda dövlətlərdən insanlar tərəfindən insan hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün müvafiq mühiti təmin edən müsbət tədbirləri görməyi tələb edir. Son 250 ilin tarixi belə mühitin yaradılması uğrunda mübarizə ilə səciyyələnmişdir. 18-ci əsrin axırlarında Fransa və Amerika inqilablarından başlayaraq insan hüquqları ideyası inqilab hərəkatlarını hüquqların, həmçinin hakimiyyət sahibləri, xüsusilə hökumətlər üzərində nəzarətin əldə edilməsinə istiqamətləndirmişdir.

İNSAN HÜQUQLARI DÖVLƏTLƏRİN KONSTITUSİYALARINDA VƏ BEYNƏLXALQ HÜQUQDA TƏSBİT EDİLMİŞ FƏRDİ VƏ KOLLEKTİV HÜQUQLARIN CƏMİDİR

Hökumətlər və vəzifələrin digər daşıyıcıları borcludur ki, öhdəliklər yerinə yetirilmədiyi təqdirdə qanuni hüquqlar və müdafiə vasitələri üçün əsas yaradan insan hüquqlarına hörmət etsin, onları müdafiə etsin və həyata keçirsinlər (bax 2-ci Fəsil). Əslində, iddiaları irəli sürmək və kompensasiya tələb etmək imkanı insan hüquqlarını etik və ya dini dəyərlər sistemlərinin qaydalarından fərqləndirir. Hüquqi baxımdan insan hüquqları suveren

dövlətlər tərəfindən tanınmış və onların konstitusiyalarında və beynəlxalq hüquqda təsbit edilmiş fərdi və kollektiv hüquqların cəmi kimi müəyyən edilə bilər. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra BMT insan hüquqlarının müəyyən olunmasında və irəli çəkilməsində başlıca rol oynamışdır ki, onlar sonradan dövlətlər çərçivəsində əsasən inkişaf etdirilmişdir. Bunun nəticəsində, ölkələrin əksəriyyəti tərəfindən ratifikasiya edilmiş müxtəlif beynəlxalq və regional sazişlərdə və sənədlərdə insan hüquqları kodifikasiya olunmuş və bu gün ümumiliklə tanınmış yeganə dəyərlər sistemini təşkil edir.

Əlavə məlumat №1

İnsan hüquqları nümunələri:

insan hüquqlarına aid azadlıqlar, hüquqlar və qadağalar

Mülki və siyasi hüquqlar sahəsində

- Yaşamaq hüququ
- İşgəncə və qəddar, qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftara məruz qalmaqdan və ya cəzalandırmaqdan azadlıq
- Kəlləlik və məcburi əməkdən azadlıq
- Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ
- Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin humanist davranışa malik olmaq hüququ
- Hərəkət azadlığı
- Ədalətli məhkəmə hüququ
- Retroaktiv cinayət qanunlarının qadağan olunması
- Şəxsin hüquqi subyektivliyinin tanınması
- Şəxsi həyat hüququ
- Fikir, vicdan və din azadlığı
- Fikir və ifadə azadlığı
- Müharibənin təbliğatının və milli, irqi, yaxud dini nifrətə təhrikin qadağan olunması
- Toplaşmaq azadlığı
- Birləşmək azadlığı
- Nikaha daxil olmaq və ailə qurmaq hüququ
- Dövlət işlərinin aparılmasında iştirak etmək, səs vermək, seçilmək və dövlət qulluğuna daxil olmaq hüququ
- Qanun qarşısında bərabər olmaq və ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququ

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində

- İşləmək hüququ
- Ədalətli və əlverişli əmək şəraiti hüququ
- Həmkarlar ittifaqlarını yaratmaq və onlara daxil olmaq hüququ
- Sosial təhlükəsizlik hüququ
- Ailənin mühafizəsi
- Qənaətbəxş həyat səviyyəsinə, o cümlədən kifayət qədər qida, paltar və mənzilə malik olmaq hüququ
- Sağlamlıq hüququ
- Təhsil almaq hüququ

Kollektiv hüquqlar sahəsində

- Xalqların hüquqları:
- Öz müqəddəratını təyin etmək
- İnkişaf
- Təbii sərvətlər və ehtiyatlardan sərbəst istifadə etmək
- Sülhdə yaşamaq
- Sağlam mühitdə yaşamaq
- Digər kollektiv hüquqlar:
- Milli, etnik, dini və dil azlıqlarının hüquqları
- Yerli əhalinin hüquqları

İNSAN HÜQUQLARI MÜXTƏLİFDİR

İnsan hüquqları həyatın bütün aspektlərini əhatə edir. Onların həyata keçirilməsi nəticəsində qadınlar və kişilər öz həyatlarını azadlıq, bərabərlik və insan ləyaqətinə hörmət mühitində qurmaq və müəyyən etmək imkanlarını əldə edirlər. İnsan hüquqları mülki və siyasi hüquqlar, sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlar, həmçinin xalqların öz müqəddəratını təyin etmək, bərabərlik, inkişaf, sülhdə və təmiz mühitdə yaşamaq hüquqlarından ibarətdir. “Birinci nəsil hüquqları” kimi tanınan mülki və siyasi hüquqların dövlətin şəxsi işlərə müdaxilə etməmə konsepsiyasına əsaslandığı, “ikinci nəsil hüquqları” kimi tanınan sosial, iqtisadi və mədəni hüquqların isə dövlət tərəfindən müsbət tədbirlərin görülməsini tələb etdiyi iddia edilsə də, bu gün ümumiliklə tanınmışdır ki, insan hüquqlarının gerçəkləşməsi üçün dövlətlər və beynəlxalq ictimaiyyət insan hüquqlarının bütövlükdə həyata keçirilməsi üçün zəruri şəraitin və hüquqi çərçivələrin yaradılması məqsədilə addımlar

atmalıdır. “Nəsil” terminologiyası soyuq müharibə dövründə işlənmiş dilə qaytarır; bu gün bütün insan hüquqlarının universallığı, bölünməzliyi və qarşılıqlı asılılığı prinsipləri vurğulanır.

əlavə məlumat №2

İnkişaf hüququ

İnkişaf hüququ insanı inkişaf prosesinin mərkəzində yerləşdirir və etiraf edir ki, insan inkişafın əsas iştirakçısı və fayda götürəni olmalıdır.

BMT-nin İnkişaf hüququ haqqında Bəyannaməsində bildirilir ki,

1. “... hər bir insan və bütün xalqlar bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqların tam şəkildə gerçəkləşə biləcək iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi inkişafda iştirak etmək, buna töhfə vermək və bundan faydalanmaq hüququna malikdir”, [və]
2. “İnkişafa dair insan hüququ ilə həmçinin, İnsan Hüquqları haqqında hər iki Beynəlxalq Pakta uyğun olaraq, xalqların bütün təbii sərvət və ehtiyatları üzərində tam suverenliyin həyata keçirilməsi üzrə ayrılmaz hüquq daxil olmaqla xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququ nəzərdə tutulur”.

İnkişaf hüququ bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqların bölünməzliyi və qarşılıqlı asılılığı prinsipinə əsaslanır. Mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsi, dəstəklənməsi və müdafiəsinə bərabər və zəruri diqqət yetirilməlidir.

2000-ci il sentyabr tarixli Minillik İnkişaf Məqsədlərində yoxsulluğun aradan qaldırılması inkişaf prosesinin başlıca məqsədi kimi müəyyən edilmişdir. BMT-nin üzv-dövlətləri digərləri arasında aşağıdakı məqsədlərə 2015-ci ilə qədər nail olmaq öhdəliyini götürmüşlər: gündə 1 dollardan az miqdara yaşayan və aclığa məruz qalan insanların miqyasını yarıya kimi azaltmaq; bütün oğlan və qızlar üçün ümumi ibtidai təhsilə nail olmaq; uşaq ölümünü üçdə iki dəfə azaltmaq; ana ölümü dərəcəsini dördüdə üç dəfə azaltmaq; HIV/QİÇS, malyariya və digər əsas xəstəliklərə qarşı mübarizə aparmaq; ətraf mühitin davamlı inkişafını təmin etmək və inkişaf naminə global həmrəyliyi inkişaf etdirmək (Məqsədlərin tam siyahısı üçün bax əlavə məlumat №76).

İnsan hüquqlarına dair əsas prinsiplər

İNSAN HÜQUQLARI UNİVERSALDIR

“İnsan hüquqları mədəniyyətsizliyə yaddır və bütün xalqlar üçün doğmadır; onlar universaldır”.

*Kofi A. Annan, BMT-nin Baş katibi
İnsan Hüquqları Günü, 1992-ci il dekabrın
10-da Tehran Universitetində çıxış*

İnsan hüquqları universaldır, çünki onlar irq, rəng, cins, etnik və ya sosial mənsubiyyət, din, dil, milliyət, yaş, cinsi oriyentasiya, əlillik, yaxud hər hansı digər səciyyəvi göstəricilərdən asılı olmayaraq hər bir insanın ləyaqətinə əsaslanır. Onlar bütün dövlətlər və xalqlar tərəfindən qəbul olunduğundan, hər bir insana münasibətdə bərabər şəkildə və ayrı-seçkilik olmadan tətbiq edilir, həmçinin hər kəs və hər yerdə eynidir.

İNSAN HÜQUQLARI AYRILMAZDIR

İnsan hüquqları ayrılmazdır, çünki heç bir insan, dəqiq müəyyən edilmiş qanuni şərtlər istisna edilməklə, öz insan hüquqlarından məhrum edilə bilməz. Məsələn, şəxsin günahı məhkəmə tərəfindən müəyyən edildiyi halda onun azadlıq hüququ məhdudlaşdırıla bilər.

əlavə məlumat №3

İnsan hüquqları: Qərb konsepsiyası?

İnsan hüquqlarının universallığı bəzən onların Qərb anlayışı, dünya miqyasında təbliğ edilən neokolonial yanaşmanın hissəsi olması bəhanəsi ilə şübhə altına alınır. BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatının (YUNESKO) 1968-ci ildə dərc etdiyi araşdırmada¹ aydın şəkildə göstərilmişdir ki, insan hüquqlarının əsaslarını təşkil edən dərin arzular bütün sivilizasiya və dövrlərdə olan konsepsiyalara - ədalət, şəxsin toxunulmazlığı və ləyaqəti, incitmə və təqiblərdən azadlıq, həmçinin şəxsin kollektiv tədbirlərdə iştirak etməsi konsepsiyalarına uyğundur. Bu gün, insan hüquqlarına dair əsas beynəlxalq sənədlərin mədəni, dini və siyasi ənənələrinin bütün spektrini əhatə edən xalqların əksəriyyəti tərəfindən qəbul və təsdiq edilməsi faktı insan hüquqlarının universallığını möhkəmləndirir.

¹ Le Droit d'être un homme, anthology of texts prepared under the disrection of Jeanne Hersch, UNESCO and Robert Laffont, 1968.

İNSAN HÜQUQLARI BÖLÜNMƏZ VƏ BİR BİRİNDƏN ASILIDIR

İnsan hüquqları bölünməz və bir birindən asılıdır. Bir insan hüququnun digər insan hüquqlarını doğurduğundan və onlardan asılı olduğundan belə hüququn pozulması başqa insan hüquqlarının həyata keçirilməsinə təsir edir. Məsələn, yaşamaq hüququ qidaya və qənaətbəxş həyat səviyyəsinə malik olmaq hüququnu şərtləndirir. Dövlət vəzifəsinə seçilmək hüququ əsas təhsilə malik olmaq hüququnu nəzərdə tutur. İqtisadi və sosial hüquqların müdafiəsi ifadə, toplaşmaq və birləşmək azadlıqlarını şərtləndirir. Bununla belə, mülki və siyasi hüquqlar, həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar bir birini tamamlayır və hər bir insanın ləyaqəti və toxunulmazlığı üçün bərabər şəkildə əhəmiyyətlidir. Bütün hüquqlara hörmət edilməsi davamlı sülh və inkişaf üçün ilk şərtidir.

1993-cü ildə Vyanada keçirilmiş İnsan Hüquqları üzrə Dünya Konfransında beynəlxalq ictimaiyyət insan hüquqlarının bütöv konsepsiyasını təsdiq etmişdir.

“Bütün insan hüquqları universal, bölünməzdir və bir birindən asılıdır və bir biri ilə əlaqəlidir. Beynəlxalq ictimaiyyət insan hüquqlarına global şəkildə ədalətli və bərabər şəkildə, eyni əsaslarla və eyni diqqətlə yanaşmalıdır. Milli və regional xüsusiyyətlərin və müxtəlif tarixi, mədəni və dini şəraitlərin nəzərə alınması zəruri olduğu ilə bərabər, bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqların dəstəklənməsi və müdafiəsi siyasi, iqtisadi və mədəni sistemindən asılı olmayaraq dövlətlərin vəzifəsidir”.

İnsan Hüquqları üzrə Dünya Konfransı, Vyana 1993-cü il, Vyana Bəyannaməsi və Fəaliyyət Proqramı, 5-ci hissə

əlavə məlumat №4

Mülki və siyasi hüquqlar və iqtisadi və sosial hüquqlar ayrılmazdır

İqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatının laureatı Amartya Sen bütün insan hüquqlarının ayrılmaz və bir birindən asılı olduğunu empirik təcrübəyə əsasən sübut etmişdir. Aclıq üzrə araşdırmasında o, misal üçün, nəticəyə gəlmişdir ki, zəngin və kasıb ölkələrdə fəaliyyətdə olan demokratiyalarda böyük aclıq baş verməmişdir, çünki belə dövlətlərdə, məsələn, media aclıq təhlükəsinə diqqət yetirəcək, siyasi partiyalar və ictimaiyyət isə buna reaksiya verəcəkdir. Demokratiya parlament üzvlərinin, hökumətlərin

və digər siyasətçilərin belə təhlükələrin diqqətdən kənar saxlanılması təhlükəsindən xəbərdar olmasını tələb edir.²

AYRI-SEÇKİLİYƏ MƏRUZ QALMAMAQ PRİNSİPI

Ən ağır insan hüquqlarının pozulması hallarının bəziləri müəyyən qruplara qarşı ayrı-seçkilik nəticəsində baş vermişdir. Buna görə də, insan hüquqları üzrə beynəlxalq və regional sənədlərdə dəqiq təsbit edilmiş bərabərlik hüququ və ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq prinsipi insan hüquqlarının mərkəzindədir. Bərabərlik hüququ dövlətləri məcbur edir ki, insan hüquqlarının heç bir səbəblərə, o cümlədən cins, irq, rəng, dil, din, siyasi və ya başqa fikir, milli, etnik və ya sosial, milli azlığa mənsubiyyət, əmlak, doğum, yaş, əlillik, cinsi oriyentasiya və sosial və ya başqa statusa görə ayrı-seçkilik olmadan həyata keçirilməsini təmin etsinlər. Çox vaxt müəyyən qruplar tərəfindən bütün və bəzi insan hüquqlarının tam şəkildə həyata keçirilməsinin qarşısını almaq üçün dövlətlərin və qeyri-dövlət subyektlərinin istifadə etdiyi ayrı-seçkilik meyarları belə xüsusiyyətlərə əsaslanırlar.

əlavə məlumat №5

Ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi

- Ayrı-seçkiliyin qadağan olunması insan hüquqlarının dayağıdır.
- Qanundakı fərqləndirmə faktların müxtəlifliyinə əsaslanmalıdır.
- Fərqlər iddiasız və obyektiv əsaslandırmanı tələb edir.
- Mütənasiblik prinsipi gözlənilməlidir.
- Ayrı-seçkilik üçün istifadə edilmiş və hazırda istifadə edilən əlamətlərə cins, irq, rəng, dil, din, siyasi və ya başqa fikir, milli, etnik və ya sosial, milli azlığa mənsubiyyət, əmlak, doğum, yaş, əlillik, cinsi oriyentasiya və sosial və ya digər status daxildir.

Faktların müxtəlifliyi qanundakı fərqləndirməni əsaslandırma bilər

Hər bir fərqləndirmə ayrı-seçkiliyi təşkil etmir. Obyektiv meyarlara əsaslanmış faktiki və qanuni fərqlər əsaslandırılmış ola bilər. Sübut etmə yükü Hökumətlərə mənsubdur: onlar tətbiq edilən hər hansı bir fərqlərin həqiqətən əsaslandırılmış və obyektiv olmasını göstərməlidir.

² Amartya Sen, *Poverty and Famines: An Essay on Entitlements and Deprivation*, Clarendon Press, 1982

Əməklə əlaqədar əsaslanmış fərqləndirmə

Avropa İttifaqının irqi bərabərlik və işdə bərabərlik üzrə iki təlimatı³ Hökumətlərə müəyyən hallarda fərqləndirilmiş rəftara icazə vermək üçün imkan yaradır. Bununla belə, fərqləndirməyə azsaylı hallarda, o cümlədən icrası həqiqətən irqi və ya etnik mənsubiyyət, din və ya etiqad, əlillik, yaş və ya cinsi oriyentasiya kimi əsaslarla fərqləndirməni tələb edən vəzifələr üçün yol verilir. Məsələn, aktyor və ya model vəzifələrində dürüstlük və realizm icraçılarından xüsusi mənşə və yaşda olmağı tələb edə bilər, həmçinin kilsə və ya oxşar təşkilatlarda vəzifələr icraçıları üçün əlaqələri cəlb edir və (belə orqanlarda ofis işi kimi digər vəzifələrdən fərqli olaraq) müəyyən etiqada mənsub olan şəxslərdən komplektləşməlidir.

Bəzi qruplar xüsusi hüquqlara malik ola bilər

Bərabərlik, universallıq və ayrı-seçkiliyin qadağan olunması prinsipləri üzvləri xüsusi müdafiəyə ehtiyacı olan xüsusi qrupların xüsusi hüquqlara malik olmasına mane olmur. Bu, xüsusi ehtiyacları olan qrupların, o cümlədən qadınlar, əcnəbilər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, qaçqınlar, məcburi köçkünlər, azlıqlar, yerli xalqlar, uşaqlar, əlillər, fəhlə miqrantlar və məhbusların müdafiəsinə yönəlmiş bir sıra insan hüquqları sənədlərinə aiddir. Eyni zamanda, qruplara məxsus insan hüquqları yalnız qrupun zəifliyi və ya tarix boyu ayrı-seçkiliyə məruz qalması kimi müəyyən (obyektiv) səbəblərlə əsaslandırıldığı halda universallıq prinsipinə uyğundur. Əks təqdirdə, xüsusi hüquqlar digər qruplara qarşı ayrı-seçkiliyə bərabər imtiyaz sayıla bilər.

Əlillərin xüsusi hüquqları: misal

Böyük Britaniyada 1995-ci il tarixli "Əlilliyə qarşı ayrı-seçkilik haqqında" Qanunla əməyin təşkilində və iş otaqlarında əlil işçilərin ehtiyacları üçün "ağlabaqan uyğunlaşdırma işlərinin" görülməsi işəgötürənlər üçün

³ Şüaranın şəxslərin irqi və ya etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bərabər şəkildə rəftar edilməsi prinsipini tətbiq edən 2000/43/EC nömrəli 2000-ci il 29 iyun tarixli və işdə və vəzifələrdə bərabər rəftar üzrə ümumi çərçivələri müəyyən edən 2000/78/EC nömrəli 2000-ci il 27 noyabr tarixli təlimatları.

məcburidir. Qanunda tələb edilən tədbirlərin dəqiq siyahısı verilir. Burada otaqların və avadanlığın dəyişdirilməsi, əlillərin müvafiq iş yerlərinə aparılması, onların vəzifələrinin digər işçilərə tapşırılması və alternativ iş saatların ayrılması daxildir.

Müvəqqəti xüsusi tədbirlər

Keçmişdə baş vermiş ayrı-seçkiliyin uzunmüddətli nəticələrini aradan qaldırmaq üçün müvəqqəti xüsusi tədbirlərin görülməsi zəruri ola bilər. "Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında" Konvensiyanın (QQALK)⁴ 4-cü maddəsinə dair 25 nömrəli Ümumi tövsiyədə⁵ belə tədbirlər "maarifləndirmə və dəstək proqramları, vəsaitlərin ayrılması və ya yenidən ayrılması, imtiyazlı şərait, məqsədli işəgötürmə və dəstəkləmə, iş vaxtına uyğun iş planı, kvota sistemləri kimi qanunvericilik, icra, inzibati və digər tənzimləyici sənədlər, siyasətlər və təcrübələrin geniş müxtəlifliyi" kimi müəyyən edilir.

Bərabərliyə nail olmaq məqsədilə görülməli tədbirlər: misal

Son illər ərzində Norveçin Cinsi Bərabərlik üzrə Ombudsmanı cinsi bərabərlik kontekstində kişilərin vəziyyətinə diqqət yetirmişdir. Nəticədə məzuniyyətlər haqqında qanunvericilik dəyişdirilmişdir ki, analıq üzrə məzuniyyət hüququ kişilərə də verilmişdir. Dəyişikliklərdən biri ondan ibarət olmuşdur ki, məzuniyyət müddətinin dörd həftəsi ata üçün saxlanılır. O, "ata kvotası" kimi tanınan bu hüquqdan istifadə etmədiyi halda ailənin məzuniyyətin bu hissəsinə hüququ itirilir. "Ata kvotası" 1993-cü ildə daxil edilmiş və bundan sonrakı 2 il ərzində atalıq məzuniyyətinə çıxan yeni ataların faizi 45-dən 70-ə kimi artmışdır. Ombudsman daha sonra uşaq tərbiyəsinə aid vəzifələrdə kişilərin potensialını artırmaq və bununla əmək bazarının həmin segmentində ciddi cinsi seqreasiyanı aradan qaldırmaq, habelə uşaqlara cinslərin roluna dair daha az stereotipli anlayışı təqdim etmək üçün bu sahədə bərabərliyə nail olmaq məqsədilə tədbirlərin görülməsini təklif etmişdir.

⁴ QQALK və parlamentlər üzrə əlavə məlumat üçün bax, The Convention on Elimination of All Forms of Discrimination against Women and its Optional Protocol: a Handbook for Parliamentarians, IPU, Geneva 2003.

⁵ İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq sənədlərin həyata keçirilməsinə nəzarət edən orqanlar müxtəlif hüquqları və dövlətlərin müvafiq öhdəliklərini "ümumi tövsiyələrdə" və "ümumi şərtlərdə" inkişaf etdirirlər. Detallar üçün bax, 5-ci Fəsil.

Məsələn, müəyyən əməklə məşğul olmaq, siyasi qərar qəbul edən orqanlarda işləmək və ya universitet təhsilini almaqla əlaqədar qadınlar üçün imtiyazlı şəraitin yaradılmasına yönəlmiş müvəqqəti kvota sistemləri qadınların ənənəvi olaraq az təmsil olunduğu və ayrı-seçkiliyə məruz qaldıqları sahələrdə həqiqi cinsi bərabərliyə nail olunmasını sürətləndirmək məqsədilə görülən müsbət tədbir kimi qiymətləndirilə bilər.

QQALK Konvensiyasının 4-cü maddəsinə əsasən belə müvəqqəti tədbirlər dəstəklənir və, buna görə də, kişilərə qarşı ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirilə bilməz. Eyni zamanda, imkanlar və şərait bərabərliyi məqsədlərinə nail olunduğu zaman belə tədbirlər dayandırılmalıdır. Əks təqdirdə, bunlar qadınlar üçün əsassız imtiyazları və kişilərə qarşı, müvafiq olaraq, ayrı-seçkiliyi təşkil edəcəkdir.

25 nömrəli Ümumi tövsiyəyə müvafiq olaraq, belə tədbirlərin görülməsi üçün keçmişdə baş vermiş ayrı-seçkiliyin sübut olunması zəruri deyil: “Qadınlara qarşı keçmişdə baş vermiş ayrı-seçkiliyin nəticələrinin müvəqqəti xüsusi tədbirlərlə aradan qaldırılması ilə bərabər, Konvensiyaya əsasən qadınların vəziyyətini kişilərlə faktiki olaraq və ya mahiyyətcə eyni vəziyyətə qədər təkmilləşdirilməsi üzrə dövlətlərin öhdəliyi keçmişdə baş vermiş ayrı-seçkiliyin sübutları olmadan belə mövcuddur”.

İnsan hüquqları və dövlət suverenliyi

Keçmişdə, insan hüquqlarına hələ də ölkənin daxili işi kimi baxıldıqda, digər dövlətlər və beynəlxalq ictimaiyyət hətta genosid kimi insan hüquqlarının ən ciddi pozulması hallarında müdaxilə edə bilməmişlər. Dövlətlərin suverenliyinə əsaslanan belə yanaşma iyirminci əsrdə, xüsusilə Nasist Almaniyasının hərəkətləri və İkinci Dünya Müharibəsi zamanı baş vermiş vəhşiliklər nəticəsində şübhə altına alınmışdır. Bu gün insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi beynəlxalq ictimaiyyətin qanuni maraqları və məsuliyyəti kimi qiymətləndirilir. Eyni zamanda, *ümumi hüquqi öhdəliklər və dövlət suverenliyi arasında ziddiyyətlər yalnız fərdi qaydada, mütənasiblik prinsipinə* –hakimiyyət tərəfindən universallıq anlayışına uyğun görülən bütün tədbirlərin insan hüquqlarına riayət edilməsinə nail olmaq üçün zəruri olanlardan kənara çıxması prinsipinə uyğun həll oluna bilər.

“Bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqların dəstəklənməsi və müdafiəsi BMT-nin məqsədləri və prinsiplərinə, xüsusilə beynəlxalq əməkdaşlıq məqsədinə uyğun olaraq onun prioritet məqsədi kimi qiymətləndirilməlidir.

Həmin məqsədlər və prinsiplər çərçivəsində bütün insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi beynəlxalq ictimaiyyətin qanuni maraqlarını təşkil edir.”

İnsan Hüquqları üzrə Dünya Konfransı, Vyana 1993-cü il Vyana Bəyannaməsi və Fəaliyyət Proqramı, 4-cü paragraf

Demokratiya, insan hüquqları və parlamentlər

Son onillik ərzində demokratiya ilə insan hüquqları arasında qarşılıqlı əlaqələr geniş şəkildə öyrənilmişdir. Demokratiya hazırda konstitusiyaya və siyasi hakimiyyətin yerinə yetirilməsi üçün prosessual qaydalar komplekti, habelə insan hüquqları ilə bərabər şəxsin ləyaqətinin qorunması və dəstəklənməsi vasitəsi kimi qəbul olunur. 1995-ci ildə Parlamentlərarası Birlik beynəlxalq standartları inkişaf etdirmək və dünya miqyasında gedən demokratikləşmə proseslərinə töhfə vermək məqsədilə “Demokratiya haqqında Ümumi Bəyannamənin” işlənilməsi və hazırlanması prosesinə cəld olunmuşdur. 1997-ci ildə qəbul edilmiş Bəyannamədə demokratiya və insan hüquqları belə sıx əlaqələndirilmişdir ki, onlar ayrılmaz hesab oluna bilər.

Demokratiya bütün vətəndaşların onların həyatına təsir göstərən qərarların qəbul edilməsi zamanı söz deməyə bərabər şəkildə qadın olmasına əsaslanır. Dövlətin idarə olunmasında iştirak etməyə dair bu hüquq “İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin” 21-ci maddəsində və “Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın” (MSHP) 25-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Eyni zamanda, bu hüququn səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi vətəndaşlar, ilk növbədə, ifadə, birləşmək və toplaşmaq azadlığı kimi digər hüquqlara, həmçinin əsas iqtisadi və sosial hüquqlara malik olmalıdırlar. Daha sonra ictimaiyyətin iştirakını və nəzarətini mümkün edən təsisatlar mövcud olmalıdır. Buna görə parlament – insanların, insanlar üçün və insanlar tərəfindən idarəçiliyi təmin etmək məqsədilə mütəmadi, azad və ədalətli seçkilər vasitəsilə formalaşdırılmış suveren orqan – demokratiyanın əsas təsisatını təşkil edir. Qanunvericilik aktlarını qəbul etmək və icra hakimiyyətinin siyasəti və hərəkətlərini daimi nəzarət altında saxlamaq səlahiyyətinə malik orqan olan parlamentin həmçinin insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsində mühüm rolu vardır. Bundan əlavə, parlament məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyini təmin edən hüquqi əsasları və bununla da demokratiyanın və insan hüquqları müdafiəsinin əsasını təşkil edən Qanun Aliliyini yaradır. Bütün bunlara görə, parlament demokratiya və insan hüquqları üçün son dərəcə zəruridir.

“İdeal şəkildə, demokratiyanın əsas məqsədi – şəxsin ləyaqətini və əsas hüquqlarını qorumaq və dəstəkləmək, sosial ədalətə nail olmaq, cəmiyyətin iqtisadi və sosial inkişafını sürətləndirmək, cəmiyyətin birliyini gücləndirmək və dövlət sabitliyini dərinləşdirmək, habelə beynəlxalq sülh üçün əlverişli olan mühiti yaratmaqdır. İdarəetmənin forması qismində demokratiya bu məqsədlərə nail olmasının ən yaxşı yoludur və özünü tənzimləmək qabiliyyətinə malik olan yeganə siyasi sistemdir.”

*Parlamentlərarası Birlik, Demokratiya haqqında Ümumi Bəyannamə
Qahirə, sentyabr 1997-ci il, 3-cü paragraf*

2-Cİ FƏSİL: İNSAN HÜQUQLARINDAN DÖVLƏTLƏRİN HANSI ÖHDƏLİKLƏRİ İRƏLİ GƏLİR?

İnsan hüquqlarının, prinsip etibarilə, hər hansı bir şəxs və ya qrup tərəfindən pozula biləcəyinə və əslində qloballaşma fonunda qeyri-dövlət subyektləri (transmilli korporasiyalar, mütəşəkkil cinayətkarlıq, beynəlxalq terrorizm, partizan və ya yarı-hərbi qüvvələr və hətta hökumətlərarası təşkilatlar) tərəfindən insan hüquqları pozuntularının sayının artmasına baxmayaraq, hazırkı beynəlxalq hüquqa əsasən *yalnız dövlətlər insan hüquqları ilə əlaqədar birbaşa öhdəlikləri üzərlərinə götürür.*

İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq sazişlərə tərəfdar çıxmaqla dövlətlər üç geniş öhdəliyi üzərinə götürür: hörmət etmək, qorumaq və yerinə yetirmək vəzifələrini. Bu öhdəliklər və vəzifələr arasında tarazlığın müvafiq hüquqlara uyğun olaraq dəyişə biləcəyi ilə yanaşı, onlar, prinsip etibarilə, bütün mülki və siyasi hüquqlara və bütün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara münasibətdə tətbiq edilir. Bundan əlavə, dövlətlərin insan hüquqları pozuntularına qarşı yerli səviyyədə müdafiə vasitələri təmin etmək vəzifəsi vardır.

“Hörmət etmək öhdəliyi” nə deməkdir?

Dövlətin “hörmət etmək öhdəliyi” o deməkdir ki, dövlət müdaxilə etməkdən çəkinməlidir. Buna, hüquqların həyata keçirilməsini sarsıda biləcək hökumətlərin müəyyən hərəkətlərinin qadağan olunması aiddir. Məsələn, təhsil hüququna münasibətdə bu o deməkdir ki, Hökumətlər valideynlərin şəxsi məktəbləri təsis etmək və uşaqlarının öz əqidəsinə uyğun dini və mədəni tərbiyəsini təmin etmək azadlığına hörmət etməlidirlər.

“Qorumaq öhdəliyi” nə deməkdir?

“Qorumaq öhdəliyi” tələb edir ki, dövlətlər şəxsləri qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən sui-istifadələrdən qorunmalıdır. Təhsil hüququ yenə də misal ola bilər. Uşaqların təhsil hüququ üçüncü tərəflərin, o cümlədən valideynlərin və ailə, müəllim və məktəb, din, sektalar, tayfalar və işgüzar firmaların müdaxiləsindən və təsirindən dövlət tərəfindən qorunmalıdır. Dövlətlər bu öhdəliklə bağlı geniş mülahizə hədlərinə malikdir. Məsələn, şəxsi toxunulmazlıq və təhlükəsizlik hüququna görə dövlətlər geniş vüsət almış

qadın və uşaqlara qarşı *məişət zorakılığı* hallarına qarşı mübarizə aparmalıdır: ərin öz arvadına qarşı, yaxud valideynlərin öz övladlarına qarşı heç də hər bir zorakılıq aktının dövlətin məsuliyyətə cəlb olunmasına səbəb ola biləcək insan hüquqları pozuntusunu təşkil etmədiyinə baxmayaraq, Hökumətlər məişət zorakılığı hallarının sayını azaltmaq üçün müsbət tədbirləri – zəruri cinayət, mülki, ailə və inzibati qanunların qəbul edilməsi, polis və məhkəmə sahəsində treninqlər və ya maarifləndirmə formasında – həyata keçirməlidir.

qutu 99

Dövlətin hörmət etmək, qorumaq və yerinə yetirmək öhdəliyi: misallar

Hörmət etmək	Yaşamaq hüququ Polis oğurluq kimi az ağır cinayətin törədilməsi halında şübhəli şəxsin qaçmasının qarşısını almaq üçün onu həyatından məhrum etməməlidir
Qorumaq	Şəxs tərəfindən digər insanların həyatına təhlükə yaradan təhdümlər (öldürməyə sui-qəsd) cinayət hüququna əsasən müvafiq cəzaya gətirib çıxaran cinayət sayılmalıdır. Cinayət törədənləri məsuliyyətə cəlb etmək üçün polis bu kimi cinayətləri lazımı qaydada araşdırmalıdır.
Yerinə yetirmək	Dövlət orqanları uşaq ölümünü və səbəbləri aradan qaldırmaqla bəzən digər ölüm hallarını tədricən azaltmaq üçün qanunvericilik və inzibati tədbirləri həyata keçirməlidirlər. İşgəncə və ya qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzaların qadağan edilməsi
Hörmət etmək	Polis saxlanılan şəxslərin dindirilməsi zamanı işgəncədən istifadə etməməlidir.
Qorumaq	Dövlət orqanları məişət zorakılığına qarşı qanunvericilik və digər tədbirləri həyata keçirməlidir.
Yerinə yetirmək	Dövlət orqanları polis əməkdaşlarını üçün dindirmənin məqbul metodları üzrə hazırlamalıdır.
Hörmət etmək	Səs vermək hüququ Dövlət orqanları səsvermə prosesinə müdaxilə etməməli və seçki nəticələrinə hörmətlə yanaşmalıdır.
Qorumaq	Dövlət orqanları hakimiyyətdə olan şəxslər (o cümlədən siyasətçilər, tayfa və ailə başçıları, yaxud işgötürənlər) tərəfindən hədələrin qarşısını almaq üçün gizli səsverməni təşkil etməlidir.
Yerinə yetirmək	Dövlət orqanları azad və ədalətli seçkiləri təşkil etməli və mümkün qədər çox vətəndaşın səs vermək imkanında olmasını təmin etməlidir.
Hörmət etmək	Sağlamlıq hüququ Dövlət orqanları sağlamlıq hüququnu məhdudlaşdırmamalıdır (o cümlədən məcburi sterilizasiya və ya tibbi eksperimentlər vasitəsilə)
Qorumaq	Qadınların cinsi əzələrin sünneti qadağan edilməli və ləğv edilməlidir.
Yerinə yetirmək	Zəruri sayda xəstəxana və digər dövlət səhiyyə müəssisələri hamı üçün bərabər şəkildə açıq olan xidmətləri göstərməlidir.
Hörmət etmək	Qida hüququ Dövlət orqanları müvafiq qidadan istifadə etmənin qarşısını alacaq hər hansı tədbirlərdən (məsələn, torpaqdan özbaşına çıxarılmə) çəkinməlidir.
Qorumaq	Dövlət orqanları qida hüququnun güdrətli şəxslər və ya təşkilatlar tərəfindən pozulmasının (məsələn: içməli suları çirkəndirən kompaniya, yaxud kəndliləri çıxaran torpaq sahibi) qarşısını almaq üçün qanunları qəbul etməli və digər tədbirləri həyata keçirməlidir.
Yerinə yetirmək	Dövlət orqanları əhalinin müvafiq qidadan istifadəsini, həmçinin zəif qrupların özünü qidalandırmaya imkanlarını təmin etmək üçün siyasəti – aqrar islahatı kimi – həyata keçirməlidir.

“Yerinə yetirmək öhdəliyi” nə deməkdir?

“Yerinə yetirmək” öhdəliyinə əsasən dövlətlər müsbət tədbirləri görməlidir ki, insan hüquqları həyata keçirilə bilsin. Misal üçün, təhsil hüququna gəldikdə, dövlətlər hamı üçün məcburi ibtidai təhsil, pulsuz ümumi təhsil, ali təhsil, peşə hazırlığı, yaşlılar üçün təhsil, həmçinin savadsızlığın aradan qaldırılmasının üsulları və vasitələrini (o cümlədən kifayət qədər dövlət məktəblərinin yaradılması və ya zəruri sayda müəllimlərin işə götürülməsi kimi addımlar) təmin etməlidirlər.

Proqressiv gerçəkləşmə prinsipi

Proqressiv gerçəkləşmə prinsipi dövlətlərin yerinə yetirmək və qorumaq sahəsində müsbət öhdəliklərinə aiddir. Misal üçün, sağlamlıq hüququ hər kəsin sağlam olmaq hüququnu təmin etmir. Eyni zamanda, dövlətləri məcbur edir ki, öz iqtisadi imkanlarına, sosial və mədəni ənənələrinə uyğun olaraq və minimal beynəlxalq standartlara riayət etməklə hamı üçün müəyyən əsas səhiyyə xidmətlərindən istifadə etmək imkanını prinsip etibarilə təmin edə bilən dövlət səhiyyə sistemini təsis etsin və qorusunlar. Proqressiv gerçəkləşmə o deməkdir ki, hökumətlər tədricən uşaq ölümünü azaltmaq, əhalinin hər min nəfərinə həkimlərin sayını artırmaq, müəyyən yoluxmalara və epidemiyalara qarşı peyvəndlənmiş əhalinin faizini artırmaq və yaxud əsas tibb müəssisələrini təkmilləşdirmək üçün məqsəd və meyarları müəyyən etməlidirlər. Aydındır ki, kasıb ölkələrdə səhiyyə standartları hökumətlərin sağlamlıq hüququnu yerinə yetirmək öhdəliyini pozmaqla zəngin ölkələrdəkindən aşağı ola bilər. Eyni zamanda, dövlət səhiyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə müsbət tədbirlərin tamamilə olmamağı, reqressiv tədbirlər və ya müəyyən qrupların (o cümlədən qadınlar, yaxud dini və ya etnik azlıqlar) qəsdən tibb xidmətlərindən istifadədən kənarlaşdırılması sağlamlıq hüququnun pozulmasına gətirib çıxara bilər.

qutu 10

İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq və regional sazişlərə əsasən müdafiə vasitəsini əldə etmək hüququ

MSHP-ın 2 (3) -ci maddəsinə əsasən, üzv-dövlətlər “... hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxsi ... təsirli hüquqi müdafiə vasitələri ilə təmin etməyi” və b) belə müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərin “hüquqi müdafiə hüququnun səlahiyyətli məhkəmə, inzibati, yaxud qanunvericilik

hakimiyyəti orqanları, yaxud dövlətin hüquq sisteminin nəzərdə tutduğu diqər səlahiyyətli orqan tərəfindən bərqərar olmasını təmin etməyi” və “məhkəmə müdafiəsinin imkanlarını inkişaf etdirməyi” öhdəsinə götürürlər.

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyanın 13-cü maddəsində nəzərdə tutulur ki, “Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları pozulan hər kəs ... dövlət orqanları qarşısında səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə malikdir”.

San Xose Paktı kimi tanınan İnsan Hüquqlarına dair Amerika Konvensiyasının 25 (1) –ci maddəsi bu vasitəni ayrıca insan hüququ kimi təsbit edir: “Hər kəsin müvafiq dövlətin konstitusiyası və ya qanunları, həmçinin bu Konvensiya ilə tanınan əsas hüquqlarını pozan hərəkətlərdən müdafiə olunmaq üçün məhkəməyə sadə və təxirəsalınmaz, yaxud digər səmərəli şəkildə müraciət etmək hüququ vardır...”.

“Dövlətdaxili hüquqi müdafiə vasitələrinin təmin edilməsi vəzifəsi” nə deməkdir?

Hüquqlar məfhumu, öz mahiyyətindən əlavə, hüququn pozulduğu təqdirdə milli – məhkəmə, inzibati, qanunvericilik və ya digər – orqana müraciət etməyin mümkünlüyünü nəzərdə tutulur. Bununla da, hüquqlarına hörmət edilmədiyini iddia edən hər kəs zərərin ödənilməsinə təmin etmək səlahiyyətinə malik olan və qərarları icra olunan səlahiyyətli orqan qarşısında *səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsinə* tələb etmək imkanına malik olmalıdır.

Beynəlxalq məhkəməyə müraciət etmək hüququ

Dövlətdaxili səviyyədə zərərin ödənilməsi üçün bütün mümkün vasitələrin tükəndirməsindən sonra insan hüquqlarına dair beynəlxalq məhkəməyə müraciət etmək hüququ yalnız hissəli şəkildə qəbul edilmişdir. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasına əsasən şəxslər daimi fəaliyyət göstərən və qərarları məcburi xarakter daşıyan İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə müraciət edə bilərlər. “İnsan hüquqlarına dair Amerika konvensiyasının” müddəalarına əsasən şəxslərin insan hüquqlarına dair beynəlxalq məhkəməyə şikayət vermək hüququ vardır, lakin BMT-nin sazişlərinə əsasən belə hüquq tanınmır (daha ətraflı bax 5 və 9-cu fəsillərə).

Zərərin ödənilməsi hüququ

Səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsinə malik olmaq hüququ ilə nəzərdə tutulur ki, insan hüquqları pozuntusunun qurbanının çəkdiyi zərərin ödənilməsi hüququna malikdir. Dövlətin vəzifələrinə həmçinin pozuntulara yol vermiş şəxslərin, o cümlədən vəzifəli şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi və bu halların təkrarlanmasının qarşısının alınması daxildir. Əlavə məlumat Nəda zərərin ödənilməsinin müxtəlif formaları göstərilir.

Əlavə məlumat № 11

İnsan hüquqlarının pozulmasının qurbanlarının zərərin ödənilməsi hüququ:

Restitusiya: saxlanılmış şəxslərin azadlığa buraxılması, əmlakın bərpa edilməsi

Satisfaksiya: ictimaiyyət qarşısında üzr istəmək, “həqiqət komissiyaları”, insan hüquqlarının ağır pozuntularını törətmiş şəxslər barəsində cinayət işlərinin başlanması

Reabilitasiya: qurbanların bərpa olunmasına kömək etmək üçün hüquqi, tibbi, psixoloji və sosial tədbirlər (misal üçün, işgəncədən reabilitasiya mərkəzlərinin yaradılması)

Kompensasiya: maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsi

Halların təkrarlanmadığına təminat: qanunvericilik və inzibati dəyişikliklər, intizam tədbirləri

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulmasına qarşı hüquqi müdafiə vasitələri

Yuxarıda göstərilən hüquqi müdafiə vasitələri hüququna dair müddəalar (bax əlavə məlumat № 10) birbaşa mülki və siyasi hüquqlara aiddirsə, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı sazişlərin əksəriyyətində – o cümlədən “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt (İSMHP) və Avropa Sosial Xartiyasında – belə müddəalar nəzərdə tutulmur. Bunun səbəbi – iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların dövlətdaxili və ya beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin hələ ki bir çox hökumətlər və hətta bəzi alimlər tərəfindən şübhə altına alınmasıdır. Hüquqların iki kateqoriyası arasında fərqlərin tarixi soyuq müharibə zamanı aparılmış ideoloji müzakirələrdə başlanır. O zaman mülki və siyasi hüquqlar sırf “mənfii” – dövlətin müdaxiləsinə qarşı yönəlmiş

– hüquqlar kimi qəbul olunduğu halda, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar, misal üçün, hər kəs üçün məşğuliyyətin, sağlamlığın və tam sosial sığortanın təmin edilməsi məqsədini daşıyan “proqram hüquqları” – dövlət tərəfindən müsbət hərəkətləri tələb edən siyasi iddialar – kimi qəbul edilmişdir. Belə “proqram hüquqların” məhkəmə təminatı qeyri-mümkün hesab edilmişdir.

Beynəlxalq məhkəmələr, o cümlədən İnsan Hüquqları üzrə Avropa və ya Amerikaarası Məhkəmə qərara almışlar ki, dövlətlər mülki və siyasi hüquqların hörmət olunmasının təmin edilməsi üçün tədbirlər görməlidir. Dövlətlər, məsələn, əqləbatan müddətdə ədalətli mühakiməni təmin etmək vəzifəsini yerinə yetirmək qabiliyyətində olan məhkəmə sistemini təsis etməlidirlər. İsgəncə, zorakı itkin düşmə və ya məhkəmə qərarı olmadan cəzalandırma barədə məlumat olduğu hallarda pozuntuları törətmiş şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi və qurbanlara və onların ailə üzvlərinə kompensasiya və digər formada təzminat vermək məqsədilə dövlətlər tam şəkildə araşdırmaları aparmalıdırlar.

Belə şərait həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara münasibətdə də yaradıla bilər. Yuxarıda göstəriləyi kimi, beynəlxalq məhkəmələr mülki və siyasi hüquqlara aid öhdəliklərin, məsələn, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsində (ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ) təsbit edilmiş minimal təminatlara uyğun məhkəmə sisteminin təşkil edilməsi vəzifəsinin dövlət tərəfindən yerinə yetirilmədiyini məhkəmə prosesi nəticəsində qərara almaq imkanına malikdirlər. Bununla da iddia edilə bilər ki, həmin məhkəmələr eynilə ESCR-in 13 və 14-cü maddələrində təsbit edildiyi kimi, təhsil hüququnun minimal təminatlarına uyğun məktəb sisteminin, yaxud İSMHP-in 12-ci maddəsində təsbit edildiyi kimi, fiziki və əqli sağlamlığın yüksək standartına malik olmaq hüququnun minimal təminatlarına uyğun dövlət səhiyyə sisteminin təşkil edilməsi üzrə müsbət öhdəliyin dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilmədiyini məsələsinə baxmaq səlahiyyətinə malikdirlər.

Buna baxmayaraq, beynəlxalq məhkəmənin heç birinə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə əlaqədar qərar çıxarmaq səlahiyyəti verilməmişdir. Yeganə istisnalar – “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində insan hüquqları haqqında” Amerikaarası Konvensiyasının 1988-ci il Əlavə Protokolunun 19 (6)-ci maddəsinə əsasən təhsil hüququ və həmkarlar ittifaqlarını təşkil etmək hüququ ilə bağlı fərdi şikayətlərə baxmaq səlahiyyəti olan İnsan Hüquqları üzrə Amerikaarası Məhkəmə; habelə 1995-ci il Deyton Sülh Sazişinə 6 sayılı əlavəyə müvafiq olaraq müxtəlif iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsi zamanı bir çox ayrı-seçkilik halları

üzrə qərarlar çıxarmış Bosniya və Herseqovina üzrə İnsan Hüquqları Palatasıdır. 1993-cü il İnsan hüquqları üzrə Dünya Konfransında İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitəyə (BMT-nin digər sazişləri üzrə monitoring orqanı, yarı-məhkəmə ekspert orqanı olan – bax 5-ci fəsil) fərdi şikayət vermək hüququnu təsbit etmək məqsədilə “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın fakültativ protokolunun işləni hazırlanması prosesinin sürətləndirilməsinin qərara alınmasına baxmayaraq, bir çox hökumətlər bu vacib prosesə maneçilik törədirlər.

Əlavə məlumat №12

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində milli məhkəmələrin səlahiyyətləri: misal

Bəzi ölkələrdə milli məhkəmələr iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair işlərə baxmaq səlahiyyətinə malikdir. Konstitusiyada təsbit edilmiş iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar, o cümlədən qida, səhiyyə sistemindən istifadə etmək və mənzil hüquqlarının məhkəmə təminatı olan Cənubi Afrikanın yurisprudensiyasından müvafiq nümunələr göstərmək olar. *Grootboom işində (Government of the Republic of South Africa v. Irene Grootboom and others, CCT 11/00)* Konstitusiya Məhkəməsi presedent yaratmışdır. Cənubi Afrikanın Hökuməti, onun tərəfindən evsiz uşaqların və onların valideynlərinin sığınacaq (çadır, yığma ayaqyolu və mütəmadi su təchizatı) təmin edilməsi haqqında Keyptaun Ali Məhkəməsinin qərarından Məhkəməyə şikayət vermişdir. Bu qrup yağışlar nəticəsində su basmış qeyri-rəsmi kənddə məskunlaşmış, sonradan başqa yerə köçmüş, buradan işə qovulmuş və onların daxmaları yandırılmışdır. Əvvəlki kəndi başqaları tərəfindən zəbt edildikdən evsiz qalmış bu şəxslər idman meydanlarında çömələrək oturmuş və Konstitusiyada təsbit edilmiş mənzil hüququ və uşaq hüquqlarına istinad edərək Ali Məhkəməyə şikayətlə müraciət etmişlər. Mənzil hüququna aid şikayət rədd edilmiş, çünki Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, dövlət həmin hüququn öz “mümkün ehtiyatlarına” uyğun progressiv gerçəkləşməsi istiqamətində “əqləbatan” tədbirləri həyata keçirmişdir. Eyni zamanda, o, qərara almışdır ki, uşaqların konstitusiya ilə təmin edilən sığınacaq hüququna əsasən və uşaqların maraqlarına müvafiq olaraq, uşaqlar və onların valideynləri dövlət tərəfindən sığınacaq təmin olunmaq hüququna malik olmuşlar.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların məhkəmə aidiyyətindən kənar olmaları barədə dəlilin təkzib edilməsi üçün aşağıdakı çıxılmaz vəziyyətə görə hələ ki bir çox illər tələb oluna bilər: hökumətlər dövlətdaxili və beynəlxalq məhkəmələrə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair işlərə baxmaq səlahiyyətləri vermirlər; buna görə də, müvafiq presedent hüququ demək olar ki, yoxdur; və bu fakt həzən həmin hüquqların məhkəmə aidiyyətindən kənar olmasının – yaxud mülki və siyasi hüquqlardan daha az həcmdə məhkəməyə aid olmasının sübutu kimi qəbul edilir.

3-CÜ FƏSİL: İNSAN HÜQUQLARINA DAİR BEYNƏLXALQ SƏNƏDLƏR

İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq hüququn yaranması

İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq on doqquzuncu əsrdə, beynəlxalq hüquqda dövlətlər tərəfindən öz subyektlərinə qarşı “bəşəriyyətin vicdanını şok vəziyyətinə salan” vəhşiliklərin törədilməsi hallarında “humanitar müdaxilənin” qanuni sayılması barədə doktrinanın inkişaf etdirildiyi zaman yaranmışdır. Daha sonra, Qırımızı Xaç Hərəkatının təsiri və 1919-cu ildə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) yaranması müvafiq olaraq Cenevrə konvensiyalarının⁶, habelə sənaye işçilərinin ağır istismardan müdafiə edilməsinə və onların əmək şəraitinin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş ilk beynəlxalq konvensiyaların bağlanmasına gətirib çıxarmışdır. Birinci Dünya Müharibəsindən sonra bağlanmış azlıqlara dair sazişlər etnik və linqvistik azlıqların müdafiəsinə yönəlmiş və buna görə insan hüquqlarına dair müasir beynəlxalq sənədlərin sələfləri sayılır. Eyni zamanda, dəqiq desək, insan hüquqlarına dair ilk beynəlxalq konvensiya – Kəlləliyə qarşı Konvensiya – 1926-cı ildə qəbul edilmiş və gələcəkdə qüvvəyə minmişdir.

İnsan Hüquqlarına dair Beynəlxalq Bill

1945-ci ildə BMT-nin təsis edilməsi ilə *“irqi, cinsi, dil, yaxud din mənsubiyyətinə görə ayrı-seçkilik olmadan hamı üçün insan hüquqların və əsas azadlıqların təşviq edilməsi və dəstəklənməsi”*⁷ beynəlxalq ictimaiyyətin güddüyü əsas məqsədlərindən birinə çevrilmişdir. Nizamnamədə istifadə edilmiş “insan hüquqları” məfhumunun ilk etibarlı anlayışı İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə (1948-ci il) verilmiş və onun hüquqi

⁶ Cenevrə konvensiyaları və humanitar hüquqa dair əlavə məlumat üçün bax: Respect for International Humanitarian Law: a Handbook for Parliamentarians, IPU, Geneva, 1999.

⁷ BMT-nin Nizamnaməsi, I Fəsil, 1-ci maddə, üçüncü hissə.

baxımdan məcburi sənəd kimi hazırlanmadığına və qəbul edilmədiyinə baxmayaraq, Bəyannamə hazırda – 50 ildən çox keçdikdən sonra – insan hüquqları üzrə ümumi standart sayıla bilər.

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin qəbul edilməsi iki il çəkib, lakin “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın (MSHP) və “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın (İSMHP) mətnlərinin razılaşdırılması üçün 20 ilə yaxın vaxt tələb olundu. 6 il müddətində işlənilib hazırlanmasından sonra 1954-cü ildə onların mətnləri BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komitəsində yekunlaşdırılmışdır, lakin Baş Assambleyada onların qəbul edilməsi üçün 12 il tələb olundu. Tələb olunan 35 ratifikasiya sənədlərinin təqdim edilməsi və son nəticədə, Paktların qüvvəyə minməsi (1976-cı il) daha 10 il çəkdi. İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə və iki Pakt BMT-nin insan hüquqları üzrə yeganə ümumi sənədləridir. MSHP-in iki Fakültativ protokolları (1966 və 1989-cu illər) ilə birlikdə onlar adətən “İnsan Hüquqlarına dair Beynəlxalq Bill” kimi qəbul edilir.

“Bəyannamə - bəşəriyyətin ləyaqət, bərabərlik və təhlükəsizlik şəraitində yaşamaq üçün safarızlarını əks etdirən əbədi və qüdrətli sənəddir. O, minimal standartları nəzərdə tutur və mənəvi məsələləri məcburi hüquq çərçivələrinə çevirməyə kömək etdi...”

Sercio Vieyra, BMT-nin keçmiş İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarı, 2002-ci il dekabrın 10-da – İnsan Hüquqları Günündə verilmiş bəyannamə.

Əlavə məlumat №13

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə

BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komitəsi Eleanor Ruzvelt, Rene Kassin və Çarlz Meylik kimi məşhur şəxsiyyətlərin başçılığı ilə iki il müddətində İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin işlənilib hazırlanmasına müvəffəq olmuşdur. 1948-ci il dekabrın 10-da o, Baş Assambleya tərəfində qəbul edilmişdir. Bəyannamədə mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar, habelə hər kəsin “Bəyannamədə təsbit edilmiş hüquq və azadlıqların tam şəkildə həyata keçirilməsi mümkün olan sosial və beynəlxalq qaydada yaşamaq” hüququ təsbit edilir. Bəyannamənin məcburi sənəd olmadığına, həmçinin qəbul edildiyi za-

man sosialist dövlətlərin və Cənubi Afrikanın bitərəf qalmasına baxmayaraq, o, BMT-nin insan hüquqlarının anlamasını əks etdirən mənəvi və siyasi cəhətdən son dərəcə nüfuzlu sənədə çevrilmişdir. Bu gün o, insan hüquqlarının nizamnəməyə əsaslandırılmış müdafiə sisteminin (bax: 8-ci Fəsil) möhkəm bünövrəsi kimi xidmət edir. Bəyannamə, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt (MSHP), “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt (İSMHP) və MSHP-nin iki fakültativ protokolları ilə birlikdə İnsan Hüquqlarına dair Beynəlxalq Billi təşkil edirlər.

İnsan Hüquqlarına dair Əsas Sazişlər

İnsan Hüquqlarına dair Beynəlxalq Bill bir sıra daha xüsusi məcburi sənədlərlə əlavə edilmişdir. Bəzi sazişlərin yerinə yetirilməsi üzərində nəzarəti monitorinq orqanları həyata keçirir və iki Paktla birlikdə bunlar, insan hüquqlarına dair əsas sazişlər kimi tanınan sənədlər toplusunu təşkil edir (bax: 5-ci Fəsil). Həmin əlavə sənədlər aşağıdakılardır:

İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya (CERD; 1965-ci ildə qəbul edilmiş; 1969-cu ildə qüvvəyə minmişdir);

Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya (QQALK; 1979-cu ildə qəbul edilmiş; 1981-ci ildə qüvvəyə minmişdir);

İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzalara qarşı Konvensiya (İQK; 1984-cü ildə qəbul edilmiş; 1987-ci ildə qüvvəyə minmişdir);

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya (UHK; 1989-cu ildə qəbul edilmiş; 1990-cı ildə qüvvəyə minmişdir);

Bütün fəhlə mühacirlərin və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya (Fəhlə Mühacirlərə aid Konvensiya və ya FMK; 1990-cı ildə qəbul edilmiş; 2003-cü ildə qüvvəyə minmişdir).

İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq sazişlərin və müvafiq sənədlərin hazırlanması və qəbul edilməsi

İnsan hüquqlarına dair bütün sazişlər və əsas bəyannamələr bütün – hazırda 191 – üzv-dövlətlərin təmsil olunduğu yeganə orqan olan BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilir. Hazırlama prosesi adətən ümumi anlayışlar nəzərdə tutulan qeyri-məcburi bəyannamənin qəbul edilməsindən başlanır və hüquq baxımından məcburi olan standartların işlənilib hazırlanması üzrə daha çətin vəzifə şəklində davam olunur.

İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq sənədlərin mətnləri əvvəlcədən BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası tərəfindən hazırlanır ki, o isə, layihənin hazırlanmasının ilkin mərhələsini daimi orqan olan İnsan Hüquqlarının Təşviq Edilməsi və Müdafiəsi üzrə Alt-komissiyaya (bax: 8-ci Fəsil) və ya Komissiyanın bu məqsədlə yaratdığı sessiyalararası işçi qrupuna tapşırır (misal üçün, bu kitabın yazılması zamanı, məcburi itkin düşmə haqqında saziş layihəsi belə bir qrup tərəfindən hazırlanmışdır). Komissiyada və onun köməkçi orqanlarındakı hazırlama prosesi adətən bir neçə il, hətta onilliklərlə aparıla bilər.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasında mətn qəbul edildikdən sonra hazırlama prosesi adətən sürətlənir. Mətn sonra İqtisadi və Sosial Şura tərəfindən təsdiq edilməlidir. Bu, adətən bir sessiya zamanı baş verir. Nəhayət, layihə Baş Assambleya, xüsusilə onun Sosial, Humanitar və Mədəni İşlər üzrə Üçüncü Komitəsi tərəfindən müzakirə edilməli və rəsmi olaraq qəbul olunmalıdır. Əvvəllər, mətnin layihəsinin Üçüncü Komitə tərəfindən, demək olar ki, yenidən işlənməsi qeyri-adi hal deyildi. Eyni zamanda, son illərdə əsas siyasi qərarlar Komissiyada qəbul edilir və Baş Assambleyadakı iş bir və iki sessiya zamanı bir neçə qalan məsələlərin həll edilməsi ilə məhdudlaşır.

Sazişin Baş Assambleyada, adətən yekdilliklə, qəbul olunmasından sonra o, *üzv-dövlətlər tərəfindən imzalanması və təsdiq edilməsi* üçün açıq olur, Müəyyən sayda ratifikasiya və ya qoşulma sənədlərinin təqdim edilməsindən sonra o, qüvvəyə minir.

İnsan Hüquqlarına dair BMT-nin Digər Sənədləri

BMT və onun ixtisaslaşdırılmış agentlikləri xüsusi qruplara, o cümlədən qadınlara, qaçqınlara, xaricilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə, azlıqlara və yerli əhaliyə, məhbuslara, əlillərə, uşaqlara, gənclərə, həmçinin cinayətin qurbanlarına həsr olunmuş, insan hüquqlarına dair bir neçə digər

İnsan hüquqları standartlarının müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi mərhələləri

Bəyannamələr: qeyri-məcburi standartların təsbit edilməsi

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə (1948-ci il)

İnsan Hüquqları haqqında Amerika Bəyannaməsi (1948-ci il)

Məcburi beynəlxalq sazişlər və konvensiyalar

BMT-nin Paktları (1966-1976-cı illər)

İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında

Avropa Konvensiyası (1950-1953-cü illər)

İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası (1969-1978-ci illər)

İnsanların və Xalqların Hüquqları haqqında Afrika Xartiyası (1981-1986-cı illər)

İmplementasiya: insan hüquqları sazişlərinin monitoring orqanları və mexanizmləri

Şikayətlər proseduru

Hesabat proseduru

Araşdırma proseduru

Mütəmadi səfərlər sistemi

sənədləri qəbul etmişlər. Digər ümumi sənədlər köləlik, işgəncə, məcburi itkin düşmə, soyqırımı, məcburi əmək və dini dözümsüzlük kimi əsas insan hüquqlarının pozuntularına aiddir, yaxud diqqəti təhsil, məşğuliyyət, inkişaf, ədalət mühakiməsi, nikah, həmçinin birləşmək və informasiya azadlıqları sahəsində digər xüsusi insan hüquqları məsələlərinə yönəldirlər.

İnsan hüquqlarına dair sənədlərin ətraflı siyahısı 4-cü əlavədə verilir.

İnsan hüquqlarına dair yurisprudensiya

İnsan hüquqlarına dair sazişlər və konvensiyalar beynəlxalq monitorinq yerinə yetirən beynəlxalq *məhkəmələrin və ekspert orqanların* yurisprudensiya vasitəsilə daima inkişaf etdirilən canlı sənədlərdir. Həmin orqanlar ilkin standartların müddəalarını mövcud şəraitə uyğunlaşdırmaqla onların əsl mənasını inkişaf etdirən dinamik şərh vermişlər. Məsələn üçün, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının (1950-ci il) 3-cü maddəsinə əsasən işgəncə və ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzaların qadağan edilməsinin ilkin olaraq cismani cəzaların az ağır (o cümlədən Britaniya məktəblərində tətbiq edilən) formalarına aid olması nəzərdə tutulmamışdır; eyni zamanda, Konvensiyanın canlı sənəd kimi tətbiq edilməsi prosesində İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, 3-cü maddəyə əsasən cismani cəzaların heç bir formasına icazə verilmir. Eyni şəkildə, BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi (bax: 5-ci Fəsil) müəyyən etmişdir ki, MSHP-in 9-cu maddəsində azadlıq hüququ ilə bərabər təmin olunan şəxsin təhlükəsizlik hüququnun mənası sırf formal azadlıqdan məhrum olunması ilə məhdudlaşmamalıdır: Komitə dönüş yaratmış qərarda (Delgado Paez v. Colombia, 195/1985) müəyyən etmişdir ki, dövlətlər öz yurisdiksiyaları daxilində həbs olunmamış şəxslərin təhlükəsizliyinə əhəmiyyət verməyə bilməz və onların müdafiəsi üçün ağılabatan və müvafiq tədbirləri görməyə məcburdurlar.

4-CÜ FƏSİL: HÖKUMƏTLƏR İNSAN HÜQUQLARINI MƏHDUDLAŞDIRA BİLƏRMI?

Bəzi insan hüquqları, o cümlədən işgəncələrin və köləliyin qadağan edilməsi *mütləq xarakter daşıyır*. İQK-ın 1-ci maddəsində müəyyən edildiyi kimi, işgəncə ilə nəticələnən dindirmə metodların tətbiqi – misal üçün, elektrik şok və ağır fiziki ağrıya və ya psixi əzablara gətirib çıxaran digər metodlar – heç bir səbəblərlə, o cümlədən – terrorizmə qarşı mübarizə sahəsində – məhbüsdən gözlənilən terror hücumu barədə məlumatın alınması zərurəti kimi hallarda əsaslandırılı bilməz.

Əksər insan hüquqlarına hörmət olunması, müdafiəsi və yerinə yetirilməsi üzrə dövlətlərin öhdəlikləri ilə əlaqədar onlar *mülahizə hədlərinə* malikdir. Həmin öhdəliklərin əksəriyyətinin progressiv şəkildə gerçəkləşməsinə görə insan hüquqlarına dair öhdəliklərin dövlət tərəfindən pozub-pozulmadığının müəyyən edilməsi zamanı hər bir cəmiyyətin xüsusi sosial, siyasi, iqtisadi, dini və mədəni şəraitləri nəzərə alınmalıdır. Bununla da, insan hüquqlarının universallığı prinsipinin ilk növbədə insan hüquqlarının əsas məzmununa aid olduğu halda, hökumətlər, qeyd-şərtlər və məhdudlaşdırıcı müddəalarına, həmçinin progressiv gerçəkləşmə prinsipinə görə insan hüquqlarının öz milli mənafeələrinə uyğun həyata keçirilməsi üzrə geniş səlahiyyətlərə malikdir.

Məhdudlaşdırıcı müddəalar

İnsan hüquqlarına hörmət edilməsi üzrə bir çox öhdəliklərə münasibətdə məhdudlaşdırıcı müddəalar tətbiq olunur. Siyasi azadlıqların, o cümlədən ifadə, toplaşmaq və birləşmək azadlıqlarının həyata keçirilməsi vəzifə və öhdəliklər ilə müşayiət olunur və, buna görə, milli təhlükəsizlik, ərazi bütövlüyü və ya ictimai təhlükəsizlik, iğtişaşların və ya cinayətlərin qarşısının alınması, ictimai sağlamlıq və ya mənəviyyətinin qorunması, başqaların nüfuzunun və ya hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədilə onlara müəyyən formallıq, şərtlər, məhdudiyət və cəzalar tətbiq edilə bilər. İnsanlar öz söz və ya nümayişdə iştirak etmək azadlığından irqi və ya dini nifrətə təhrik, müharibənin təbliği, yaxud digərlərin cinayət törətməyə təhrik edilməsi üçün sui-istifadə etdiyi halda hökumətlərin başqaların insan hüquqlarının

müdafiəsi məqsədilə həmin azadlıqların həyata keçirilməsi ilə müdaxilə etmək öhdəliyi vardır. *Eyni zamanda, hər hansı bir müdaxilə, məhdudiyət və ya cəza dövlətdaxili qanuna uyğun həyata keçirilməli və demokratik cəmiyyətdə müvafiq məqsədlərə və milli mənaqətlərə nail olmaq üçün zəruri olmalıdır. Hər halda dövlətlər belə məhdudiyətlərin tətbiq edilməsi zəruriliyini göstərməli və yalnız qanuni məqsədlərə mütənasib olan tədbirləri görməlidir.*

Əlavə məlumat №17

Hətta müharibə zamanı məhdudlaşdırıla bilməyən hüquq, azadlıq və qadağanlar

MSHP-ın 4-cü maddəsinə əsasən

- Yaşamaq hüququ
- İsgəncə, yaxud qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzaların qadağan edilməsi
- Közləliyin qadağan edilməsi
- Borca görə həbsin qadağan edilməsi
- Cinayət qanununun retroaktiv tətbiqindən azadlıq
- Qanunla şəxs qismində tanınmaq hüququ
- Fikir, vicdan və din azadlığı

İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında

Avropa Konvensiyasının 15-ci maddəsinə əsasən

- Qanuni müharibə aktları nəticəsində ölüm hadisələri istisna olmaqla, yaşamaq hüququ
- İsgəncə, yaxud qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzaların qadağan edilməsi
- Közləliyin qadağan edilməsi
- Cinayət qanununun retroaktiv tətbiqindən azadlıq

İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası

- Hüquqi şəxs olmaq hüququ
- Yaşamaq hüququ
- İnsani rəftar hüququ
- Közləliyin qadağan edilməsi
- Cinayət qanununun retroaktiv tətbiqindən azadlıq
- Vicdan və din azadlığı
- Vətəndaşlıq hüququ
- İdarəetmədə iştirak etmək hüququ
- Məhkəmə müdafiəsi hüququ
- Ad almaq hüququ
- Ailə hüquqları
- Uşaq hüquqları

Əlavə məlumat №18

Qanuni məhdudiyətlər

Qeyd şərtlər;

- Fövqəladə hallarda məhdudlaşdırma tədbirləri;
- İnsan hüquqlarından sui-istifadənin qadağan edilməsi;
- Məhdudlaşdırma tədbirləri;
- Milli qanunvericiliyə uyğun olmalı;
- Qanuni məqsəd güdməli;
- Mütənasib olmalıdır.

Əlavə məlumat №19

Qanuni məhdudiyətlər: yurisprudensiya nümunələri

Müdaxilənin hər bir halında onun xüsusi formasının *qanuni məqsədə* nail olmaq üçün, qüvvədə olan və əvvəlcədən bilinən *dövlətdaxili qanuna* əsasən həyata keçirilməsinin və mütənasib olub-olmadığının qiymətləndirilməsi insan hüquqları üzrə beynəlxalq orqanların vəzifəsidir. Məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının məhdudlaşdırıcı müddələrinin İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin verdiyi şərh, bir tərəfdən, hökumətlərə geniş mülahizə hədlərini təqdim edir, digər tərəfdən isə, onlardan məhdudiyəti əsaslandırmaq üçün təcili sosial tələbatın olmasının göstərilməsini tələb edir. Məsələn, Məhkəmə İrlandiya cinayət qanununda homoseksual münasibətlərin qadağan olunmasının demokratik cəmiyyətdə məənəviyyətin qorunması üçün zəruri olması barədə İrlandiya Hökumətinin dəlilini qəbul etməmişdir, çünki digər Avropa cəmiyyətlərdə müqayisə edilə bilən qanunvericiliyin olmadığına görə şəxsi həyat hüququnun bu cür ciddi məhdudlaşdırılması üçün təcili sosial tələbat olmamışdır.

Fövqəladə vəziyyət zamanı məhdudlaşdırma

Müharibə, iğtişaş, təbii fəlakətlər zamanı və ya xalqın həyatı üçün ciddi təhlükə yaradan digər (terror aktları kimi) fövqəladə hallarda hökumətlər insan hüquqları sahəsində öhdəliklərini məhdudlaşdıran tədbirləri görə bilərlər ki, onlar aşağıdakı şərtlərə uyğun olmalıdır:

- Fövqəladə vəziyyət elan edilməlidir;
- Beynəlxalq sazişin müddəalarından kənara çıxan xüsusi tədbirlər barədə məlumat rəsmi olaraq müvafiq beynəlxalq təşkilatlara və digər üzv-dövlətlərə verilməlidir;
- Məhdudiyətlərə müəyyən vəziyyətdə tələb edilən dərəcədə icazə verilir;
- Vəziyyət icazə verdikdə məhdudiyətlər aradan qaldırılmalıdır;
- Məhdudlaşdırılan hüquqlar məhdudlaşdırılmasına icazə verilməyən hüquqlar sırasında olmamalıdır (bax: 17 əlavə məlumat №).

İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq və regional sazişlərə dair qeyd-şərtlər

Müəyyən hallarda dövlətlər sazişin imzalanması, ratifikasiyası, qəbul edilməsi, təsdiq edilməsi və ona qoşulması zamanı bəyanatlar verirlər. Belə bəyanatlar “qeyd-şərt”, “bəyanat”, “anlama”, “şərhedici bəyanat” və ya “şərhedici bildiriş” adlandırıla bilərlər.

Müqavilə hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasının 19-cu maddəsində müəyyən edilir ki, aşağıdakı hallar istisna edilməklə dövlətlər sazişin imzalanması, ratifikasiyası, qəbul edilməsi, təsdiq edilməsi və ya ona qoşulması zamanı qeyd-şərtləri əlavə edə bilərlər:

1. Qeyd-şərt sazişlə qadağan olduqda;
2. Müəyyən qeyd-şərt sazişlə icazə verilən xüsusi qeyd-şərtlərin sırasına daxil olmadıqda;
3. Yuxarıdakı kateqoriyalara aid olmayan hallarda, qeyd-şərt sazişin məqsədlərinə uyğun olmadıqda.

Sazişdə qeyd-şərtlər barədə müddəalar olmadıqda, habelə qeyd-şərt bildirildiyi və yaydığı halda, müvafiq dövlət bildirişin verilməsi, yaxud dövlətin sazişə qoşulmasına razılığın ifadəsi tarixindən – bunlardan axırıncı olandan – başlayaraq 12 ay müddətində qeyd-şərtə etirazını bildirə bilər (bax: Vyana Konvensiyasının 20 (5) maddəsi).

Sazişdə başqa qayda müəyyən edilmədikdə, dövlət qeyd-şərtini və ya qeyd-şərtə dair etirazını istənilən vaxt tamamilə və ya qismən geri götürə bilər.

Terrorizmə qarşı tədbirlər və insan hüquqları

İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarın İdarəsi (OHCHR) tərəfindən 2003-cü ilin sentyabrında dərc edilmiş “Terrorizmə qarşı mübarizə zamanı insan hüquqlarının müdafiəsinə dair BMT-nin və regional təşkilatların yurisprudensiyasının icmalı” BMT-nin və digər təşkilatların (xüsusilə Afrika, Amerika və Avropa regional təşkilatlarının) insan hüquqları üzrə orqanlarının yurisprudensiyasından çıxarılar toplusunu təşkil edir.

İcmalda göstərilir ki, terrorizmə qarşı fəaliyyət zamanı bəzi məsələlərin insan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi məsələsinə xüsusilə aid olması müəyyən edilmişdir. Belə məsələlərdən biri – terrorizmin anlayışıdır. Bu məfhumun indiyə qədər müəyyən edilmədiyinə baxmayaraq, dövlətlər onun anlayışının bəzi əsas elementləri üzrə razılığa gəlmişlər. 1994-cü il dekabrın 9-da BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən Beynəlxalq Terrorizmin Ləğv edilməsi üçün Tədbirlər haqqında Bəyanat (A/RES/49/60) qəbul edilmişdir. *Bəyanatda “cəmiyyətdə, şəxslərin bir qrupunda və ya ayrı-ayrı şəxslərdə qorxu vəziyyətini yaratmaq niyyəti olan və ya bunlara yönəlmiş cinayət hərəkətlərin” terrorizmin təşkil etməsi bildirilərək müəyyən edilir ki, belə hərəkətlər “siyasi, fəlsəfi, ideoloji, irqi, etnik, dini və ya başqa xarakterli əsasların gətirilməsindən asılı olmayaraq, heç bir halda əsaslandırıla bilməz”.*

Terrorizm və insan hüquqları məsələsi uzun müddət ərzində BMT-nin insan hüquqları proqramının diqqət mərkəzində olmuş, lakin onun nəzərdən keçirilməsinin zəruriliyi 2001-ci il sentyabrın 11-də baş vermiş terror aktlarından və terror aktlarının dünya miqyasında gücləndirilməsindən sonra daha da artmışdır. Təhlükəsizlik Şurasının Terrorizmə qarşı Komitəsinin 2003-cü il martın 6-da beynəlxalq, regional və alt-regional təşkilatlarla keçirilmiş xüsusi görüşündə Baş katib Kofi Annan bildirmişdir ki,

“Bizim terrorizmə cavabımız, habelə onun ləğv edilməsinə və qarşısının alınmasına yönəlmiş səylərimiz terrorçuların məhv etmək istədiyini insan hüquqlarını dəstəkləməlidir. İnsan hüquqlarına, əsas azadlıqlarına və qanun aliliyinə hörmət gərgin vaxtlarda qurban verilən imtiyaz deyil, terrorizmə qarşı mübarizə üzrə səylərin əsas vasitəsidir.”

BMT-nin bəzi insan hüquqları orqanları terrorizmə qarşı tədbirlər nəticəsində insan hüquqlarının pozulma biləcəyi ilə bağlı narahatlığını bildirmişlər. Məsələn, Cenevrədə 2003-cü ilin iyununda keçirilmiş BMT-nin xüsusi məruzəçiləri və müstəqil ekspertlərinin onuncu görüşündə bildirilmişdir ki,

“Onlar (xüsusi məruzəçilər və müstəqil ekspertlər) terrorizmin birmənalı pislənməsinə şərik çıxmaqla bərabər, bir çox ölkələrdə faktiki olaraq bütün – mülki, mədəni, iqtisadi, siyasi və sosial – insan hüquqlarına təsir göstərən, terrorizmə qarşı mübarizə naminə artan sürətlə qəbul olunan siyasətlərin, qanunvericiliyin və təcrübənin çoxalması ilə dərin narahatlıqlarını bildirirlər.

Onlar “terrorizm” məfhumunun fərqsiz istifadəsinin təhlükələrinə və yeni ayrı-seçkilik kateqoriyaların yaranmasına diqqəti cəlb edirlər. (Onlar) təəssüflənirlər ki, terrorizmə qarşı mübarizə adı altında hüquq müdafiəçiləri hədələnilir, zəif qruplar, xüsusilə mühacirlər, qaçqınlar və sığınacaq istəyənlər, yerli xalqlar və öz torpaq hüquqları üzərində yaxud iqtisadi qloballaşma siyasətlərinin mənfəi təsirlərinə qarşı mübarizə apararı xalqlar isə mənşə və sosial-iqtisadi statusa görə nişana alınır və ayrı-seçkiliyə məruz qalırlar.”

Xüsusi şəraitdə, terrorizmlə bəzi hüquqların MSHP və insan hüquqları üzrə regional sənədlərə uyğun qaydada məhdudlaşdırıldığı fəvqəladə vəziyyət əsaslandırılıla bilər. Eyni zamanda, eyni müddəalara əsasən müəyyən insan hüquqlarının həyata keçirilməsi heç bir halda dayandırılıla bilməz (bax: 17 əlavə məlumat №9).

MSHP və insan hüquqları üzrə regional sənədlərə müvafiq olaraq, hüquqların məhdudlaşdırılmasına yuxarıda göstərilən hallardan başqa yalnız xüsusi hallarda yol verilə bilər; bu, müstəsna xarakterli olmalı, müddət baxımından məhdud olmalı və vəziyyətdən asılı olaraq müntəzəm şəkildə yenidən baxılmalı, beynəlxalq hüquqa əsasən digər öhdəliklərə uyğun olmalıdır; habelə ayrı-seçkiliyi nəzərdə tutmamalıdır. Bundan əlavə tələb olunur ki, dövlət BMT-nin və ya müvafiq regional təşkilatın Baş katibini məhdudlaşdırılan müddəalar və məhdudlaşdırılmanın səbəbləri barədə məlumatlandırılmalıdır.

İnsan Hüquqları Komitəsi, beynəlxalq hüquqa əsasən dövlətlərin öhdəlikləri məsələsini inkişaf etdirərək MSHP-in 4-cü maddəsində göstərilən hüquqlardan əlavə olaraq məhdudlaşdırılıla bilməyən elementlərin siyahısını hazırlamışdır. Həmin elementlərə aşağıdakılar daxildir:

- Azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərlə onların ləyaqətinə hörmət etməklə rəftar olunmalıdır; girov götürmə, adam oğurlanması və özbaşına həbs qadağan edilir;
- Azlıqlar təşkil edən şəxslər qorunmalıdır;
- Əhalinin qeyri-qanuni deportasiyası və ya məcburi köçürülməsi qadağan edilir; və

- “Fəvqəladə vəziyyətin elan edilməsi ... heç bir halda üzv-dövlət tərəfindən müharibənin təbliğatını, yaxud ayrı-seçkiliyə, düşmənçiliyə və ya zorakılığa təhrikçiliyi təşkil edəcək milli, irqi və ya dini nifrətin müdafiəsini əsaslandırıla bilməz.”

Bundan əlavə, beynəlxalq humanitar hüquqa əsasən ədalətli məhkəmə müdafiəsi hüququnun silahlı münaqişələr zamanı dəqiq təmin olunduğuna görə İnsan Hüquqları Komitəsi müəyyən etmişdir ki, qanunçuluq və qanun aliliyi prinsipləri ilə fəvqəladə vəziyyət zamanı ədalətli məhkəməyə aid əsas tələblərə riayət edilməsi tələb olunur. Komitə vurğulamışdır ki, məhdudlaşdırılmasına yol verilməyən hüquqların prosessual təminatlarla, o cümlədən məhkəmə təminatları ilə qorunması onların müdafiəsinin ayrılmaz hissəsidir.

MSHP və insan hüquqları üzrə regional sənədlərə müvafiq olaraq, bəzi hüquqların fəvqəladə məqsədlərdən başqa, qanuni və dəqiq müəyyən edilmiş məqsədlər üçün məhdudlaşdırılmasına icazə verildiyi müstəsna hallarda zərurilik və mütənasiblik prinsipləri tətbiq olunur. Həyata keçirilən tədbirlər müvafiq olmalı və məqsədlərə nail olmaq üçün minimal müdaxiləni nəzərdə tutmalıdır. Hakimiyyət orqanlarına bununla əlaqədar verilən səlahiyyətlər ixtiyari olmamalıdır. Hər halda, ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipinə riayət olunmalı və zəif qrupların hüquqlarının təmin edilməsi üçün xüsusi səylər göstərilməlidir. Müəyyən etnik və ya dini qruplara qarşı yönəlmiş, terrorizmlə mübarizə tədbirləri insan hüquqlarına zidd olmaqla ayrı-seçkilik və irqçilik dalğasını qaldırıla bilər.

5-Cİ FƏSİL:

BMT-NİN İNSAN HÜQUQLARINA DAİR SAZIŞLƏRİ ÜZRƏ MONİTORİNG ORQANLARI

BMT-nin yeddi əsas insan hüquqlarına dair sazişlərinə əsasən (bax: 3-cü Fəsil) üzv-dövlətlərin müvafiq öhdəliklərinə riayət edilməsinə nəzarət sazişlər üzrə monitorinq orqanları və ya saziş orqanları kimi tanınan yeddi ekspert orqan tərəfindən həyata keçirilir.

- İnsan Hüquqları Komitəsi (MSHP);
- İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə (İSMHP);
- İrqi Ayrı-seçkiliyin Ləğv Edilməsi üzrə Komitə (İALK);
- Qadınlara qarşı Ayrı-seçkiliyin Ləğv Edilməsi üzrə Komitə (QQALK);
- İşgəncələrə qarşı Komitə və onun Qarşısının Alınması üzrə Alt-Komitəsi (İQK);
- Uşaq Hüquqları üzrə Komitə (UHK);
- Bütün Fəhlə Mühacirlərin və Onların Ailə Üzvlərinin Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Komitə (FMK).

1985-ci ildə İqtisadi və Sosial Şuranın qətnaməsinə əsasən yaradılmış CE-CSR Komitəsi istisna edilməklə, yuxarıdakı qurumlar müvafiq sənədlərinə əsasən təsis olunmuş və müvafiq sazişlər qüvvəyə mindikdən sonra yaradılmışlar.

Üzvlük və fəaliyyət

MSHP, İSMHP, İALK və UHK Komitələrinə 18 üzv, İQK və FMK-yə 10, QQALK Komitəsinə isə 23 ekspert daxildir. Həmin üzvlər bərabər coğrafi bölgü prinsipini nəzərə alaraq müvafiq sazişlərin üzv-dövlətləri tərəfindən seçilir (İqtisadi və Sosial Şura tərəfindən seçilən İSMHP Komitəsi istisna edilməklə). MSHP və UHK Komitələri ildə üç dəfə, FMK Komitəsi bir dəfə, qalan komitələr isə iki dəfə iclas keçirir. BMT-nin Nyu-York Qərargahındakı İqtisadi və Sosial İşlər İdarəsinin (DESA) BMT-nin Qadınlara İrəliləməsi Şöbəsi (UNDAW) tərəfindən kömək olunan QQALK Komitəsi istisna

edilməklə, bütün saziş orqanlarının fəaliyyətinə Cenevrədəki BMT-nin İHAK İdarəsi yardım edir.

Hesabat prosedurları

DÖVLƏTLƏRİN ÖHDƏLİKLƏRİ

Dövlətlər tərəfindən hesabat-vermə proseduru – insan hüquqlarına dair yeddi əsas sazişlərə xas olan yeganə məcburi prosedurdur. Hökumətlərin hər bir saziş orqanına ilkin hesabatı, sonradan dövrü hesabatları, habelə saziş üzrə monitorinq orqanının tələb etdiyi fəvqəladə və ya digər hesabatları təqdim etmək öhdəliyi vardır. Dövlətlər tərəfindən hesabatların hazırlanmasına kömək etmək məqsədilə saziş orqanları tövsiyələri hazırlayırlar.

Ümumiyyətlə, hesabatlarda ən azı aşağıdakı məlumatın nəzərdə tutulması gözlənilir:

- Sazişdə nəzərdə tutulmuş hüquqların gerçəkləşməsi məqsədilə dövlət tərəfindən həyata keçirilmiş tədbirlər;
- Həmin hüquqların həyata keçirilməsində edilmiş inkişaf;
- Müvafiq empirik məlumat, o cümlədə statistik məlumatlar;
- Sazişin dövlət daxilində yerinə yetirilməsinə təsir göstərən bütün problem və çətinliklər.

Dövlətlərin hesabatları, bir qayda olaraq, onların hökumətləri tərəfində hazırlanır. Eyni zamanda, hesabatın tam və obyektiv olmasını təmin etmək üçün digər dövlət təsisatlarının (ilk növbədə, parlamentin), milli insan hüquqları komissiyalarının və ombudsmanların, müvafiq qeyri-hökumət təşkilatları (QHT) və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının (VCT) hesabatın hazırlanması prosesinə cəlb edilməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

DÖVLƏTLƏRİN HESABATLARINA BAXILMASI

Saziş orqanları açıq sessiyalarda dövlət nümayəndələrinin iştirakı ilə dövlətlərin hesabatlarını təhlil və müzakirə edir. Komitələrin məqsədinin hökumətlərlə konstruktiv dialoqun yaranmasından ibarət olduğuna baxmayaraq, Komitə üzvləri dövlət nümayəndələrinə tənqidi suallar və fikirlər söyləyə bilərlər. Hər bir dövlət hesabatının baxılması nəticəsində saziş orqanları sessiyanın sonunda yayılan və orqanın illik məruzəsində dərc edilən yekun qeydləri, şərh və tövsiyələri qəbul edir. Dövlətlərdən həmin tövsiyələrin həyata keçirilməsi və növbəti hesabatlarda bu məqsədlə görülmüş tədbirlər barədə məlumatın verilməsi gözlənilir. Bəzən, xüsusilə fəvqəladə hallarda və

insan hüquqlarının böyük pozuntularını cəlb edən hallarda komitələr xüsusi hesabatların təqdim olunmasını tələb edir.

QHT VƏ DİGƏR TƏŞKİLATLARIN ROLU

Beynəlxalq və yerli QHT-lər dövlət hesabatlarına baxılması prosesini diqqətlə izləyir və ekspertlərə müvafiq məlumatı, hətta kölgə hesabatları təqdim edirlər. MSHP, İSMHP və UHK komitələrində QHT-lərə nisbətən fəal rol oynamağa, həmçinin xüsusi iclaslarda çıxış etməyə icazə verilir. BMT-nin ixtisaslaşmış agentlikləri, o cümlədən BƏT və YUNESKO, və BMT-nin digər orqanları sazişlərin həyata keçirilməsinə nəzarət prosesinə kömək etməyə dəvət olunurlar. Xüsusi olaraq, bütün dünya ölkələrində nümayəndəliklər şəbəkəsinə malik olan BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF) 192 üzv-dövlətdə monitorinqin həyata keçirilməsi üzrə UHK Komitəsinin vəzifəsinin yerinə yetirilməsinə fəal və dəyərli kömək göstərir.

SAZIŞLƏR ÜZRƏ MONİTORİNQ ORQANLARININ VERDİYİ ÜMUMİ ŞƏRHLƏR

Saziş orqanları müvafiq sazişlərdə əks etdirilmiş müddəalar və öhdəliklər ilə əlaqədar ümumi şərhləri və ya ümumi tövsiyələri qəbul və dərc edirlər. Həmin sənədlər Komitələrin hesabat proseduraları üzrə təcrübəsini əks etdirərək insan hüquqları üzrə sənədlərin nüfuzlu şərhin mənbəyini təşkil edirlər.

Əlavə məlumat №20

Sazişlər üzrə monitorinq orqanlarının fəaliyyətinə dair məlumatı haradan götürmək olar

Bütün saziş orqanları barədə məlumat və onların ümumi şərh və ya tövsiyələri aşağıdakı ünvanlarda vardır: <http://www.ohchr.org/english/bodies/index.htm>. Əhəmiyyətli məlumat həmçinin burada vardır: <http://www.ohchr.org/english/contact>.

BMT İHAK İdarəsinin ünvanı:

OHCHR – Palais des Nations
8-14 avenue de la Paix
CH – 1211 Geneva 10
Switzerland
Tel.: +41 (22) 917 9000
Faks: +41 (22) 917 9008

Fərdi şikayətlər üzrə prosedurlar

MSHP və QQALK-ya dair Fakültativ Protokollarda, həmçinin İALK, İQK və Fəhlə Mühacirlər haqqında Konvensiyanın fakültativ müddəalarında fərdi şikayətlər proseduru ("kommunikasiyalar" adlanan) nəzərdə tutulur. Hazırda BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyasında hazırlanan, "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Pakta dair fakültativ protokolda oxşar prosedurun nəzərdə tutulması ehtimal olunur.

Üzv-dövlətlərin əksəriyyəti (bax: 22 əlavə məlumat №) tərəfindən qəbul edilmiş həmin müddəalara əsasən üzv-dövlətin yurisdiksiyası altında olan (a) insan hüquqları pozuntusunun qurbanı olduğunu iddia edən və (b) dövlət daxilində mümkün olan bütün səmərəli müdafiə vasitələrini tükəndirmiş hər bir şəxs saziş üzrə səlahiyyətli monitoring orqanına şikayət verməyə haqlıdır. Komitələrdə belə şikayətlərə yarı-məhkəmə, məxfi prosedura çərçivəsində baxılması nəticəsində şikayətin qeyri-mümkün (rəsmi tələblər əməl edilmədikdə) və ya mümkün olması barədə yekun, qeyri-məcburi qərar ("yekun fikirlər, təkliflər və ya tövsiyələr" adlandırılan) qəbul olunur ki, şikayətin mümkün olduğu halda mahiyyət üzrə rəy (şikayətçinin insan hüquqlarının pozulub-pozulmadığını müəyyən edən) verilir.

əlavə məlumat №21

Şikayətlər proseduru

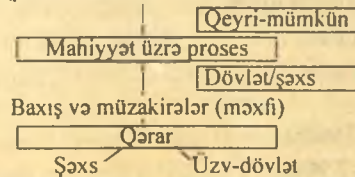
MSHP-nin Birinci Fakültativ Protokolundan misal

MSHP-nin pozulmasının qurbanı olduğunu iddia edən şəxs tərəfindən məlumat

İnsan Hüquqları Komitəsi

Mümkünlük proseduru

- Komitənin səlahiyyətlərinin üzv-dövlətlər tərəfindən tanınması (Fakültativ Protokolun 1-ci maddəsi);
- Dövlətdaxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndirilməsi (Fakültativ Protokolun 2, 5 (2) (b) maddələri);
- Məlumatın anonim və təhqiredici olmaması (Fakültativ Protokolun 3-cü maddəsi);
- MSHP müddəaları ilə uyğunluq (ratione temporis, personae, loci, materiae) (Fakültativ Protokolun 3-cü maddəsi);
- Başqa beynəlxalq prosedur çərçivəsində eyni məsələnin baxılmaması (Fakültativ Protokolun 5 (2) (a) maddəsi);
- İddiaların əsaslandırılması (prima facie məsələsi, Fakültativ Protokolun 2-ci maddəsi)

Dövlətlərarası şikayətlər üzrə prosedurlar

MSHP, CERD, İQK və Fəhlə Mühacirlər haqqında Konvensiyada dövlətlərarası şikayətlər proseduru nəzərdə tutulur ki, üzv-dövlət digər üzv-dövlət tərəfindən saziş üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilmədiyini iddia edən şikayəti müvafiq komitəyə təqdim edə bilər. Prosedur beynəlxalq hüquqa əsasən hər bir dövlətin digər üzv-dövlət tərəfindən öhdəliklərin yerinə yetirilməsində maraqlı olması qaydasına əsaslanır.

əlavə məlumat №22

Fərdi şikayətlər prosedurunun dövlətlər tərəfindən qəbul edilməsi və bu prosedurların səmərəliliyi

MSHP-nin Birinci Fakültativ Protokolunun təsdiq edilməsi (2004-cü ilin noyabr ayına 104 üzv-dövlət)

Əlcəzair, Anqola, Argentina, Avstraliya, Avstriya, Azərbaycan, Barbados, Belarus, Belçika, Benin, Boliviya, Bosniya və Herseqovina, Bolqarıstan, Burkina Faso, Ermənistan, Kamerun, Kanada, Kape Verde, Mərkəzi Afrika Respublikası, Çad, Çili, Kolumbiya, Konqo, Kosta-Rika, Kot d'İvuar, Xorvatiya, Kipr, Çex Respublikası, Konqo Demokratik Respublikası, Danimarka, Cibuti, Dominikan Respublikası, Ekvador, El Salvador, Ekvatorial Qvineya, Estoniya, Finlandiya, Fransa, Qambiya, Gürcüstan, Almaniya, Qana, Yunanıstan, Qvatemala, Qvineya, Qayana, Macarıstan, İspaniya, İrlandiya, İtaliya, Qırğızıstan, Latviya, Lesoto, Liviya Ərəb Cümhuriyyəti, Lixtenşteyn, Litva, Lüksemburq, Madaqaskar, Malavi, Mali, Malta, Mavriki, Meksika, Monqolustan, Namibiya, Nepal, Niderland, Yeni Zelandiya, Nikaraqua, Niger, Norveç, Panama, Paraqvay, Peru, Filippin, Polşa, Portuqaliya, Koreya Respublikası, Rumıniya, Rusiya Federasiyası, Sent Vinsent və Qrenadin, San-Marino, Seneqal, Serbiya və Çernoqoriya, Seyşel adaları, Syera Leone, Slovakiya, Sloveniya, Somali, Cənubi Afrika, İspaniya, Şri-Lanka, Surinam, İsveç, Tacikistan, Makedoniya Keçmiş Yuqoslav Respublikası, Toqo, Türkmənistan, Uqanda, Ukrayna, Uruqvay, Özbəkistan, Venesuela və Zambiya.

QQALK Fakültativ Protokolunun təsdiq edilməsi (2004-cü ilin noyabr ayına 68 üzv-dövlət)

Albaniya, Andorra, Avstriya, Azərbaycan, Banqladeş, Belarus, Belçika, Beliz, Boliviya, Bosniya və Herseqovina, Braziliya, Kanada, Kosta Rika, Xorvatiya, Kipr, Çex Respublikası, Danimarka, Dominikan Respublikası, Ekvador, Finlandiya, Fransa, Qabon, Gürcüstan, Almaniya, Yunanıstan, Qvatemala, Macarıstan, İspaniya, İrlandiya, İtaliya, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Lesoto, Liviya Ərəb Cümhuriyyəti, Lixtenşteyn, Litva, Lüksemburq, Mali,

Meksika, Monqolustan, Namibiya, Niderland, Yeni Zelandiya, Niger, Norveç, Panama, Paraqvay, Peru, Filippin, Polşa, Portuqaliya, Rumıniya, Rusiya Federasiyası, Seneqal, Serbiya və Çernoqoriya, Slovakiya, Sloveniya, Solomon adaları, İspaniya, Şri Lanka, İsveç, Tailand, Makedoniya Keçmiş Yugoslav Respublikası, Timor-Leste, Türkiyə, Ukrayna, Uruqvay və Venesuela.

İQK-ın 22-ci maddəsinə əsasən fərdi şikayətlər prosedurunun qəbul edilməsi (2004-cü ilin noyabr ayına 56 üzv-dövlət)

Əlcəzair, Argentina, Avstraliya, Avstriya, Azərbaycan, Belçika, Bosniya və Herseqovina, Bolqarıstan, Burundi, Kamerun, Kanada, Çili, Kosta Rika, Xorvatiya, Kipr, Çex Respublikası, Danimarka, Ekvador, Finlandiya, Fransa, Almaniya, Qana, Yunanıstan, Qvatemala, Macarıstan, İlandiya, İrlandiya, İtaliya, Lixtenşteyn, Lüksemburq, Malta, Meksika, Monako, Niderland, Yeni Zelandiya, Norveç, Paraqvay, Peru, Polşa, Portuqaliya, Rusiya Federasiyası, Seneqal, Serbiya və Çernoqoriya, Seyşel adaları, Slovakiya, Sloveniya, Cənubi Afrika, İspaniya, İsveç, Toqo, Tunis, Türkiyə, Ukrayna, Uruqvay və Venesuela.

İALK-ın 14-cü maddəsinə əsasən fərdi şikayətlər prosedurunun qəbul edilməsi (2004-cü ilin noyabr ayına 45 üzv-dövlət)

Əlcəzair, Avstraliya, Avstriya, Azərbaycan, Belçika, Braziliya, Bolqarıstan, Çili, Kosta Rika, Kipr, Çex Respublikası, Danimarka, Ekvador, Finlandiya, Fransa, Almaniya, Macarıstan, İlandiya, İrlandiya, İtaliya, Lixtenşteyn, Lüksemburq, Malta, Meksika, Monako, Niderland, Norveç, Peru, Polşa, Portuqaliya, Koreya Respublikası, Rumıniya, Rusiya Federasiyası, Seneqal, Serbiya və Çernoqoriya, Slovakiya, Sloveniya, Cənubi Afrika, İspaniya, İsveç, İsveçrə, Makedoniya Keçmiş Yuqoslav Respublikası, Ukrayna, Uruqvay və Venesuela.

Səmərəlilik:

- Fərdi şikayətlər prosedurundan istifadə MSHP-nin Birinci Fakültativ Protokoluna əsasən ən səmərəli olmuşdur: 2004-cü ilin noyabr ayına qədər mövcud olduğu 27 il ərzində İnsan Hüquqları Komitəsində (MSHP-nin monitorinq orqanı) 1300-dən çox şikayət qeydiyyatdan keçmiş, 480-ə yaxın şikayət üzrə isə qərar qəbul edilmişdir;
- 1987-ci ildə təsis edilmiş İQK Komitəsində 2004-cü ilin aprelinə qədər 242 şikayət qeydiyyatdan keçmiş, 90-dan çoxu üzrə isə qərarlar çıxarılmışdır. Eyni zamanda, işlərin əksəriyyətində üzv-dövlətdə işgəncənin baş verməsi barədə deyil, dövlətlər (tez-tez Avropa ölkələri) tərəfindən çıxarılması və ya ekstradisiyası nəticəsində öz ölkələrində işgəncəyə məruz qalacağını iddia edən əcnəbilərlə əlaqədar repatriasiyaya məruz qalmama prinsipinin (Konvensiyanın 3-cü maddəsi) pozulması barədə məlumatla bağlı olmuşdur;
- Saziş orqanlarının ən köhnəsi (1970-ci ildə təsis edilmiş) İALK Komitəsində 2004-cü ilin martında yalnız 33 şikayət qeydiyyata alınmış, 15 şikayət üzrə isə qərarlar qəbul edilmişdir.

İnsan Hüquqları Komitəsinin “MSHP-ın üzv-dövlətləri üzərində müəyyən edilmiş ümumi hüquqi öhdəliyin xarakterinə dair” 31 nömrəli ümumi şərhində üzv-dövlətlərə tövsiyə edilmişdir ki, MSHP-ə əsasən təmin edilən hüquqların hər hansı bir üzv-dövlət tərəfindən pozulması onların diqqətini cəlb etsin. Vurğulanmışdır ki, “Pakt öhdəliklərinin digər üzv-dövlət tərəfindən mümkün pozulmasına diqqətin yönəldilməsi və onların Pakt öhdəliklərinə əməl olunmasına dəvət edilməsi düşmənçilik aktı deyil, qanuni ictimai marağın ifadəsi sayılmalıdır.”

Şikayətlərin komitələrdə bağlı iclaslarda baxılması və zəruri hallarda məsələnin araşdırılması və müvafiq dövlətlər arasında həll edilməsi məqsədilə ad hoc razılaşdırma komissiyasının təyin edilməsi ehtimal olunur. İALK qarşısında dövlətlərarası şikayətlər prosedurunun məcburi olmasına (yəni 162 üzv-dövlətdən hər birinin hər hansı digər üzv-dövlət tərəfindən irqi ayrı-seçkiliyə yol verilməsi barədə şikayət vermək hüququ vardır) baxmayaraq, BMT-nin saziş üzrə monitorinq orqanlarından heç birinə bu günə kimi dövlətlərarası şikayət verilməmişdir.

İQK və QQALK Fakültativ Protokoluna əsasən araşdırma prosedurları

İQK-də və QQALK Fakültativ Protokolunda müvafiq saziş orqanları tərəfindən suo moto araşdırmalar (həmçinin “öz təşəbbüsü ilə araşdırma” kimi tanınan) prosedurunun aparılması nəzərdə tutulur. Bu prosedur, üzv-dövlətin ərazisində müvafiq olaraq işgəncə və ya qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin sistematik şəkildə tətbiq olunması barədə etibarlı və dəqiq məlumatın komitələrə daxil olduğu halda başlanıla bilər. Belə araşdırmanı başlayan saziş orqanı müvafiq dövlətə Hökumətin razılığı ilə faktaraşdırıcı missiyanı keçirə bilər. Bütün prosedurlar məxfi xarakter daşıyır, lakin komitələr araşdırmanın nəticələrinə dair xülasəni öz illik hesabatlarına daxil edə bilər. İQK Komitəsi bu günə qədər 6 araşdırma aparmışdır (Misir, Meksika, Peru, Serbiya və Çernoqoriya, Şri-Lanka və Türkiyə ilə əlaqədar). QQALK Komitəsi Meksika ilə münasibətdə araşdırmanı başlamışdır.

Prosedurların xülasəsi

Saziş	Qəbul etmə / qüvvəyə minmə tarixi	Orqan	Üzvlərin sayı	Üzvlər kim tərəfindən seçilir	Dövlət hesabları	Dövlətlərəarası şikayətlər	Fərdi şikayətlər	Suo moto araşdırmaları
İQK	12.02.1984 / 26.06.1987	İşgəncələrə qarşı Komitə	10	Üzvlər dövlətlər	Məcburi 19-cu maddə	Fakültativ 21-ci maddə	Fakültativ 22-ci maddə	Məcburi (imtina etmək imkanı) 20 və 28-ci maddələr
MSHP	16.12.1966 / 23.02.1976	İnsan Hüquqları Komitəsi	18	Üzvlər dövlətlər	Məcburi 40-cı maddə	Fakültativ 41 və 42-ci maddələr	Birinci Fakültativ Protokol	
QQALK	18.12.1979 / 3.09.1981	Qadınlara qarşı Ayrı-seçkiliyin Ləğv edilməsi üzrə Komitə	23	Üzvlər dövlətlər	Məcburi 18-ci maddə		Fakültativ protokol	Fakültativ Protokolun 8 və 10-cu maddələri (imtina etmək imkanı)
İALK	21.12.1965 / 4.01.1969	İrqi Ayrı-seçkiliyin Ləğv edilməsi üzrə Komitə	18	Üzvlər dövlətlər	Məcburi 9-cu maddə	Məcburi 11. 12 və 13-cü maddələr	Fakültativ 14-cü maddə	
İSMHP	16.12.1966 / 3.01.1976	İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə	18	İqtisadi və Sosial Şura (1985)	Məcburi 16 və 17-ci maddələr		Fakültativ protokolun layihəsi	
FMK	18.12.1989 / 1.07.2003	Fəhlə Mühacirlər üzrə Komitə	10	Üzvlər dövlətlər	Məcburi 73-cü maddə	76-cı maddə (qüvvəyə minməyib)	77-ci maddə (qüvvəyə minməyib)	
UHK	20.11.1989 / 2.09.1990	Uşaq Hüquqları üzrə Komitə	18	Üzvlər dövlətlər	Məcburi 44-cü maddə			

İQK Fakültativ Protokoluna əsasən təsbit edilmiş, azadlıqdan məhrum etmə yerlərinə mütəmadi səfərlər sistemi

İQK-ya dair 2002-ci il dekabr tarixli Fakültativ Protokolunda⁸ beynəlxalq orqan – İşgəncələrə qarşı Komitənin Qarşısının Alınması üzrə Alt-komitə - və milli orqanları tərəfindən azadlıqdan məhrum etmə yerlərinə mütəmadi səfərlər etməsi sistemi nəzərdə tutulur. Sistemin məqsədi – işgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və cəzaların qarşısının alınmasıdır. Beynəlxalq orqan və milli orqanlar tövsiyələri hazırlayaraq onları müvafiq hökumətə ünvanladır. Milli orqanın tövsiyələri onların illik məruzələrində dərc edilə, beynəlxalq Alt-komitənin tövsiyələri və qeydləri isə yalnız üzv-dövlətin öz öhdəliklərinə riayət etmədiyi halda açıqlana bilər.

⁸ 2005-ci ilin avqust ayına qədər Fakültativ protokol 11 dövlət tərəfindən təsdiq edilmişdir; onun qüvvəyə minməsi üçün 20 ratifikasiya tələb olunur.

6-CI FƏSİL:

BMT-NİN İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ KOMİSSİYASI ÇÖRÇİVƏSİNDƏ NİZAMNAMƏYƏ ƏSASƏN İNSAN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ SİSTEMİ

BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə komissiyası insan hüquqları sahəsində BMT-nin ən vacib siyasi orqanıdır. O, tədricən inkişaf etdirilmiş və uzun müddət ərzində vacib insan hüquqları məsələlərinə baxmaq, həmçinin QHT-lər və şəxslərdən insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı müntəzəm şəkildə daxil olan minlərlə şikayətlərə cavab vermək üçün müxtəlif proseduraları yaratmışdır.

“1503” məxfi proseduru

Bu məxfi (İqtisadi və Sosial Şuranın 1503 (XLVIII) nömrəli 1970-ci il 27 may tarixli qətnaməsinə əsasən fəaliyyət göstərdiyinə görə “1503 proseduru” adlandırılan) prosedura müvafiq olaraq hər il, İnsan Hüquqlarının Dəstəklənməsi və Müdafiəsi üzrə Alt-komissiyanın xüsusi işçi qrupu hər hansı bir ölkənin “insan hüquqlarının ağır, həmçinin etibarlı şəkildə təsdiq edilən pozuntularının davamlılığını” nümayiş edib-etmədiyini müəyyən etmək məqsədilə minlərlə fərdi şikayətləri öyrənir. Belə “ölkədə vəziyyət”lər sessiyadan əvvəl yığılan işçi qrupa və, nəticə etibarilə, Komissiyanın plenar iclasına təqdim edilir. Üzv-dövlətlərin iştirakı ilə keçirilən iclasda Komissiya yoxlamanın yekunlaşdırılmasını, müvafiq ölkənin (ola bilsin ki, bir neçə il ərzində) müşahidə altında saxlanılmasını, xüsusi məruzəçinin və ya ad hoc komitənin köməyi ilə tam, məxfi araşdırmanın aparılmasını, yaxud, son vasitə kimi, vəziyyət təkmilləşdirilmədiyi və ya müvafiq Hökumət əməkdaşlıqdan imtina etdiyi halda “açıq getməyi” qərara ala bilər. “Açıq etmə” – aşağıda təsvir edilən xüsusi prosedurlardan birinə əsasən ölkədəki vəziyyətin yoxlanılmasıdır.

BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası

BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası İqtisadi və Sosial Şuranın funksional komissiyalarından biridir. BMT-nin siyasi orqanı olan Komissiya İqtisadi və Sosial Şura tərəfindən seçilən üzv-dövlətlərin ilbəlil artan sayda nümayəndələrindən (hazırda 53) ibarətdir. Eyni zamanda, digər dövlətlər, müxtəlif hökumətlərərası təşkilatlar və bir çox QHT-lər Komissiyanın iclaslarında müşahidəçi qismində iştirak edərək çıxış edə və yazılı qeydlərini təqdim edə bilərlər. Komissiyanın illik görüşü Cenevrədə Palais des Nation binasında mart-aprel aylarında 6 həftə ərzində keçirilir və bu, faktiki olaraq, insan hüquqlarına dair bütün əsas məsələlər üzrə açıq müzakirələrdə iştirak edən 3000-ə yaxın nümayəndələr, o cümlədən dövlət və hökumət başçıları, nazirlər, hüquq müdafiəçiləri və jurnalistlərin qoşulduğu böyük insan hüquqları konfransını təşkil edir. 1990-cı illərdən başlayaraq, Komissiya həmçinin keçmiş Yuqoslaviya, Ruanda, Şərqi Timor və işğal olunmuş Fələstin ərazilərində insan hüquqları ilə bağlı vəziyyət üzrə fəvqəladə sessiyalarını keçirmişdir. Komissiya daxilində 26 müstəqil ekspertdən ibarət olan və Komissiyanın fikir istehsalçısı kimi fəaliyyət göstərən İnsan Hüquqlarının Dəstəklənməsi və Müdafiəsi üzrə Alt-Komissiya təsis edilmişdir (bax: 6-cı Fəsil).

Son illər ərzində Komissiyanın vəzifələrini yerinə yetirmək qabiliyyəti artan dərəcədə tənqid edilmişdir. BMT-nin Baş katibi Kofi Annanın BMT-nin islahatı üzrə məruzəsində⁹ qeyd edildiyi kimi, “dövlətlər insan hüquqlarını gücləndirmək üçün deyil, özlərini tənqiddən qorumaq və ya başqalarını tənqid etmək üçün Komissiyada üzv olmaq istəyir”. Buna görə də o, təklif etmişdir ki, komissiya üzvləri birbaşa Baş Assambleya tərəfindən seçilən daha az üzvü olan daimi İnsan Hüquqları Şurası ilə əvəz edilsin. Şura palata qismində fəaliyyət göstərməli və insan hüquqları üzrə öhdəliklərin bütün dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsini qiymətləndirmək səlahiyyətinə malik olmalıdır.

2005-ci ildə Komissiyanın üzvlüyünə aşağıdakı dövlətlər daxil olmuşdur: Argentina, Ermənistan, Avstraliya, Butan, Braziliya, Burkina Faso, Kanada, Çin, Konqo, Kosta Rika, Kuba, Dominikan Respublikası, Ekvador, Misir, Eritreya, Efiopiya, Finlandiya, Fransa, Qabon, Almaniya, Qvatemala, Qvineya, Qonduras, Macarıstan, Hindistan, İndoneziya, İrlandiya, İtaliya, Yaponiya, Keniya, Malayziya, Mavritaniya, Meksika, Nepal, Niderland, Nigeriya, Pakistan, Paraqway, Peru, Qətər, Koreya Respublikası, Rumıniya, Rusiya Federasiyası, Səudiyyə Ərəbistan, Cənubi Afrika, Şri Lanka, Sudan, Svazilend, Toqo, Ukrayna, Birləşmiş Krallıq, Amerika Birləşmiş Ştatları və Zimbabve.

⁹ A/59/2005, s. 45, 182 və 183-cü abzaslar.

Xüsusi prosedurlar

İqtisadi və Sosial Şuranın 1235 (XLII) nömrəli 1967-ci il 6 iyun tarixli qətnaməsinə müvafiq olaraq BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası insan hüquqlarının pozuntuları barədə məlumatlara baxılması üçün bir sıra xüsusi prosedurlar yaratmışdır. Həmin prosedurlar müəyyən ölkələrdə və ya ərazilərdə insan hüquqları ilə bağlı vəziyyətin (ölkə üzrə mandat), yaxud dünya miqyasında əsas insan hüquqları pozuntularının (mövzu üzrə mandat) öyrənilməsi, nəzərdən keçirilməsi və açıqlanmasından ibarətdir.

əlavə məlumat №25

BMT-nin İnsan hüquqları üzrə Komissiyasının mövzu üzrə monitorinq mexanizmləri (aprel 2005-ci il)

Mövzu	İl	Məhdət
Məcburi və ya ixtiyarsız itkin düşmə	1980	İşçi qrup
Məhkəmə qərarı olmadan, təcili və ya özbaşına edam	1982	Xüsusi məruzəçi
İsgəncələr	1985	Xüsusi məruzəçi
Dini etiqad azadlığı	1986	Xüsusi məruzəçi
Müzdülərdən istifadə	1987	Xüsusi məruzəçi
Uşaq alveri, uşaq fahişəliyi və uşaq pornoqrafiyası	1990	Xüsusi məruzəçi
Özbaşına həbsə alma	1991	İşçi qrup
Məcburi köçkünlər	1992	Baş katibin nümayəndəsi
İrqiçilik, irqi ayrı-seçkilik, ksenofobiya və ədiyyəti dözümsüzlük	1993	Xüsusi məruzəçi
Fikir və ifadə azadlığının dəstəklənməsi və müdafiəsi	1993	Xüsusi məruzəçi
Keçmiş Yuqoslaviyada itkin düşmüş şəxslər	1994-1997	Ekspert
Qadınlara qarşı zorakılıq	1994	Xüsusi məruzəçi
Hakimlərin və vəkillərin müstəqilliyi	1994	Xüsusi məruzəçi
Zahərli və təhlükəli məhsul və tullantıların qanunsuz dövriyyəsi və dəmpinqi	1995	Xüsusi məruzəçi
İnsan hüquqları və qati yaxsulluq	1998	Müstəqil ekspert
Təhsil hüququ	1998	Xüsusi məruzəçi
Mühacirlərin insan hüquqları	1999	Xüsusi məruzəçi

Struktur nizamlama siyasətləri	2000	Müstəqil ekspert
Hüquq müdafiəçiləri	2000	Baş katibin xüsusi nümayəndəsi
Mənzil hüququ	2000	Xüsusi məruzəçi
Qida hüququ	2000	Xüsusi məruzəçi
Yerli xalqların insan hüquqları və əsas azadlıqları	2001	Xüsusi məruzəçi
İtkin düşməyə aid hüquqi məsələlər	2001	Müstəqil ekspert
Sağlamlıq hüququ	2002	Xüsusi məruzəçi
Afrikalı insanların qarşılaşdığı irqi ayrı-seçkilik problemləri	2002	İşçi qrup
ISMHP-in fakültativ protokolunun işlənilib hazırlanmasına dair variantlar	2003	Müddətsiz işçi qrup
Cəzasızlıq	2004	Müstəqil ekspert
Terrorizm	2004	Müstəqil ekspert
İnsan alveri	2004	Xüsusi məruzəçi
İnsan hüquqları və beynəlxalq həmrəylik	2005	Müstəqil ekspert
Terrorizmlə mübarizə zamanı insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi	2005	Xüsusi məruzəçi
İnsan hüquqlarının pozulması və xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun həyata keçirilməsinə mane olmaq üçün müzdlulardan istifadə	2005	İşçi qrup
Mühacirlərin insan hüquqları	2005	Xüsusi məruzəçi
Təhsil hüququ	1998	Xüsusi məruzəçi

Həmin prosedurlar xüsusi məruzəçi, BMT Baş katibinin nümayəndəsi, müstəqil ekspert və ya işçi qrup tərəfindən yerinə yetirilən mandat formasında ola bilər. Xüsusi prosedur vəzifələrinə təcili müraciət etmə, ölkəyə səfər etmə və standartların hazırlanması aiddir.

ÖLKƏ ÜZRƏ MANDAT

Müəyyən ölkədəki vəziyyət insan hüquqlarının ağır və sistematik pozuntularını göstərən vəziyyət kimi hesab olunduğu halda Komissiya müvafiq ölkəni pisləyən qətnaməni qəbul edə və / yaxud ölkədəki vəziyyətin ekspert tərəfindən ətrafı araşdırılmasını tapşıra bilər. Ölkə üzrə mandat hər il komissiya tərəfindən yenidən baxılır.

MÖVZU ÜZRƏ MANDAT

Mövzu üzrə xüsusi məruzəçi, Baş katibin nümayəndəsi, ekspert və ya işçi qrup bütün ölkələrdə müəyyən insan hüquqlarının pozuntularının baş verməsini araşdırır, həmçinin müvafiq dövlətlərin razılığı ilə yerlərə səfər edə bilər. Mövzu üzrə mandat Komissiya tərəfindən hər üç ildən bir yenidən baxılır.

İnsan Hüquqlarının Dəstəklənməsi və Müdafiəsi üzrə Alt-komissiya

Komissiyanın fikir istehsalçısı – İnsan Hüquqlarının Dəstəklənməsi və Müdafiəsi üzrə Alt-komissiya tədqiqatları hazırlayır, yeni standartların işlənilib hazırlanmasına və araşdırmaların aparılmasına kömək edir. O, hər ilin avqust ayında Cenevrədə üç həftə müddətinə yığılır, dövlətlər, hökumətlərarası təşkilatlar və QHT-lər onun iclaslarında müşahidəçi qismində iştirak edirlər. Onun vəzifələrinin çoxu müəyyən məsələlər üzrə məruzəçi kimi fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı ekspertlərə, yaxud işçi qruplara tapşırılır.

Məxfi “1503 prosedurunda” əsas rol oynayan Kommunikasiyalar üzrə İşçi Qrupu, habelə hökumətlər, QHT-lər, zərərçəkmişlər və müvafiq qrupların nümayəndələri arasında əsas məsələlər üzrə müzakirə forumu olan köləliyin müasir formaları üzrə, yerli xalqlar və azlıqlar üzrə uzunmüddətli işçi qruplara əlavə olaraq, keçid korporasiyalar və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi üzrə yeni işçi qrupları yaradılmışdır.

7-Cİ FƏSİL: BMT-NİN İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ ALI KOMİSSARININ İDARƏSİ

BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarının İdarəsinə (BMT QAK) bənzər BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarının İdarəsi (İHAKİ) “Amnesti İnterneşnl” kimi aparıcı QHT-lərin və bəzi hökumətlərin təkrar müraciətləri nəticəsində təsis edilmişdir. Bu idarənin təsis edilməsi üzrə razılıq İnsan Hüquqları üzrə Dünya Konfransında (Vyana, 1993-cü il) iştirak etmiş 171 dövlətin nümayəndələri arasında əldə edilmiş, 1993-cü il dekabrın 20-də isə, Baş Assambleyada, Baş katibin müavini vəzifəsinə uyğun “BMT-nin insan hüquqları üzrə fəaliyyətinə görə başlıca məsuliyyət daşıyan BMT-nin vəzifəli şəxsi” olan İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarın vəzifəsini təsis etmiş 48/141 nömrəli qətnamə qəbul edilmişdir.

Həmin qətnamədə Baş Assambleya Ali Komissarın xüsusi vəzifələrini, o cümlədən aşağıdakıları müəyyən etmişdir:

- Bütün mülki, mədəni, iqtisadi, siyasi və sosial hüquqların, o cümlədən inkişaf hüququnun hamı tərəfindən səmərəli şəkildə həyata keçirilməsini dəstəkləmək və müdafiə etmək;
- Sorğu edən dövlətlərə insan hüquqları sahəsində məşvərətçi xidmətlər, texniki və maliyyə yardımı göstərmək;
- BMT-nin insan hüquqları sahəsində təhsil və ictimai informasiya proqramlarını əlaqələndirmək;
- İnsan hüquqlarının tam gerçəkləşməsinə maneələrin aradan qaldırılmasında və dünyada insan hüquqları pozuntularının davam etdirilməsinin qarşısının alınmasında fəal rol oynamaq;
- İnsan hüquqlarına hörmət olunmasını təmin etmək məqsədilə hökumətlərlə dialoq aparmaq;
- İnsan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi məqsədilə beynəlxalq əməkdaşlığı genişləndirmək;
- BMT-nin sistemində insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi üzrə fəaliyyəti əlaqələndirmək;

- BMT insan hüquqları sahəsində strukturunun səmərəliliyini və effektivliyi təkmilləşdirmək məqsədilə onu səmərəliləşdirmək, uyğunlaşdırmaq, gücləndirmək və müasirləşdirmək.

Bununla da, İHAKİ-nin missiyası bütün insan hüquqlarının hamı üçün müdafiəsi və dəstəklənməsindən ibarətdir. Onun məqsədi – BMT-nin insan hüquqları proqramının gücləndirilməsi, habelə BMT-nin saziş üzrə monitoring orqanlarına və BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası tərəfindən yaradılmış xüsusi mexanizmlərə keyfiyyətli yardımın göstərilməsidir. İnsan hüquqları standartlarının bütün BMT sistemində daxil etmək məqsədilə İHAKİ BMT-nin digər orqanları ilə əməkdaşlıq edir.

Əlavə məlumat №26

İnsan hüquqları fəaliyyətində: İHAKİ yerlərdə

Əsas yerli nümayəndəliklər:

Bosniya və Herseqovina, Burundi, Kamboca, Kolumbiya, Konqo Demokratik Respublikası, Serbiya və Çernoqoriya

BMT-nin sülh missiyalarının insan hüquqları komponentləri:

Abxaziya / Gürcüstan, Əfqanıstan, Mərkəzi Afrika Respublikası, Kot d'İvuar, Konqo Demokratik Respublikası, Efiopiya / Eritreya, Qvineya-bisau, İraq (təsis edilməli), Liberiya, Syerra Leone, Tacikistan, Timor-Leste

Regional ofislər:

Addis-abeba, Efiopiya; Almatı, Qazaxıstan; Banqkok, Tailand; Beyrut, Livan; Pretoriya, Cənubi Afrika; Santyaqo, Çili; Daşkənd, Özbəkistan (təsis edilməli); Yaunde, Kamerun

Texniki əməkdaşlıq:

Anqola, Azərbaycan, Braziliya, Ekvador, El Salvador, Qvatemala, Meksika, Monqolustan, Nepal, Nikaraqua, Fələstin, Filippin, Somali, Şri Lanka, Sudan

İnsan hüquqları sahəsində milli imkanların yaradılması və insan hüquqlarına hörmətin genişləndirilməsi məqsədilə İHAKİ hökumətlərlə dialoq aparır. O, həmçinin sorğu daxil olduğu halda məşvəətçi xidmətlər və texniki yardım göstərir, habelə hökumətləri insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində səmərəli milli təsisatları və prosedurları inkişaf etdirməyə həvəsləndirir.

Əlavə məlumat №27

BMT-nin İnsan hüquqları üzrə ali komissarları

Ekvadorla diplomatik xidmətdə karyerasından sonra, 1994-cü ildə Xose Ayala-Lasso BMT-nin İnsan hüquqları üzrə ilk Ali Komissarı seçilmişdir. 1997-ci ildə o, İrlandiyanın keçmiş prezidenti Mari Robinson ilə əvəz edilmişdir. O, struktur islahatları zamanı BMT-nin insan hüquqları proqramına görə məsuliyyəti üzərinə götürmüşdür: onun təyin edildiyi vaxtda onun idarəsi və İnsan Hüquqları Mərkəzi İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarın İdarəsində (İHAKİ) birləşdirilmişdir. Onun rəhbərliyi altında İdarə mövcud və meydana çıxan insan hüquqları çağırışlarla daha səmərəli şəkildə üzləşmiş və əsas hüquqlara və azadlıqlara hörmətə dair universal mədəniyyətinin global axtarışında yeni subyektlərin enerjisini istifadə etmişdir. 2002-ci il sentyabrın 12-də, dünyanın bəzi ən mürəkkəb humanitar və sülhməramlı çağırışlarla məşğul olmasında BMT-də müvəffəq qazandıqdan sonra Sercio Vieyra de Mello üçüncü Ali Komissar seçilmişdir. 2003-cü ilin mayında Baş katib ondan xahiş etmişdir ki, Baş katibin İraqda Xüsusi Nümayəndəsi vəzifələrini icra etmək üçün dörd aylıq məzuniyyət götürsün və 2003-cü ilin avqust ayının 19-da o, İraqda öldürülmüşdür. Yeni Ali komissarın təyin edilməsinə qədər Ali Komissar vəzifələrini müvəqqəti icra edən Qayanalı Bertran Ramçaran İdarəyə rəhbərlik etmişdir. Kanadanın Ali Məhkəməsinin keçmiş hakimi, 1996-2000-ci illərdə keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə Beynəlxalq Tribunallarda Baş Prokuror olmuş Luiza Arbur 2004-cü il iyulun 1-dən İHAKİ-yə başçılıq etmişdir. Prokuror qismində o, digərləri arasında həmçinin keçmiş Yuqoslaviya və Serbiya Prezidenti Slobodan Miloşeviçi Kosovoda törədilmiş qəddarlıqlarla bağlı müharibə cinayətləri və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərdə ittiham etmişdir. Slobodan Miloşeviçin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi fəaliyyətdə olan dövlət başçısının ilk ittihamı olmuşdur.

İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq standartların progressiv şəkildə həyata keçirilməsinin və ölkə səviyyəsində həm qanunda, həm təcrübədə gerçəkləşməsinin təmin edilməsi məqsədilə İHAKİ-nin bir neçə yerli nümayəndəlikləri yaradılmışdır. Bu məqsədə həmçinin insan hüquqları üzrə milli imkanların və təsisatların yaradılması vasitəsilə nail olunur. O, həmçinin insan hüquqlarına dair sazişlər üzrə monitoring orqanlarının tövsiyələrinin və BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə komissiyasının mexanizmlərinin inkişaf

etdirilməsində və insan hüquqları mədəniyyətinin dəstəklənməsində əks etdirilir.

Yerli nümayəndəliklərin müvəffəqiyyətinin ilk şərti ondan ibarətdir ki, hökumətlər, milli təsisatlar, QHT-lər və BMT-nin ölkədəki əməkdaşları regional və subregional strategiyalar kontekstində hüquqlara aid fəaliyyəti öz təşəbbüsü ilə başlamaq üçün yüksək dərəcədə səlahiyyətli olmalıdır.

8-Cİ FƏSİL: İNSAN HÜQUQLARININ BMT-NİN FƏALİYYƏTİNƏ İNTEQRASIYA EDİLMƏSİ

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların dəstəklənməsi BMT-nin əsas məqsədini təşkil edir. Bunun üçün Təşkilat “insan hüquqlarının inteqrasiyası”, yəni insan hüquqlarının – kəsişmə nöqtəsində olan mövzu kimi – BMT sisteminin bütün orqanları tərəfindən nəzərə alınmasının təmin edilməsi siyasətini qəbul etmişdir. Bununla da, insan hüquqları üzrə əsas orqan qalan BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyaya əlavə olaraq davamlı şəkildə artan sayda ixtisaslaşmış agentliklər, proqramlar, fondlar və BMT-nin digər orqanları insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi üzrə fəaliyyətlərini inkişaf etdirməkdə davam edir.

İnsan Hüquqları üzrə Vyana Dünya Konfransında (1993-cü il), Baş Assambleyanın və BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyasının sonrakı qətnamələrində BMT dəvət edilmişdir ki, müvafiq hökumətlərin xahişi ilə müəyyən yardım proqramlarını həyata keçirsin. Belə proqramlarda milli qanunvericiliyin islahatı və insan hüquqlarının, qanun aliliyinin və demokratiyanın müdafiəsi üzrə milli təsisatların və müvafiq strukturların yaradılması və ya gücləndirilməsi, seçkilər sahəsində yardım göstərilməsi, insan hüquqları üzrə biliklərin trening, təlim və təhsil, geniş iştirak və vətəndaş cəmiyyətinin cəlb olunması əks etdirilməlidir.

1997-ci ildə başlanmış, BMT Baş katibinin islahat proqramında insan hüquqlarının bütün BMT sistemində inteqrasiya edilməsi və Vyana planının yerinə yetirilməsi üzrə praktiki alətlərin inkişaf etdirilməsi tələb olunmuşdur. Bunun nəticəsində BMT-nin bir sıra agentlikləri və proqramlarının insan hüquqları üzrə siyasətində və fəaliyyətində irəliləyiş əldə edilmişdir.

BMT Baş katibinin “BMT-nin gücləndirilməsi: Əlavə dəyişikliklər üçün gündəlik” adlı 2001-ci il məruzəsi (A/57/387) daha bir vacib inkişaf mərhələsini təşkil etmişdir. Həmin ikinci islahat məruzəsində Baş katib

bir daha vurğulamışdır ki, insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi “Nizamnamədəki ədalətli və sülh dünyə arzusunun gerçəkləşməsinin başlıca tələbini” təşkil edir. Əsas məqsəd BMT-nin humanitar və inkişaf əməliyyatları tərəfindən insan hüquqlarına dair beynəlxalq norma və prinsiplərinə uyğun insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi üzrə milli sistemlərin yaradılması və gücləndirilməsi üzrə üzv-dövlətlərin səylərinin dəstəklənməsinə imkan verməsi üçün onların imkanlarının gücləndirilməsindən ibarətdir. Məruzənin 50-ci abzasında deyilir ki,

“Minilliyin Bəyannaməsində Üzv-dövlətlər insan hüquqlarının, o cümlədən azlıqların hüquqları, qadınların hüquqları, uşaqların hüquqları və mühacirlərin hüquqlarının prinsip və təcrübələrinin ölkə səviyyəsində həyata keçirilməsi üzrə öz imkanlarını gücləndirməyə qərara almışlar. İnsan hüquqları təsisatlarının ölkə səviyyəsində yaradılması uzun müddət ərzində insan hüquqlarının fasiləsiz müdafiəsi və artmasını təmin edəcəkdir. Bununla da, hər bir ölkədə insan hüquqlarına dair beynəlxalq normaları əks etdirən milli müdafiə sisteminin yaradılması və genişləndirilməsi Təşkilatın başlıca məqsədi olmalıdır. Belə fəaliyyət münaqişədən çıxmış ölkələrdə xüsusilə vacibdir.”

Baş Assambleyada və onun daimi proqramlarında insan hüquqları

BMT-nin ən yüksək qanunverici orqanı olan Baş Assambleya nəinki böyük sayda insan hüquqlarına dair konvensiyaların, bəyannamələrin, prinsiplərin, qaydaların və digər sənədlərin qəbul olunmasını təmin etmiş, həmçinin hər sessiyada, xüsusilə sosial, humanitar və mədəni işlərə görə məsul Üçüncü Komitədə bir çox ölkələrdə insan hüquqları ilə bağlı faktiki vəziyyəti müzakirə edir və müvafiq qətnamələri qəbul edir.

Təşkilatın bir çox proqramları, fondları və institutları, o cümlədən BMT-nin İnkişaf Proqramı (BMT İP), Ümumdünya Qida Proqramı (WFP), BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF), BMT-nin İnsanların Məskunlaşması Proqramı (UN-HABITAT), BMT-nin Universiteti (UNU), BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarının İdarəsi (BMT QAK), BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarının İdarəsi (İHAKİ – bax: 7-ci Fəsil) insan hüquqları sahəsində vacib proqramları həyata keçirirlər.

İnsan hüquqları və Təhlükəsizlik Şurası

BMT-nin hüquq baxımından məcburi qətnamələri qəbul etmək və üzv-dövlətlər onları yerinə yetirmədiyi halda həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan yeganə orqanı olan Təhlükəsizlik Şurası son illər ərzində insan hüquqları sahəsində fəal rol oynamağa başlamışdır. Bu gün, insan hüquqları sülhü qoruyan və sülh yaradan əməliyyatların əsas komponentini təşkil edir, münaqişədən sonrakı kontekstdə insan hüquqları sahəsində vəziyyətə nəzarət etmək və müvafiq ölkələrə qanunun aliliyinin inkişaf etdirilməsi, müstəqil məhkəmə sisteminin yaradılması, hüquq mühafizə orqanlarının dəstəklənməsi, həbsxana sisteminin təşkil edilməsi, insan hüquqları üzrə milli komissiyaların və insan hüquqlarının müdafiəsi üçün zəruri olan digər institutların təsis edilməsində yardım göstərmək məqsədilə isə yerlərdə insan hüquqları üzrə bir çox mütəxəssislərdən istifadə olunur. Bundan əlavə, artan sayda hallarda Təhlükəsizlik Şurası insan hüquqlarının ağır və sistematik pozulmasını sülh üçün təhlükə kimi qiymətləndirərək BMT Nizamnaməsinin VII Fəslini rəhbər tutaraq iqtisadi və digər sanksiyaları tətbiq etmiş, silahlı qüvvələrdən istifadə edilməsinə icazə vermiş və ad hoc beynəlxalq tribunalı təsis etmişdir (bax: 10-cu Fəsil).

İnsan hüquqları və “BMT ailəsi”

Qeyri-rəsmi olaraq “BMT ailəsi” adlandırılan BMT sistemi BMT-dən və artan sayda ixtisaslaşmış agentliklərdən – BMT Nizamnaməsinin 63-cü maddəsinə əsasən İqtisadi və Sosial Şura ilə bağlanmış müqavilələr əsasında Təşkilatla xüsusi əlaqələri saxlayan hüquq baxımından müstəqil hökumətlərə təşkilatlardan ibarətdir. Bununla da, BMT-nin “insan hüquqlarının inteqrasiyası” siyasəti həmçinin bir çoxu müəyyən insan hüquqları ilə əlaqədar uzunmüddətli fəaliyyəti həyata keçirən ixtisaslaşmış agentliklərə şamil olunur.

əlavə məlumat №28

İnsan hüquqları sahəsində fəal olan BMT-nin əsas orqanları

İxtisaslaşmış agentliklər

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT)

BMT-nin Qida və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO)

BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı (YUNESKO)

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST)

Proqram və fondlar

BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF)
BMT-nin İnkişaf Proqramı (BMT İP)
BMT-nin Qadınlar üçün İnkişaf Fondu (UNIFEM)
BMT-nin İnsanların Məskunlaşması Proqramı (UN-HABITAT)
BMT-nin Yaxın Şərqdə Fələstin Qaçqınları üçün Yardım və İş Agentliyi (UNRWA)

Tədqiqat və təlim institutları

BMT-nin Təlim və Tədqiqat İnstitutu (UNITAR)
BMT-nin Qadınların İnkişafı üçün Tədqiqat və Təlim İnstitutu (INSTRAW)
BMT-nin Sosial İnkişaf üzrə Tədqiqat İnstitutu (UNRISD)

Təhlükəsizlik Şurasının təsis etdiyi orqanlar

Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (ICTY)
Ruanda üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (ICTR)

BMT-nin digər qurumları

BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarının İdarəsi (İHAKİ)
BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarının İdarəsi (BMT QAK)
BMT-nin Universiteti (UNU)

Əlavə məlumat № 29

Dövlətlərə və parlamentlərə texniki yardım

İHAKİ-nin insan hüquqları sahəsində texniki yardım

BMT-nin İnsan Hüquqları Sahəsində Texniki Əməkdaşlıq Proqramı dövlətlərə, onların sorğusuna əsasən, insan hüquqlarına ümumiyyətlə riayət edilməsinə və qanunun aliliyinin təmin edilməsinə birbaşa təsir göstərən milli strukturların yaradılması və gücləndirilməsinə kömək edir.

İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq standartların qanunlara və siyasətlərə daxil edilməsi; insan hüquqlarının, demokratiya və qanunun aliliyini dəstəkləmək və müdafiə etmək qabiliyyətində olan milli təsisatların yaradılması və ya gücləndirilməsi; insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi üzrə milli fəaliyyət planlarının hazırlanması; insan hüquqları üzrə təhsil və təlimin təşkil edilməsi; insan hüquqları mədəniyyətinin

inkışaf etdirilməsi məsələləri proqram komponentlərini təşkil edir. Bu cür yardım ekspert məşvəətçi xidmətləri, təlim kursları, seminarlar, təcrübə keçmə, qrantlar, məlumat və sənədlərlə təchiz olunma, insan hüquqları sahəsində dövlətdaxili ehtiyacların qiymətləndirilməsi formasını ala bilər.

Texniki əməkdaşlıq BMT-də insan hüquqları proqramına əsasən monitorinq və araşdırma proseslərinin əvəzi deyil, onlara əlavə hesab edilir. Baş katibin müvafiq məruzələrində və BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyanın qətnamələrində vurğulandığı kimi, məşvəətçi xidmətlərin və texniki yardımın göstərilməsi hökumətin öz ərazisində insan hüquqları ilə bağlı vəziyyətə görə hesabat vermək öhdəliyini azaltmır və onu BMT-nin müvafiq proseduralarına əsasən monitorinqdən azad etmir.

PAB-ın texniki yardımı

PAB parlament fəaliyyətinin bütün spektri, xüsusilə milli parlamentin rolu, strukturu və iş metodları üzrə məşvəətçi xidmətlər göstərir. Onun proqramına parlament əməkdaşları üçün təlim, parlament üzvlərinin xüsusi maraq doğurduğu mövzular üzrə material vasitələr və təchizat ilə təmin edilməsi və seminarların təşkil edilməsi üzrə layihələr daxildir. Həmin layihələrin əksəriyyətində həmçinin insan hüquqları və cinslərin bərabərliyi məsələləri əks etdirilir. Bununla əlaqədar olaraq PAB BMT İP və İHAKİ ilə sıx əməkdaşlıq edir. PAB-ın texniki yardımına dair daha ətraflı məlumat PAB Katibliyindən alınə bilər.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) iqtisadi hüquqlar, o cümlədən işləmək hüququ, bərabər və ədalətli rəftar və sağlam əmək şəraiti hüquqları, habelə həmkarlar ittifaqları hüquqları, o cümlədən tətillər və kollektiv razılaşmaya daxil olmaq hüquqları, bundan əlavə, müvafiq müddəalar, o cümlədən məcburi əməyin qadağan olunması, uşaq hüququnun ən pis formaları və işəgötürmə və iş yerində ayrı-seçkilik məsələləri ilə məşğul olan əsas agentlikdir. 1919-cu ildə yaradılmış, işəgötürənlər və işçilərin nümayəndələrinə hökumət nümayəndələri ilə, demək olar ki, eyni münasibət bəsləyən “üçtərəfli sistem” əsasında fəaliyyət göstərən BƏT iqtisadi və digər insan hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə bir çox əsas beynəlxalq sazişləri, tövsiyələri və proseduraları işləyib hazırlamışdır.

BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı (YUNESKO) mədəni hüquqlar (xüsusilə təhsil hüququ) sahəsində əsas agentlik olaraq onların müdafiəsi üçün müxtəlif sənəd və proseduraları işləyib hazırlamışdır. O,

həmçinin BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Təhsil Onilliyinin (1995 – 2004-cü illər) həyata keçirilməsində və insan hüquqları və sülh mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsində əsas rol oynamışdır.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (WHO) sağlamlıq hüququnun dəstəklənməsi və müdafiəsi üzrə əsas agentlik olaraq həmçinin müvəffəqiyyətli HİV/QİÇS üzrə qlobal proqramı işləyib hazırlamışdır.

BMT-nin Qida və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) ixtisaslaşmış agentliklərdən ən böyüyü olmaqla yoxsulluğa qarşı qlobal mübarizənin ən vacib elementlərindən biri olan qida hüququnun dəstəklənməsi və müdafiəsinin əsas subyektidir. Bu əsas inkişaf məqsədi 2000-ci ilin sentyabrında keçirilmiş Minillik Zirvə Görüşü zamanı 150 dövlət və hökumət başçıları arasında razılaşdırılmışdır.

9-CU FƏSİL: İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ REGIONAL SAZIŞLƏR VƏ MONİTORİNQ

Bütün dövlətlərə münasibətdə tətbiq edilən BMT Nizamnaməsinə əsaslanan insan hüquqlarının müdafiəsi sistemində və yalnız üzv-dövlətlərə münasibətdə tətbiq edilən BMT-nin sazişlərə əsaslanan sistemində əlavə olaraq Afrika, Amerika və Avropanın bir çox ölkələri regional səviyyədə insan hüquqları üzrə məcburi öhdəlikləri öz üzərinə götürmüş və beynəlxalq monitorinqi qəbul etmişlər. Asiya və Sakit okean bölgəsində insan hüquqlarına dair saziş və monitorinq mexanizmi qəbul olunmamışdır.

Afrika

1981-ci ildə Afrika Birliyi Təşkilatının (sonradan Afrika Birliyinə (Aİ) çevrilmiş) üzv-dövlətləri İnsan və Xalqların Hüquqları haqqında Afrika Xartiyasını qəbul etmişlər ki, o, 1986-cı ilin oktyabr ayında qüvvəyə minmişdir. Bu sənəd insan hüquqlarına dair ümumi saziş olaraq Afrika Birliyinin bütün 53 üzv-dövləti tərəfindən təsdiq edilmişdir. Adından görüldüyü kimi, bu regional sazişdə bir sıra mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara əlavə olaraq, həmçinin xalqların bərabərlik, öz müqəddəratını təyin etmək, öz sərəvətləri və təbii ehtiyatları üzrə sərəncam vermək, inkişaf, milli və beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik, “ümumi kifayətləndirici mühit” üzrə kollektiv hüquqlar nəzərdə tutulur. Bu cür insan hüquqlarının “üçüncü nəsl” adlanan həmrəylik hüquqlarının xüsusi siyasi əhəmiyyətə malik olduğuna baxmayaraq, onların məcburi sazişdə hüquqi əhəmiyyəti şübhəlidir (bax: 2-ci Fəsil). Xartiyadan əlavə, Aİ qaçqınların müdafiəsi və uşaqların hüquqları sahəsində sazişləri qəbul etmişdir.

Xartiyada, Qambiyanın Bancul şəhərində qərarı olan İnsan və Xalqların Hüquqları üzrə Afrika Komissiyasında şikayətlərə baxılması proseduru nəzərdə tutulur. Şikayətlərin (və ya “kommunikasiyaların”) hər hansı bir şəxs (o cümlədən dövlətlərarası şikayətləri vermək hüququna malik dövlətlər, habelə hər bir fərdi və ya QHT-lər, ailə, tayfa icmalar və ya

digər qruplar kimi kollektiv şəxslər) tərəfindən verilməsi imkanı nəzərdə tutulduğundan, qurban statusuna dair hüquqi məsələ ortaya çıxmır. Afrika Komissiyası ayrı-ayrı şikayətlərə deyil, insan və xalqların hüquqlarının ciddi və kütləvi şəkildə pozulması əhəməsinin mövcudluğunu ehtimal edən kommunikasiyalara baxır. Belə hallarda Afrika Komissiyası yalnız Aİ-nin ən yüksək siyasi orqanı olan Dövlət və Hökumət Başçılarının Məclisinin sorğusuna əsasən məsələyə ətraflı baxa bilər. Bu şikayətlər proseduruna əlavə olaraq, Komissiya həmçinin BMT-nin saziş orqanlarında olan oxşar prosedura əsasən dövlətlərin hesabatlarını nəzərdən keçirir.

1998-ci ildə qəbul olunmuş və 2004-cü il yanvarın 25-də qüvvəyə minmiş Afrika Xartiyasına Əlavə Protokolunda İnsan və Xalqların Hüquqları üzrə Afrika Məhkəməsinin təsis edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Əlavə məlumat № 30

İnsan hüquqlarına dair regional sazişlər

Avropa Şurası

İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası (1950-1953) və Əlavə protokollar

Avropa Sosial Xartiyası (1961-1965), Əlavə protokollar və

Yenidən Baxılmış Avropa Sosial Xartiyası (1996-1999)

Fəhlə Mühacirlərin Hüquqi Statusu haqqında Avropa Konvensiyası (1977-1983)

İşgəncələrin və Qeyri-insan, yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzaların Qarşısının Alınması haqqında Avropa Konvensiyası (1987-1989)

Regional və ya Azlıqların Dilləri haqqında Avropa Xartiyası (1992-1998)

Milli Azlıqların Müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyası (1995-1998)

Uşaqların Hüquqlarının Yerinə Yetirilməsi haqqında Avropa Konvensiyası (1996-2000)

İnsan Hüquqları və Biotəbabət haqqında Konvensiya (1997-1999)

Vətəndaşlıq haqqında Avropa Konvensiyası (1997-2000)

Amerika Dövlətləri Təşkilatı

İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası (1969-1978) və Əlavə protokollar

İşgəncələrin Qarşısının Alınması və Cəzalandırılması haqqında Amerikallararası Konvensiya (1985-1987)

Qadınlara qarşı Zorakılığın Qarşısının Alınması, Cəzalandırılması və Aradan Qaldırılması haqqında Amerikallararası Konvensiya (1994-1995)

Şəxslərin Məcburi İtkin Düşməsi haqqında Amerikallararası Konvensiya (1994-1996)

Yetkinlik Yaşına Çatmamışların Beynəlxalq Alveri haqqında Amerikallararası Konvensiya (1994-1997)

Əlillərə qarşı Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğv Edilməsi haqqında Amerikallararası Konvensiya (1999-2001)

Afrika Birliyi (keçmiş Afrika Birliyi Təşkilatı)

İnsan və Xalqların Hüquqları haqqında Afrika Xartiyası (1981-1986)

Afrikada Qaçqınlar Probleminin Xüsusi Aspektlərini Tənzimləyən Konvensiya (1969-1974)

Afrikalı Uşağın Hüquqları və Rifahı haqqında Konvensiya (1990-1999)

Amerika

İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Amerika sistemi iki ayrı-ayrı – bir tərəfdən, Amerika Dövlətləri Təşkilatının (ADT) Nizamnaməsinə, digər tərəfdən isə, San Xose Paktına (İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası) əsaslanan prosedən ibarətdir. Nizamnaməyə əsaslanan prosesin ADT-nin bütün üzv-dövlətlərinə münasibətdə tətbiq edildiyi halda, İnsan Hüquqları üzrə Amerika Konvensiyası yalnız üzv-dövlətlərə münasibətdə məcburidir. 1969-cu ildə qəbul edilmiş və 1978-ci ildə qüvvəyə minmiş Konvensiyada mülki və siyasi hüquqlara diqqət yetirilir, Əlavə Protokolda (1988-1999) isə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar əks etdirilir. Bundan əlavə, ADT çərçivəsində məcburi itkin düşmələr, işgəncələr, qadınlara qarşı zorakılıq, yetkinlik yaşına çatmamışların beynəlxalq alveri, əlillərə qarşı ayrı-seçkilik üzrə xüsusi sazişlər qəbul edilmişdir.

Konvensiyada, Vaşinqtonda yerləşən yarı-məhkəmə monitoring orqanı – İnsan Hüquqları üzrə Amerikallararası Komissiyada və San Xoseda (Kosta Rika) yerləşən İnsan Hüquqları üzrə Amerikallararası Məhkəmədə dövlətlərarası və fərdi şikayətlərə baxılması prosedurları nəzərdə tutulur. ADT-nin 35 üzv-dövlətindən yalnız 25-i Konvensiyaya tərəfdar çıxmışdır.

Konvensiyanı təsdiq etməmiş 10 dövlətə münasibətdə yalnız ən zəif, Amerikalı Komissiyada Nizamnaməyə əsaslanan sistem tətbiq edilir; hətta Konvensiyaya tərəfdar çıxmış dövlətlər üçün isə Amerikalı Məhkəmənin yurisdiksiyası fakültativdir.

Bu sistem daxilində Amerikalı Komissiya verilən minlərlə şikayətlərə baxır və bunun nəticəsində onları qeyri-mümkün elan edir, bərişiq sazişin əldə edilməsinə kömək edir, yaxud işlərin mahiyyəti üzrə öz nəticələrini məruzədə dərc edir. Belə məruzələrdə qeyri-məcburi tövsiyələr nəzərdə tutulur ki, onlara adətən müvafiq hökumətlər tərəfindən əhəmiyyət verilmir. Şikayətçilərin özləri İnsan Hüquqları üzrə Amerikalı Məhkəməyə müraciət edə bilməzlər; yalnız müvafiq dövlətlər və Komissiya bunu edə bilər. Komissiyanın bu yaxınlarda yenidən baxılmış prosedur qadalarına müvafiq olaraq onun tərəfindən artan sayda işlərin Məhkəməyə göndərməyə başlamasına baxmayaraq, yalnız 50-yə yaxın fərdi şikayət üzrə Məhkəmənin yekun və məcburi qərarı qəbul edilmişdir. Həmin işlər Cənubi və Mərkəzi Amerikanın ayrı-ayrı ölkələrində insan hüquqlarının pozuntuları ilə bağlı olmuşdur. Onların əksəriyyətində insan hüquqlarının ağır və sistemik pozulması baş verməsi (o cümlədən işgəncələr, özbaşına edam və məcburi itkin düşmə) müəyyən edilməsi nəticəsində Məhkəmə qurbanlara və onların ailə üzvlərinə maddi kompensasiyadan əlavə geniş təzminat tədbirlərinin görülməsini təyin etmişdir.

“Mübahisəli yurisdiksiyasına” (mübahisə edən tərəflərin iştirakı işlərə baxmaq səlahiyyəti) əlavə olaraq Məhkəmə həmçinin insan hüquqlarına dair beynəlxalq sazişləri (xüsusilə İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasını) şərh edən və dövlətdaxili qanunvericiliyin həmin sazişlərə uyğunluğunu qiymətləndirən məsləhət rəyləri qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir.

Ərəb regionu

1994-cü il sentyabrın 15-də Ərəb Liqasının üzv-dövlətləri İnsan Hüquqları üzrə Ərəb Xartiyasını qəbul etmiş, lakin Liqanın 22 üzvündən heç biri onu imzalamamışdır. 2003-cü ilin mart ayında Ərəb Liqasının Şurası Xartiyanın insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq və standartlara uyğun yenidən baxılmasını qərara almışdır. Bu işdə Ərəb Liqasına yardım göstərmək məqsədilə Ərəb Dövlətləri Liqası ilə İHAKİ arasında 2002-ci ilin aprelinde imzalanmış anlaşma memorandumuna əsasən BMT-nin sazişlər üzrə monitorinq orqanlarının ərəb üzvlərindən ibarət ekspertlər komitəsi yaradılmışdır.

Ekspertlər tərəfindən təqdim olunmuş layihə sonradan Ərəb Liqasının İnsan hüquqları üzrə Daimi Komitədə yeni sənədin əsası kimi götürülmüşdür. Daha sonra, 2004-cü ilin may ayında keçirilmiş Ərəb Dövlətləri Liqasının Zirvə Görüşündə layihə yekun müzakirə və qəbul edilməsi üçün təqdim edilmiş və təsdiq edilmişdir. Bir sıra Ərəb dövlətləri Xartiyanın təsdiq edilməsi prosesindədir.

İHAKİ tərəfindən Xartiyanın mövcud formasının bəzi müddəələrindən narahatlıq bildirildiyinə baxmayaraq, yeni müddəələr köhnə versiyası ilə müqayisədə, o cümlədən fəvqəladə vəziyyət, ədalətli məhkəmə təminatları, köləlik, cinsi zorakılıq, əlillik və insan alveri məsələlərinə münasibətdə daha qabaqcıldır. Xartiyada BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsinə oxşar monitorinq mexanizminin nəzərdə tutulduğuna görə sənədin qəbul edilməsi nəticəsində insan hüquqlarının müdafiəsi və dəstəklənməsi üzrə daha bir regional mexanizm yaradıla bilər. Eyni zamanda, yeni sistemdə fərdi şikayətlərin nəzərdə tutulmadığına baxmayaraq, Xartiyanın 52-ci maddəsində fakültativ protokolların qəbul edilməsi mümkünlüyü təsbit edilmişdir.

Asiya və Sakit okean regionu

Asiya və Sakit okean regionunda insan hüquqları üzrə regional konvensiya yoxdur. Eyni zamanda, bölgənin ölkələri insan hüquqlarına hörməti inkişaf etdirmək məqsədilə İHAKİ vasitəsilə regional əməkdaşlığın gücləndirilməsinə diqqət yetirirlər. Asiya və Sakit okean regional seminarlarda, xüsusilə 1998-ci ildə Tehranda keçirilmiş seminarlarda əməkdaşlığın çərçivələri müəyyən edilmiş, prinsiplər və hökumətlər arasında geniş məsləhətləşmələr vasitəsilə regional mexanizmlərə gətirib çıxara biləcək “addım-aaddım” və “kəpik” yanaşması üzərində razılaşma əldə edilmişdir. Razılaşdırılmışdır ki, regional mexanizmlər bölgə hökumətlərinin müəyyən etdiyi ehtiyac və prioritetləri əks etdirməlidir. Rollar, funksiyalar, vəzifələr, nəticələr və nailiyyətlər konsensus vasitəsilə müəyyən edilməlidir.

Avropa

Avropa Şurasının başlıca məqsədi – insan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsidir. 1949-cu ildə təsis edildikdən sonra Avropa Şurasında “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının layihəsinin işlənilməsi hazırlanması prosesinə başlanılmış və o, 1950-ci ildə imzalanmış, 1953-cü ildə isə qüvvəyə minmişdir. Avropa Konvensiyası və onun Əlavə protokolları insan hüquqlarına dair ümumi saziş olaraq diqqəti mülki və siyasi hüquqlara yönəlir. Sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlar Avropa Sosial Xartiyasında (1961-1965), onun Əlavə protokollarında və

yenidən baxılmış versiyasında (Yenidən Baxılmış Avropa Sosial Xartiyası, 1996-1999) təsbit edilmişdir. Bundan əlavə, Avropa Şurasında məlumatın qorunması, fəhlə mühacirlər, azlıqlar, işgəncələrin qarşısının alınması və biotəbabət sahəsində xüsusi sazişlər qəbul olunmuşdur.

Bu gün, Avropa Konvensiyasında beynəlxalq səviyyədə insan hüquqlarının ən qabaqcıl monitorinq sistemi nəzərdə tutulur. Avropa Konvensiyasının 34-cü maddəsinə müvafiq olaraq Konvensiya və onun protokollarında nəzərdə tutulmuş insan hüquqlarının Avropa Şurasının hazırda olan 46 üzv-dövlətlərindən biri tərəfindən pozulmasının qurbanı olduğunu iddia edən hər bir şəxs, QHT-lər və şəxslərin bir qrupu dövlət daxilində bütün mümkün olan müdafiə vasitələrini tükəndirdikdən sonra Strasburqda (Fransa) yerləşən İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə şikayət verə bilər. Pozuntunu aşkar edildiyi halda Məhkəmə zərər çəkmiş tərəfə təzminat təyin edə bilər. Onun qərarları yekun olaraq üzv-dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyır. Avropa Şurasının ən yüksək siyasi orqanı – Nazirlər Komitəsi onların yerinə yetirilməsinə nəzarət edir.

Avropa Sosial Xartiyasının 1998-ci ildə qüvvəyə minmiş Protokoluna müvafiq olaraq bəzi təşkilatlar Sosial Hüquqlar üzrə Avropa Komissiyasına şikayətlər verə bilər. Şikayətin mümkün elan edilməsindən sonra şikayətin mahiyyəti üzrə Komitənin qərarına gətirib çıxaran prosedura başlayır. Qərar müvafiq tərəflərə göndərilir, habelə dörd ay müddətində açıqlanan məruzə qismində Nazirlər Komitəsinə təqdim olunur. Nəhayət, Nazirlər Komitəsi tərəfində qəbul edilən qətnamədə vəziyyətin Xartiyaya uyğunlaşdırılması məqsədilə xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsi tövsiyə oluna bilər.

10-CU FƏSİL: CƏZASIZLIĞA QARŞI MÜBARİZƏ: BEYNƏLXALQ CİNAYƏT MƏHKƏMƏSİ (BCM)

Bəşəriyyətə məlum olan ən dəhşətli cinayətlər – müharibə cinayətləri, soyqırım, bəşəriyyətə qarşı cinayətlər, o cümlədən işgəncələr, məhkəmə qərarı olmadan cəzalandırma və məcburi itkin düşmə iyirminci əsrdə dünyada beynəlxalq müharibələr, regional münaqişələr zamanı və sülh dövründə törədilmişdir. “Bəşəriyyəti şok vəziyyətinə salmış”¹⁰ bu cür cinayətləri törətmiş şəxslərin böyük əksəriyyəti cəzalandırılmamışdır.

Belə cəzasızlığa son qoymaq üçün ilkin söylər İkinci Dünya müharibəsindən sonra edilmişdir ki, əsas müharibə cinayətkarlarını məsuliyyətə cəlb etmək vəzifəsi olan Nürnberq və Tokio beynəlxalq hərbi tribunallar Müttəfiqlər tərəfindən təsis edilmişdir. Bununla da, tribunallar beynəlxalq humanitar hüququn – silahlı münaqişələr hüququnun tətbiq edilməsi ilə əlaqədar olmuşlar.

Bundan sonra diqqət mərkəzi tədricən dəyişmişdir. Bu gün, beynəlxalq cinayət hüququ həm müharibə cinayətlərinə (yalnız silahlı münaqişə zamanı törədilə bilən) və əsas “insan hüquqlarına qarşı cinayətlərə” – soyqırım və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərə (sülh dövründə və müharibə zamanı törədilə bilən) şamil edilir. Hələ 1948-ci ildə “Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” BMT Konvensiyasının 6-cı maddəsində “beynəlxalq cinayət tribunalının” yaradılmasının nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, ilk belə tribunal BMT Nizamnaməsinin VII Fəslinə müvafiq olaraq qəbul edilmiş və müstəsna olaraq keçmiş Yuqoslaviyaya aid olmuş Təhlükəsizlik Şurasının qətnaməsi ilə 1993-cü ildə yaradılmışdır.

¹⁰ Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin (BCM) Roma Statutu, preambula

Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (ICTY) və Ruanda üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (ICTR)

BMT Təhlükəsizlik Şurasının 827 (1993) nömrəli qətnaməsinə müvafiq olaraq, bəşəriyyətə qarşı cinayətlərin təqib edilməsi ilə yaradılmış Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin səlahiyyətləri yalnız silahlı münaqişə zamanı törədilmiş hərəkətlərə aiddir. Bir ildən sonra Təhlükəsizlik Şurasının 955 (1994) nömrəli qətnaməsinə əsasən təsis edilmiş Ruanda üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin silahlı münaqişəyə heç bir istinad olmadan Ruandada soyqırımın və bəşəriyyətə qarşı müvafiq cinayətlərin təqib edilməsi səlahiyyətləri müəyyən edilmişdir.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (BCM)

Ruanda üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin kimi də, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin səlahiyyətləri silahlı münaqişələr ilə məhdudlaşdırılmışdır. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutunun 1998-ci il iyulun 17-də qəbul edilməsi nəticəsində yaradılmış BCM müharibə cinayətlərindən əlavə, silahlı münaqişənin mövcudluğundan asılı olmayaraq soyqırımı və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərə baxır. Roma Statutu insan hüquqları pozuntularına görə dövlət məsuliyyəti, habelə belə pozuntuların ağır və sistematik olduğu halda həm dövlət, həm qeyri-dövlət nümayəndələrinin fərdi məsuliyyətin konsepsiyası əsasında qurulur. Buna görə də, o, belə pozuntuların baş verməsinin əsas səbəbi – cəzasızlığa qarşı mübarizədə vacib qələbə və, bununla, insan hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə müdafiəsində ən əhəmiyyətli və yeni inkişaf sayıla bilər.

“Nəşillər bir əsrdən çox müddətdə ardıcı olaraq fərdin ləyaqətinə hörmətdə əsaslanan hüquqi və mənəvi standartların təsirli parçasını toxumuşlar. Lakin Məhkəmə - insan hüquqlarının və beynəlxalq humanitar hüququnun ən ağır pozulmasına görə məsuliyyət daşıyan şəxsləri, onların kim olduğundan asılı olmayaraq məsuliyyətə cəlb etmək səlahiyyətinə malik olan ilk və yeganə beynəlxalq orqandır. Nəhayət, bizdə xoş səslənən sözləri hərəkətə gətirmək üçün alətlər vardır...”

Sercio Vieyra de Mello

BMT-nin keçmiş İnsan hüquqları üzrə Ali Komissarı

2003-cü il martın 11-də BCM-nin inauqurasiyası münasibətilə bəyanat

əlavə məlumat №31

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin (BCM) Roma Statutu:

- 1998-ci il iyulun 17-də 120 lehinə, 7 əleyhinə (Çin, İraq, İsrail, Liviya Ərəb Cümhuriyyəti, Qətər, Amerika Birləşmiş Ştatları, Yəmən) və 21 bitərəf səsle qəbul edilmişdir
- 139 dövlət tərəfindən imzalanmışdır
- 99 dövlət tərəfindən təsdiq edilmişdir (2005-ci ilin iyun ayına olan məlumat)

Mühüm tarixlər

- Qüvvəyə minmə: 1 iyul 2002-ci il
- Üzv-dövlətlərin Məclisi tərəfindən Məhkəmənin 18 hakiminin seçilməsi: fevral 2003-cü il
- Üzv-dövlətlərin Məclisi tərəfindən Məhkəmənin Prokuroru Luis Moreno Okamponun seçilməsi: 21 aprel 2003-cü il

əlavə məlumat №32

BCM konsepsiya və yurisdiksiyası:

BCM nə üçün yaradılmışdır?

- Cəzasızlığa son qoymaq üçün;
- Münaqişələrə son qoyulmasına kömək etmək üçün;
- Gələcək cinayətkarların qarşısını almaq üçün;
- Milli cinayət aidiyyəti orqanlarının hərəkət etmək imkanında və ya iradəsində olmadıqda işlərə baxmaq, habelə ad hoc məhkəmələrin (keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə təsis edilmiş məhkəmələr kimi) yol verdiyi hər hansı bir çatışmazlıqları düzəltmək üçün.

BCM-nin yurisdiksiyası Roma Statutunda necə müəyyən olunur?

5-ci maddə: BCM-nin yurisdiksiyası şamil edildiyi cinayətlər – soyqırım¹¹, bəşəriyyətə qarşı cinayətlər¹² və müharibə cinayətləri;

¹¹ Hərəkətlərin “milli, etnik, irqi və ya dini qrupun tamamilə və ya qismən ləğv etmək niyyəti ilə törədildiyi” halda soyqırım baş verir, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutu, 6-cı maddə.

¹² Bəşəriyyətə qarşı cinayətləri “hər hansı bir mülki əhaliyə qarşı geniş yayılmış və ya sistematik hücumun hissəsi kimi törədilmiş” cinayətlər təşkil edir. Onlara öldürmə, əhalinin qırılması, köləliyə çevirmə, deportasiya, əhalinin məcburi köçürülməsi, həbs etmə, işgəncələr, zorlama, cinsi köləlik, fahişəliyə vadar etmə, məcburi hamiləlik, sterilizasiyaya vadar etmə, cinsi zorakılığın digər formaları, şəxslərin hər hansı bir eyniləşdirilə bilən qrupun və ya kateqoriyasının təqib edilməsi, şəxslərin məcburi itkin düşməsi, aparteid, habelə qəsdən əzablara gətirib çıxaran, yaxud bədən və ya əqli ya fiziki sağlamlığa ağır zərər vuran oxşar qeyri-insani hərəkətlər daxildir. Ibid, 7-ci maddə.

25-ci maddə: hər bir (fiziki) şəxs – fərdi şəxs qismində, yaxud başqa şəxslərlə əlbir olduqda və ya onların vasitəsilə - BCM-nin yurisdiksiyasının şamil edildiyi cinayəti törətdiyi, sifariş və ya xahiş etdiyi, yaxud onun törədilməsinə vadar, kömək, təhrik etdiyi halda bu cür cinayətə görə məsuliyyət daşıyır;

11-ci maddə: BCM-nin yalnız Statutunun qüvvəyə minməsindən (1 iyul 2002-ci il) sonra üzv-dövlətin ərazisində və ya dünyanın hər hansı bir yerində üzv-dövlətin vətəndaşı tərəfindən törədilmiş cinayətlərə münasibətdə yurisdiksiyası vardır.

Məhkəməyə kim müraciət edə bilər?

- Üzv-dövlət (maddə 14);
- BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası (maddə 13 (b));
- Dövlətlər, QHT-lər, zərərçəkmişlərdən və ya hər hansı digər mənbədən daxil olmuş etibarlı məlumata əsasən öz təşəbbüsü ilə istintaqı başlanmış BCM Prokuroru (maddə 15).

BCM və digər məhkəmələr arasında münasibətlər

BCM və milli məhkəmələr: milli məhkəmələrin yurisdiksiyası bütün aidiyyəti işlərə şamil edilir, “tamamlama” prinsipinə əsasən isə BCM yalnız milli məhkəmələrin təqib etmək imkanında və ya iradəsində olmadıqda hərəkət edə bilər;

BCM və Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi (BƏM): BƏM şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayət hərəkətlərinə deyil, yalnız dövlətlər arasında mübahisələrə baxır.

BCM və beynəlxalq ad hoc məhkəmələr (ICTY və ICTR): Ad hoc məhkəmələr vaxt və yer şərtləri ilə məhdudlaşdığı halda (“seçmə ədliyyəsi”) BCM kimi daimi məhkəmə daha böyük ardıcılıqla fəaliyyət göstərə bilər.

Məhkəmənin imtiyazları və immuniteti haqqında razılaşma

Roma Statutunun 48-ci maddəsinə müvafiq olaraq Məhkəmə “hər bir üzv-dövlətin ərazisində öz məqsədlərinin yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan imtiyazlar və immunitetə malikdir”. Statutun qəbul edilməsi zamanı bağlanmış BCM imtiyazları və immuniteti haqqında razılaşmada müvafiq müdafiə və təminatlar və, xüsusilə, BCM əməkdaşlarının, vəkilin, zərərçəkmiş şəxslərin və şahidlərin istintaq zamanı müdafiə olunması nəzərdə tutulur. Statutu təsdiq etməklə dövlətlərin BCM əməkdaşlarının imtiyazları və immunitətinə, habelə BCM sənədlərinə hörmət etmək öhdəliyinin öz üzərinə götürdüyünə baxmayaraq, 2004-cü i oktyabrın 20-sinə kimi yalnız 16 dövlət Statutu təsdiq etmişdir.

BCM üçün çağırışlar

Romada konsensusun əldə edilməməsi, habelə Amerika Birləşmiş Ştatları Hökumətinin öz vətəndaşlarının BCM yurisdiksiyasından istisna etmək üçün üzv-dövlətlərlə ikitərəfli sazişlərin bağlanması istiqamətində görülmüş tədbirlər;

Təqsirləndirilən şəxslərin BCM Statutunu təsdiq etməmiş və ya BCM ilə əməkdaşlıqdan imtina edən dövlətlərin ərazisində gizlənilməsi;

Sülh dövründə törədilmiş bəşəriyyətə qarşı cinayətlərin məhdud anlayışı;

Təhlükəsizlik Şurasının rolu;

Tamamlanma prinsipinin zəifliyi: BCM milli məhkəmələrin təqib etmək imkanında və ya iradəsində olmadığını necə müəyyən edəcəkdir?

BCM-İN ROMA STATUTUNA ƏSASƏN DÖVLƏTLƏRİN ÖHDƏLİKLƏRİ

Statutu təsdiq etməklə dövlətlər aşağıdakı üç əsas öhdəliyi üzərinə götürür və onların yerinə yetirilməsində parlamentlər xüsusi rola malikdir:¹³

(a) *BCM tamamlayıcı xarakterindən irəli gələn öhdəlik:* BCM-in yalnız dövlətlərin tədbir görmək imkanında və iradəsində olmadıqda tədbirlər görməyini nəzərə alaraq, beynəlxalq hüquqa əsasən cinayətlərə görə məsuliyyət daşıyan şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üzrə başlıca vəzifə dövlətlərin üzərinə düşür. Buna görə, dövlətlər belə cinayətlərin, onların harada, kim tərəfindən və kimə qarşı törədildiyindən asılı olmayaraq daxili qanunvericiliyə əsasən cinayət sayılmasını təmin edən qanunvericiliyi qəbul və tətbiq etməlidir.

(b) *Tam şəkildə əməkdaşlıq etmək öhdəliyi:* Statutun 86-cı maddəsinə uyğun olaraq üzv-dövlətlər “Məhkəmənin yurisdiksiyası daxilində onun tərəfindən cinayətlərin istintaqı və tədqiq edilməsində Məhkəmə ilə tam şəkildə əməkdaşlıq edir”. Buna görə, dövlətlər Prokuror və müdafiə tərəfi üçün onların yurisdiksiyası daxilində səmərəli araşdırma aparılmasına imkanlarını yaradaraq təmin etməlidir ki, məhkəmələr və digər orqan-

¹³ Mənbə: Amnesty International, The International Criminal Court: Checklist for effective implementation (AI Index: IOR 40/011/2000).

lar sənədlərin əldə edilməsi, axtarışın aparılması, şahidlərin müəyyən edilməsi və müdafiəsi, habelə BCM tərəfindən təqsirləndirilən şəxslərin həbs edilməsi və verilməsi sahəsində tam şəkildə əməkdaşlıq etsinlər. Dövlətlər həmçinin cəzaların icrasında, habelə Statutun tətbiq olunması üzrə ictimai məlumatlandırma təşəbbüslərinə və vəzifəli şəxslər üçün təlim proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsində BCM ilə əməkdaşlıq etməlidir.

(c) BCM imtiyazlar və immuniteti haqqında razılaşmanı təsdiq etmək öhdəliyi BCM-in müstəqil və şərtsiz qaydada fəaliyyət göstərmək imkanlarını yaradır.

Səmərəli tətbiq etmə qanunvericiliyin qəbul edilməsi məqsədilə Dövlətlər tərəfindən görülmüş tədbirlərə dair araşdırmada "Amnesti İnterneşni" təşkilatı daxili qanunvericilik layihələrində aşağıdakı tez-tez rast gəlinən uyğunsuzluqları müəyyən etmişdir:

- a. Cinayətlərin zəif anlayışı;
- b. Cinayət məsuliyyəti və müdafiəyə dair yarıtmaz prinsiplər;
- c. Beynəlxalq hüquqla icazə verilən tam həcmdə universal yurisdiksiyanın nəzərdə tutulmaması;
- d. Təqib etmənin başlanması üzərində siyasi nəzarət;
- e. Zərərçəkmiş şəxslərə kompensasiya verilməsi üzrə ən sürətli və ən effektiv prosedurun nəzərdə tutulmaması;
- f. BCM ilə əməkdaşlığın qarşısını alan və ya potensial olaraq qarşısını ala biləcək müddələrin daxil olması;
- g. BCM tərəfindən məhkum olunmuş şəxslərin cəzalarının dövlət daxilindəki həbsxanalarda çəkilməsinin nəzərdə tutulmaması;
- h. Roma Statutunun səmərəli tətbiqi üzrə milli orqanlar üçün təlim proqramlarının müəyyən edilməməsi.

Cəzasızlığa qarşı mübarizə üzrə fəaliyyət vasitəsilə insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsinə dair Prinsiplər

1991-ci ildən başlayaraq BMT cəzasızlıqla mübarizə sahəsində, xüsusilə BMT-nin İnsan hüquqları üzrə Komissiya və İnsan Hüquqlarının Dəstəklənməsi və Müdafiəsi üzrə Alt-komissiya vasitəsilə əhəmiyyətli iş görmüşdür. 1970-ci illərdə siyasi məhbusların azad edilməsi üçün qəbul edilmiş və azadlığı rəməzləşdirmiş amnistiya haqqında qanunlar sonradan insan hüquqları pozuntularını törətmiş şəxslərin cəzasızlığını təmin etmək üçün istifadə olunmuşdur. Həmin problemdən xəbərdar

¹⁴ AI Index: IOR 40/019/2004

BCM fəaliyyətdə: misallar

2003-cü ilin dekabr ayında Uqanda Hökuməti şimali Uqandada fəaliyyət göstərən Lordun Müqavimət Ordusu ilə bağlı vəziyyətlə əlaqədar BCM-in Prokuroruna müraciət etmişdir. 2004-cü ilin iyul ayında Prokuror müəyyən etmişdir ki, vəziyyətlə əlaqədar istintaqın başlanması üçün kifayət qədər əsaslar vardır.

2004-cü ilin mart ayında Konqo Demokratik Respublikasının Hökuməti Roma Statutunun qüvvəyə minməsindən sonra ölkədə törədilmiş BCM yurisdiksiyasına aid cinayətlər ilə bağlı vəziyyət ilə əlaqədar BCM-in Prokuroruna müraciət etmişdir. Bu sorğuya və əvvəllər Məhkəməyə QHT-lər tərəfindən təqdim edilmiş məlumatlara əsasən 2004-cü ilin iyun ayında Prokuror kütləvi qətl, təcili edam və zorlama, işgəncələr, məcburi köçürmə və uşaq əsgərlərdən istifadə daxil olmaqla həmin vəziyyətlə əlaqədar istintaqın başlanmasını qərara almışdır.

2005-ci ilin yanvar ayında Mərkəzi Afrika Respublikasının (MAR) Hökuməti Roma Statutunun qüvvəyə minməsindən sonra ölkənin ərazisində törədilmiş cinayətlər ilə bağlı vəziyyət ilə əlaqədar BCM-in Prokuroruna müraciət etmişdir.

2005-ci il martın 31-də BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası Darfura dair Araşdırma üzrə Beynəlxalq Komissiyanın sənədlər arxivini Prokurora təqdim etmişdir. Bundan əlavə, Prokurorun İdarəsi müxtəlif mənbələrdən məlumatı sorğu etməklə minlərlə sənəd toplamışdır. Ətraflı təhlil aparıldıqdan sonra, Prokuror nəticəyə gəlmişdir ki, istintaqın başlanması üçün Statut tələbləri təmin edilmişdir.

olan İnsan Hüquqları üzrə Vyana Dünya Konfransı (1993) Bəyannamə və Fəaliyyət Proqramında Komissiya və Alt-komissiyanın məsələnin bütün tərəflərinin öyrənilməsi üzrə səylərini dəstəkləmişdir. Bununla belə, Alt-komissiya öz üzvlərindən biri c-b Luis Joineti cəzasızlığa qarşı mübarizə üzrə fəaliyyət vasitəsilə insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsinə dair prinsiplərin hazırlanmasını tapşırılmışdır. Ekspert öz məruzəsini və prinsipləri Alt-komissiyaya 1997-ci ildə təqdim etmişdir.¹⁵ Bu prinsiplərə əsasən zərərçəkmiş şəxslərin aşağıdakı hüquqları vardır:

- *Bilmək hüququ*: Bu, sırf hər hansı bir ayrı-ayrı zərərçəkmiş şəxsin, yaxud ona sıx bağlı olan şəxslərin nəyin baş verdiyini bilmək, yəni həqiqətə

¹⁵ E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1.

malik olmaq hüququ deyil. Bu, həmçinin pozulmaların yenidən baş verdiyinin qarşısını almaq üçün tarixi bilmək üzrə kollektiv hüquqdur. Bunun nəticəsində dövlətin “xatırlamaq vəzifəsi” yaranır (məruzənin 17-ci abzası).

• *Ədalət hüququ*: Bu hüquqla nəzərdə tutulur ki, bütün zərərçəkmiş şəxslərin öz hüquqlarını müdafiə etmək, habelə bu hüquqları pozmuş şəxslərin məhkəmə qarşısına gətirilməsini və zərərçəkmiş şəxslərin təzminat almasını təmin edən ədalətli və səmərəli müdafiə vasitəsinə malik olmaq imkanı vardır.

• *Təzminat hüququ*: Həmin hüquq fərdi və ümumi kollektiv tədbirləri doğurur. Bunun detalları 1996-cı ildə c-b Teo van Boven tərəfindən Alt-komissiya üçün hazırlanmış və 2000-ci ildə BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyanın xahişi ilə c-b M. Şerif Basyuni tərəfindən inkişaf etdirilmiş “İnsan hüquqlarının və humanitar hüququn ağır pozulması qurbanlarının təzminat almaq hüququna dair əsas prinsiplər və göstərişlər” adlı sənəddə verilir¹⁷. Bu prinsip və göstərişlərin komissiyada baxılması hələ gözlənilir.

Yuxarıdakı prinsiplərin hələ ki, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası və Baş Assambleya tərəfindən qəbul edilmədiyinə baxmayaraq, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyasının xahişi ilə 2004-cü ildə hazırlanmış “cəzasızlığın bütün aspektlərinə qarşı mübarizə üzrə dövlətdaxili imkanların gücləndirilməsində dövlətlərə yardım etmək məqsədilə ən yaxşı təcrübələr və tövsiyələr haqqında” məruzədə¹⁷ göstərilir ki, həmin prinsiplər cəzasızlığa qarşı mübarizə üzrə səylərə hərtərəfli təsir göstərir, habelə regional və beynəlxalq nəzarət orqanları və dövlət orqanları tərəfindən əsas istinad mənbəyi kimi istifadə olunurlar.

¹⁶ Müvafiq olaraq E/CN.4/Sub.2/1996/17 və E/CN.4/2000/62

¹⁷ E/CN.4/2004/88.

II-Cİ FƏSİL: İNSAN HÜQUQLARININ DƏSTƏKLƏNMƏSİ VƏ MÜDAFİƏSİNDƏ PARLAMENT ÜZVLƏRİNİN ROLU

Əsas prinsiplər

İnsan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsinə gəldikdə, parlamentlər və parlament üzvləri əsas subyektlərdir: ümumiyyətlə parlament fəaliyyəti – qanunvericilik, büdcənin qəbul edilməsi və icra hakimiyyəti üzərində nəzarət – siyasi, mülki, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların bütün spektrini əhatə edir və, bununla, insan hüquqlarının insanlar tərəfindən həyata keçirilməsinə birbaşa təsir göstərir. Xalqı təmsil edən və dövlət işlərinin idarə olunmasında xalqın iştirak etmə vasitəsi kimi dövlət təsisatı olan parlament həqiqətən insan hüquqlarının qoruyucusudur. Ölkədəki sülhün, sosial harmoniyanın və davamlı inkişafın əsasən insan hüquqlarının parlamentin fəaliyyətində yayılması dərəcəsi asılı olduğuna görə parlament bu rolundan hər zaman xəbərdar olmalıdır.

Parlamentlər tərəfindən insan hüquqlarının qoruyucusu rolunun səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsi üçün müəyyən meyarlara cavab verilməli və təminatlar yaradılmalıdır.

PARLAMENTİN TƏMSİLÇİLİK TƏBİƏTİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ

Parlamentin səlahiyyətləri əsas etibarilə cəmiyyətin bütün komponentlərinin müxtəlifliyini sədaqətlə əks etdirmək qabiliyyətindən irəli gəlir. Bunlara, həmçinin kişi və qadınlar, müxtəlif siyasi fikirlər, etnik qruplar və azlıqlar daxildir. Buna nail olmaq üçün parlament üzvləri İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 21-ci maddəsində və MSHP-in 25-ci maddəsində təsbit edilmiş prinsiplərə uyğun olaraq ümumi, bərabər və gizli səsvermə yolu ilə azad və ədalətli seçkilər vasitəsilə müstəqil insanlar tərəfindən seçilməlidir.

PARLAMENT ÜZVLƏRİNİN SÖZ AZADLIĞINI MÜDAFİƏ EDƏRƏK ONUN MÜSTƏQİLLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ

Parlament yalnız o halda öz rolunu yerinə yetirə biləcəkdir ki, onun üzvləri seçicilər adından danışmaq imkanında olmaq üçün zəruri olan söz azadlığına malik olsunlar. Parlament üzvləri qisasdan qorxmayaaraq məlumatı və fikirləri araşdırmaq, almaq və ötürməkdə azad olmalıdır. Bununla belə, tələb olunan müstəqilliyi təmin etmək üçün verilmiş onlar xüsusi statusa malikdir: onların parlament immunitətləri və ya parlament immunitəti vardır.

Parlament immunitətləri xalqın nümayəndələrini vəzifəli şəxslər və digər vətəndaşlar tərəfindən onlara yönəlmiş hədələr, təhqir və ya ixtiyari tədbirlərdən mühafizə etməklə onların müstəqilliyini və ləyaqətini təmin edir. Bununla da, immunitet parlament təsisatının muxtariyyətini və müstəqilliyini təmin edir. İmmunitətlərin dairəsi müxtəlifdir. Bütün parlamentlərə aid olan minimal təminat – *hesabat verməməkdir*. Bu təminata əsasən, parlament üzvləri, onların mandatını haçansa yeniləşdirməyəcək seçicilər tərəfindən rədd edilməsindən başqa sanksiyaya məruz qalmaq təhlükəsi olmadan öz vəzifələrinin icrası zamanı istədiklərini deyə bilərlər. Bir çox ölkələrdə parlament üzvləri həmçinin toxunulmazdır: onlar yalnız parlamentin razılığı ilə həbs edilə, saxlanıla və ya mülki və ya cinayət prosesində iştirak edə bilərlər. Toxunulmazlıq cəzasızlığa bərabər deyil. Bu, parlamentə yalnız onun üzvünə qarşı aparılan prosesin qanuna əsaslandırılmasını yoxlamaq hüququ verir.

Əlavə məlumat №15

Parlament üzvlərinin insan hüquqlarının müdafiəsi: Parlament Üzvlərinin İnsan Hüquqları üzrə PAB Komitəsi

- Parlament üzvləri təmsil etdiyi şəxslərin insan hüquqlarını müdafiə etməlidirsə, onlar özləri insan hüquqlarını, xüsusilə fikir azadlığını həyata keçirmək imkanına malik olmalıdır. Bunun adətən baş vermədiyini qeyd etmiş PAB parlament üzvlərinin insan hüquqlarının pozulması barədə məlumatlara baxılması prosedurasını 1976-cı ildə qəbul etmişdir.
- Parlament Üzvlərinin İnsan Hüquqları üzrə Komitəsinin “parlamentin fəaliyyət göstərməsi, tətildə olması, yaxud qeyri-konstitusiyaya və ya fəvqəladə tədbirlər nəticəsində buraxılmasından asılı olmayaraq öz mandatlarının yerinə yetirilməsi zamanı özbaşına tədbirlərə məruz qalmış” parlament üzvləri ilə əlaqədar şikayətlərə baxmaq vəzifəsi

müəyyən edilmişdir. Bu prosedura hər bir ölkənin parlament üzvünə aiddir.

- Komitə geosiyasi bölgənin təmsil edilməsi məqsədilə fərdi qaydada beş il müddətinə seçilən beş tamhüquqlu və beş əvəzedici üzvdən ibarətdir. O, ildə dörd bağlı iclas keçirir.
- Komitə şikayətin mümkün olması nəticəsinə gəldikdə işin hallarını insan hüquqları üzrə daxili, regional və beynəlxalq hüquq baxımından öyrənir. Prosedura əsasən müvafiq ölkənin dövlət orqanları, xüsusilə parlament, və şikayətçi tərəfindən Komitəyə təqdim olunmuş bütün məlumatın müqayisəli yoxlamasından ibarətdir. Komitəyə təqdim edilmiş bütün sübutlara məxfi qaydada baxılır.
- Komitə həmçinin tərəflərin iştirakı ilə iclas keçirə, həmçinin müvafiq dövlətin razılığı ilə və minimal şərtlərin yerinə yetirildiyi halda yerlərə səfər edə bilər.
- İş barədə məlumat Komitə tərəfindən açıq məruzədə bütün PAB üzvlərinin diqqətinə çatdırıla bilər. Bunun məqsədi – parlamentlər və onların üzvləri üçün müvafiq həmkarın xeyrinə tədbir görmək imkanının yaradılmasıdır.
- Komitə işə baxılmasını o qədər davam etdirir ki, işin təqib edilməsi insan hüquqlarına riayət edilməklə onun həllinin tapması üçün faydalıdır. Bu məqsədə nail olmaq mümkün olmadıqda, o, işi bağlaya və PAB-ın İdarə Şurası tərəfindən müvafiq dövlət orqanlarının pisləməsinə tövsiyə edə bilər.

“Parlament üzvlərinin hüquqlarının qorunması onların öz ölkələrində insan hüquqları və əsas azadlıqları müdafiə etmək və dəstəkləmək imkanının zəruri şərtidir; bundan əlavə, parlamentin təmsilçilik təbiəti parlament üzvlərinin hüquqlarına hörmətdən asılıdır.”

*Parlamentlərarası Şura,
Parlament üzvlərinin insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı məlumatların öyrənilməsi və baxılması prosedurasını təsis edən qətnamə, Meksiko şəhəri,
aprel 1976-cı il.*

HÜQUQİ ÇƏRÇİVƏLƏRİN, XÜSUSİLƏ PARLAMENT PROSEDURASININ ANLAMASI

Parlament üzvlərinin konstitusiyaya və insan hüquqları sahəsində dövlətin öhdəlikləri, hökumətin fəaliyyəti və dövlətin idarə olunması, həmçinin parlament prosedurları ilə tanış olması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ayrı-ayrı

parlamentlərdə, misal üçün, Cənubi Afrikanın parlamentində yeni seçilmiş üzvlər üçün keçirilən seminarlarda onların işinin və parlament prosedurunun hüquqi çərçivələri barədə məlumat verilir.

Parlament üzvləri tərəfindən öz funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün onlar müvafiq imkanlarla təmin olunmalıdır.

Texniki yardım parlament üzvlərinin insan hüquqları sahəsində biliklərini artırma, həmçinin mümkün vasitələrin uyğunsuzluğunu aradan qaldırmağa kömək edə bilər (bax: I Hissə, əlavə məlumat № 29).

FÖVQƏLADƏ VƏZİYYƏTDƏ PARLAMENTİN ROLUNUN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Fövqəladə vəziyyət elan olunmasının ilk qurbanı adətən parlament olur: onun səlahiyyətləri əhəmiyyətli dərəcədə azaldıla bilər və hətta o, buraxıla bilər. Belə mümkün halların qarşısını almaq üçün parlament təmin etməlidir ki:

- Fövqəladə vəziyyət nəticəsində özbaşına tədbirlərə yol verilmir;
- Parlament fövqəladə vəziyyətin insan hüquqlarına dair beynəlxalq prinsiplərinə, o cümlədən müəyyən insan hüquqlarının məhdudiyətlərə məruz qala bilməyəcəyi faktına uyğun olaraq elan olunması və ləğv edilməsinə görə məsuliyyət daşıyır (bax: 4-cü Fəsil);
- Fövqəladə vəziyyət zamanı parlamentin buraxılması və hətta fəaliyyətinin dayandırılması qanunla qadağan olunur;
- Fövqəladə vəziyyət zamanı parlament xüsusi səlahiyyətləri həyata keçirən orqanların – xüsusilə hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyətinə ciddi nəzarət edir;
- Fövqəladə vəziyyətə dair müddəaların təsadüfi islahatlardan qorumaq üçün onlar konstitusiyada və ya konstitusiya qanununda müəyyən edilir.

İnsan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi məqsədilə parlament fəaliyyəti

İNSAN HÜQUQLARINA DAİR SAZIŞLARIN TƏSDİQ EDİLMƏSİ

İnsan hüquqlarına dair sazişlərin təsdiq edilməsi – dövlətin insan hüquqlarına sadıq olduğunun beynəlxalq ictimaiyyətə və daxili ictimai rəyə nümayiş etdirilməsinin vacib vasitəsidir. Təsdiq etmə - dövlətin sazişdə nəzərdə tutulmuş öhdəliklərini yerinə yetirmək və insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi sahəsində inkişafı üzərində beynəlxalq nəzarətə yol vermək

əzmində olduğunun ifadəsi olaraq – təsdiq edən dövlət üçün geniş nəticələrə səbəb olur.

İnsan hüquqlarına dair sazişlər icra hakimiyyətinin nümayəndəsi, adətən dövlət və ya hökumət başçısı, yaxud xarici işlər naziri tərəfindən imzalanır və təsdiq olunur. Eyni zamanda, əksər ölkələrdə sazişin təsdiq edib-edilməməsi barədə qərarın qəbul edilməsi səlahiyyəti parlamentə məxsusdur ki, o, ratifikasiyanı təsdiq etməlidir. Ratifikasiya nəticəsində insan hüquqları üzrə beynəlxalq normalar təsdiq edən ölkədə qanuni qüvvəyə malik olan sazişlə təmin edilir və onların üzərində öz qanunvericiliyinin saziş normalarına uyğunlaşdırmaq məqsədilə görülmüş tədbirlər barədə beynəlxalq ictimaiyyətə məruzə etmək vəzifəsi müəyyən edilir.

əlavə məlumat №36

Sazişlərin müzakirəsi və işlənilib hazırlanması proseslərinə parlamentin cəlb olunması

Milli parlamentlərin üzvləri ümumiyyətlə beynəlxalq və ya regional sazişlərin işlənilib hazırlanmasına, yaxud müvafiq siyasi qərarların qəbul edilməsi proseslərinə birbaşa cəlb olunmur. Yalnız Avropa Şurasının Parlament Assambleyası – 1949-cu ildə yaradılmış regional parlament məclisi insan hüquqlarının monitorinqi və yeni sənədlərin işlənilib hazırlanmasında artan dərəcədə vacib rol oynayır. Yeni sənədlər hazırlandığı və ya əsas insan hüquqları problemləri ortaya çıxdığı hallarda onun Hüquqi Məsələlər və İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası Nazirlər Komitəsi (hal-hazırda 46 üzv-dövlətin xarici işlər nazirlərindən ibarət) ilə, habelə İnsan Hüquqları üzrə Daimi Komitə ilə sıx əməkdaşlıq edir. Məsələn, Parlament Assambleyası İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə göndərilən şikayətlərin sayının davamlı şəkildə artması probleminin həll olunmasında kömək etməyə Nazirlər Komitəsi tərəfindən dəvət edilmişdir.

PAB, müvafiq qanunvericiliyin son nəticədə parlament tərəfindən qəbul etməsini və onun həyata keçirilməsinin təmin etməsini nəzərə alaraq parlamentin ratifikasiya mərhələsindən xeyli əvvəl müdaxilə etməsi və beynəlxalq məşvəətçi orqanlar çərçivəsində yeni sənədlərin hazırlanmasında hökumətlərlə bərabər iştirak etməsi zəruriliyində təkid edərək parlament üzvlərini insan hüquqlarına dair beynəlxalq sənədlərin müzakirəsində daha fəal iştirak etməyə ardıcıl şəkildə dəvət etmişdir.

Siz parlament üzvi kimi nə edə bilərsiniz

- ❑ Sizin Hökumət tərəfindən insan hüquqlarına dair (ən azı) yeddi əsas sazişin (bax: I Hissə, 3 və 5-ci fəsillər) və mövcud regional sazişlərin təsdiq edib-edilmədiyini yoxlamaq.
- ❑ Təsdiq etməyi halda Hökumətin həmin sənədləri imzalamaq niyyətində olub-olmadığını yoxlamaq. Olmadığı təqdirdə, belə hərəkətsizliyin səbəblərini müəyyən etmək üçün parlament proseduralarından istifadə etmək, habelə Hökuməti imzalama və təsdiq etmə proseslərinin təxirə salmadan başlamağa həvəsləndirmək.
- ❑ İmzalama prosesi getdiyi halda, Hökumətin sazişə qeyd-şərti əlavə etmək niyyətində olub-olmadığını yoxlamaq və belə niyyət olduğu təqdirdə qeyd-şərtlərin zəruri və sazişin məzmunu və məqsədlərinə uyğun olub-olmadığını yoxlamaq (bax: 4-cü Fəsil). Onların əsassız olması nəticəsinə gəlmiş halda Hökumətin mövqeyinin dəyişdirilməsi üçün tədbirlər görmək.
- ❑ Ölkəniz tərəfindən sazişə əlavə edilmiş qeyd-şərtin hələ də zəruri olmasını yoxlamaq. Onların zəruri olmadığı nəticəsinə gəlmiş halda onların geri götürülməsi üçün tədbirlər görmək.
- ❑ Hökumətiniz tərəfindən aşağıdakı məqsədlərlə zəruri bəyanatların və ya müvafiq fakültativ protokolların (bax: I Hissə, 5-ci Fəsil) təsdiq edib-etmədiyini yoxlamaq:
 - (a) Saziş orqanlarının fərdi şikayətləri qəbul etmək səlahiyyətlərinin tanınması (MSHP, QQALK, İALK, İQK və Fəhlə Mühacirlər haqqında Konvensiyaya əsasən);
 - (b) Sazişlər üzrə monitoring orqanlarının araşdırma prosedurasını başlamaq səlahiyyətlərinin tanınması (İQK və QQALK);
 - (c) İQK-nin Fakültativ Protokolunun təsdiq edilməsi (Fakültativ Protokol-də saxlama mərkəzlərinə müntəzəm səfərlər sistemi nəzərdə tutulur).
- ❑ Edilməyi halda bəyanatların verilməsinin və ya fakültativ protokolların təsdiq olunmasının təmin edilməsi üçün tədbirlər görmək.
- ❑ Vəzifəli şəxslərin, dövlət nümayəndələrinin və geniş ictimaiyyətin təsdiq edilmiş insan hüquqlarına dair sazişlər və onların müddəalarından xəbərdar olmasını təmin etmək.
- ❑ BCM Statutunun ölkəniz tərəfindən təsdiq edilməyi halda bunun təmin olunması, habelə ölkəniz tərəfindən Statutun qüvvəsini azaldan və Məhkəmə səlahiyyətlərini məhdudlaşdıran sazişlərin bağlanmasından çəkinməsi üçün tədbirlər görmək.

BCM Statutunun bütövlüyünün qorunması üçün Parlament fəaliyyəti

Amerika Birləşmiş Ştatları vətəndaşlarının BCM yurisdiksiyasından istisna edən ikitərəfli müqavilələrin bağlanmasına dair ABŞ Hökumətinin irəli sürdüyü təklifə cavab olaraq bir çox parlamentlər (o cümlədən Uruqvay və İsveçrə parlamentləri) hökumətlərinə müraciət etmişlər ki, belə təklifi rədd etsin və Statutdan yayınmanı nəzərdə tutulan hər hansı sazişin bağlanmasından çəkinməsinlər. Digər parlamentlər belə ikitərəfli müqavilələri təsdiq etməkdən çəkinmişlər.

Parlamentlərarası Şura “bütün parlamentləri və onların üzvlərini insan hüquqlarına dair beynəlxalq və regional sazişlərin ölkələri tərəfindən təsdiq edilməyi və ya qoşulmadığı təqdirdə bunun üçün, habelə sazişlərin məqsəd və məramlarına zidd olan qeyd-şərtlərin geri götürülməsi üçün dövlət səviyyəsində tədbirlər görməyə dəvət edir”.

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin qəbul olunmasının 50-ci ildönümü münasibətilə qəbul edilmiş qətnamə, Qahirə, sentyabr 1997-ci il, 3-cü hissənin (i) bəndi.

DÖVLƏTDAXİLİ İMPLEMENTASIYANIN TƏMİN EDİLMƏSİ

Büdcənin qəbul edilməsi

Hamı tərəfindən insan hüquqlarının həyata keçirilməsinin təmin olunması havayı deyil. İnsan hüquqlarının müdafiəsi və, xüsusilə, insan hüquqları pozuntularının qarşısının alınması üçün böyük həcmdə maliyyə vəsaitlərini tələb edir. Dövlət büdcəsini təsdiq etməklə və, bununla dövlət prioritetlərini müəyyən etməklə parlament insan hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün kifayət qədər maliyyə vəsaitlərinin nəzərdə tutulmasını təmin etməlidir. Daha sonra, Hökumət tərəfindən büdcən xərclənməsinə nəzarət etdikdə, zəruri hallarda parlament insan hüquqları sahəsində qeyri-qənaətbəxş fəaliyyətə görə Hökumətdən hesabatı tələb edə bilər.

İcra hakimiyyəti üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi

İcra hakimiyyətinin siyasətlərinin və hərəkətlərinin daimi nəzarət altında saxlamaqla – öz nəzarət funksiyası vasitəsilə parlamentlər və parlament üzvləri qanunların həqiqətən icra aparatı və digər müvafiq orqanlar tərəfindən yerinə yetirilməsini təmin edə bilər və etməlidir. Parlament proseduralarına əsasən, parlament üzvlərinin Hökumətin fəaliyyətinin nəzarət altında saxlanması üçün aşağıdakılar daxil olmaqla vasitələr vardır:

- Nazirlərə, dövlət qulluqçularına və icra hakimiyyətinin digər vəzifəli şəxslərə şifahi və yazılı suallar;
- Sorgular;
- Faktaraşdırıcı və ya araşdırma komitələri və komissiyaları;
- Yuxarıdakı cəhdlər nəticə vermədikdə etimadsızlıq rəyi.

Təvsiyələr və qərarların axıra çatdırılması

BMT-nin sazişlər üzrə monitorinq orqanların və məruzəçilərin, habelə digər beynəlxalq və regional monitorinq orqanlarının verdiyi təvsiyələr (bax: I Hissə, 5, 6 və 9-cu fəsilələr) parlament üzvləri tərəfindən icra hakimiyyətinin fəaliyyətinin insan hüquqlarına dair dövlətin öhdəliklərinə uyğun olmasına nəzarətin keçirilməsində istifadə edilə bilər.

100-cü Parlamentlərarası Konfrans “parlamentləri dəvət edir ki, dövlət hökumətləri tərəfindən insan hüquqları üzrə saziş orqanları qarşısında hesabat vermək öhdəliklərinin vaxtında və səmərəli qaydada yerinə yetirilməsini, habelə BMT-nin Xüsusi məruzəçiləri tərəfindən səmərəli şəkildə fəaliyyətin həyata keçirilməsinə zəruri dəstək vermək üçün səlahiyyətli hökumət orqanlarının onlarla tam əməkdaşlıq etməsini təmin etmək üçün fəal işləsinlər.”

“21-ci əsrdə bütün insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi məqsədilə İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 50-ci ildönümünün qeyd edildiyi ildə milli parlamentlərin güclü fəaliyyəti barədə” Qətnamə, Moskva, sentyabr 1998-ci il, 4-cü hissənin (ii) bəndi.

Regional saziş orqanı təvsiyəsinin yerinə yetirilməsi: misal

Parlamentlər, xüsusilə onların insan hüquqları komitələri, insan hüquqları üzrə beynəlxalq və regional saziş orqanlarının qərar və təvsiyələrinin yerinə yetirilməsini təmin olunması vasitəsi ola bilər. Misal üçün, Braziliyanın Nümayəndələr Palatasının İnsan Hüquqları Komitəsi İnsan Hüquqları üzrə Amerikalı Komissiyasının Braziliyaya qarşı birinci iş – 1985-ci ildə öldürülmüş, Para ştatının Rio Mariya Kənd Əmək Birliyinin Sədri Joao Canutonun işi üzrə qərarın icrasında həlledici rol oynamışdır. 1998-ci ildə komissiya nəticəyə gəlmişdir ki, ölümlə hədələndiyi barədə məlumatın c-b Canuto tərəfindən verildiyi zaman onun zəruri müdafiə ilə təmin olunmadığı, habelə onun öldürülməsi ilə əlaqədar səmərəli araşdırmanın aparılmaması və cinayət işinin başlanmaması nəticəsində Braziliya dövləti İnsan Hüquqları üzrə Amerikalı Komissiyaya Konvensiyaya pozmuşdur. Komissiya Braziliya tərəfindən cinayət prosesinin təkmilləşdirilməsini və zərərçəkmişin ailəsinə maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsini təvsiyə etmişdir. 1999-cu ildə Nümayəndələr Palatasının İnsan Hüquqları Komitəsi dövlət orqanlarının qərar və onun icrasının vacibliyi barədə məlumatlandırılması üzrə milli kampaniyayı təşkil etmişdir. Bir az sonra qərar icra edilmişdir.

Parlamentin insan hüquqları orqanlarının təsis edilməsi

İnsan hüquqları parlamentin fəaliyyətində geniş yayılmalıdır. Hər bir parlament komissiyası öz səlahiyyətləri daxilində insan hüquqlarını daimi nəzərə almalıdır və təklif olunan qanun və digər hüquqi normalar layihələrinin insan hüquqlarının əhəli tərəfindən həyata keçirilməsinə təsirini qiymətləndirməlidir. İnsan hüquqlarının parlamentin işində lazımı dərəcədə nəzərə alınmasını təmin etmək üçün parlamentlər ixtisaslaşmış insan hüquqları orqanlarını təsis edir, yaxud mövcud komissiyalara insan hüquqları məsələlərinə baxılması vəzifəsini tapşırır. Bir çox parlamentlərdə həmçinin xüsusi insan hüquqları məsələləri, o cümlədən cinsi bərabərlik və azlıqların hüquqları üzrə komissiyalar təsis edilmişdir. Bundan əlavə, parlament üzvlərinin qeyri-rəsmi qrupları insan hüquqları sahəsində fəaldırlar.

Parlamentin insan hüquqları orqanlarına müxtəlif vəzifələr, o cümlədən, demək olar ki, həmişə qanunvericilik aktları layihələrinin insan hüquqları üzrə öhdəliklə uyğun olmasının qiymətləndirilməsi tapşırılır. Bəzi hallarda belə orqanlarının şikayətlərə baxmaq səlahiyyətləri vardır.

Siz parlament üzvü kimi nə edə bilərsiniz

Parlamentlər müntəzəm olaraq sazişlər üzrə monitoring orqanlarının fəaliyyətini izləməli və ona öz töhfəsini verməlidirlər. Bununla da, Siz aşağıdakıları edə bilərsiniz:

- * Dövlətinizlə BMT-nin saziş orqanları və digər beynəlxalq və regional monitoring mexanizmləri (bax: I Hissə, 5, 6 və 9-cu fəsil) arasında əməkdaşlığın vəziyyətini Hökumətinizdən məlumatın təqdim olunmasını xahiş etməklə yoxlamaq. Bu məsələ ilə bağlı Hökumətə sual verə bilərsiniz;
- * Parlamentin saziş orqanlarının və müvafiq mexanizmlərin işindən geri qalmadığını, habelə müvafiq məlumatın parlamentin katibliyi tərəfindən müntəzəm olaraq təqdim olunmasını təmin etmək;
- * Saziş orqanlarının ölkənizlə əlaqədar tövsiyələri, yekun qeydləri və digər şərhləri izləmək;
- * BMT xüsusi məruzəçilərinin tövsiyələrini, xüsusilə ölkənizdə vəziyyəti əks etdirən tövsiyələr mövcud olduqda onları öyrənmək;
- * Həmin tövsiyələrin həyata keçirilməsi üçün hər hansı tədbirlərin görülməsini yoxlamaq və belə tədbirlərin olmadığı təqdirdə bunun səbəblərini araşdırmaq və üstünə düşmək üçün parlament prosedurasından istifadə etmək;
- * Ölkənizə missiya keçirən xüsusi məruzəçilərin parlamentinizə və ya səlahiyyətli parlament komissiyalarına gəlməsini, həmçinin onların məruzələrinin parlament tərəfindən alınmasını təmin etmək;
- * Ölkənizə səfər etməyə dəvətlərin müntəzəm olaraq xüsusi məruzəçilərə göndərilməsini təmin etmək;
- * İnsan hüquqlarına hörmət edilməsində şəxsən əmin olmaq üçün məktəblərə, xəstəxanalara, həbsxanalara və digər saxlama yerlərinə, polis bölmələrinə və xüsusi firmalara baş çəkmək səlahiyyətinizdən istifadə etmək;

Dövlətinizin insan hüquqlarına dair sazişlərə əsasən öhdəliklərinə riayət edilməsinə nəzarət etmək üçün Siz aşağıdakıları təmin edə bilərsiniz:

- * Ölkənizin hesaba vermək cədvəli barədə məlumat almaqla və Hökumət tərəfindən ona riayət olunmasını təmin etməklə milli hesabatların müntəzəm surətdə təqdim olunmasını. Hesabat gecikdirildiyi halda Siz izahat xahiş edə bilərsiniz və, hətta, Hökuməti öz öhdəliyinə əməl etməyə məcbur etmək üçün parlament prosedurasından istifadə edə bilərsiniz;
- * Tam hesabatların təqdim olunmasını.

Bu məqsədlə təmin edilməlidir ki:

- * Parlament (səlahiyyətli komissiyalar vasitəsilə) dövlətin hesabatının hazırlanması prosesində iştirak edir, məlumat baxımından öz töhfəsini verir, onun fəaliyyətinin hesabatda düzgün şəkildə əks etdirilməsini və hər halda hesabatın məzmunundan xəbərdar olmasını təmin edir;
- * Hesabat bu prosedurlara dair prinsiplərə (bax: I Hissə, 5-ci Fəsil) uyğundur, habelə saziş orqanının əvvəlki hesabatlar üzrə ümumi tövsiyələrini və yekun qeydlərini nəzərə alır və çıxarılmış nəticələri əks etdirir;
- * Hesabatın müvafiq saziş orqanına təqdim edilməsi zamanı parlamentinizin üzvü iştirak edir. Bu mümkün olmadıqda, tövsiyə edin ki, ölkənizin BMT yanında daimi nümayəndəliyi (saziş orqanının iclasının keçirildiyi yerdən asılı olaraq Nyu Yorkda və ya Cenevrədə) saziş orqanının iclasında iştirak etsin və hesabatın parlamentinizə göndərilməsini təmin etsin.

Qanunvericiliyin qəbul edilməsi

Beynəlxalq hüquqi öhdəliklərin dövlətdaxili səviyyədə yerinə yetirilmədiyi halda müvafiq saziş kağızda qalmış olur. Hər hansı bir sahədə (mülki, cinayət, inzibati və ya əmək hüququ, təhsil, səhiyyə və sosial təminat hüququ) zəruri tətbiqi qanunvericiliyin qəbul olunmasında parlamentlərin və parlament üzvlərinin əsas rolu vardır.

əlavə məlumat № 39

Parlamentin insan hüquqları komissiyasının ideal səlahiyyətləri

Tam səmərəli olmaq üçün parlamentin insan hüquqları orqanı:

- Qanunvericilik və nəzarət funksiyalarını əhatə edən müfəssəl insan hüquqları mandatına malik olmalıdır;
- İnsan hüquqları ilə bağlı vacib saydığı hər bir məsələyə baxmaq, insan hüquqları sahəsində qanunvericilik və digər təşəbbüslərlə çıxış etmək, habelə üçüncü tərəflərin təqdim etdiyi insan hüquqları problemlərini həll etmək səlahiyyətlərinə malik olmalıdır;
- Parlamentin digər orqanlarına insan hüquqları məsələləri ilə bağlı məsləhət vermək səlahiyyətlərinə malik olmalıdır;
- Çəxsləri dəvət etmək və sənədləri tələb etmək, habelə yerlərə baş çəkmək səlahiyyətlərinə malik olmalıdır.

Beynəlxalq müqavilələrin dövlətdaxili qanunvericilikdə əks etdirilməsi üzrə adətən dövlətin konstitusiyasında təsbit olunan prosedura fərdi şəxslər tərəfindən dövlətdaxili məhkəmələr qarşısında müqavilənin müddəalarına birbaşa istinad etmək imkanının dərəcəsini müəyyən edir. Əsas etibarilə, iki yanaşma mövcuddur:

- (a) Avtomatik inkorporasiya sisteminə əsasən müqavilələrin təsdiq edilməsi və ya onlara qoşulmasından sonra onlar daxili qanunvericiliyin hissəsini təşkil edir və buna görə, fərdi şəxslər tərəfindən istifadə edilə bilər. Bəzi hallarda, müqavilənin qanun qüvvəsinin alması və onun müddəalarının fərdi şəxslər tərəfindən dövlətdaxili məhkəmələrdə istifadə olunması üçün müqavilənin rəsmi qəzetdə dərc edilməsi, yaxud onun təsdiq edilməsi haqqında qanunun qüvvəyə minməsi tələb olunur;
- (b) Dualist sisteminə əsasən müqavilələr yalnız həqiqi qanun vasitəsilə dövlətin qanunvericilik sisteminə daxil olur. Bu sistemə uyğun olaraq, fərdi şəxs qanunvericiliyin hissəsi olmayan müddəalardan istifadə edə bilməz. Həmin müddəalar qanunla ziddiyyət təşkil etdiyi halda üstün qüvvəyə malik deyil.

Mülki hüquq ölkələrində insan hüquqlarının konstitusiyada təsbit edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki bu sənəddə normalar, habelə onun ruhu və prinsiplərinə uyğun olmalı bütün başqa qanunvericiliyin çərçivələri təsbit olunur.

Siz parlament üzvü kimi nə edə bilərsiniz

Siz aşağıdakıları edə bilərsiniz:

- * İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq müddəaların daxili qanunvericiliyə inkorporasiya olunmasını, həmçinin, mümkün olduqda, onların daxili qanunvericiliyə əsasən maksimal müdafiəsi məqsədilə onlara konstitusiyaya statusunun verilməsini təmin etmək;
- * Parlamentə və iştirak etdiyiniz parlament komissiyasına təqdim olunan layihələrin ölkənin insan hüquqları üzrə öhdəliklərinə uyğun olmasını təmin etmək, habelə mövcud qanunvericiliyin həmin öhdəliklərə uyğun olub-olmadığını müəyyən etmək üçün ona yenidən baxmaq;
- * Bu məqsədlə saziş orqanlarının fəaliyyəti, onların və digər beynəlxalq və regional monitorinq mexanizmlərinin verdiyi tövsiyələr (bax: I Hissə, 5, 6 və 9-cu fəsilələr), habelə insan hüquqları üzrə yerli və beynəlxalq QHT-lərin və dövlətdaxili insan hüquqları təsisatlarının fəaliyyəti ilə

tanış olmaq. Uyğunsuzluq aşkar edildiyi halda, dəyişikliklərin və yeni qanun layihələrinin hazırlanmasını, yaxud konstitusiya məhkəməsinə və ya ölkənin oxşar məhkəmə orqanına şikayətin təqdim olunmasını təmin etməklə vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görmək;

- * Mövcud qanunvericiliyə əsasən imzalanan Hökumət fərmanlarının qanunların ruhuna, həmçinin onlarda nəzərdə tutulan insan hüquqları təminatlarına zidd olmadığını təmin etmək;
- * Vəzifəli şəxslərin, xüsusilə hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının insan hüquqları üzrə hüquqa əsasən öz vəzifələrindən xəbərdar olmasını və müvafiq təlim almasını təmin etmək;
- * İctimaiyyətin insan hüquqları barədə məlumatlı malik olmasının vacibliyini nəzərə alaraq insan hüquqları sahəsində təhsilin ölkənin məktəblərində tədris proqramına daxil olmasını təmin etmək;
- * Konstitusiya və beynəlxalq hüquqa əsasən insan hüquqları üzrə öhdəliklərin açıq, konstruktiv, yeniliklərin tətbiqi ilə və fəal yerinə yetirilməsini təmin etmək.

Əlavə məlumat №40

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzərində məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsinin dəstəklənməsi üzrə parlament fəaliyyəti

Bir çox ölkələrdə fərdi şəxslər öz iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarını məhkəmədə iddia edə bilməzlər. Parlamentlər məhkəmələrə bu hüquqlar ilə bağlı fərdi şikayətlərə baxmaq imkanını yaradan qanunları qəbul etməklə belə vəziyyəti düzəldə bilərlər. Təcrübədə bunun üçün böyük islahatların aparılması tələb olunmaya bilər. Məsələn, bir çox ölkələrdə özbaşına işdən çıxarma, ayrı-seçkilik qoymaqla işə götürmə təcrübələri və ya təhlükəli əmək şəraiti ilə bağlı işlərə baxmaq səlahiyyətinə malik olan əmək məhkəmələri fəaliyyət göstərir. Bu kontekstdə fərq ondan ibarətdir ki, çox az sayda qanunlarda İSMHP-in 6 və 7-ci maddələrində göstərilirdiyi kimi, işləmək hüququ və ədalətli və münasib əmək şəraiti hüququ dəqiq olaraq əks etdirildiyi halda az sayda hakimlər faktiki olaraq həmin əsas iqtisadi hüquqların tətbiq etdiyindən xəbərdardır. Eynilə, bir çox ölkələrdə pulsuz və icbari ibtidai təhsili təmin edən qanunların tətbiq olunduğundan, özbaşına və ya ayrı-seçkilik qoymaqla məktəblərə daxil olunmaqdan imtina edilmiş uşaqların valideynləri inzibati və məhkəmə orqanlarına müraciət etməlidir. Bu iddiaların təhsil almaq hüququ ilə əlaqələndirmək və bununla həmin hüquq üzərində məhkəmə aidiyyətinin müəyyən etmək də çətin olmamalıdır.

Parlamentlararası Şura “bütün parlamentləri və onların üzvlərini hüquqverici qanunvericiliyin qəbul edilməsi, habelə həmin (beynəlxalq) sənədlərdə əks etdirilən norma və standartların tam şəkildə həyata keçirilməsi məqsədilə milli qanunlar və qaydalar müddələrinin onlara uyğunlaşdırılması üçün dövlət səviyyəsində tədbirlər görməyə dəvət edir”.

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin qəbul olunmasının 50-ci ildönümü münasibətilə qəbul edilmiş qətnamə, Qahirə, sentyabr 1997-ci il, 3-cü hissənin (ii) bəndi.

Əlavə məlumat №41

Qanunvericilik prosesi və insan hüquqlarına dair beynəlxalq standartlar: misal

Finlandiyanın qanunvericilik prosesi, xüsusilə parlamentin Konstitusiyaya Hüququ Komissiyasının fəaliyyəti – qanunvericilik təkliflərinin hazırlanması və nəzərdən keçirilməsində beynəlxalq standartların (o cümlədən saziş orqanlarının nəticələrinin) tez-tez istifadəsinin nümunəsidir. Belə təcrübənin çərçivələrini müəyyən edən Konstitusiyanın (2000-ci il) 22-ci maddəsində qeyd edilir ki, “dövlət orqanları əsas hüquq və azadlıqlara, habelə (beynəlxalq) insan hüquqlarına riayət olunmasını təmin edirlər”, 74-cü maddəsində isə nəzərdə tutulur ki, “Konstitusiyaya Hüququ Komissiyası ona təqdim olunan qanun layihələrinin və digər məsələlərin konstitusiyaya uyğunluğu, habelə onların insan hüquqları üzrə beynəlxalq sazişlərə aidiyyəti barədə rəy verir”.

Konstitusiyaya Hüququ Komissiyanın səlahiyyətlərinə qanun layihələrinin Konstitusiyaya və insan hüquqları standartlarına uyğunluğunun yoxlanılması, habelə müvafiq rəylərin parlamentə və digər təsisatlara təqdim edilməsi daxildir. Komissiya elmi təcrübədən geniş istifadə edir.

Finlandiyanın qanunvericilik prosesində geniş istifadə olunan saziş orqanlarının nəticələrinə, xüsusilə İnsan Hüquqları Komitəsinin sənədlərinə ilk növbədə fərdi şikayətlər üzrə qərarlar və ümumi şərhlər, habelə yekun qeydlər, hesabat prinsipləri və digər materiallar daxildir. Ölkə üzrə xüsusi materiala yalnız Finlandiya üzrə deyil, həmçinin digər ölkələr üzrə sənədlər daxildir. Bəzi hallarda, saziş orqanının mənbəyinə istinad birbaşa riayət etmək üzrə beynəlxalq və ya konstitusiyaya öhdəliyindən irəli gəlir. Bu, saziş orqanının pozuntunun baş verməsi barədə gəlmiş natiqəsinə cavab olaraq edilə bilər, yaxud insan hüquqlarına dair müddəalara uyğunluğunun təmin edilməsi üzrə ümumi konstitusiyaya tələbindən irəli gələ bilər.¹⁸

¹⁸ Beynəlxalq Hüquq Assosiasiyası (ILA), Final report of the Commission on International Human Rights Law and Practice of the International Law Association on the impact of UN human rights treaty bodies findings on the work of national courts and tribunal, 71st Biennial I.L.A. Conference, avqust 2004-cü il, səh. 36-38.

Əlavə məlumat №42

Paris prinsipləri

1993-cü ildə BMT-nin Baş Assambleyası insan hüquqları üzrə milli təsisatların yaradılmasına dair prinsipləri (bax: növbəti səhifə) qəbul etmişdir. “Paris Prinsipləri” kimi tanınan bu prinsiplər belə təsisatların rolu və funksiyalarına dair minimal standartları müəyyən edən beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş həddə çevrilmişdir. Bu prinsiplərə uyğun olaraq insan hüquqları üzrə milli təsisatlar:

- Müstəqil olmalı və onların müstəqilliyi qanunla və ya konstitusiyaya ilə təmin olunmalıdır;
- Öz rolları və tərkibi baxımından plüralist olmalıdır;
- Mümkün qədər geniş səlahiyyətlərə malik olmalıdır;
- Araşdırma aparmaq üçün kifayət qədər səlahiyyətlərə malik olmalıdır;
- Mütəmadi və səmərəli fəaliyyət göstərməlidir;
- Müvafiq qaydada maliyyələşdirilməlidir;
- Geniş ictimaiyyət üçün açıq olmalıdır.

İNSTITUSİONAL İNFRASTRUKTURUN YARADILMASI VƏ DƏSTƏKLƏNMƏSİ

İnsan hüquqları üzrə milli təsisatlar (İHMT-lər)

Son 20 il insan hüquqlarına dair standartlara uyğunluğun tətbiq və təmin edilməsi məqsədilə birgə fəaliyyətin dövlətdaxili səviyyədə gücləndirilməsi ehtiyacının artan dərəcədə qəbul edilməsi ilə müşahidə olunmuşdur. Bu məqsədlə istifadə edilən vasitələrdən biri – insan hüquqları üzrə milli təsisatların (İHMT-lərin) yaradılmasıdır. Bu anlayışın müxtəlif hüquqi statusa, tərkibə, struktura, funksiyalara və səlahiyyətlərə malik olan orqanları əhatə etdiyi ilə yanaşı, bunların hamısı insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi məqsədilə məhkəmə orqanları kimi, müstəqil fəaliyyət göstərməsi üçün Hökumət tərəfindən təsis edilir.

Adətən insan hüquqları komissiyaları adlanan İHMT-lər aşağıdakıların yerinə yetirilməsi üçün imkanlara və səlahiyyətlərə malik olmalıdır:

- İnsan hüquqlarına aid hər hansı məsələ ilə əlaqədar Hökumətə tövsiyələri, təklifləri və məruzələri təqdim etmək;

- Qanunların və təcrübənin beynəlxalq standartlara uyğun olmasını dəstəkləmək;
- İnsan hüquqlarının pozulması barədə fərdi və qrup şikayətlərini qəbul etmək və onları araşdırmaq;
- İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq standartların təsdiq və tətbiq edilməsini həvəsləndirmək, habelə insan hüquqları üzrə beynəlxalq sazişlərə əsasən hesabat prosedurlarına öz töhfəsini vermək;

Əlavə məlumat №43

İnsan hüquqları üzrə milli təsisatları yaratmış ölkələr

İnsan Hüquqlarının Dəstəklənməsi və Müdafiəsi üzrə Milli Təsisatların Beynəlxalq Əlaqələndirmə Komitəsində akkreditasiya olunmuş milli təsisatları olan ölkələr

Asiya və Sakit okean bölgəsi: Avstraliya, Fici, Hindistan, İndoneziya, Malayziya, Monqolustan, Nepal, Yeni Zelandiya, Filippin, Koreya Respublikası, Şri Lanka, Tailand

Afrika: Əlcəzair, Kamerun, Qana, Malavi, Mauritius, Mərakeş, Niger, Nigeriya, Ruanda, Seneqal, Cənubi Afrika, Toqo, Uqanda

Amerika: Argentina, Boliviya, Kanada, Kolumbiya, Kosta Rika, Ekvador, Qvatemala, Qonduras, Meksika, Panama, Paraqvay, Peru, Venesuela

Avropa Albaniya, Bosniya və Herseqovina, Danimarka, Fransa, Almaniya, Yunanıstan, İrlandiya, Lüksemburq, Polşa, Portuqaliya, İspaniya, İsveç

Digərlər:

Asiya və Sakit okean bölgəsi: Çinin Xüsusi İnzibati Bölgəsi Qonq-qonq, İran İslam Respublikası

Afrika: Benin, Burkina Faso, Çad, Madaqaskar, Namibiya, Tanzaniya Birləşmiş Respublikası, Zambiya

Amerika: Antiqua və Barbuda, Barbados

Avropa Avstriya, Belçika, Niderland, Norveç, Rusiya Federasiyası, Slovakiya, Sloveniya, Birləşmiş Krallıq

- Məlumatlandırma və maarifləndirmə vasitəsilə insan hüquqları barədə bilikləri artırmaq və insan hüquqları sahəsində araşdırmalar aparmaq;
- BMT, regional təsisatlar, digər ölkələrin milli təsisatları və QHT-lər ilə əməkdaşlıq etmək.

İHMT-lərin parlamentlər ilə əlaqələrinin insan hüquqlarının dövlətdaxili səviyyədə müdafiəsi və dəstəklənməsi üçün böyük potensialı vardır. Onlar Nigeriyanın Abuca şəhərində 2004-cü il martın 22-dən 25-dək keçirilmiş "İnsan Hüquqları üzrə Milli Təsisatlar və Qanunvericilik Orqanları: Səmərəli Münasibətlərin Qurulması" adlı beynəlxalq seminarda müzakirə edilmişdir.¹⁹

Əlavə məlumat №44

Abuca Rəhbər Prinsiplərindən parlament üzvləri üçün tövsiyələr

- Parlamentlər İHMT-lərin Paris Prinsiplərinə uyğun yaradılması üçün müvafiq qanunvericilik çərçivələri müəyyən etməlidir.
- Parlamentlər və İHMT-lər insan hüquqlarının daha səmərəli dəstəklənməsi və müdafiəsi məqsədilə effektiv iş münasibətlərini genişləndirməlidir.
- Parlamentlər təmin etməlidir ki, İHMT-lərin funksiyalarının səmərəli yerinə yetirilməsi üçün zəruri ehtiyatlar və vəsaitlər nəzərdə tutulur. Parlamentlər həmçinin təmin etməlidir ki, ehtiyatlar faktiki olaraq İHMT-lərə verilir.
- İHMT-lərin illik məruzələrin parlamentdə təxirə salmadan müzakirə olunmalı, Hökumətin cavabı isə təqdim edilməlidir.
- İHMT-lərin fəaliyyətinə nəzarət etməyə və dəstək verməyə görə məsuliyyət daşıyan parlamentin bütün partiyaları təmsil edən komissiyası yaradılmalıdır. Kiçik dövlətlərdə həmin funksiya parlamentin mövcud daimi komissiyası tərəfindən həyata keçirilə bilər.
- İHMT-lərin üzvləri orqanın illik məruzələrini və digər məruzələri müzakirə etmək üçün müvafiq parlament komissiyalarının iclaslarına müntəzəm qaydada dəvət edilməlidir.
- Parlament üzvləri İHMT-lərin üzvlərini qarşılıqlı maraq doğuran məsələlərin müzakirəsi üçün görüşməyə dəvət etməlidir.
- Parlament üzvləri təmin etməlidir ki, İHMT-lərin işinin müzakirəsinə kifayət qədər vaxt ayrılır.
- Parlament üzvləri təmin etməlidir ki, onların seçiciləri İHMT-lərin işindən xəbərdardır.
- Parlament üzvləri Hökumətin İHMT-lərin işinə mənfi təsir göstərə biləcək hər hansı təkliflərini diqqətlə nəzərdən keçirməli, habelə bu cür təkliflərlə bağlı İHMT üzvlərinin rəyini almalıdır.
- Parlament üzvləri təmin etməlidir ki, İHMT-lərin fəaliyyət üzrə tövsiyələri həyata keçirilir.

¹⁹ Seminar Nigeriyanın İnsan Hüquqları üzrə Milli Komissiyası, Nigeriya Nümayəndələr Palatasının İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası, Nigeriyanın Hüquqi Resurs Konsorsiumu və "British Council" tərəfindən təşkil edilmiş və Birləşmiş Krallığın Xarici və Birlik İdarəsi tərəfindən dəstək almışdır.

Ombudsman aparatı

Ombudsman aparatı – bir çox ölkələrdə mövcud olan milli təsisatdır. Ombudsman aparatının və insan hüquqları üzrə milli komissiyaların fəaliyyətlərinin bəzən üst-üstə düşməsi ilə yanaşı, ombudsmanın rolu adətən daha məhdud olaraq, ümumi götürüldə, dövlət idarəetmənin ədalətliliyi və qanuniliyinin təmin edilməsindən ibarətdir. Ombudsmanlar adətən parlamentlərə mürəzə edirlər. Yalnız xüsusi insan hüquqları mandatına malik olan ombudsman mahiyyətə insan hüquqları üzrə milli təsisat kimi təsvir oluna bilər.

İnsan hüquqları üzrə milli fəaliyyət planları

Dünyanın heç bir ölkəsində insan hüquqları ilə bağlı vəziyyət əla deyil. Bundan əlavə, hər bir ölkənin xüsusi siyasi, mədəni, tarixi və hüquqi şəraitlərinə uyğun onun insan hüquqları siyasətinin inkişaf etdirmək zəruriliyini nəzərə alaraq, ölkələr üçün insan hüquqları problemlərinin həlli üzrə vahid yanaşma yoxdur. Bununla belə, 1993-cü ildə keçirilmiş İnsan Hüquqları üzrə Vyana Dünya Konfransı dövlətləri öz vəziyyətlərinə uyğun insan hüquqları strategiyasının inkişaf etdirilməsi məqsədilə insan hüquqları üzrə milli fəaliyyət planını hazırlamağa dəvət etmişdir. Milli fəaliyyət planının qəbul edilməsi həqiqətən milli cəhd olaraq qərəzli siyasi fikirlərdən azad olmalıdır. Milli fəaliyyət planı Hökumət tərəfindən dəstəklənməli və cəmiyyətin bütün sektorlarına aid olmalıdır, çünki onun müvəffəqiyyəti əhalinin ona sahib olma dərəcəsiindən xeyli asılıdır.

Belə planın əsas funksiyası – insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi proseslərinin təkmilləşdirilməsidir. Bu məqsədlə, insan hüquqları sahəsində təkmilləşmə xüsusi proqramların həyata keçirilməsi, Hökumətin və cəmiyyətin bütün müvafiq sektorlarının iştirakı, habelə zəruri vəsaitlərin ayrılması vasitəsilə nail olmalı ictimai siyasətin real məqsədləri kimi ifadə olunur. Plan ölkənin insan hüquqları sahəsində ehtiyaclarının etibarlı qiymətləndirilməsinə əsaslanmalıdır. Planda Hökumətin nümayəndələri, QHT-lər, peşə qrupları, müəllimlər və vəkillər, habelə vətəndaş cəmiyyətinin digər üzvləri üçün insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi üzrə vəzifələrə dair prinsiplər nəzərdə tutulmalıdır. Plan həmçinin insan hüquqları üzrə sənədlərin təsdiq olunmasını, habelə zəif qrupların insan hüquqları ilə bağlı vəziyyətə xüsusi diqqət yetirməklə insan hüquqları standartlarını dəstəkləməlidir. İnsan hüquqları üzrə milli fəaliyyət planları və onların hazırlanması barədə ətraflı məlumat aşağıdakı ünvanda İHAKİ-nin "İnsan Hüquqları üzrə Milli Fəaliyyət Planlarına dair Vəsait"də, ("Professional Training Series No. 10") vardır: <http://www.ohchr.org/english/about/publications/training.htm>.

Milli fəaliyyət planı üçün əhəmiyyətli təşkilati səylər tələb olunur. Onun effektivliyinə müsbət təsir göstərən bəzi amillər aşağıdakılardır:

- Davamlı siyasi dəstək;
- Şəffaf və iştirakçı planlaşdırma;
- İnsan hüquqları ilə bağlı vəziyyətin hərtərəfli təhlili;
- Həll edilməli problemlərin realistik prioritetlərin müəyyən edilməsi və fəaliyyətə yönələn yanaşma;
- Aydın icra meyarı, habelə monitoring və qiymətləndirmə üçün güclü iştirakçı mexanizmləri;
- Ehtiyatların müvafiq surətdə bölünməsi.

əlavə məlumat №45

İnsan hüquqları üzrə milli fəaliyyət planının qəbul edilməsi: misal

Litvada insan hüquqları üzrə milli fəaliyyət planı parlament, parlamentin İnsan Hüquqları Komissiyası və BMT İP tərəfindən birgə hazırlanmışdır. Proses üç mərhələdən ibarət olmuşdur. Birincisi, iştirakçı proses vasitəsilə prioritet məsələlər müəyyən edilmiş, ekspertlər isə Litvada insan hüquqlarına dair əsaslı rəy hazırlamışlar. İkinci mərhələdə, rəy ümumdövlət konfransda və regional seminarlarda təsdiq edilmişdir. Nəhayət, əsaslı rəy və geniş məsləhətləşmələr əsasında plan hazırlanmışdır. Plan parlament komissiyalarında müzakirə edilmiş və 2002-ci il noyabrın 7-də parlament tərəfindən təsdiq olunmuşdur. Prosesin sonrakı təhlili göstərmişdir ki, parlamentin İnsan Hüquqları Komissiyası geniş ictimaiyyətin iştirakını təmin etdiyindən aparıcı vasitəçi rol oynamışdır.

Siz parlament üzvü kimi nə edə bilərsiniz

İnsan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi, habelə cəmiyyətin biliklərinin artırılması üçün parlament və parlamentdən kənar insan hüquqları mexanizmlərinin vacibliyini nəzərə alaraq Siz aşağıdakıları edə bilərsiniz:

- * Parlamentinizdə insan hüquqları üzrə ixtisaslaşan parlament komissiyasının təsis edilməsini dəstəkləmək;
- * Ölkəinizdə Paris prinsiplərinə uyğun insan hüquqları üzrə milli təsisatın yaradılmasını dəstəkləmək, habelə Abuca Rəhbər prinsiplərini tətbiq etmək üçün tədbirlər görmək (bax: 42 və 44 əlavə məlumat Nömrə);
- * İnsan hüquqları üzrə milli fəaliyyət planının işlənilməsini hazırlanmasını təklif etmək və bu qərar qəbul edildiyi təqdirdə onun hazırlanması, qəbul edilməsi və həyata keçirilməsinin bütün mərhələlərində parlamentin iştirakını təmin etmək.

İCTİMAİ RƏYİN FORMALAŞDIRILMASI

Parlament insan hüquqları üzrə ictimai məlumatlılığının artırılmasına və müvafiq məsələlər üzrə ictimai rəyin formalaşmasına böyük töhfəsini verə bilər – xüsusən ona görə ki, siyasi müzakirələrin diqqəti adətən müxtəlif qruplara qarşı ayrı-seçkilik, cinsi bərabərlik, azlıqların hüquqları və ya sosial məsələlər kimi suallara yönəldilir. Parlament üzvləri insan hüquqları məsələləri üzrə açıq ifadələrinin müvafiq məsələlərin ictimaiyyət tərəfindən anlaşılmasına göstərə biləcək təsiri hər zaman hiss etməlidirlər.

Ölkədə ümumi insan hüquqları barədə məlumatın artırılması üçün parlament üzvləri insan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən digər dövlətdaxili subyektlərlə, o cümlədən QHT-lərlə birgə işləməlidir.

“İnsan hüquqları sahəsində Hökumətin fəaliyyəti üzərində monitorinqin keçirilməsində səmərəli olmaq üçün parlament üzvlərinin ehtiyac duyduğu ehtiyatlar və yardım olmadıqda qeyri-hökumət təşkilatları, o cümlədən həmkarlar ittifaqları, xüsusi assosiasiyalar və insan hüquqları təşkilatları dəyərsiz informasiya və təcrübə mənbəyini təşkil edirlər.”

“Parlament: İnsan Hüquqlarının Qoruyucusu” mövzusunda

PAB Simpoziumu,

Budapeşt, may 1993-cü il, Müzakirələr.

BEYNƏLXALQ SƏYLƏRDƏ İŞTİRAK

Parlamentlər və parlament üzvləri insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi üzrə beynəlxalq səylərə əhəmiyyətli töhfə verə bilərlər. Yuxarıda müzakirə olunduğu kimi, insan hüquqlarına hörmət beynəlxalq ictimaiyyətin qanuni maraqlarını təşkil edir və beynəlxalq müqavilələrə əsasən insan hüquqlarına dair sazişlərin üzv-dövlətləri digər üzv-dövlətlər tərəfindən öhdəliklərin yerinə yetirilməsində maraqlıdır. Bununla belə, insan hüquqları üzrə əsas sazişlərin bəzilərində nəzərdə tutulan dövlətlərarası şikayət prosedurasına (bax: 5-ci Fəsil) müvafiq olaraq hər hansı bir dövlət digər dövlət tərəfindən sazişə zidd hərəkətlərin törədilməsinə diqqəti cəlb edə bilər. Parlamentlər öz insan hüquqları orqanları vasitəsilə bu cür mümkün pozuntulara aid insan hüquqları məsələləri qaldıra bilər və bununla dünya miqyasında insan hüquqları normalarına riayət olunmasına dəstək verə bilər.

Parlamentlər və parlament üzvləri insan hüquqları üzrə beynəlxalq təşkilatların maliyyələşdirilməsini təmin etməklə onları dəstəkləyə bilər. Onlar BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyasının işində, habelə bir zaman təsdiq etməyə dəvət olunacaqları insan hüquqları üzrə yeni sənədlərin hazırlanmasında fəal iştirak etməlidir.

Siz parlament üzvü kimi nə edə bilərsiniz

Siz aşağıdakıları edə bilərsiniz:

- * İnsan hüquqları məsələləri, xüsusilə ictimai müzakirələrin diqqət mərkəzində olan məsələlər üzrə parlament müzakirələrin aparılması təşəbbüsünü irəli sürmək;
- * İnsan hüquqları məsələləri və ölkənin bu sahədə öhdəlikləri üzrə siyasi partiyanızda müzakirələrin aparılması təşəbbüsü ilə çıxış etmək;
- * İnsan hüquqları üzrə biliklərin artırılması məqsədilə yerli, regional və ya milli kampaniyaları təşkil etmək;
- * İnsan hüquqları məsələləri üzrə televiziya və ya radioda, yaxud görüşlərdə aparılan müzakirələrdə iştirak etmək, yaxud müsahibə vermək;
- * Qəzetlər və jurnallar üçün İnsan hüquqları məsələləri üzrə məqalələr yazmaq;
- * İnsan hüquqları məsələləri üzrə ictimai rəyin formalaşması və zəruri hallarda informasiya strategiyaların işlənilib hazırlanması üçün QHT-lər və insan hüquqları sahəsində digər subyektlər, habelə siyasi partiyalar ilə əlaqələr saxlamaq;
- * Seçki dairənizdə insan hüquqlarına dair seminarlar, görüşlər və digər tədbirləri təşkil etmək və ya onlarda iştirak etmək;
- * İnsan hüquqları üzrə yerli kampaniyaları dəstəkləmək;
- * Dekabrın 10-da qeyd olunan Beynəlxalq İnsan Hüquqları Günü'nün ictimaiyyətin diqqətinin insan hüquqlarına yönəldilməsi üçün istifadə etmək.

Bizim artan dərəcədə qloballaşan dünyada beynəlxalq səviyyədə qəbul olunan qərarlar dövlətdaxili siyasətə çox böyük təsir göstərərək dövlət daxilində qəbul olunan qərarların dairəsini məhdudlaşdırır. Tez-tez vətəndaşların həyatına təsir göstərən iqtisadi qərarlar onların ölkəsinin hüddurlarından kənarında, hesabat verməli olmayan, lakin dövlətin insan hüquqlarının, xüsusilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların icrasını təmin etmək qabiliyyətinə təsir göstərən beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul olunur.

Buna görə də, ayrı-ayrı ölkələrin insan hüquqlarını, xüsusilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları təmin etmək qabiliyyətini qorumaq arzusunda olduğu təqdirdə həmin təsisatların “demokratikləşməsi” ehtiyacı vardır. Bununla belə, parlamentlər və onların üzvləri həmin təsisatlarda aparılan müzakirələrdə daha fəal iştirak etməlidir.

Bu kontekstdə, PAB parlamentlərin Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) kimi təsisatlara daha yaxınlaşması prosesinə cəlb edilmişdir.

107-ci Parlamentlərarası Konfrans “parlamentləri dəvət edir ki, çoxtərəfli təsisatların qəbul etdiyi qərarlar və həyata keçirdiyi fəaliyyət, xüsusilə dövlətlərin inkişafına təsir göstərən qərarlar və fəaliyyət üzərində monitorinqdə; ticarət və maliyyə ilə bağlı çoxtərəfli təsisatların onların xidmət etdiyi xalqlara daha yaxınlaşdırılmasında; habelə çoxtərəfli təsisatların daha demokratik, şəffaf və ədalətli edilməsində fəal rol oynasınlar.”

“Qloballaşma, çoxtərəfli təsisatlar və beynəlxalq ticarət sazişləri dövründə dövlət siyasətinin inkişaf etdirilməsində parlamentlərin rolu haqqında”

Qətnamə, Mərakeş, mart 2002-ci il, 9-cu hissə.

Əlavə məlumat №46

Beynəlxalq ticarət sazişləri, insan hüquqları və dövlətlərin öhdəlikləri

BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyasının xahişi ilə İHAKİ insan hüquqları və ticarət, xüsusən TRİPS Sazişi kimi tanınan ÜTT-nin “Əqli mülkiyyət hüquqlarının ticarətə aid aspektləri üzrə Sazişin”²⁰, ÜTT-nin “Kənd təsərrüfatı üzrə Sazişin”²¹ və ÜTT-nin “Xidmət ticarəti üzrə Sazişin”, yaxud GATS-ın²² insan hüquqlarına təsiri üzrə bir neçə məruzə hazırlamışdır. Məruzələrdə vurğulanır ki, ÜTT-nin bütün üzvləri insan hüquqları sahəsində ən azı bir sənədi təsdiq etmişlər ki, onların əksəriyyəti İSMHP-i təsdiq etmiş, bir dövlətdən başqa hamısı isə UHK-nı təsdiq etmişlər. Onlarda həmçinin təsdiq olunur ki, buna görə ÜTT üzvləri ticarətin liberallaşmasını dair beynəlxalq qaydaların həmin sazişlərə əsasən onların insan hüquqları üzrə öhdəliklərinə zidd olmadığını təmin etməlidirlər. Buna görə, ticarət hüququ və siyasətinin “diqqəti yalnız iqtisadi artım, bazarlar və ya iqtisadi inkişaf məsələlərinə deyil, həmçinin səhiyyə sistemi, təhsil, su təchizatı, qida təminatı, əmək, siyasi proseslər və sair məsələlərə yönəlməlidir”. Dövlətlərin ticarət müqavilələrinə qoşulması ilə bağlı muxtariyyətin itirilməsi nəticəsində “milli inkişaf siyasətinin müəyyən etmək və həyata keçirmək qabiliyyətinin qeyri-mütənasib surətdə azalmadığını” təmin etmək öhdəliyi vardır. Bütün bun-

²⁰ E/CN.4/Sub.2/2001/13.

²¹ E/CN.4/2002/54.

²² E/CN.4/Sub.2/2002/9.

lar üçün tələb olunur ki, “ticarət siyasəti və hüququnun insan hüquqlarının həyata keçirilməsinə təsiri mütəmadi qaydada öyrənilsin. Ticarət siyasəti və hüququnun insan hüquqlarının həyata keçirilməsinə potensial və real təsirlərinin qiymətləndirilməsi – insan hüquqlarının həyata keçirilməsini məhdudlaşdıran hər hansı tənəzzül edən tədbirin tətbiqinin qarşısının alınması üzrə, yəqin ki, əsas vasitədir”.²³

Eyni qaydada, sağlamlıq hüququ üzrə İSMHP-nin 14 nömrəli ümumi şərhədə qeyd edilir ki, üzv-dövlətlər beynəlxalq sazişlərdə sağlamlıq hüququna lazımı diqqət yetirilməsini təmin etməli və “həmin sənədlərin sağlamlıq hüququna mənfi təsir göstərmədiyi üçün tədbirlər görməlidir. Eynilə, üzv-dövlətlərin beynəlxalq təşkilatların üzvü qismində hərəkətlərində sağlamlıq hüququnun nəzərə alınmasını təmin etmək öhdəliyi vardır...” (39-cu hissə).

Siz parlament üzvü kimi nə edə bilərsiniz

Parlamentlər və onların üzvləri insan hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə dəstəklənməsi və müdafiəsinə yardım etməli və öz səslərinin eşidilməsini təmin etməlidirlər. Bu məqsədlə Siz aşağıdakıları edə bilərsiniz:

- * (a) Təcrübə, müvəffəqiyyətli tədbirlər və öyrənilmiş dərslər mübadiləsini aparmaq və (b) ikitərəfli və çoxtərəfli, xüsusilə sərhədləri aşan əməkdaşlığı tələb edən insan hüquqları pozuntuları ilə bağlı əməkdaşlıq imkanlarını müzakirə etmək üçün digər ölkələrin parlament üzvləri ilə əlaqələri yaratmaq;
- * Parlamentinizin (müvafiq komissiya vasitəsilə) BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyasının işində iştirak etməsini, yaxud ən azı Komissiyada müzakirə olunan məsələlər üzrə Hökumətinizin mövqeyindən məlumatlı olmasını təmin etmək. Zəruri hallarda, Siz Hökumətinizə onun mövqeyi ilə bağlı suallar təqdim edə bilərsiniz;
- * Parlamentinizin insan hüquqlarına dair yeni sazişlərin müzakirəsi barədə məlumat aldığını, habelə bu müzakirələrdə iştirak etmək imkanını təmin etmək;
- * Parlamentinizin (müvafiq komissiyalar vasitəsilə) insan hüquqları üzrə sazişlərin digər ölkələrdə pozulması hallarına diqqət yönəlməsini təmin etmək və zəruri hallarda Hökumətinizi dövlətlərarası şikayəti verməyə dəvət etmək (bax: I Hissə, 5-ci Fəsil);

²³ E/CN.4/Sub.2/2002/9, 7, 9 və 12-ci hissələr.

- * Seçkilərin müşahidəsi missiyalarında və digər insan hüquqları üzrə beynəlxalq missiyalarda iştirak etmək;
- * Parlamentinizin ölkənizin insan hüquqları üzrə öhdəliklərinə əməl etmək qabiliyyətinə mənfi təsir göstərə biləcək beynəlxalq danışıqlar barədə məlumatlı olmasını təmin etmək və zəruri hallarda Hökumətdən belə əməl olunmasını necə təmin ediləcəyini soruşmaq;

12-Cİ FƏSİL: PARLAMENT ÜZVLƏRİ İNSAN HÜQUQLARI HAQQINDA ÜMUMİ BƏYANNAMƏDƏ NƏZƏRDƏ TUTULMUŞ MÜLKİ VƏ SIYASI HÜQUQLAR BARƏDƏ NƏ BİLMƏLİDİR?

Yaşamaq hüququ

İHÜB-un 3-cü maddəsi

"Hər kəsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır."

MSHP-nin 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsi

"Hər bir insanın ayrılmaz yaşamaq hüququ vardır. Bu hüquq qanunla qorunur. Heç kəs həyatından qanunsuz məhrum edilə bilməz."

Yaşamaq hüququ - ən əsas insan hüququ olmaqla müharibə və ya fəvqəladə vəziyyət zamanı məhdudiyətlərə məruz qala bilməz. Eyni zamanda, işgəncələrin və köləliyin qadağan olunmasından fərqli olaraq, yaşamaq hüququ mütləq hüquq deyil. "Qanuni müharibə aktı" nəticəsində döyüşçünün ölümü beynəlxalq humanitar hüququn mənasında yaşamaq hüququnun pozulmasını təşkil etmir. Eynilə, hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşı tərəfindən şəxsin həyatından məhrum edilməsi həmin ölümün, məsələn, özünümüdafiə və ya üçüncü şəxsin müdafiəsi üzrə qanuni məqsədlər üçün tam zəruri olan gücün tətbiqi, yaxud qanuni həbs, yaxud qanuni saxlanılmış şəxsin qaçıb gizləndiyinin qarşısını almaq və yaxud iğtişaş və ya qiyamı yatırtmaq üçün görülmüş tədbirlər nəticəsində baş verdiyi hallarda bu hərəkət həmçinin yaşamaq hüququnun pozulmasına gətirib çıxarmaya bilər. Bu tam zərurət yalnız işin halları və mütənasiblik prinsipi nəzərə alınmaqla səlahiyyətli məhkəmə orqanı tərəfindən, son instansiyada isə saziş orqanı tərəfindən müəyyən edilə bilər. Bundan əlavə, ölüm cəzasına yol verildiyi hüquq sistemlərində yaşamaq hüququ absolyut sayıla bilməz (bax aşağıda).

Yaşamaq hüququ və beynəlxalq yurisprudensiya

1995-ci ildə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi McCann və digərlərinin Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə qərarda müəyyən etmişdir ki, terrorçu olmağında şübhəli üç nəfərin – Britaniya əsgərlərinin iddia etmişlər ki, onları həbsə almağa cəhd etmişlər – güllələnməsi nəticəsində öldürüldüyü hərbi əməliyyat qeyri-qənaətbəxş planlaşdırılmış və buna görə yaşamaq hüququnun pozulmasına gətirib çıxarmışdır.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa və Amerikalaraşası məhkəmələri, habelə BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi bir çox işlərdə qərara gəlmişlər ki, tezləşdirilmiş və ixtiyari öldürmə özlüyündə yaşamaq hüququnun pozulması deməkdir.

Bundan əlavə, İnsan Hüquqları üzrə Amerikalaraşası Məhkəməsinin Velasquez Rodriguezin Qondurasa qarşı iş üzrə 1998-ci il qərarından sonra həmçinin müəyyən edilmişdir ki, məcburi itkin düşmə təcrübəsi yaşamaq hüququnun pozulması və ya ən azı onun üçün ciddi təhlükəni təşkil edir.

YAŞAMAQ HÜQUQU VƏ DÖVLƏTİN ÖHDƏLİKLƏRİ

Bütün insan hüquqları olduğu kimi, yaşamaq hüququ şəxsləri Hökumət nümayəndələrinin qanunsuz müdaxiləsindən müdafiə etdiyinə əlavə olaraq həmçinin dövlətləri hərbişmiş qüvvələr, mütəşəkkil cinayət qrupları və ya hər hansı fərdi şəxs tərəfindən qanunsuz öldürməyə, məcburi itkin düşməyə və oxşar zorakı hərəkətlərə qarşı müdafiəni təmin etmək üçün müsbət tədbirləri həyata keçirməyə məcbur edir. Bunun nəticəsində, dövlətlər belə hərəkətləri cinayət qismində tanımalı və müvafiq qanunvericiliyi tətbiq etməlidirlər.

Osman Birləşmiş Krallığa qarşı iş (1998)

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsində oğlunun məktəb müəllimi tərəfindən güllələnmiş Əhməd Osmanın qohumlarının onun yaşamaq hüququnun pozulması barədə iddiasına baxılmışdır. Məhkəmə hesab etmişdir ki, şəxsin həyatına başqasının cinayət hərəkətləri ilə təhlükə yarandıqda onun müdafiəsi məqsədilə dövlət orqanları tərəfindən tədbirlərin həyata keçirilmədiyi nəticəsində zərərçəkmişin

yaşamaq hüququnun təmin edilməsi üzrə dövlətin müsbət öhdəliyinin pozulması barədə məlumatı əsaslandırmaq üçün aşağıdakı iki şərt təmin olunmalıdır:

(a) Dövlət orqanları bilməşlər və ya əvvəlcədən bilməli idilər ki, üçüncü tərəfin cinayətkar davranışı nəticəsində zərərçəkmişin həyatı üçün həqiqi və birbaşa təhlükə vardır;

(b) Dövlət orqanları səlahiyyətləri çərçivəsində olmuş və belə təhlükəni aradan qaldıra bilməş tədbirləri həyata keçirməmişlər.

Məhkəmə nəticəyə gəlmişdir ki, bu işdə yaşamaq hüququnun pozulması baş verməmişdir ki, şikayətçilər polisın Osman ailəsinin həyatına məktəb müəllimi tərəfindən həqiqi və birbaşa təhlükənin olmasını bildiyini və ya bilməli olduğunu, yaxud polisın görə biləcəyi tədbirlərin hər hansı real nəticələrə gətirib çıxaracağına sübut etməmişdir.

Buna görə də, dövlətlər təmin etməlidir ki:

- Şəxsin digər şəxsə qarşı ölümlə nəticələnən hücumu dövlətin cinayət qanununa əsasən müvafiq cəzaya gətirib çıxaran cinayət sayılır;
- Hər bir zorakı cinayət təqsirkarları müəyyən etmək və məsuliyyətə cəlb etmək üçün axıracan araşdırılır;
- Hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən qanunsuz öldürmə hallarını qarşısını almaq və cəzalandırmaq məqsədilə tədbirlər həyata keçirilir;
- Məcburi itkin düşmüş şəxslərin işlərinin araşdırılması üçün qanunla səmərəli proseduralar nəzərdə tutulur.

İnsan Hüquqları Komitəsi müəyyən etmişdir ki, dövlətlər adətən yaşamaq hüququnu çox məhdud şərh edir, onların qorumaq və icra etmək öhdəliyi isə adamöldürməni sırf cinayət kimi müəyyən olunmasından daha genişdir. 6 nömrəli ümumi şərhə o, təsdiq etmişdir ki, dövlətlər “uşaq ölümünün azaldılması və ömrün mümkün ola bilən uzunluğunun artırılması üçün, xüsusən pis qidalanmanın və epidemiyaları ləğv edilməsi üçün tədbirlər görməklə bütün mümkün tədbirləri həyata keçirməlidir” (yəni dövlətlərin müvafiq yaşamaq standartını təmin etmək üçün bütün mümkün tədbirlər həyata keçirmək vəzifəsi vardır) və onların “müharibələrin, soyqırımını aktlarının və həyatdan qanunsuz məhrum olunmasına gətirib çıxaran digər kütləvi zorakılıq aktlarının qarşısının alınması üzrə başlıca vəsifəsi” vardır. Bu səpkidə, parlament üzvləri aşağıdakıları təmin etməklə yaşamaq hüququnun gerçəkləşməsinə öz töhfəsini verə bilirlər:

- Yaşamaq hüququnun müdafiəsinə kömək edə bilən qida, sağlamlıq, təhlükəsizlik, sülh və müvafiq yaşamaq standartı hüquqları ilə bağlı vəziyyətin təkmilləşdirilməsi məqsədilə tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Yaşamaq hüququnun pozulması ehtimalının minimum endirilməsi məqsədilə polis və həbsxana əməkdaşları üçün təlimlərin keçirilməsi üçün siyasətin Hökumət tərəfindən qəbul edilməsi və yerinə yetirilməsi;
- Uşaq ölümünün azaldılması və ömrün mümkün ola bilən uzunluğunun artırılması üçün, xüsusən pis qidalanmanın və epidemiyaları ləğv edilməsi vasitəsilə tədbirlərin həyata keçirilməsi.

YAŞAMAQ HÜQUQU İLƏ BAĞLI ZİDDİYYƏTLİ MƏSƏLƏLƏR

Ölüm cəzası

Ölüm cəzası məsələsi yaşamaq hüququnun mərkəzində yerləşir. Bu məsələnin və aidiyyəti müzakirələrin hüquqi tarixinin digər iki təcrübə - köləlik və işgəncələrin tarixi və onlara aid müzakirələr ilə çoxlu oxşar xüsusiyyətləri vardır. Tarix boyu dünyada geniş yayılmış köləlik qanunla yalnız on doqquzuncu əsrdə ləğv edilmiş, işgəncələr isə Maarifçilik dövrünə qədər cinayət prosesinin bir hissəsi kimi qəbul olunmuşdur. Həmin iki təcrübənin adı və sazişlərə əsaslandırılmış beynəlxalq hüquq ilə hazırda tam qadağan olunması ilə yanaşı, ölüm cəzasının ləğv edilməsi istiqamətində nisbətən zəif inkişaf vardır.

Əlavə məlumat № 49	
Ölüm cəzasının lehinə və əleyhinə dəlillər	
Ölüm cəzasının lehinə dəlillər və əsaslar	Əks dəlillər
Qabaqlayıcı qüvvə	Ölüm cəzasının qabaqlayıcı qüvvəsi sübutlara əsaslanmır
Qurbanların əvəzinin çıxması və ədalətin bərqərar edilməsi	Ədalət mühakiməsinin müasir standartları cinayətkarların reabilitasiyası və reintegrasiyasına meyllidir
Şikayətlərin məhdudlaşdırılması və habeas corpus islahatı	Bunun nəticəsində məhkəmə səhvlərinin, habelə günahsız şəxslər barədə ölüm cəzasının icra etməsi təhlükəsi artır
Beynəlxalq hüquqa əsasən yaşamaq hüququndan aydın olaraq istisna edilməsi	Bunun nəticəsində qəddar, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan cəza forması təsdiq olunacaqdı

“Ölüm cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi üzrə təminatlar” (bəzən “ECOSOC Təminatları” adlanan) 1984-cü ildə BMT-nin İqtisadi və Sosial Şura tərəfindən qəbul edilmiş, BMT-nin Baş Assambleyası²⁴ tərəfindən isə təsdiq edilmişdir. Əsasən MSHP-nin müddəalarını əks etdirən həmin təminatların minimal standartlar təşkil etdiyinə baxmayaraq, onlar pozulmaqda davam etdirilir. Aşağıda bəzi aidiyyəti mülahizələr göstərilir.

Bəzi kateqoriyalı cinayətkarlar barəsində ölüm cəzası tətbiq edilməməlidir. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- *Yetkinlik yaşına çamamışlar*: MSHP və UHK-da aydın olaraq göstərilir ki, cinayət törətdiyi zaman 18 yaşına çatmamış şəxs barəsində ölüm cəzası tətbiq edilə bilməz. Bu qayda beynəlxalq adət hüququnun tərkib hissəsinə çevrilmişdir;
- *Yaşlı şəxslər*: 1988-ci ildə BMT-nin Cinayətin Qarşısının Alınması və Nəzarət Olunması Komitəsinin İqtisadi və Sosial Şuraya cəzalandırma və ölüm cəzasının icra olunması üçün yuxarı yaş həddinin üzv-dövlətlər tərəfindən müəyyən olunmasının tövsiyə etdiyinə baxmayaraq MSHP və ya Təminatlarda bu istisnalar nəzərdə tutulmamışdır; İHAMK-ın 4-cü maddəsinin 5-ci hissəsində nəzərdə tutulur ki, cinayət törətdiyi zaman 70 yaşından yuxarı olan şəxslər barəsində ölüm cəzası tətbiq olunmur;
- *Hamilə qadınlar*: Təminatlara əsasən hamilə qadınlar barəsində ölüm cəzasının icrasına yol verilmir ki, bununla da doğulmamış uşaq müdafiə olunur (MSHP-nin 6-cı maddəsinə uyğun olaraq);
- *Ağlı zəif olan şəxslər*: MSHP və insan hüquqlarına dair regional sazişlərdə əks etdirilməmiş, ruhi xəstələrin cəzalandırılmaması və barələrində ölüm cəzasının icra edilməməsi prinsipi Ölüm cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi üzrə təminatlara daxil edilmişdir.

Bundan əlavə, beynəlxalq hüquqda ölüm cəzası ilə bağlı bütün işlərdə tətbiq edilən prosesual tələblər nəzərdə tutulur: ədalətli məhkəmə baxılması təminatları, yuxarı məhkəməyə şikayət vermək imkanı və əfv. MSHP-nin 6-cı maddəsinin 4-cü hissəsinə müvafiq olaraq amnistiya, əfv və ya ölüm cəzasının başqa cəza ilə əvəz olunması hər zaman tətbiq edilə bilər. Əfv nəticəsində ölüm cəzası təxirə salına və ya misal üçün, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilə bilər, bu tədbir isə səhvlərin düzəldilməsi, sərt cəzanın yumşaldılması, yaxud aidiyyəti amillərin nəzərdən keçirilməsini istisna edən cinayət hüquq müddəalarının əvəzinin ödənilməsi üçün istifadə

²⁴ Baş Assambleyanın 39/118 nömrəli 1984-cü il 14 dekabr tarixli qətnaməsi.

edilə bilər. Ölüm cəzasına məhkum olunmuş hər bir şəxsin əfv üçün müraciət etmək hüququ insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquqda aydın surətdə təsdiq edilir.

Ölüm cəzası ləğv edilmədiyi yerlərdə o, hər zaman mütənasiblik prinsipinə uyğun olaraq istisna edilməli müstəsna cəza tədbirini təşkil etməlidir. MSHP-nin 6-cı maddəsində “xüsusilə ağır cinayətlərə” istinad edilir, Təminatlarla əsasən isə ölümlə cəzalandırılan “xüsusilə ağır cinayətlərin” anlayışı “qəsdən törədilmiş, ölüm və ya başqa ağır nəticələrə gətirib çıxarmış cinayətlərdən kənara çıxmamalıdır”. Belə məhdudiyət ölüm cəzasının tam ləğvinə uyğundur. BMT-nin Baş Assambleyasının 1971-ci ildə təsdiq etdiyi kimi, yaşamaq hüququ yalnız törədilməsinə görə ölüm cəzası təyin edilən cinayətlərin sayı “bütün ölkələrdə onun ləğv edilməsi məqsədilə” tədricən azaldığı təqdirdə tam surətdə təmin edilə bilər.²⁵

Ölüm cəzasının ləğv edilməsi uğrunda hərəkət

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra, insan hüquqlarına dair beynəlxalq standartların işlənilməsi zamanı ölüm cəzası əksər dövlətlərdə tətbiq edilmişdir. Buna görə də, İHAK-ın 2-ci maddəsində, MSHP-nin 6-cı maddəsində və İHAMK-ın 4-cü maddəsində yaşamaq hüququ prinsipi ölüm cəzası hallarında istisna edilir. Eyni zamanda, bundan sonra əsasən Avropada və Latın Amerikada ölüm cəzasının ləğv və qadağan edilməsi meyli ortaya çıxmışdır.

Avropada ölüm cəzasının ləğv edilməsi

1983-cü ildə qəbul edilmiş, Monako və Rusiya Federasiyası istisna edilməklə Avropa Şurasının bütün üzv-dövlətləri tərəfindən təsdiq edilmiş İHAK-ın 6 nömrəli Əlavə Protokoluna əsasən ölüm cəzası sülh dövründə qadağan olunur, 2002-ci ildə qəbul olunmuş, Avropa Konvensiyasının 13-cü Əlavə Protokolunda isə Avropada ölüm cəzasının tam ləğv edilməsi (yəni müharibə dövründə də) nəzərdə tutulur. Ölüm cəzasının ləğv edilməsi Avropa İttifaqının və Avropa Şurasının siyasətinin ayrılmaz hissəsi (hələ yeni üzv-dövlətlərin qəbul olunması üçün tələb) olduğunu nəzərə alaraq bu gün Avropa ölüm cəzasından azad zona sayıla bilər.

Amerikada və bütün dünyada ölüm cəzasının ləğv edilməsi üçün səylər Amerika və dünya miqyasında oxşar inkişaf müşahidə oluna bilər. 1990-cı

²⁵ Baş Assambleyanın 2857 (XXVI) nömrəli 1971-cü il 14 dekabr tarixli qətnaməsi.

ildə ADT tərəfindən İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasının ölüm cəzasını ləğv edən Protokolu qəbul edilmiş, lakin hal-hazırda kimi yalnız səkkiz dövlət (Braziliya, Kosta Rika, Ekvador, Nikaraqua, Panama, Paraqvay, Uruqvay və Venesuela) tərəfindən təsdiq edilmişdir. Eynilə, ölüm cəzasının dünya miqyasında ləğv olunması məqsədini daşıyan MSHP-in İkinci Fakültativ Protokolu (1989) yalnız 54

Əlavə məlumat №50

Ekstradisiyanın əleyhinə və ölüm cəzasının ləğv edilməsinin lehinə olan yurisprudensiya meyilləri

- 1989-cu ildə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi Soeringin Birləşmiş Krallığa qarşı şikayəti üzrə çıxarılmış qərarla müəyyən etmişdir ki, Birləşmiş Krallıq tərəfindən Almaniyaya vətəndaşının barəsində ölüm cəzasının icrasını bir çox illər ərzində gözləyəcəyi Amerika Birləşmiş Ştatlarına ekstradisiyası İHAK-ın 3-cü maddəsinin pozulmasını təşkil etmişdir.
- 1993-cü ildə İnsan Hüquqları Komitəsi Ng Kanadaya qarşı – Amerika Birləşmiş Ştatları ilə bağlı digər ekstradisiya işi üzrə qərarla müəyyən etmişdir ki, Kaliforniyada tətbiq edilən qazla boğulma MSHP-nin 7-ci maddəsinə əsasən qeyri-insani cəzalandırmanı təşkil etmişdir.
- 1995-ci ildə çıxarılmış tarixi qərarla Cənubi Afrikanın Konstitusiyaya Məhkəməsi nəticəyə gəlmişdir ki, ölüm cəzası, icrası üsulundan və digər hallardan asılı olmayaraq, qeyri-insani olaraq Cənubi Afrikada qeyri-insani cəzalandırmanın qadağan edilməsini pozmuşdur.
- 2003-cü ildə BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi Judge Kanadaya qarşı iş üzrə qərarla müəyyən etmişdir ki, “Kanada, ölüm cəzasını ləğv etmiş üzv-dövlət kimi, Paktın “Ölüm cəzasının ləğv olunmasına yönəldilmiş İkinci Fakültativ Protokolunun” təsdiq etmədiyindən asılı olmayaraq, Amerika Birləşmiş Ştatlarında ölüm cəzasına məhkum olunmuş müəllifin ölüm cəzasının icra edilməyəcəyi barədə təminatları almadan ABŞ-a deportasiya etməklə onun 6-cı maddənin 1-ci hissəsinə əsasən yaşamaq hüququnu pozmuşdur”.
- İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi Öcalan Türkiyəyə qarşı iş üzrə qərarla (2003) nəticəyə gəlmişdir ki, ədalətsiz məhkəmə nəticəsində təyin olunmuş ölüm cəzası qeyri-insani rəftarı təşkil etmiş və İHAK-ın 3-cü maddəsinə pozmuşdur.
- 2005-ci ilin mart ayının 1-də Amerika Birləşmiş Ştatlarının Ali Məhkəməsi qərara gəlmişdir ki, yetkinlik yaşına çatmadıqda törədilmiş

cinayətlərə görə məhkum edilmiş şəxslər barəsində ölüm cəzası konstitusiyaya zidd olmuşdur. Məhkəmə “yeniyetmələr barəsində ölüm cəzasına qarşı beynəlxalq rəyin xüsusilə böyük çəkisinə” onun qərarının “hörmətli və əhəmiyyətli təsdiqi” kimi istinad edərək qeyd etmişdir ki, “müəyyən insan hüquqlarının başqa dövlətlər və xalqlar tərəfindən dəqiq təsdiq etməsinin bizim öz azadlıq irsimiz daxilində həmin hüquqların mərkəzdə olmasının vurğulanmasının etiraf edilməsi Konstitusiya və ya iftixara sadiqliyimizi azaltmır”.

- əksəriyyəti Avropa və Latın Amerika dövlət tərəfindən təsdiq edilmişdir. Eyni zamanda, qüdrətli dövlətlər, o cümlədən Amerika Birləşmiş Ştatları, Çin və bir çox İslam dövlətləri nəinki ölüm cəzasını tətbiq etməkdə davam edir, həmçinin onun beynəlxalq hüquqa əsasən ləğv edilməsinə güclü müqavimət göstərirlər.

Əlavə məlumat №51

Ölüm cəzası ilə əlaqədar dünyada vəziyyət

“Amnesti İnterneşnl” Təşkilatının verdiyi məlumata görə, 2004-cü ildə 25 ölkədə ən azı 3797 nəfər barəsində ölüm cəzası icra edilmiş, 64 ölkədə isə 7395 nəfər ölüm cəzasına məhkum edilmişdir. Bu rəqəmlər yalnız “Amnesti İnterneşnl” Təşkilatına məlum olan halları əks etdirir; həqiqi rəqəmlər bundan yüksək ola bilər.²⁶

Ölüm cəzasını ləğv etmiş və saxlamış ölkələr

Bütün cinayətlərə görə ləğv etmiş: 85

Müharibə dövründə törədilmiş cinayətlər istisna edilməklə bütün cinayətlərə görə ləğv etmiş: 11

Təcrübədə ləğv etmiş: 24

Qanunla və ya təcrübədə ləğv etmiş ölkələrin ümumi sayı: 120

Ölüm cəzasını saxlamış (ölkələr və ərazilər): 76

1. Bütün cinayətlərə görə ləğv etmiş ölkələr

Qanunla hər hansı cinayətin törədilməsinə görə ölüm cəzası nəzərdə tutulmamış ölkələr və ərazilər:

Andorra, Anqola, Ermənistan, Avstraliya, Avstriya, Azərbaycan, Belçika, Butan, Bosniya və Herseqovina, Bolqarıstan, Kamboca, Kanada, Kape Verde, Kosta Rika, Kot d'İvuar, Xorvatiya, Kipr, Çex Respublikası, Danimarka, Cibuti, Dominikan Respublikası, Ekvador, Estoniya, Finlandiya, Fransa, Gürcüstan, Almaniya, Yunanıstan, Qvineya-bisau, Haiti, Vatikan, Qonduras, Macarıstan, İspaniya, İrlandiya, İtaliya, Kiribati, Lixtenşteyn,

Litva, Lüksemburq, Malta, Marşal Adaları, Mavriki, Meksika, Mikroneziya (Federativ Ştatları), Monako, Mozambik, Namibiya, Nepal, Niderland, Yeni Zelandiya, Nikaraqua, Niue, Norveç, Palau, Panama, Paraqvay, Polşa, Portuqaliya, Moldova Respublikası, Rumıniya, Samoa, San-marin, Sao Tome və Prinsip, Seneqal, Serbiya və Çemoqoriya, Seyşel adaları, Slovakiya, Sloveniya, Solomon Adaları, Cənubi Afrika, İspaniya, İsveç, İsveçrə, Makedoniya Keçmiş Yuqoslav Respublikası, Timor-Leste, Türkiyə, Türkmənistan, Tuvalu, Ukrayna, Birləşmiş Krallıq, Uruqvay, Vanuatu, Venesuela.

2. Yalnız adi cinayətlərə görə ləğv etmiş ölkələr

Qanunla ölüm cəzası yalnız müharibə dövründə və ya digər müstəsna hallarda törədilmiş cinayətə görə nəzərdə tutulmuş ölkələr:

Albaniya, Argentina, Ermənistan, Boliviya, Braziliya, Çili, Kuk Adaları, El Salvador, Fici, Yunanıstan, İsrail, Latviya, Meksika, Peru və Türkiyə.

3. Təcrübədə ləğv etmiş

Adamöldürmə kimi adi cinayətlərə görə ölüm cəzasını saxlamış, lakin son 10 il ərzində heç bir şəxs barəsində ölüm cəzasını icra etmədiyindən və edam etməmək siyasətinə və ya davamlı təcrübəyə malik olduğundan təcrübədə ləğv etmiş sayılan ölkələr, habelə ölüm cəzasını tətbiq etməyəcəyi barədə beynəlxalq öhdəliyi üzərinə götürmüş ölkələr:

Əlcəzair, Benin, Bruney Darussalam, Burkina Faso, Mərkəzi Afrika Respublikası, Konqo, Qambiya, Qrenada, Keniya, Madaqaskar, Maldiv adaları, Mali, Mavritaniya, Nauru, Niger, Papua Yeni Qvineya, Rusiya Federasiyası, Şri Lanka, Surinam, Toqo, Tonqa və Tunis.

4. Ölüm cəzasını saxlamış

Adi cinayətlərə görə ölüm cəzasını saxlamış ölkələr və ərazilər:

Əfqanıstan, Antiqua və Barbuda, Baham adaları, Bəhreyn, Banqladeş, Barbados, Belarus, Beliz, Botsvana, Burundi, Kamerun, Çad, Çin, Komor adaları, Kuba, Koreya Demokratik Xalq Respublikası, Konqo Demokratik Respublikası, Dominika, Misir, Ekvatorial Qvineya, Eritreya, Efiopiya, Qabon, Qana, Qvatemala, Qvineya, Qayana, Hindistan, İndoneziya, İran İslam Respublikası, İraq, Yamayka, Yaponiya, İordaniya, Qazaxıstan, Küveyt, Qırğızıstan, Lao Xalq Demokratik Respublikası, Livan, Lesoto, Liberiya, Liviya Ərəb Cümhuriyyəti, Malavi, Malayziya, Monqolustan, Mərakeş, Myanmar, Nigeriya, Oman, Pakistan, Fələstin, Filippin, Qətər, Koreya Respublikası, Ruanda, Sent Kits və Nevis, Sent Lüsia, Sent Vinsent və Qrenadin, Səudiyyə Ərəbistanı, Syerra Leone, Sinqapur, Somali, Sudan, Svazilend, Suriya Ərəb Respublikası, Tacikistan, Tailand, Trinidad və Tobaqo, Uqanda, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Tanzaniya Birləşmiş Respublikası, Amerika Birləşmiş Ştatları, Özbəkistan, Vyetnam, Yəmən, Zambiya və Zimbabve.

²⁶ Ətraflı məlumat “Amnesti İnterneşnl” Təşkilatının aşağıdakı İnternet səhifəsində vardır: <http://web.amnesty.org/pages/deathpenalty-facts-eng>.

Abort

İHAMK-ın 4-cü maddəsində yaşamaq hüququnun mayalanma anından müdafiə olunması ilə yanaşı, MSHP-nin 6-cı maddəsi və İHAK-ın 2-ci maddəsində yaşamaq hüququnun hansı nöqtədə başlanması dəqiq müəyyən edilmir. Amerika Birləşmiş Ştatları Ali Məhkəməsinin Ro Ueydə qarşı (Roe v. Wade) iş üzrə qərara istinad edərək digər ölkələrin məhkəmələri və bəzi hüquqşünas alimlər hesab etmişlər ki, dölün müstəqil olaraq sağ qalmaq imkanında olduqda yaşamaq hüququnun hüquqi müdafiəsi başlanır. Belə şərhə əsasən hamiləliyin təxminən birinci üç ayı müddətində abortu edən şəxslər öz hərəkətlərinə görə cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilərlər. Bununla belə, bu halları istisna edən qanun dölün yaşamaq hüququnun valideynlərin və ya həkimin müdaxiləsindən qorunması üzrə dövlətin müsbət öhdəliyinə uyğun olacaqdır ki, dölün yaşamaq hüququ yalnız onun anasız yaşamaq qabiliyyətində olduğu andan əmələ gəlir. Eyni zamanda, hamiləliyin birinci üç ayından sonra dövlətin müsbət öhdəliyi ortaya çıxacaq, doğulmamış uşağın yaşamaq hüququ isə digər insan hüquqları, xüsusilə ananın yaşamaq hüququ və, ola bilsin ki, sağlamlıq və şəxsi həyat hüquqları ilə tarazlaşdırılmalıdır.

Genetika mühəndisliyi

Etika, insan hüquqları və müasir biotexnologiyalar inkişafının kəşifdiyi xətdə olan bu ziddiyyətli sahədə Avropa Şurası pioner rolunu oynayır. 1997-ci ildə Nazirlər Komitəsi “Biologiya və təbabətin tətbiqi ilə əlaqədar insan hüquqlarının və insanın ləyaqətinin müdafiəsi haqqında” Konvensiyanı (İnsan hüquqları və biotəbabət haqqında konvensiya) qəbul etmişdir. Konvensiyada səhiyyə sahəsində hər bir müdaxilə üçün azad və məlumatlı razılıq prinsipi təsdiq olunur (5-ci maddə); insan geninin dəyişdirilməsinə yönəlmiş müdaxilənin yalnız qabaqlayıcı, diaqnoz və ya müalicə məqsədləri üçün, habelə onun məqsədi gələcək nəsillərin genində hər hansı dəyişikliyin edilməsindən ibarət olmadıqda həyata keçirilməsi mümkünlüyü qeyd edilir (13-cü maddə); və nəzərdə tutulur ki, insan bədəni və onun hissələri maliyyə gəliri üçün istifadə edilə bilməz (21-ci maddə). Bundan bir il sonra, insanların klonlaşmasının qadağan edilməsi məqsədilə Konvensiyanın birinci Əlavə Protokolu qəbul edilmiş, 2002-ci ildə qəbul edilmiş ikinci Əlavə Protokol isə insan mənşəli orqan və toxumaların transplantasiyasına aid olmuşdur.

Evtanaziya

Dövlətlərin yaşamaq hüququnu müdafiə etmək öhdəliyinin sağala bilməyənlərə, əlillərə və evtanaziya tədbirləri qarşısında xüsusilə zəif olan

digər şəxslərə aid olması şübhəsizdir. Lakin şübhəsiz və ciddi olaraq ölmək istəyən sağalmaz şəxsin halında, yaşamaq hüququnu qorumaq öhdəliyi həmin şəxsin malik olduğu digər insan hüquqları, ilk növbədə, şəxsi həyat və ləyaqət hüququ ilə bir tərəziyə qoyulmalıdır. Bütün aidiyyəti hüquqların diqqətlə öyrənilməsinə nəzərdə tutulmaqla cinayət məsuliyyətini məhdudlaşdırılan və potensial sui-istifadələrə qarşı ehtiyat tədbirləri görülən aktiv və passiv evtanaziya haqqında demokratik qanunlar (Niderlandda olan müvafiq qanunvericilik kimi) dövlətin yaşamaq hüququnu qorumaq öhdəliyinə zidd deyil. Hər halda, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Pretty Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə qərarında (bax: 52əlavə məlumat №) göstəriləndiyi kimi, etika və təbabətin kəşifdiyi xətdə olan mürəkkəb suallarla üzləşən dövlətlər həmçinin evtanaziyanı qadağan etməyi qərara ala bilərlər.

əlavə məlumat №52

Pretty Birləşmiş Krallığa qarşı iş (2002)

Dayan Pretty sağalmaz xəstə olaraq hərəkətverici əsəb xəstəliyinə görə boynundan aşağı iflic olmuşdur. Eyni zamanda, onun zehni və qərar qəbul etmək qabiliyyəti pozulmamış və o, intihar etmək istəmiş, lakin onun vəziyyəti bunu təkbaşına etməyə imkan verməmişdir. Buna görə, o, Dövlət İttiham İdarəsinə müraciət edərək həyatına son qoyulmasında əri tərəfindən kömək edildiyi halda onun təqib edilməyəcəyinin təmin olunmasını xahiş etmişdir. Onun xahişi intiharın törədilməsinə hər hansı köməyi qadağan edən İngilis qanununa müvafiq olaraq rədd edilmiş və bu qərar dövlətdaxili səviyyədə son instansiyada qüvvədə saxlanılmışdır. Həmin qərar nəticəsində onun həmçinin yaşamaq hüququnun pozulması barədə şikayətinə baxmış İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, İHAK-ın 2-ci maddəsi ilə təmin olunmuş yaşamaq hüququ tam zidd hüququ – başqa şəxsin əlindən və ya dövlət orqanlarının köməyi ilə ölmək hüququnu yaradan kimi şərh edilə bilməz. Sonra, bu qərar nəticəsində, Britaniya Parlamentinə xüsusilə ciddi müəyyən edilmiş şəraitdə və hallarda həkim tərəfindən şəxsin ölməsinə kömək edilməsini qanuni hesab edilməsi məqsədilə parlament üzvü tərəfindən qanun layihəsi (Xəstənin ölməsinə kömək haqqında qanun layihəsi kimi tanınan) təqdim edilmişdir. Hal-hazırda müzakirə olunan qanun layihəsinin müəllifləri hesab edirlər ki, şəxsin ölməsinə kömək etmək hüququ İHAK-ın 8-ci maddəsindən – hər kəsin şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququnu təsbit edən maddədən irəli gəlir. Onların fikrincə, bu, dövlətin həyatı qorumaq öhdəliyinə zidd deyil.

İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və cəzaların qadağan olunması: şəxsi toxunulmazlıq və ləyaqət hüququ

İHÜB-ün 5-ci maddəsi

“Heç kəs işgəncəyə və ya qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara yaxud cəzaya məruz qala bilməz.”

MSHP-nin 7-ci maddəsi

“Heç kəs işgəncəyə və ya qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara yaxud cəzaya məruz qala bilməz. Xüsusən, heç kəs onun razılığı olmadan tibbi və ya elmi eksperimentlərə məruz qala bilməz.”

İşgəncə insanın şəxsiyyətinə və ləyaqətinə birbaşa hücumu təşkil etdiyindən insan hüquqlarının ən ciddi pozuntularından biridir. İşgəncənin və fiziki yaxud əqli pis rəftarın digər formalarının qadağan edilməsi, yəni şəxsi toxunulmazlıq və ləyaqət hüququ mütləq insan hüququ olmaqla heç bir halda məhdudlaşdırıla bilməz. Bu həmçinin deməkdir ki, heç kəs işgəncəyə bəraət qazandırmaq üçün rəisin əmrinə istinad edə bilməz.

İŞGƏNCƏ NƏDİR?

İQK-nin 1-ci maddəsində işgəncə xüsusi məqsədlə, o cümlədən məlumatın və ya etirafın alınması, cəzalandırma, qorxutma və ya ayrı-seçkilik məqsədi ilə vəzifəli şəxs və ya rəsmi səlahiyyətləri həyata keçirən şəxs tərəfindən, yaxud belə şəxsin təhriki ilə törədilmiş hər hansı hərəkət nəticəsində şəxsə qəsdən ağır fiziki və ya əqli ağrı və ya əzab yetirilməsi kimi müəyyən edilir.

əlavə məlumat №53

İşgəncələrin qadağan edilməsinin kodifikasiyası

İşgəncələrin qadağan edilməsi İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə (5-ci maddə), MSHP-də (7-ci maddə) və İQK-də, habelə regional sazişlərdə, o cümlədən İHAK-da (3-cü maddə), İşgəncələrin və Qəddar və ya Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzaların Qarşısının Alınması haqqında Avropa Konvensiyasında, İHAMK-da (5-ci maddə), İşgəncələrin Qarşısının Alınması və Cəzalandırılması üzrə Amerikalılararası Konvensiyada, İnsan və Xalqların Hüquqları haqqında Afrika Konvensiyasında (5-ci maddə), həmçinin bəzi qeyri-məcburi lakin nüfuzlu sənədlərdə,

o cümlədən “Məhbuslarla rəftarın minimal standart qaydalarında”, “Məhbuslarla rəftarın əsas prinsiplərində”, “Saxlama və ya həbsin hər hansı forması altında olan bütün şəxslərin müdafiəsi üzrə əsas prinsiplərdə”, BMT-nin “Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmamışların müdafiəsi üzrə qaydalarda” və “İşgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzalandırmanın səmərəli qaydada araşdırılması və sənədləşdirilməsi üzrə prinsiplərdə” nəzərdə tutulur. İşgəncələr həmçinin 1949-cu il Cenevrə Konvensiyaları, xüsusilə onların ümumi 3-cü maddə ilə tamamilə qadağan edilir. Bundan əlavə, BCM-in Roma Statutunda işgəncə hər hansı mülki əhaliyə qarşı geniş miqyaslı və ya sistematik hücumun hissəsi kimi bilərəkdən törədildikdə “bəşəriyyətə qarşı cinayət” kimi müəyyən edilir.

İşgəncənin əsas elementlərindən birini – vəzifəli şəxs tərəfindən və ya onun razılığı ilə törədilməsi, niyyət, xüsusi məqsəd və əzabların dərəcəsini əks etdirməyən hərəkətlər onların formasından, məqsədindən və əzabların dərəcəsindən asılı olaraq qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza hesab edilir. Bütün cəzalar nəticəsində əzabların yetirilməsini və alçaltma elementini ehtiva edildiyini nəzərə alaraq onun qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan cəza kimi müəyyən edilməsi üçün əlavə element mövcud olmalıdır.

“İşgəncələrin niyyəti – insanı alçaltmaq, təhqir etmək və ləyaqəti alçaltmaq, habelə onu “əşyaya” çevirməkdir”.

Antonio Kasese, Avropa Şurasının İşgəncələrin Qarşısının Alınması üzrə Komissiyasının keçmiş sədri, qeyri-insani dövlətlərdə: Avropada bu gün Azadlıqdan məhrum etmə, saxlama və işgəncələr, Kembric Dövlət Mətbuatı, 1996-cı il, s. 47.

“İşgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzaların qadağan edilməsinin hüquqi və mənəvi əsasları mütləq və imperativ olaraq heç bir halda başqa maraqlara, siyasət və təcrübələrə tabe olmamalıdır”.

Teo van Boven, İnsan Hüquqları üzrə Komissiyanın işgəncələr və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzalar üzrə Xüsusi məruzəçisi.

İŞGƏNCƏLƏRİN QADAĞAN EDİLMƏSİNDƏN HANSI DÖVLƏT ÖHDƏLİKLƏRİ İRƏLİ GƏLİR?

Hökumətlər şəxsi toxunulmazlıq və ləyaqət hüququnun hətta müharibə dövründə və ya fəvqəladə vəziyyətdə belə məhdudlaşdırılmasına yol verməməlidirlər. İQK Komitəsi müəyyən etmişdir ki, hətta şübhəli şəxsin mülki əhalinin həyatına təhlükə yaradan hücumlar barədə məlumatı malik olduğu hallarda, bunun nəticəsində hədələnen dövlət işgəncələrin və pis rəftarın qadağan olunmasını pozan dindirmə üsullarından, o cümlədən şəxsin ağır vəziyyətdə saxlanması, qapalı vəziyyətdə saxlanması, gürültülü musiqi altında uzun müddət saxlanması yaxud yuxudan məhrum edilməsindən, hədələrdən, zorakı sirkələnmədən, yaxud məhbusun üsütməsi üçün soyuq havadan istifadə edə bilməz. İşgəncələrin və pis rəftarın tam qadağan olunmasının səbəbi ondan ibarətdir ki, məhdud istisnalara yol verildiyi təqdirdə işgəncələrin istifadəsi xərçəng kimi yayılır.

İşgəncələrin qadağan olunmasının tam xarakteri təmin edilməlidir. Buna görə, dövlətlərə dayandırıldığı halda işgəncələrə gətirib çıxara biləcək hüquqların, o cümlədən məlumat verilmədən

əlavə məlumat №54

Polisdə saxlanma zamanı prosesual təminatlar

Geniş surətdə qəbul edilmişdir ki, işgəncələr və pis rəftar əksər hallarda polisdə saxlanma zamanı baş verir. Aşağıdakı prosesual təminatlar saxlanmış şəxsin belə təhlükəyə məruz qalmasını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır:

- Saxlama haqqında məlumatlandırmaq: saxlanmış şəxsin onun saxlanması haqqında məlumatın seçdiyi üçüncü tərəfə (ilə üzvü, dost və ya konsulluq) verilməsi hüququ;
- Saxlanmış şəxsin müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüququ;
- Saxlanmış şəxsin seçdiyi həkim tərəfindən müayinə olunmasını tələb etmək hüququ (polis orqanının dəvət etdiyi həkim tərəfindən aparılmış müayinədən əlavə);
- Bütün saxlanmış şəxslərin və saxlama yerlərinin mərkəzləşdirilmiş qeydiyyatın mövcudluğu;
- İşgəncələr və məcbur etmənin digər forması vasitəsilə əldə edilmiş sübutların istisna edilməsi;
- Polis orqanlarının apardığı bütün dindirmələrin səs və video yazılması.

uzun müddət həbsdə saxlanılmamaq hüququnun və saxlanmış şəxsin dərhal məhkəməyə gətirilməsi hüququnun məhdudlaşdırılması qadağan edilir. Dövlətlərin hər bir işgəncə aktının qarşısını almaq, araşdırmaq, təqib etmək və cəzalandırmaq öhdəliyi vardır. Onlar tərəfindən zərərçəkmiş şəxslər üçün təminat, o cümlədən tibbi və psixoloji reabilitasiya, habelə maddi və mənəvi ziyana görə kompensasiya verilməlidir (bax: 55-əlavə məlumat №9).

əlavə məlumat №55

İQK-yə əsasən dövlətlərin öhdəlikləri

Konvensiyaya tərəfdar çıxmış dövlətlərin aşağıdakı vəzifələri vardır:

- İşgəncələrin cəzalandırılması məqsədilə qanunvericiliyi qəbul etmək, dövlət orqanlarının işgəncə cinayətinin törədilməsi yerindən və cinayətkarın və ya zərərçəkmişin milliyyətindən asılı olmayaraq bu cinayəti təqib etmək və cəzalandırmaq səlahiyyətlərini müəyyən etmək, habelə bu təcrübələrin qarşısını almaq (universal yurisdiksiya prinsipi);
- Saxlanmış, mülki və hərbi hüquq mühafizə orqanları əməkdaşları, tibb personalı, vəzifəli şəxslər, habelə həbs edilmiş və ya azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin həbsdə saxlanması, dindirilməsi və ya onlarla rəftar olunmasına cəlb edilə bilən digər şəxslər üçün keçirilən təlim kurslarına işgəncələrin qadağan olunmasına dair tədris və məlumatın tam şəkildə daxil olmasını təmin etmək;
- Dindirmə qaydaları, təlimatları, üsulları və təcrübələrinin, habelə hər hansı formada həbs edilmiş, saxlanmış və ya azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin saxlanması və onlarla rəftar olunması üzrə tədbirlərin müstəqil orqan tərəfindən müntəzəm olaraq yenidən baxılmasını təmin etmək;
- İşgəncələr və pis rəftar barədə şikayətlərin səlahiyyətli orqanlar tərəfindən axıracan araşdırılmasını, işgəncə verənlərin məsuliyyətə cəlb olunmasını, zərərçəkmiş şəxslər üçün səmərəli müdafiə vasitələrin mövcud olmasını, habelə saxlama zamanı işgəncələrin və is rəftarın qarşısının alınması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə qanunların qəbul edilməsini təmin etmək;
- Şəxsin onun işgəncəyə məruz qalacağı ehtimal olunan ölkəyə çıxarılması, qaytarılması və ya ekstradisiyasından çəkinmək ("qaytarmamaq" və ya "repatriasiya etməmək" prinsipi);

- İQK Komitəsinə Konvensiyanın yerinə yetirilməsi məqsədilə görülmüş tədbirlər barədə dövrü məruzələri, habelə Komitənin sorğu edə biləcəyi digər məruzələri təqdim etmək;
- Bütün saxlama yerlərinə baş çəkmək məqsədilə müstəqil dövlət komissiyalarını (məhkəmə sisteminin nümayəndələri, hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşları, hüquqşünaslar və həkimlər, müstəqil ekspertlər və vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələrindən ibarət) təsis etmək (2002-ci ildə qəbul edilmiş İQK-nin Fakültativ Protokolu);

ci qutu 36

Saxlama və hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranışı ilə əlaqədar BMT-nin minimal standartları

- Ölüm cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinin təmin olunması üzrə tədbirlər, 1948-ci il;
- Məhbuslarla rəftarın minimal standart qaydaları, 1955-ci il;
- Hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış məəcəlləsi, 1979-cu il;
- Məhbusların və saxlanılmış şəxslərin işgəncələrdən və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzalardan müdafiəsində tibb personalının, xüsusilə hakimlərin roluna dair tibb etikasının prinsipləri, 1982-ci il;
- Ölüm cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinin təmin olunması üzrə tədbirlər, 1984-cü il;
- BMT-nin “Yetkinlik yaşına çatmamışlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə dair minimal standart qaydaları” (“Pekin qaydaları”), 1985-ci il;
- Hər hansı formada saxlanılmış və ya azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərin müdafiəsi üzrə əsas prinsiplər, 1988-ci il;
- Hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən gücün və odlu silahın tətbiq edilməsi üzrə əsas prinsiplər, 1990-cı il;
- Məhbuslarla rəftar üzrə əsas prinsiplər, 1990-cı il;
- BMT-nin “Yetkinlik yaşına çatmamışlar arasında cinayətkarlığın qarısını alınması üzrə rəhbər prinsipləri” (“Ər Riyad prinsipləri”), 1990-cı il;
- BMT-nin “Həbsə aid olmayan tədbirlər üzrə minimal standart qaydaları” (“Tokio qaydaları”), 1990-cı il;
- BMT-nin “Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmamışların müdafiəsi üzrə qaydaları”, 1990-cı il

QƏDDAR, QEYRİ-İNSANİ VƏ YA LƏYAQƏTİ ALÇALDAN CƏZALARIN QADAĞAN EDİLMƏSİ

Hər bir cəza nəticəsində əzab və alçaltma verilməsini nəzərə alaraq onun qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan kimi qiymətləndirilməsi üçün əlavə element mövcud olmalıdır. Bu sahədə minimal standartlar hər bir ölkədə müxtəlifdir. Bu gün Avropada ölüm cəzası və cismani cəzaların bütün formaları qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan cəzalar sayılır və buna görə qadağan olunur, bir çox ölkələrdə isə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə eyni qaydada qəbul edilir. Yamaykada və Trinidad və Tobaqoda cismani cəzalar, o cümlədən məhbusların döyülməsi İnsan Hüquqları Komitəsi tərəfindən MSHP-nin 7-ci maddəsinə əsasən ləyaqəti alçaldan cəza hesab edilmişdir. Bundan əlavə qeyd edilmişdir ki, ölüm cəzasının icrasının bəzi üsulları, o cümlədən qazla boğulma qeyri-insani cəzanı təşkil edir və bununla beynəlxalq hüququ pozur.

HƏBSDƏ SAXLANILAN ŞƏXSLƏRİN VƏ MƏHBUSLARIN İNSANLIQLA RƏFTAR OLUNMAQ HÜQUQU

MSHP-nin 10-cu maddəsində azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərin insanlıqla və onların daxili ləyaqətinə hörmətlə rəftar olunmaq hüququ təmin edilir. İnsan Hüquqları Komitəsinə müvafiq olaraq, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər “azadlıqdan məhrum olunmasından irəli gələndən əlavə məhrumiyət və məcburiyyətə məruz qala bilməzlər”.

Bir sıra “yumşaq hüququ” (məcburi qüvvəyə malik olmayan hüquq normaları) üzrə sənədlərdə həbsdə saxlamaya dair minimal standartlar müəyyən edilir.

əlavə məlumat №57

İnsan hüquqları və həbsxanaların özəlləşdirilməsi

Həbsxanaların fəaliyyətinə xüsusi sektorun cəlb edilməsi – penitensiar müəssisələrin tikilməsi, məhbusların daşınması, təchizat və hətta saxlama məntəqələrinin tam idarə olunması – 1980-ci illərdə Amerika Birləşmiş Ştatlarında yenidən daxil edildikdən (bundan 50 il əvvəl orada qadağan edilmişdir) sonradavamlı şəkildə artmışdır. Həbsxanaların özəlləşdirilməsi nəticəsində dövlətlərin məhbusların hüquqlarına hörməti təmin etmək imkanlarını məhdudlaşmışdır. İnsan Hüquqlarının Dəstəklənməsi və Müdafiəsi üzrə Alt-komissiya²⁷ üçün aparılmış tədqiqatda ekspert xanım Kler Palli həbsxana rəhbərliyi ilə müqavilə bağlanmasının əleyhinə prinsiplərin siyasətin aşağıdakı beş dalilini müəyyən etmişdir:

²⁷ E/CN.4/Sub.2/1993/21.

- a. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi və onun məcburən icra edilməsi səlahiyyəti yalnız dövlətə məxsus olmalıdır, çünki demokratiyada əhalinin dövlətə etibar etdiyi hökumətə xas olan belə səlahiyyətlərin qanuniliyi onların dövlət tərəfindən yerinə yetirilməsindən asılıdır;
- b. İntizam səlahiyyətləri və funksiyaları yalnız dövlət tərəfindən həyata keçirilməlidir, çünki belə funksiyalar azadlıqdan məhrum etmə müddətinin qalan hissəsinin azalmasını və ya uzadılması məsələlərini həll edir;
- c. Məhbusların təcrid edilməsi üçün güc yalnız dövlət - ədalət mühakiməsini qanuni surətdə həyata keçirə və onu məcburən icra edə biləcək subyekt tərəfindən tətbiq edilməlidir;
- d. İnsan hüquqlarının pozulmasına görə dövlət məsuliyyət daşmalıdır;
- e. Dövlət cinayət mühakimə sisteminin məsuliyyətini və ictimaiyyət üçün aşırıq olmasını, habelə ictimaiyyətin məlumat almaq imkanlarını təmin etməlidir.

Tədqiqatda həmçinin tikinti sənaye müəssisələri və təhlükəsizlik firmaları tərəfindən təsis edilən böyük həbsxana trestlərinin yaradılması problemi, habelə belə trestlərin ümumiyyətlə cinayət siyasətinə təsir göstərməkdə mümkün maraqlarını əks etdirilir. Həbsxanaların özəlləşdirilməsinin məhbusların özəlləşdirilməsinə bərabər olub-olmadığı məsələsi bəzilər tərəfindən qaldırılmışdır.²⁸

Şəxsi azadlıq hüququ

İHÜB-ün 3-cü maddəsi

"Hər kəsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır."

İHÜB-ün 9-cu maddəsi

"Heç kəs qanunsuz həbs edilə, saxlanıla və ya sürgün oluna bilməz."

MSHP-nin 9-cu maddəsinin 1-ci hissəsi

"Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır. Heç kəs qanunsuz həbs edilə və saxlanıla bilməz. Qanunla müəyyən olunmuş əsaslar və proseduralara müvafiq hallar istisna edilməklə heç kəs azadlıqdan məhrum oluna bilməz."

²⁸ Bax, misal üçün: CorpWatch, "Prison privatization: the bottom line", 21 avqust 1999-cu il.

Şəxsi azadlıq hüququnun məqsədi – özbaşına və ya qanunsuz həbsdən və saxlanmadan müdafiənin təmin edilməsidir. Həmin əsas təminat hər kəsə, o cümlədən cinayətin törədilməsində ittihama görə, yaxud ruhi xəstəlik, avaralıq və ya immiqrasiya nəzarəti əsaslarına görə həbs edilən şəxslərə şamil edilir. Hərəkət üzərində digər məhdudiyyətlər, o cümlədən adaya və ya ölkənin müəyyən ərazisinə girişin qadağan edilməsi, qadağan saatları, ölkədən çıxarılma və ya ölkədən çıxışın qadağan edilməsi digər insan hüquqlarını, o cümlədən hərəkət və yaşayış yeri azadlığını (İHÜB-ün 14-cü maddəsi) poza biləcəyi ilə yanaşı, şəxsi azadlıq hüququnun pozulmasını təşkil etmir.

Əlavə məlumat №58

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi: həbs etmə və saxlanmanın yol verilə bilən əsasları

- Cinayətin törədilməsinə görə məhkum edilmiş şəxsin həbs edilməsi;
- Cinayətin törədilməsində şübhəli bilinən şəxsin gizlənməsi, onun tərəfindən sübutların məhv edilməsi və ya başqa cinayətin törədilməsinin qarşısını almaq məqsədilə onun həbs edilməsi və barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi;
- Şahidin mülki proses çərçivəsində məhkəməyə gəlməsini və ya atalığın müəyyən edilməsi üzrə ekspertizadan keçməsinin təmin etmək üçün həbs edilməsi;
- Xaricilərin immiqrasiya, sığınacaq, çıxarılma və ekstradisiya ilə əlaqədar həbs edilməsi;
- Yetkinlik yaşına çatmamışların tərbiyə nəzarəti məqsədilə həbs edilməsi;
- Ruhi xəstələrin ruhi xəstəxanada saxlanması;
- Yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının saxlanması üçün yoluxmuş şəxslərin karantini;
- Alkoqoliklərin, narkomanların və avaraların saxlanması

HƏBSƏ ALMA VƏ YA SAXLANMA HANSI HALLARDA QANUNİDİR?

Şəxs yalnız qanuni əsaslarla və qanunla müəyyən edilmiş prosedura əsasən azadlıqdan məhrum edilə bilər. Prosedur daxili qanunvericiliyə və beynəlxalq standartlara uyğun olmalıdır. Müvafiq daxili qanunvericilik ixtiyarı olmamalı, yəni ona qeyri-münasiblik, ədalətsizlik və əvvəlcədən bilinməmə

xas olmamalıdır. Bundan əlavə, hüququn tətbiqi hər bir halda ixtiyari və ya ayrı-seçkili olmamalı, əksinə, işin bütün hallarına mütənəsib olmalıdır.

Əlavə məlumat № 59

İnsan Hüquqları Komitəsinin ibtidai həbsə dair yurisprudensiyası

İnsan Hüquqları Komitəsinə görə, ibtidai həbs yalnız qanuni deyil, həmçinin müəyyən şəraitdə zəruri və əsaslı olmalıdır. İnsan Hüquqları Komitəsi MSHP-yə əsasən dövlət orqanlarının şəxsi müstəsna hallarda, həmin şəxsin məhkəməyə gətirilməsini təmin etmək üçün həbsdə saxlaya bilməsini qəbul etmiş, lakin “zərurət” tələbini məhdud qaydada izah etmişdir: şəxsin cinayət törədilməsində şübhəli bilinməsi özü özlüyündə istintaqın başlanmasından və ittihamın irəli sürülməsindən qabaqkı həbsdə saxlanmanı əsaslandırma bilməz. Eyni zamanda, İnsan Hüquqları Komitəsi həmçinin müəyyən etmişdir ki, həbsə alma şəxsin gizlənilməsinin qarşısını almaq, onu şahidlərə təzyiq göstərilməsindən və digər sübutların məhv edilməsindən çəkəndirmək, yaxud bəşqə cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq üçün zəruri ola bilər.

Avropada azadlıqdan qanuni məhrum etmə hallarının qəti siyahısı nəzərdə tutulan (bax: 58 əlavə məlumat №) və MSHP-nin 9-cu maddəsində “azadlıqdan ixtiyari məhrum etmə” anlayışının şərhli üçün əsas ola bilən İHAK-ın 5-ci maddəsində həbs etmə və saxlanmanın yol verilə bilən əsaslarının səciyyəvi nümunələri göstərilir. Müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirmək qabiliyyətsizliyi, o cümlədən borcun qaytarılmaması əsasında azadlıqdan məhrum etmə MSHP-nin 11-ci maddəsində, İHAMK-ın 7-ci maddəsinin 7-ci hissəsində, habelə İHAK-ın Dördüncü Əlavə protokolunda qəti olaraq qadağan edilir.

HƏBSDƏ SAXLANILAN ŞƏXSİN HANSI HÜQUQLARI VARDIR?

- Həbs edilmiş şəxs onun saxlanılması və həbs edilməsinin əsasları, habelə vəkilin xidmətindən istifadə etmək hüququ barədə *dərhal məlumat almaq hüququ* vardır. Saxlanmanın və ya həbsin qanuniliyinə etiraz etmək, ittiham irəli sürüldüyü halda isə öz müdafiəsini hazırlamaq imkanında olmaq üçün onlara təqsirləndirildiyi cinayətlər barədə dərhal məlumat verilməlidir.

- Təqsirləndirilə biləcək şəxsin öz seçdiyi *müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüququ* vardır. Onların müdafiəçi tutmaq imkanında olmadığı təqdirdə keyfiyyətli və səmərəli vəkil təyin edilməlidir. Vəkilə əlaqə saxlamaq üçün zəruri vaxt və şərait verilməlidir. Vəkilin xidmətlərindən istifadə hüququ dərhal verilməlidir.

- Həbsdə saxlanılan şəxslərin xarici *dünya ilə əlaqə saxlamaq hüququ* vardır ki, onlar xüsusən öz ailəsi, müdafiəçi, həkim, məhkəmə hakimiyyətinin nümayəndəsi, saxlanılan şəxsin xarici vətəndaş olduğu halda isə, konsulluq və ya səlahiyyətli beynəlxalq təşkilat ilə dərhal əlaqə saxlamaq hüququ vardır. Xarici dünya ilə əlaqə saxlamaq imkanı “itkin düşmələr”, işgəncələr və pis rəftar kimi insan hüquqlarının pozuntularına qarşı əsas təminat olaraq ədalətli məhkəmənin keçirilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

- Cinayət törətməkdə şübhəyə əsasən həbs edilmiş şəxsin (a) həbs üçün kifayət hüquqi əsasların olub-olmadığını qiymətləndirmək, (b) ibtidai həbsin zəruri olub-olmadığını qiymətləndirmək, (c) saxlanılan şəxsin sağlamlığını təmin etmək, (d) saxlanılan şəxsin əsas hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaq vəzifələrini hakimin və ya yerinə yetirən məhkəmə səlahiyyətlərini həyata keçirən başqa şəxsin qarşısına dərhal gətirilmək hüququ vardır.

- İbtidai həbsdə saxlanılan şəxsin *ağlabatan müddətdə məhkum olunmaq və ya azad olunmaq hüququ* vardır. Təqsirsizlik prezumpsiyasına müvafiq olaraq cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxslər, bir qayda olaraq, həbsdə saxlanmamalıdır.

- Hər hansı əsaslarla azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər *habeas corpus hüququna*, yəni həbsin qanuniliyinə qarşı məhkəməyə şikayət vermək və onun mütəmadi şəkildə nəzərdən keçirilməsi imkanına malikdirlər. Məhkəmə təxirə salınmadan, adətən bir neçə gün və ya həftə ərzində məsələyə baxmalı və həbsin qanunsuz olduğu təqdirdə dərhal azad etmə barədə qərar qəbul etməlidir. Həbs müəyyən olunmamış müddətə seçdiyi halda (məsələn, psixiatriya xəstəxanasında) həbs edilmiş şəxs həbsin mütəmadi qaydada, adətən bir neçə aydan sonra yenidən nəzərdən keçirilməsi hüququna malikdir. Nəhayət, qanunsuz həbs edilmiş və ya saxlanılmış hər kəsin yerinə yetirilməsi təmin olunan kompensasiya almaq hüququ vardır.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi: ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ

İHÜB-ün 6-cı maddəsi

"Hər bir insan, harada olursa-olsun, hüquq subyekti kimi tanınmaq hüququna malikdir."

İHÜB-ün 7-ci maddəsi

"Bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdirlər və heç bir fərq qoyulmadan, qanun qarşısında eyni dərəcədə müdafiə olunmaq hüququna malikdirlər. Bütün insanların bu Bəyannaməni pozan hər cür ayrı-seçkilikdən və belə ayrı-seçkiliyə təhriklərdən eyni dərəcədə müdafiə olunmaq hüququ vardır."

İHÜB-ün 8-ci maddəsi

"Hər bir insan onun Konstitusiyaya, yaxud qanunla verilmiş əsas hüquqları pozulduğu hallarda həmin hüquqların səlahiyyətli milli məhkəmələr tərəfindən səmərəli şəkildə bərpa olunması hüququna malikdir."

İHÜB-ün 10-cu maddəsi

"Hər bir insan öz hüquq və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi, ona qarşı irəli sürülən cinayət ittihamının əsaslılığının təsdiqlənməsi üçün onun işinə tam bərabərlik əsasında, aşkarlıqla və ədalətin bütün tələblərinə riayət olunmaqla, müstəqil və qərəzsiz məhkəmədə baxılması hüququna malikdir."

Maddə 11

"(1) Cinayətdə ittiham olunan hər bir insan onun təqsiri müdafiəsinə bütün imkanların yaradıldığı açıq məhkəmə baxışında qanuni qaydada sübut ediləndək günahkar sayıla bilməz.

(2) Heç kəs törədilərkən milli qanunlara, yaxud beynəlxalq hüquqa görə cinayət sayılmayan əməllərə, yaxud fəaliyyətsizliyə görə cinayətə cəlb edilə bilməz. Eləcə də cinayətin törədildiyi vaxt tətbiq edilə bilən cəzadan daha ağır cəza verilə bilməz."

MSHP-nin 14, 15 və 16-cı maddələrində həmçinin ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ təsbit edilir.

İHÜB-ün 6-11-ci maddələri ümumi başlıq altında qruplaşdırıla bilər: ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi. MSHP və insan hüquqlarına dair regional sazişlərə əsasən həmçinin təmin olunmuş ədalət məhkəmə araşdırması hüququ

əsas insan hüququnu təşkil edərək prosessual təminatların mövcudluğunu tələb edir.

QANUN VƏ MƏHKƏMƏLƏR QARŞISINDA BƏRABƏRLİK

Ədalətli məhkəmə araşdırması təminatları ilə qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik güman edilir. Qanun qarşısında bərabərlik hüququ o deməkdir ki, qanun qərəzli olmamalı, hakimlər və vəzifəli şəxslər isə qanunu qərəzli surətdə tətbiq etməməlidir. Məhkəmə qarşısında bərabərlik hüququ o deməkdir ki, bütün şəxslər məhkəməyə müraciət etmək hüququna bərabər şəkildə malikdir və bu məhkəmə tərəfindən bərabər rəftar olunmaq hüququna malikdirlər.

ƏDALƏTLİ MƏHKƏMƏ ARAŞDIRMASI HÜQUQUNUN ƏSAS ELEMENTLƏRİ

Cinayət, mülki və digər proses zamanı ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun əsas elementlərini tərəflərin bərabərliyi prinsipi, habelə iş müstəqil və qərəzsiz məhkəmənin ədalətli və açıq iclasında baxılması tələbi təşkil edir.

- *Tərəflərin bərabərliyi* o deməkdir ki, hər iki tərəf – cinayət prosesində ittiham və təqsirləndirilən şəxs, mülki prosesdə isə iddiaçı və cavabdeh – prosesin müxtəlif mərhələlərində iştirak etmək, qarşı tərəfin faktları və dəlilləri barədə xəbərdar olmaq, habelə dəlillərinin məhkəmə tərəfindən baxılması (audiatur et altera pars) üzrə bərabər hüquq və imkanlara malikdir. Buna görə, prinsip etibarilə, tərəflərin bərabərliyi prinsipi ilə çəkişmə prosesin aparılması tələb olunur.
- Məhkəmə iclasları və qərarları ümumiyyətlə açıq olmalıdır: yalnız iş üzrə tərəflərin deyil, həmçinin ictimaiyyətin iştirak etmək hüququ vardır. *Açıq iclas* prinsipinin əsasında olan fikirlər – şəffaflıq və ictimaiyyət tərəfindən nəzarət, demokratik cəmiyyətdə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin əsas şərtidir: *"Ədalət surf həyata keçirilməməlidir; onun həyata keçirilməsi də görünməlidir"*. Bununla belə, məhkəmə, bir qayda olaraq, bağlı iclasda yazılı surətdə deyil, əksinə ictimaiyyətin iştirakı ilə şifahi aparılmalıdır. Prosesin heç də hər mərhələsində, xüsusilə apellyasiya səviyyəsində açıq iclasın keçirilməsi tələb olunmur; bundan əlavə, ictimaiyyət, o cümlədən media, əxlaq, ictimai qayda, milli təhlükəsizlik, şəxsi maraqlar və müstəsna hallarda ədalət mühakiməsinin maraqları naminə məhkəmə baxışına buraxılmaya bilər. Eyni zamanda, hər bir məhkəmə qərarı tam mətni oxunulmaqla və ya yazılı elan vasitəsilə açıq elan edilməlidir.

Müstəqil və qərəzsiz məhkəmə: məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi

Məhkəmələr onların müstəqilliyi və qərəzsizliyi təmin olunan üsulla təşkil edilməlidir. Müstəqillik aspektinə hakimlərin təyin olunması qaydası, onların fəaliyyət müddəti, habelə kənar təzyiqlə qarşı təminatlar ilə bağlı təminatlar daxildir. Qərəzsizlik o deməkdir ki, işlərə baxarkən hakimlər qərəzli olmamalı, şəxsi maraqları və ya siyasi əsasları rəhbər tutmamalıdır. BMT-nin "Məhkəmə sisteminin müstəqilliyi üzrə əsas prinsiplərdə" bu sahədə aydın göstərişlər verilir.

Məhkəmənin müstəqilliyini və qərəzsizliyini təmin edən qanun müddələrinin əsas şərtləri aşağıdakılardır:

- Birinci və başlıcası, məhkəmə sisteminin müstəqilliyi konstitusiyada və ya qanunda təsbit edilməlidir;
- Hakimlərin seçilməsi metodu icra hakimiyyəti və üzvləri hüquq cəmiyyətləri kimi peşəkar təşkilatlar tərəfindən təyin edilən qərəzsiz orqan arasında tarazlıqla xarakterizə olunmalıdır;
- Hakimlərin vəzifədə qalması məcburi pensiya yaşına və ya fəaliyyət müddətinin bitməsinə qədər təmin olunmalıdır;
- İntizam tədbirləri, hakimlərin kənarlaşdırılması və ya azad edilməsi barədə qərarlar müstəqil orqan tərəfindən yoxlanılmalıdır.

CINAYƏT PROSESİNDƏ TƏQSİRLƏNDİRİLƏN ŞƏXSİN HÜQUQLARI

Tərəflərin bərabərliyi və aşıq iclas prinsiplərinə əlavə olaraq, insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquqda cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxsin malik olduğu bir sıra spesifik hüquqlar nəzərdə tutulur:

- Təqsirsiz güman edilmək hüququ. İttiham tərəfi şəxsin təsirini sübut etməli, qeyri-müəyyənlik halında isə təqsirləndirilən şəxs təqsirli bilinməməli, əksinə bəraət qazandırmalıdır;
- İfade verməyə və etiraf etməyə məcbur edilməmək hüququ. Bu qadağan sübut etmək vəzifəsini ittiham tərəfi üzərində müəyyən edən təqsirsizlik prezumpsiyasına, habelə işgəncələrin və pis rəftarın qadağan olunmasına uyğundur. İşgəncələr və pis rəftar nəticəsində əldə edilmiş sübutlar məhkəmədə istifadə edilə bilməz;

- Şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə özünü müdafiə etmək hüququ və hüquqi yardımından pulsuz istifadə etmək hüququ;
- Öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq hüququ və müdafiəçi ilə əlaqə saxlamaq hüququ;
- "Təxirə salınmış ədalət mühakiməsinin imtina edilmiş ədalət mühakiməsi olmasını" nəzərə alaraq işə lüzumsuz əngəllər olmadan məhkəmədə baxılması hüququ. Prinsip etibarilə, cinayət prosesi, xüsusən təqsirləndirilən şəxs həbsdə saxlanıldığı halda digər proseslərə nisbətən tez aparılmalıdır;
- Məhkəmədə iştirak etmək hüququ;
- Şahidləri dəvət etmək və dindirmək hüququ;
- Təqsirləndirilən şəxs məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmürsə və ya bu dildə danışı bilmirsə tərcüməçinin pulsuz köməyindən istifadə etmək hüququ;
- Yuxarı məhkəməyə şikayət vermək hüququ;
- Eyni cinayətə görə iki dəfə məhkum edilməmək və cəzalandırılmamaq hüququ (ikiqat cəzalandırmanın qadağan edilməsi və ya ne bis in idem prinsipi);
- Məhkəmə səhvinə yol verildiyi halda kompensasiya almaq hüququ;
- Nullum crimen sine lege və nulla poena sine lege prinsiplərinə uyğun olaraq geriyə şamil edilən cinayət qanunvericiliyinin qəbul edilməsi qadağan olunur, cinayətin törədilməsindən sonra qüvvəyə minmiş daha yüngül cəzaların isə məhkum edilmiş şəxslərə şamil olunması təmin edilir.

XÜSUSİ MƏHKƏMƏLƏR VƏ HƏRBİ MƏHKƏMƏLƏR

Bir çox ölkələrdə spesifik tipli cinayətlər üzrə və ya xüsusi hüquqi statusa malik olan şəxslər barəsində məhkəmə baxışını aparmaq məqsədilə xüsusi, fəvqəladə və ya hərbi məhkəmələr təsis edilmişdir. Tez-tez, belə məhkəmələrdə ümumi məhkəmələrə nisbətən daha az ədalətli məhkəmə araşdırması təminatları mövcuddur və İnsan Hüquqları Komitəsinin qeyd etdiyi kimi, "adətən belə məhkəmələrin təsis edilməsinin səbəbi - ədalət mühakiməsinin normal standartlarına uyğun olmayan müstəsna prosedurların tətbiq olunması imkanının yaradılmasıdır".²⁹

Beynəlxalq standartların əksəriyyəti ilə xüsusi məhkəmələrin təsis olunması qadağan edilmir, lakin onların səlahiyyətli, müstəqil və qərəzsiz olması, habelə ədalətli prosesi təmin edən məhkəmə təminatlarının mövcud olmasını tələb edir.

²⁹ İHK. Ümumi şərh № 13, 4-cü hissə.

FÖVQƏLADƏ VƏZİYYƏT VƏ SİLƏHLİ MÜNAQİŞƏ ZAMANI ƏDALƏTLİ MƏHKƏMƏ ARAŞDIRMASI HÜQUQU

I Hissədə göstərilədiyi kimi, bəzi hüquqların icrası bütün hallarda dayandırıla bilməz. Bu hüquqların bəziləri – o cümlədən işgəncələrdən və geriyyə şamil olunan qanunlardan müdafiə hüququ - ədalətli məhkəmə araşdırması təminatlarına daxildir. Bundan əlavə, beynəlxalq ictimaiyyət arasında belə fikir yayılır ki, habeas corpus hüququnun məhdudlaşdırılmasına da yol verilməməlidir. BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası dövlətləri dəvət etmişdir ki, “məhdudlaşdırılması, o cümlədən fəvqəladə vəziyyət zamanı mümkün olmayan hüquq qismində habeas corpus kimi proseduraları və ya oxşar proseduraları yaratsınlar”.³⁰

əlavə məlumat №61

Hərbi məhkəmələrdə hərbi heyət barəsində ümumi cinayətlərə dair işlərə baxılması

Hərbi məhkəmələrdə hərbi heyət barəsində ümumi cinayətlərə və insan hüquqlarının pozulmasına dair işlərə baxılması adətən cəzasızlıqla nəticələnir. BMT-nin qanunsuz, tezləşdirilmiş və ya ixtiyari cəzalandırma üzrə Xüsusi Məruzəçisi “təhlükəsizlik xidmət əməkdaşları barəsində işin hərbi məhkəmədə baxılması və daxil olmuş məlumatlara əsasən, onların düşünüləməmiş mundirə hörmətə görə cəzadan boyun qaçırması və ümumiyyətlə cəzasızlıqla nəticələnməsi” ilə narahatlığını bildirmişdir.³¹ İnsan Hüquqları üzrə Amerikalı Komissiya hesab etmişdir ki, hərbi məhkəmələrin yurisdiksiyasının hərbi heyət tərəfindən törədilmiş ümumi cinayətlərə şamil olunması İHAMK-ın 8-ci maddəsinin 1-ci hissəsində təsbit edilmiş müstəqil və qərəzsiz məhkəmə təminatlarını təklif etmir.³²

Məhz fəvqəladə vəziyyət zamanı dövlətlər insan hüquqlarını pozurlar. *Parlamentlər insan hüquqlarının müdafiəsi üçün ən vacib olan ədalətli məhkəmə araşdırması təminatlarının və məhkəmə sisteminin müstəqilliyinin həmçinin fəvqəladə vəziyyət zamanı tətbiq olunmasını təmin etmək üçün öz səlahiyyətlərindən istifadə etməlidir.*

Beynəlxalq humanitar hüquq silahlı münaqişələr zamanı davranışa aiddir. 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarında hərbi cinayətlərdə təqsirləndirilən şəxslər üçün ədalətli məhkəmə araşdırması təminatları təsbit edilir.

³⁰ Komissiyanın 1994/32 nömrəli qətnaməsi.

³¹ UN Doc.A/51/457, 125-ci hissə, oktyabr 1996-cı il.

³² IACHR, İllik məruzə, 1993-cü il

Şəxsi həyata hörmət və ailə həyatının müdafiəsi hüququ

İHÜB-ün 12-ci maddəsi

“Heç kəsin şəxsi və ailə həyatına özbaşına müdaxilə oluna, onun mənzil toxunulmazlığına, yazışma sirtinə, yaxud şərafinə və adına özbaşına qəsd edilə bilməz. Hər bir insanın belə müdaxilə və qəsdlərdən qanunla müdafiə olunmaq hüququ var.”

İHÜB-ün 16-cı maddəsi

- “1. Yetkinliyə çatmış bütün kişilər və qadınlar irqi, milli, yaxud dini əlamətlərə görə heç bir məhdudiyət qoyulmadan nikaha daxil olmaq və ailə qurmaq hüququna malikdirlər. Onlar nikah bağlayarkən, nikahda olarkən və onu pozarkən eyni hüquqlardan istifadə edirlər.*
- 2. Nikah yalnız nikaha daxil olan hər iki tərəfin azad və tam razılığı ilə bağlana bilər.*
- 3. Ailə cəmiyyətin təbii və əsas özəyidir və cəmiyyət və dövlət tərəfindən müdafiə olunmaq hüququna malikdir.”*

MSHP-nin 17-ci maddəsi

- “1. Heç kəsin şəxsi və ailə həyatına özbaşına, yaxud qanunsuz müdaxilə, mənzil toxunulmazlığını, yaxud yazışma sirtinə özbaşına, yaxud qanunsuz qəsd, yaxud şərafinə və adına qanunsuz qəsd edilə bilməz.*
- 2. Hər bir insanın, belə müdaxilə və qəsdlərdən qanunla müdafiə olunmaq hüququ var.”*

MSHP-nin 23-cü maddəsi

- “1. Ailə cəmiyyətin təbii və əsas özəyidir və cəmiyyət və dövlət tərəfindən müdafiə olunmaq hüququna malikdir.*
- 2. Nikah yaşına çatmış bütün kişilərin və qadınların nikaha daxil, olmuş hüququ və ailə qurmaq hüququ var.*
- 3. Heç bir nikah ona daxil olan tərəflərin azad və tam razılığı olmadan bağlana, bilməz.*
- 4. Bu Paktı iştirak edən bütün dövlətlər ər-arvadın nikah bağlayarkən, nikahda olarkən və onu pozarkən hüquq və vəzifələrinin bərabərliyinin təmin olunması üçün lazımı tədbirlər görməlidirlər. Nikah pozulduğu halda bütün uşaqların lazımı müdafiəsi nəzərdə tutulmalıdır.”*

Şəxsi həyata hörmət hüququ azadlıq və fərdi müstəqillik anlayışının əsasını təşkil edir. Şəxsi həyata hörmətə dair məhkəmə prosesləri kontekstində ortaya çıxan bir çox ziddiyyətli məsələlər, o cümlədən homoseksualizm, transsek-

sualizm, fahişəlik, abort, (kömək edilmiş) intihar, geyim qaydaları və oxşar davranış qaydaları, şəxsi əlaqələr, nikah və boşanma, reproduktiv hüquqlar, gen mühəndisliyi, klonlaşma və uşaqların öz valideynlərindən məcburi ayrılması ilə dövlətin müdaxiləsi məsələləri ayrı-ayrı cəmiyyətlərdə müxtəlif şəkildə qəbul olunan əsas əxlaqi dəyərlərə və etik məsələlərə toxunur. Bundan əlavə, şəxsi həyatın liberal anlayışı şəxsi məsələlərin ictimai məsələlərə qarşı dixotomiyaya, habelə hökumətlərin əsas şəxsi və ailə məsələləri ilə müdaxilə etmədiyi fəlsəfəsinə əsaslanır. Eyni zamanda, məhz dixotomiya, ilk növbədə müasir feminist nəzəriyyəsi vasitəsilə şübhəyə alınır, habelə qadınların və uşaqların insan hüquqlarının böyük pozuntularına, o cümlədən məişət zorakılığı və qadınların cinsi əzaların sünnətinə görə təqsirləndirilir.

ŞƏXSİ HƏYATA HÖRMƏT HÜQUQU: MÜRƏKKƏB VƏ GENİŞ İNSAN HÜQUQU

Bu hüquqla aşağıdakılar təmin olunur

- İnsanın fərdi mövcudluğuna, yəni onun xüsusi təbiətinə, xüsusiyyətlərinə, xarici görünüşünə, şərəf və nüfuzuna hörmət.
- Onun nəticəsində fərdi müstəqillik qorunur, fərdi şəxslərə isə öz həyatını şəxsi arzu və ümidlərinə uyğun formalaşdırmaq üçün özlərini digər insanlardan təcrid etmək və ictimai həyatdan öz şəxsi həyatına çəkilmək hüququ verilir. Müəyyən institusional təminatlar, o cümlədən evin, ailənin, nikahın müdafiəsi və yazışma sirri şəxsi həyata hörmət hüququnun bu aspektini müdafiə edir.
- Buna fərqli olmaq, habelə müəyyən cəmiyyətdə və ya mühitdə qəbul edilmiş əxlaq normalarına zidd olan davranış vasitəsilə öz fərdliyini açıq nümayiş etdirmək hüququ daxildir. Buna görə, hökumətlər və beynəlxalq təşkilatlar şəxsi həyata hörmət hüququ ilə qanuni ictimai maraqlar, o cümlədən ictimai qaydanı, sağlamlığın, əxlaq və digərlərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi arasında tarazlığın əldə edilməsi üzrə nəfis və çətin vəzifə ilə üzləşirlər.

Aşağıdakı abzaslarda şəxsi həyata hörmət hüququnun ən səciyyəvi aspektlərinin bəziləri göstərilir. Buna aid məsələlərin əksəriyyətinin ziddiyyətli xarakterinə görə adətən dəqiq cavab vermək mümkün deyil. çünki onlar müəyyən cəmiyyətə xas olan xüsusi şəraitləri nəzərə alaraq hər bir konkret halda dəqiq əhəmiyyətə malik olan bərabərləşən maraqlardan asılıdır.

ŞƏXSİ HƏYATA HÖRMƏT HÜQUQUNUN ƏSAS ASPEKTLƏRİ

Xüsusi fərdiyyətin və məhrəm həyatın qorunması

Şəxsi həyat şəxsin xüsusi fərdiyyət, o cümlədən şəxsin adı, görünüşü, geyimi, saç qoyma forması, cinsiyyət, hisslər, fikirlər, habelə dini və başqa əqidəsi ilə bağlıdır. Məcburi geyim və saç qoyma formasına dair qaydalar, şəxsin adının, dininin və ya cinsinin dəyişdirilməsi və ya dəyişdirməyə yol verilməməsi (misal üçün, dövlət tərəfindən transseksualın doğum haqqında şəhadətnaməsinin dəyişdirilməsinə imtina etməsi), yaxud hər hansı təlqin forması (ideoloji təsir) və ya şəxsiyyətin məcburi dəyişdirilməsi nəticəsində şəxsi həyata hörmət hüququ pozulur. Şəxsin məhrəm həyatı ümumən qəbul edilmiş məxfilik öhdəliklərinə (misal üçün, həkim və keşişin öhdəliklərinə) hörmət etmək və gizlilik təminatları (misal üçün, səsvermə zamanı), habelə məlumat almaq, şəxsi məlumatı dəyişdirmək və ya pozmaq hüquqları nəzərdə tutulan məlumatın qorunması haqqında müvafiq qanunların qəbul edilməsi vasitəsilə qorunmalıdır.

Şəxsi müstəqilliyin müdafiəsi

Müstəqillik sahəsinin şəxsi həyata hörmət hüququ ilə müdafiəsi dərəcəsi həddindən artıq ziddiyyətli məsələni təşkil edir. Şəxsi müstəqillik – yəni insanların digərlərin hüquqları ilə müdaxilə etməyən fəaliyyət vasitəsilə özünü reallaşdırmağa çalışdığı şəxsi həyatın sahəsi – şəxsi həyatın liberal anlayışının əsasını təşkil edir. Prinsip etibarilə, müstəqillikdən şəxsin öz sağlamlığının ziyanına hərəkət etmək, o cümlədən intihar etmək hüququ daxil olan öz bədəninə malik olmaq hüququ irəli gəlir. Buna baxmayaraq, cəmiyyətlərdə belə davranış hamının xeyri və əxlaqı üçün zərərli hesab edilmiş, onun nümayiş olunması isə qadağan edilmiş və cəzalandırılmışdır (misal üçün, intihar, passiv evtanaziya, habelə narkotik maddələrin, alkoqolun və nikotinin istifadəsi). Qadının öz bədəninə malik olmaq hüququndan abort etmək hüququnun irəli gəlib-gəlmədiyi məsələsi – müxtəlif ali və konstitusiyaya məhkəmələr tərəfindən müxtəlif cavablar verilmiş mübahisəli sualdır. Şəxsi həyata hörmət hüququna həmçinin şəxsin digərləri ilə əlaqə saxlamaq hüququ, o cümlədən emosional münasibətləri yaratmaq hüququ daxildir. Seksual müstəqilliyi və seksual əlaqələr hüququ xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, hökumətlər isə seksual məsələlərə müdaxilə etdikdə xüsusilə diqqətli olmalıdır.

İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquqda “ailə” nə deməkdir?

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə müdafiə edilməsinə əlavə olaraq ailə institutu “cəmiyyətin təbii və əsas özəyi” olmaqla MSHP-nin 23-cü maddəsi, İSMHP-nin 10-cu maddəsi, Avropa Sosial Xartiyasının 16-cı maddəsi, İHAK-ın 8-ci maddəsi, İHAMK-ın 17-ci maddəsi və İnsan və Xalqların Hüquqları haqqında Afrika Xartiyasının 18-ci maddəsi ilə xüsusi müdafiəyə malikdir. Belə uzun sıra göstərir ki, “ailə” anlayışının mənası xüsusilə sənayeləşdirilmiş ölkələrdə yayılmış nüvə ailəsi anlayışının hüdudlarını aşaraq daha böyük vahidləri, o cümlədən, məsələn, Afrika cəmiyyətlərində geniş ailələrə şamil olunur. Qan qohumluğuna və qanunla müəyyən olunmuş münasibətlərə (nikah, övladlığa götürmə, homoseksual münasibətlərin qeydiyyatı və s.), birgə yaşayışa əlavə olaraq, iqtisadi münasibətlər və müəyyən cəmiyyətin xüsusi sosial və mədəni dəyərləri – insanlar arasında müəyyən tipli münasibətlərə malik olan qrupun ailəni təşkil edib-etmədiyinin müəyyən edilməsinin əsas meyarıdır.

Ailənin müdafiəsi

Ailənin müdafiəsi şəxsi həyata hörmət hüququ üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ailə üçün institusional təminatların (yəni onun hüquqi tanınması və bu statusdan irəli gələn xüsusi faydalar, ər-arvad, partnyorlar, valideynlər və uşaqlar arasında hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsi və s.) niyyəti – cəmiyyətin yaşaması üçün tam zəruri hesab edilən sosial qaydanı tərkib hissələrə ayrılmaya doğru meyillərə qarşı müdafiə etmək, habelə ailənin xüsusi funksiyalarının (o cümlədən uşaqların doğulması və tərbiyə olunması) dövlətin digər təsisatlarına çevrilməsi ilə razılaşmaq deyil, onları qoruyub saxlamaqdır. *Nikaha daxil olmaq və ailə qurmaq hüquqları, o cümlədən re-produksiya, ər-arvadın bərabərliyi, analığın müdafiəsi hüquqları, habelə UHK-da təsbit edilmiş uşaqların xüsusi hüquqları* ailənin institusional təminatları ilə birbaşa əlaqədərdir. Uşaqların öz valideynlərindən ayrılmaq hüququ, hər iki valideynin uşağın tərbiyəsi və inkişafı üzrə birgə məsuliyyəti, habelə ailənin birləşməsi, tərbiyə evində yerləşdirmə və övladlığa götürmə hüquqları xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Şəxsi həyata hörmət hüququ ailə həyatının ixtiyarı və ya qanunsuz, ilk növbədə dövlət orqanları tərəfindən müdaxilədən müdafiəni doğurur.

Tipik müdaxilənin biri – valideyn vəzifələrinə kobudcasına məhəl qoymama səbəbindən uşaqların valideynlərindən məcburi ayrılması və dövlətin himayəsinə verilməsidir. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi bir sıra işlərə baxaraq belə valideynlər və uşaqlar üçün müəyyən minimal təminatları, o cümlədən müvafiq inzibati prosesdə iştirak, məhkəmə nəzarəti, habelə ailənin yenidən birləşdirilməsi üçün uşaqların tərbiyə evinə yerləşdirildiyi zaman onlarla valideynlər arasında mütəmadi əlaqələr üzrə təminatları inkişaf etdirmişdir. Eyni qaydada, boşanmadan sonra hər iki valideynin uşaqlarla görüşmək hüququ saxlanılır.

İmmiqrasiya, çıxarılma, deportasiya və ekstradisiyaya dair qanunlar və siyasətlər ilə əlaqədar ailə həyatına dövlət müdaxiləsinin hüdudları

Xaricilərin ölkəyə daxil olmaq və ölkədə yaşamaq üzrə ümumi hüququnun olmadığına baxmayaraq, ixtiyarı və qərəzli immiqrasiya qanunları nəticəsində ailənin müdafiəsi və yenidən birləşməsi hüququ pozula bilər. Xarici vətəndaş ölkədə, xüsusən evləndikdən və ailə qurduqdan sonra nə qədər yaşamışdırsa, o qədər şəxsin çıxarılmasını və deportasiyasını əsaslandırmaq üçün Hökumətin dəlilləri güclü olmalıdır. Məsələn, İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi Berrehab Niderlanda qarşı iş üzrə qərarda (1988) müəyyən etmişdir ki, qızı ilə Niderlandda sıx münasibətləri saxlayan Mərakeşlinin çıxarılması onun öz hollandiyalı arvadından boşanması faktı ilə əsaslandırıla bilməz. Digər tərəfdən, xarici vətəndaşın dövlətin iğtişalarının və ya cinayətlərin qarşısını alınması kimi qanuni maraqları ilə tarazlaşmalı olduğu halda, bu şəxs tərəfindən ağır cinayətin törədilməsi adətən ailənin, hətta uzun müddət birgə yaşamasından sonra parçalanmasını əsaslandırma bilər. Avropa Məhkəməsi yalnız mənşə ölkələri ilə həqiqi bağlılığı olmayan və ya ağır xəstəliyə və ya əlilliyə düşər olmuş ikinci nəsil immiqrantların hallarında ailə hüququnun pozulmasını müəyyən etmişdir. Başqa sözlərlə, xaricilərlə əlaqədar dövlətlərin geniş mülahizə hüdudlarına malik olması ilə yanaşı, onlar ictimai maraqlar ilə ailə həyatını müdafiə etmək tələbi və digər şəxsi hallar, o cümlədən daimi yaşayış, yaşadığı ölkədə mülkiyyət və ya evə sahiblik arasında tarazlığı əldə etməlidirlər.

Evin müdafiəsi

Evin müdafiəsi şəxsi həyatın digər vacib aspektidir, çünki ev yaxın münasibətlər, yurd və təhlükəsizlik hisslərini ifadə edir və buna görə, şəxsin narahatlıqdan qorunmadan öz istəklərinə uyğun həyatını qura bildiyi, ictimai həyatdan sığınacaq yerini rəməzləşdirir. Təcrübədə, “ev” yalnız əsil evlərə deyil, həmçinin mülkiyyət hüququndan (mülkiyyət, kirayə, müvəqqəti sahiblik və hətta qanunsuz istifadə) və istifadənin xüsusiyyətlərindən (əsas yaşayış yeri, bağ evi və hətta iş yeri) asılı olmayaraq müxtəlif binalara və mənzillərə şamil olunur. Şəxslərin razılığı olmadan “ev” anlayışı kimi təsvir edilmiş sahəyə hər bir qəsd müdaxiləni təşkil edir. Müdaxilənin klassik forması – şəxsin aşkar edilməsi və həbs edilməsi yaxud cinayət prosesində istifadə olunacaq sübutların müəyyən edilməsi üçün axtarışın elan edilməsidir. Lakin bu, yeganə müdaxilə tipi deyil. Evlərin təhlükəsizlik xidmətlər tərəfindən dağıdılması, məcburi çıxarılma, gizli televiziya kameralarından və qulaqasma cihazlarından istifadə, elektron müşahidə təcrübələri və ətraf mühitin çirklənməsinin qəti formaları (o cümlədən səs-küy və zərərli tüstülənmə) evin müdafiəsi hüququ ilə müdaxiləni təşkil edə bilər. Belə müdaxiləyə yalnız onun dövlətdaxili qanunvericiliyə uyğun olduğu və ixtiyarı olmadığı, yəni müəyyən məqsədlə və mütənasiblik prinsipinə uyğun baş verdiyi halda yol verilir. Polis tərəfindən axtarış, müsadirə və müşahidə adətən yalnız məhkəmənin qərarına əsasən aparıla bilər və sübutların təmin edilməsi kimi xüsusi məqsəddə nail olmaq üçün istifadə edilməlidir.

Şəxsi yazışmaların müdafiəsi

“Yazışmalar” anlayışının əvvəllər yazılı məktublara aid edilməsinə baxmayaraq, hazırda bununla məsafələr arasında əlaqənin – telefon, kabel, teleks, faks, elektron poçt, yaxud digər mexaniki və ya elektron vasitələrlə - bütün formaları əhatə olunur. Yazışmaların müdafiəsi – belə əlaqələrin gizliliyinə hörmət deməkdir. Şəxsi yazışmaların hər hansı saxlanılması, senzuraya məruz qoyulması, yoxlanılması, qabağının kəsilməsi və ya dərc edilməsi müdaxiləni təşkil edir. Belə müdaxilənin ən yayılmış formaları – ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi, cinayətlərin qarşısının alınması (müasir üçün, məhbusların yazışmaları üzərində senzura vasitəsilə) və ya terrorizmlə mübarizə məqsədilə dövlət orqanları tərəfindən məxfi qaydada həyata keçirilən müşahidə tədbirləridir (məktublarnın açılması, telefon danışqları üzərində nəzarət, faksların və elektron poçt məktublarnın ələ keçirilməsi və s.). Evə münasibətdə olduğu kimi, yazışmaların gizliliyinə

müdaxilə dövlətdaxili hüquqa (yəni, bir qayda olaraq, bunun üçün məhkəmə qərarı tələb olunur) və mütənasiblik prinsipinə uyğun olmalıdır.

Əlavə məlumat №64

Şəxsi həyata hörmət hüququ və terrorizmlə mübarizə

Bir sıra ölkələrdə polisin və kəşfiyyat orqanlarının terrorizmlə mübarizə üzrə səlahiyyətlərini artırmaq məqsədilə qəbul edilmiş qanunlar şəxslə həyata hörmət hüququna xüsusi təsir göstərmişlər. Polisin axtarış, həbs qoyma və müşahidə (adətən əvvəlcədən məhkəmənin razılığına alınmadan) kimi əhəmiyyətli funksiyalarının genişləndirilməsinə əlavə olaraq, səciyyəvi misallar – agentlərin və digər potensial terrorçuların böyük həcmdə şəxsi məlumatların nəzərdən keçirilməsi, öyrənilməsi, işlənilməsi, uzlaşması, uyğunlaşdırılması, saxlanması və nəzarət edilməsi vasitəsilə elektron vasitələrin istifadəsi ilə müşahidəsidir, habelə adətən irqi təhlil vasitəsilə seçilən hədəf qrupların barmaq izlərinin, qan və DNS analizinin avtomatik götürülməsi üsullarıdır.

Bu sahədə (şəxsi azadlıq və ədalətli məhkəmə araşdırması hüquqları kimi digər insan hüquqları ilə əlaqədar olduğu kimi) *parlament üzvləri əsas məsuliyyəti daşıyırlar*: onları təmin etməlidirlər ki, polisin və kəşfiyyat orqanları səlahiyyətlərini artırılması zəruri olduqda aşağıdakı qaydada baş versin:

1. Şəffaf və demokratik;
2. İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq standartlara riayət etməklə;
3. Azad və demokratik cəmiyyətin dəyərlərini – fərdi azadlıq, şəxsi həyata hörmət və qanun aliliyini pozmaqla.

Hərəkət azadlığı

İHÜB-ün 13-cü maddəsi

- “1. Hər bir insan hər hansı dövlətin hüduqlarında sərbəst yer dəyişmək və özünə yaşayış yeri seçmək hüququna malikdir.
2. Hər bir insanın öz ölkəsi də daxil olmaqla istənilən ölkəni tərk etmək və öz ölkəsinə qayıtmaq hüququ var.”

MSHP-nin 12-ci maddəsi

- “1. Hər hansı bir ölkənin ərazisində qanuni surətdə olan hər kəsin həmin ölkənin hüduqlarında sərbəst şəkildə yer dəyişmək və yaşayış yeri seçmək hüququ var.”

2. Hər bir insanın, öz ölkəsi də daxil olmaqla, hər hansı bir ölkəni tərk etmək hüququ var.

3. Yuxarıda nəzərdə tutulmuş hüquqlar qanunda nəzərdə tutulan, dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlığının, yaxud mədəniyyətinin, yaxud başqalarının hüquq və azadlıqlarının və bu Paktda tanınan hüquqlara uyğun digər Hüquqların qorunması üçün zəruri olan məhdudiyatlardan başqa məhdudiyət obyektinə ola bilməz.

4. Heç kəs özbaşına öz ölkəsinə gəlmək hüququndan məhrum edilə bilməz.”

MSHP-nin 13-cü maddəsi

“Bu Paktda iştirak edən dövlətlərdən hər hansı birinin ərazisində qanuni surətdə olan əcnəbi yalnız qanuna müvafiq çıxarılan qərara əsasən sürgün edilə bilər, əgər dövlət təhlükəsizliyi mülahizələri bunu qeyd-şərtsiz tələb etmirsə, sürgün olunması əleyhinə dəlillərini gətirmək, öz işinə səlahiyyətli hakimiyyət orqanı, yaxud səlahiyyətli hakimiyyət orqanı tərəfindən xüsusi təyin olunmuş şəxs və ya şəxslər tərəfindən yenidən baxılmaq və bu məqsədlə həmin hakimiyyət orqanı, şəxs və ya şəxslər qarşısında təmsil olunmaq hüququna malikdir.”

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə və MSHP-də ölkədə qanuni surətdə müvəqqəti olan hər kəsin bu dövlətin ərazisində sərbəst yer dəyişmək və özünə yaşayış yeri seçmək hüququ müdafiə olunur. Bu hüquq həm dövlətin, həm də ayrı-ayrı şəxslərin müdaxiləsindən müdafiə olunmalıdır.

XARİCİLƏRİN DÖVLƏT DAXİLİNDƏ HƏRƏKƏT AZADLIĞI

Bu hüququn yalnız dövlətin ərazisində qanuni qalan şəxslərə aid olmasını nəzərə alaraq, hökumətlər əcnəbilərin ölkəyə daxil olması üzərində məhdudiyətlər müəyyən edə, o cümlədən daxil olmaq istəyən şəxsləri yoxlaya bilər. Əcnəbinin ölkədə “qanuni” olub-olmamağı dövlətin beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun olan məhdudiyətlər nəzərdə tutulan dövlətdaxili qanunvericiliyinə müvafiq qaydada müəyyən edilir.

Ölkəyə qanunsuz daxil olmuş, lakin sonradan statusu nizamlanmış əcnəbilərin ölkənin ərazisində qanuni olması hesab edilməlidir. Şəxs ölkədə qanuni olduqda onun üzərində müəyyən edilmiş hər hansı məhdudiyət, yaxud onunla ölkə vətəndaşları ilə rəftardan fərqli olan rəftar MSHP-nin 12-ci maddəsinin 3-cü hissəsinə uyğun olmalıdır.

Əcnəbi üzərində müəyyən edilmiş və bu maddəyə əsasən mümkün olmuş məhdudiyətin nümunəsi İnsan hüquqları Komitəsinin baxdığı *Celepli İsveçə qarşı işdə* (1994) verilir. İsveçdə yaşayan kürd mənşəli Türkiyə vətəndaşı c-b

Celeplinin terrorist fəaliyyəti ilə məşğul olmasında şübhəli bilindiyinə görə onun ölkədən çıxması barədə qərar verilmişdir. Həmin qərar icra edilməmiş və onun müntəzəm qaydada polisə gəlmək şərti ilə bir bələdiyyədə qalmasına icazə verilmişdir. İnsan Hüquqları Komitəsi nəticəyə gəlmişdir ki, bu məhdudiyətlər MSHP-nin 12-ci maddəsinin 3-cü hissəsinin müddəalarına uyğun olmuş və buna görə qanuni olmuşdur.

ÖLKƏDƏN ÇIXMAQ AZADLIĞI

MSHP-nin 12-ci maddəsinin 2-ci hissəsində nəzərdə tutulur ki, bütün şəxslər (vətəndaşlar və əcnəbilər, hətta ölkədə qanunsuz qalan şəxslər) dövlətin ərazisini tərk etməkdə azadirlər. Bu hüquq xaricə qısa və uzun müddətli səfərlərə və (daimi və ya yarı-daimi) emiqrasiyaya şamil edilir. Bu hüququn həyata keçirilməsi xaricə səyahətin məqsədindən və ya müddətindən asılı olmamalıdır.

Bu hüquq nəticəsində şəxsin həm yaşadığı dövlətin, həm də vətəndaşı olan dövlətin öhdəlikləri irəli gəlir. Misal üçün, dövlət öz ərazisinin daxilində və kənarında bütün vətəndaşlarına səyahət üçün sənədləri və ya pasportları verməlidir. Dövlət pasportu verməkdən imtina etdiyi və ya vətəndaşların ölkədən çıxması üçün çıxış vizasının əldə edilməsini tələb etdiyi halda, bu müdaxilənin əsaslandırılması çətindir. Bundan əlavə, qadınların ölkədən çıxmaq hüququ bunun üçün onların ərlərinin razılığını tələb edilməsi nəticəsində məhdudlaşdıran dövlətdaxili qanun İnsan Hüquqları Komitəsi tərəfindən pislənmişdir.

əlavə məlumat №65

Hərəkət azadlığı üçün maneələr: misallar

Hərəkət azadlığına adətən aşağıda göstərilən maneələr törədilir ki, onlar nəticəsində ölkələr daxilində və ya arasında səyahətləri çətin və ya qeyri-mümkün olur. Parlament üzvləri belə tədbirlərə müqavimət göstərə bilər.

Ölkə daxilində hərəkət

- Ölkə daxilində səyahət üçün icazə almaq öhdəliyi
- Yaşayış yerinin dəyişdirilməsi üçün icazə almaq üçün müraciət etmək öhdəliyi

- Təyinat yerinin yerli orqanlarının razılığını əldə etmək öhdəliyi
- Ərizələrə baxılması zamanı inzibati əngəllərin yaradılması

Başqa ölkəyə getmə

- Müvafiq dövlət orqanlarına və ya şərtlər barədə məlumata müraciət etmək imkanının olmaması
- Pasportun verilməsi üçün həqiqi müraciət formasını almaq üçün xüsusi formalar üçün müraciət etmək tələbi
- İşgötürən və ya qohumlar tərəfindən dəstək ərizələrini təqdim etmək tələbi
- Səyahətin dəqiq marşrutunu təqdim etmək tələbi
- Pasportun verilməsi üçün rüsumun böyük miqdarı
- Səyahət sənədlərinin verilməsi zamanı əsassız əngəllər
- Ailə üzvlərinin birgə səyahətlərinə məhdudiyətlər
- Repatriasiya depoziti qoymaq və ya ikibaşa bilet almaq tələbi
- Səfər edildiyi dövlətdən dəvətnaməni təqdim etmək öhdəliyi
- Ərizəçilərin incidilməsi

MƏHDUDİYYƏTLƏR

Hərəkət azadlığı üzərində məhdudiyətlərin qanunla nəzərdə tutulduğu və milli təhlükəsizlik, ictimai qayda, ictimai sağlamlıq və ya əxlaq, yaxud başqaların hüquq və azadlıqları naminə zəruri olduğu hallardan başqa hərəkət azadlığı məhdudlaşdırıla bilməz.

İnsan Hüquqları Komitəsinə görə, misal üçün, “şəxsin “dövlət sirrini” bilməsi əsası ilə ölkəni tərk etməsinin qarşısı alındığı, yaxud şəxsin xüsusi icazə olmadan ölkə daxilində səyahət etməsinin qarşısı alındığı halda” bu tələblərə əməl olunmayacaqdır. Həmçinin, qadının kişinin razılığı və müşahidəsi olmadan hərəkət etməsi və ya ölkədən çıxmasının qarşısının alınması MSHP-nin 12-ci maddəsinin pozulmasını təşkil edir. Digər tərəfdən, milli təhlükəsizlik əsasları ilə hərbi zonalara daxil olmanın məhdudlaşdırılması, yaxud yerli xalqlar və ya azlıq təşkil edən icmaların məskunlaşdığı sahələrdə yerləşmək azadlığının məhdudlaşdırılması yol verilən məhdudiyətləri təşkil edə bilər.

Məhdudiyətlərin qanunda nəzərdə tutulması və onların tətbiq edilməsinə nəzarət

Qanunvericiliyin hazırlanması

MSHP-nin 12-ci maddəsinin 3-cü hissəsinə əsasən məhdudiyətlər nəzərdə tutulan qanunların qəbul edilməsi zamanı parlamentlər məhdudiyətin hüququn məqsədini pozmamalı olması prinsipini həmişə rəhbər tutmalıdır. Qanunlarda obyektiv qaydada yerinə yetirilməli məhdudiyətlərin dəqiq meyarları və mütənasiblik prinsipinə riayət göstərilməlidir; məhdudiyətlər uyğun olmalı, mümkün qədər az pozucu olmalı və qorunmalı marağa mütənasib olmalıdır.

Tətbiq etmə

Dövlət məhdudiyətləri tətbiq etmək qərarına gəldiyi halda, onlar qanunla nəzərdə tutulmalıdır. Qanunla nəzərdə tutulmamış və MSHP-nin 12-ci maddəsinin 3-cü hissəsinə uyğun olmayan məhdudiyətlər birbaşa hərəkət azadlığını pozurlar. Hər hansı məhdudiyətin tətbiqi, yuxarıda göstəriləndiyi kimi, zərurət və mütənasiblik prinsiplərinə uyğun olmalıdır. Bundan əlavə, məhdudiyətlər MSHP-də nəzərdə tutulmuş digər hüquqlara, habelə bərabərlik və qərəzsizlik prinsiplərinə uyğun olmalıdır.

ÖZ ÖLKƏSİNƏ GƏLMƏK HÜQUQU

MSHP-nin 12-ci maddəsinin 4-cü hissəsindən irəli gəlir ki, şəxs öz ölkəsində qalmaq və onu tərk etdikdən sonra qayıtmaq hüququ vardır, habelə şəxs ölkəyə birinci dəfə gələ bilər (şəxsin bu ölkənin vətəndaşı olduğu, lakin xaricdə anadan olduğu halda). Qayıtmaq hüququ könüllü şəkildə vətəne qayıtmaq istəyən qaçqınlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

“Şəxsin öz ölkəsi” sözləri ilk növbədə ölkənin vətəndaşlarına aiddir. Müstəsna hallarda, ölkədə əcnəbi qismində uzun müddət ərzində yaşamış, yaxud burada mühacirlərin ikinci nəsində anadan olmuş şəxslər yaşadıkları ölkəni “öz” ölkəsi sayı bilərlər.

Fikir, vicdan və din azadlığı

IHÜB-ün 18-ci maddəsi

“Hər bir insanın fikir, vicdan və din azadlığı hüququ var; bu hüquqa öz dinini və əqidəsini dəyişmək, dininə və əqidəsinə həm təklikdə, həm də

başqaları ilə birgə, açıq, yaxud xüsusi qaydada, təlimdə, ibadətdə, dini ayin və mərasimlərin icrasında etiqad bəsləmək azadlığı daxildir.”

MSHP-nin 18-ci maddəsi

“1. Hər bir insanın fikir, vicdan və din azadlığı hüququ var. Bu hüquqa özünün seçdiyi dinə və əqidəyə malik olmaq, öz dininə və əqidəsinə istər təklidə, istərsə də başqaları ilə birgə, açıq, yaxud xüsusi qaydada, ibadətdə, dini ayin və mərasimlərin icrasında və təlimdə etiqad bəsləmək azadlığı daxildir.

2. Heç kəs onun dinə, yaxud əqidəyə malik olmaq və ya onları öz istəyi ilə qəbul etmək azadlığına xələl gətirən məcburiyyətə məruz qalmamalıdır.

3. Din, yaxud əqidə azadlığı yalnız qanunla qoyulmuş və ictimai təhlükəsizliyin, asayişin, sağlamlığın və əxlaqın, eləcə də başqa şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri olduğu qədər məhdudlaşdırılmalıdır.

4. Bu Paktı iştirak edən dövlətlər valideynlərin və müvafiq hallarda qanuni qəyyumların uşaqlarının öz şəxsi əqidələrinə uyğun dini və mənəvi tərbiyə almasını təmin etmək azadlığına hörmət etməyi öhdələrinə götürürlər”.

Fikir, vicdan və din azadlığı o qədər əhəmiyyətlidir ki, o, hətta fəvqəladə vəziyyət zamanı məhdudlaşdırıla bilməz. Forum internum, yəni özünün fikir, ideyalar, vicdan, əqidə və inamını formalaşdırmaq hüququ – hər hansı formada dövlət müdaxiləsindən, o cümlədən tələqdən (ideoloji təsir) qorunan mütləq hüquqdur.

“Din” və “əqidə” anlayışları geniş şərh olunmalı və ənənəvi və qeyri-ənənəvi etiqadları və dinləri – qeyri-ateist və ya ateist - əhatə etməlidir. Din və ya etiqadı qəbul etmək azadlığı seçmək azadlığını, o cümlədən əməl edilən din və ya əqidənin başqası ilə əvəz etmək azadlığını, yaxud ateist baxışları qəbul etmək və ya öz din və ya əqidəsinə saxlamaq azadlığını əhatə edir.

MƏCBUR ETMƏNİN QADAĞAN EDİLMƏSİ

Heç kəs müəyyən din və ya əqidəni qəbul etməyə, ona birləşməyə və ya ondan üz döndərməyə heç bir halda fiziki gücün tətbiqi və ya tətbiqinin hədələməsi ilə, yaxud cəzalandırılmaqla məcbur edilə bilməz. Bu qadağan həmçinin oxşar effektə malik olan siyasətlərə və tədbirlərə şamil olunur. Məsəl üçün, şəxs sırf dini qrupda üzvlüyə görə dövlət qulluğu vəzifələrində işləmək imkanından məhrum edilə bilməz.

DİNİN VƏ YA ƏQİDƏNİN ETİQAD EDİLMƏSİ

“Etiquad etməyin” anlayışı çox genişdir. O, aşağıdakıları əhatə edir:

- Ayinlərin icrası: dini mərasim və rəsmi hərəkətlərin edilməsi, ibadət yerlərinin qurulması, dini mərasim düsturların və obyektlərin istifadəsi, rəmlərin nümayiş etdirilməsi, bayram və istirahət günlərinə riayət edilməsi;
- Mərasimlərin icrası: rəsmi hərəkətlərin edilməsi, pəhriz saxlama, fərqləndirici geyim və ya papağın geyilməsi, habelə xüsusi dildən istifadə;
- Təlim və ibadət: dini liderlərin, keşişlərin və müəllimlərin seçilməsi, dini seminariya və ya məktəblərin təsis edilməsi, dini mətnlərin və ya nəşrlərin hazırlanması və yayımı.

Şəxsin dini və ya əqidəsi etiqadının mütləq fəal olmasını nəzərə alaraq, o, digər şəxslər tərəfindən bəzi hüquqların həyata keçirilməsinə təsir göstərə və hətta cəmiyyəti təhlükə altına qoya bilər. Buna görə, bu azadlıq MSHP-nin 18-ci maddəsinin 3-cü hissəsinə əsasən müəyyən məhdudlaşdırma qala bilər.

DİNİN VƏ YA ƏQİDƏNİN ETİQAD EDİLMƏSİ ÜZƏRİNDƏ MƏHDUDİYYƏTLƏR

Şəxsin din və ya əqidə etiqadı üzərində məhdudlaşdırma xüsusilə dəqiq müəyyən edilmiş şərtlərə cavab verməli və yalnız

- Qanunla nəzərdə tutulduğu və
- İctimai təhlükəsizliyin, qaydanın, sağlamlığın, əxlaqın, yaxud başqaların hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri olduğu hallarda tətbiq edilə bilər.

Şəxsin din və ya əqidə etiqadının məhdudlaşdırılması üçün yol verilən əsaslardan biri – belə etiqad müharibənin təbliği, yaxud ayrı-seçkiliyə, düşmənçiliyə və ya zorakılığa təhrik etməni təşkil edən milli, irqi və dini nifrətin müdafiəsidir. Çox vaxt, dini dözümsüzlük etnik və dini qruplar arasında zorakı münaqişələrin mənbəyinə çevrilir.

Fransa məktəblərində açıq dini rəməzlərin nümayişinin qadağan olunması

2004-cü ildə Fransada qəbul olunmuş qanun ətrafında mübahisələr dini və ya əqidə etiqadı üzərində məhdudiyətlərin müəyyən edilməsi məsələsinin nə qədər həssas olmasını göstərir. Parlament üzvlərinin böyük əksəriyyətinin səs verdiyi bu qanunla Fransanın dövlət məktəblərində açıq dini rəməzlərin nümayiş etdirilməsi qadağan edilmişdir. Qadağanın həmçinin Yəhudi papaqlara və böyük xaçlara şamil olmasına baxmayaraq, geniş ictimaiyyətin gözlərində həmin qanun İslam örpəklərinə qarşı yönəlmişdir.

Fransa parlamenti və hökuməti dünyəvilik prinsipinə (dövlətin və dinin ayrılması) və müsəlman qızlarının cinsi əlamətlərə görə ayrı-seçkilikdən qorumaq zərurətinə istinad edərək qanunu əsaslandırmağa çalışsalar da, bir çox insan hüquqları qrupları iddia etmişlər ki, bu qadağan nəticəsində din və əqidə azadlığı pozulur və bu, MSHP-nin 18-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən açıq-aydın qadağan edilmiş məcbur etməni təşkil edir.

DİNİ VƏ ƏXLAQİ TƏHSİL

MSHP-nin 18-ci maddəsinin 2-ci hissəsində dövlətlər valideynlərin və qanuni qəyyumların öz dini və əxlaqi inamına uyğun öz uşaqlarını tərbiyə etmək azadlığına hörmət etməsi tələb olunur.

Din obyektiv və plüralizm şəkildə (məsələn, ümumi din və etika tarixi fənni daxilində) tədris olunduğu təqdirdə dövlət məktəblərində məcburi dini və əxlaqi tədris həmin müddəalara zidd deyil. Dövlət məktəbində hər hansı bir din tədris edildiyi halda, bütün valideynlərin və ya qanuni qəyyumların arzularına uyğun olaraq dərslərdən qərəzsiz azad etmə və ya alternativ dərslər nəzərdə tutulmalıdır.

Fikir və ifadə azadlığı

İHÜB-ün 19-cu maddəsi

"Hər bir insanın fikir və ifadə azadlığı hüququ var; müdaxilə olmadan öz fikrində qalmaq, habelə dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq informasiya və ideyalar axtarmaq, almaq və yaymaq azadlığı bu hüquqa daxildir."

MSHP-nin 19-cu maddəsi

1. Hər bir insan şəxsi fikri olmaq hüququna malikdir.
2. Hər bir insanın öz fikrini sərbəst ifadə etmək hüququ var. Bu hüquqa dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq hər cür informasiya və ideyaları axtarmaq, almaq, şifahi, yazılı, mətbuat, yaxud bədii ifadə formaları vasitəsilə, yaxud özü seçdiyi başqa üsullarla yaymaq azadlığı daxildir.
3. Bu maddənin 2-ci bəndində göstərilən hüquqlardan istifadə olunması xüsusi vəzifələr qoyur və məsuliyyət tələb edir. Belə ki, bu, bir sıra məhdudiyətlərlə bağlı ola bilər. Lakin onlar qanunla müəyyənləşdirilməli və aşağıdakıların təmin edilməsi üçün zəruri olmalıdır:
 - a) başqalarının hüquqlarına və adına hörmət edilməsi üçün;
 - b) dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlıq, yaxud mədəniyyətinin qorunması üçün."

Yuxarıdakı müddələrdə iki əsas element müəyyən edilə bilər:

- Fikir azadlığı və
- İfadə azadlığı.

FİKİR AZADLIĞI

Öz fikrində qalmaq hüququ özünə görə passiv olaraq mütləq azadlığı təşkil edir. MSHP-yə əsasən, bu azadlığın həyata keçirilməsi zamanı istisnalara və ya məhdudiyətlərə yol verilə bilməz. Eyni zamanda, fikrin sahibi onu nümayiş etdirməyə başladığında, bu aspektin ifadə azadlığına aid olduğundan onun mütləq xarakteri itir. Aşağıda göstəriləndiyi kimi, ifadə azadlığı bəzi hallarda məhdudlaşdırıla bilər və hətta məhdudlaşdırılmalıdır.

İFADƏ AZADLIĞI

İfadə azadlığı, toplaşmaq və birləşmək azadlıqları ilə birlikdə demokratik cəmiyyətin təməli daşını təşkil edir. Demokratiya ideya və informasiyanın sərbəst axını, habelə şəxslərin toplaşmaq, ideyaları, tənqid və tələbləri müzakirə etmək və bildirmək, öz maraq və hüquqlarını müdafiə etmək, bu məqsədlə təşkilatlar, o cümlədən həmkarlar ittifaqları və siyasi partiyaları formalaşdırmaq imkanları olmadan gerçəkləşə bilməz. BMT-nin ifadə azadlığı üzrə Xüsusi Məruzəçisi bu hüququ "İnsan hüquqlarına dair Beynəlxalq Billdə təsbit edilmiş bütün insan hüquqlarının həyata keçirilməsi dərəcəsinə nümayiş etdirən, habelə ona hörmət edilməsi ölkənin səmimiyyət, ədalət və toxunulmazlıq standartlarını əks etdirən əsas sınaq hüququ" kimi təsvir etdirmişdir.³³

³³ BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası, Fikir və ifadə azadlığı hüququnun dəstəklənməsi və müdafiəsi üzrə Xüsusi Məruzəçinin məruzəsi (E/CN.4/2002/75), yanvar 2002-ci il.

Demokratiyaya malik olmaq hüququnun yüksək əhəmiyyəti bütün regional və beynəlxalq monitorinq orqanları tərəfindən vurğulanmışdır. İnsan və Xalqların Hüquqları üzrə Afrika Komissiyası bunu 2002-ci ilin oktyabr ayında qəbul edilmiş Afrikada İfadə Azadlığının Prinsipləri haqqında Bəyannamə vasitəsilə etmişdir.

İfadə azadlığı şəxslərin yalnız öz fikirləri ifadə etmək hüququnu deyil, həmçinin bütün tipli informasiya və ideyaları axtarmaq, almaq və ötürmək hüququnu ehtiva edir. Buna görə, onun fərdi və ictimai ölçüləri vardır: bu, fərdi şəxslərin malik olduğu hüquq olaraq hər hansı informasiyanı almaq və digərlərinin ifadə etdiyi fikirlərdən istifadə etmək üzrə kollektiv hüququ əhatə edir.

“İfadə azadlığı – demokratik cəmiyyətin mövcudluğunun əsaslandığı təməl daşdır. O, ictimai rəyin formalaşması üçün tam zəruridir. O, -həmçinin siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının, elm və mədəniyyət cəmiyyətlərinin və ümumiyyətlə ictimaiyyətə təsir göstərmək istəyənlərin inkişafının mütləq şərtidir. O, bir sözlə, müxtəlif variantlar arasında seçim zamanı kifayət qədər məlumatlı olmaq üçün cəmiyyətə imkan yaradan vasitələri təşkil edir. Nəticə etibarilə, deyilə bilər ki, yaxşı məlumatlandırılmamış cəmiyyət – həqiqətən azad cəmiyyət deyil.”

*İnsan hüquqları üzrə Amerikalılararası Məhkəmə,
OC-5/85 nömrəli Məşvərətçi Rəy, 70-ci abzas.*

Məlumatı və ideyaları ötürmək azadlığı

İfadə azadlığının bu aspekti parlament üzvləri üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki o, şəxsin siyasi cəhətdən ifadə azadlığını ehtiva edir. Finlandiyada rəsmi səfərdə olmuş xarici dövlət başçısının insan hüquqları sahəsində fəaliyyətini pisləmək məqsədilə keçirilmiş nümayişlə əlaqədar Kivenmaa Finlandiyaya qarşı işdə (1994) İnsan hüquqları Komitəsi müəyyən etmişdir ki, “şəxsin öz siyasi fikirlərini, o cümlədən, yəqin ki, insan hüquqları məsələlərinə dair fikirlərini ifadə etmək hüququ Paktın 19-cu maddəsində təmin olunmuş ifadə azadlığının hissəsini təşkil edir”. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi dəfələrlə bildirdiyi kimi, o, “yalnız razılıqla qəbul olunan, yaxud zərərsiz və ya əhəmiyyətsiz sayılan məlumat və ideyalara deyil, həmçinin dövləti və ya əhalinin hər hansı bir hissəsini təhqir edən, sarsıdan və ya narahat edən məlumat və ideyalara aiddir” (bax: 68-ci qutu).

İfadə azadlığı – geniş hüquq

Handyside Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (1976) nəşriyyat 12 və yuxarı yaşlı məktəblilər üçün “Balaca qırmızı kitab”ı buraxmışdır. Kitabda cinsi əlaqələrə dair fəsilər olmuş, habelə cinsi əlaqələr məsələləri üzrə yardım və məsləhətlər əks etdirilmişdir. Dövlət orqanlarına daxil olmuş bir neçə şikayətlər nəticəsində ərizəçinin iş yerində axtarış aparılmış, kitablar üzərinə həbs qoyulmuş, ərizəçi isə fayda əldə etmək üçün dərc edilmiş ədəbsiz kitabların saxlanması təqsirli bilinmişdir. O, cərimə olunmuş və məhkəmə məsrəflərini ödəməli idi. Hökm apellyasiya instansiyasında təsdiq edilmiş, müsadirə olunmuş kitablar isə məhv edilmişdir. Daha sonra kitabın yeni versiyası buraxılmışdır. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, dövlət orqanları tərəfindən yalnız demokratik cəmiyyətdə tam zəruri olmuş tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərə alaraq ifadə azadlığının pozulması baş verməmişdir. Eyni zamanda, vurğulanmışdır ki, demokratik cəmiyyəti xarakterizə edən prinsiplərə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Müəyyən edilmişdir ki, ifadə azadlığı belə cəmiyyətin ayrılmaz əsaslarını təşkil edərək onun tərəqqisi və hər bir şəxsin inkişafı üçün əsas şərt olmuşdur. Qanuni məhdudiyətlərə məruz qala bilən bu azadlıq “yalnız razılıqla qəbul olunan, yaxud zərərsiz və ya əhəmiyyətsiz sayılan məlumat və ideyalara deyil, həmçinin dövləti və ya əhalinin hər hansı bir hissəsini təhqir edən, sarsıdan və ya narahat edən məlumat və ideyalara aiddir. Bunlar, demokratik cəmiyyətin mövcudluğu ehtiyac duyduğu plüralizm, dözümlülük və liberallıq tələbləridir”.

Yeni təyin olunmuş naziri keçmişdə faşist olduğunda ittiham etdiyinə görə məhkum edilmiş şəxsin şikayəti əsasında *Feldek Slovakiyaya qarşı* (2001) iş üzrə qərarında Avropa Məhkəməsi ifadə azadlığının siyasi müzakirələr kontekstində yüksək əhəmiyyətə malik olduğunu bir daha təsdiq edərək hesab etmişdir ki, siyasi nitq üzərində məhdudiyətləri əsaslandırmaq üçün çox ciddi səbəblər tələb edilir. Məhkəmə şikayətinin bəyanatının subyektiv rəyi təşkil etdiyini, onun doğruluğunun sübut edilə bilmədiyini müəyyən edərək qeyd etmişdir ki, “subyektiv rəyin doğruluğunun sübut etmək tələbi yerinə yetirilən deyil və fikir azadlığını pozur.” Subyektiv rəyin faktlarla əlaqədə olması məsələsinə toxunaraq Məhkəmə nəticəyə gəlmişdir ki, şikayətinin ifadə azadlığı pozulmuşdur,

çünki şikayətçinin ifadə azadlığından və ictimai maraqlar məsələləri üzrə azadlıqların dəstəklənməsinə dair ümumi maraqdan daha təsirli ola bilməmiş nazirin şəxsi hüquqlarının müdafiəsi üçün təxirəsalınmaz ictimai zərurət dövlətdaxili məhkəmələr tərəfindən müəyyən edilməmişdir.

Jersild işində (1994) radikal irqçi və əcnəbilərə qarşı yönəlmiş ifadələri söyləmiş skinxedlərdən müsahibə götürmüş müxbir ayrı-seçkiliyə təhrik etməyə görə məhkum edilmişdir. Avropa Məhkəməsi nəticəyə gəlmişdir ki, cəzalandırma nəticəsində ifadə azadlığı pozulmuşdur, xüsusən ona görə ki, proqramda ümumilikdə skinxedlər və onların ideologiyası tənqid edilmiş və buna görə, həmin hərəkətlər ayrı-seçkiliyə təhrik etməni təşkil etməmişdir.

Məlumatı axtarmaq və almaq azadlığı

“Dövlət orqanları məlumatı özləri üçün deyil, cəmiyyətin xeyrini qoruyanlar qismində saxlayırlar, hər kəs isə bu məlumatı qanunla dəqiq müəyyən edilmiş qaydalara müvafiq surətdə almaq hüququna malikdir.”

Afrikada İfadə Azadlığının Prinsipləri haqqında Bəyannamə, IV maddə.

Məlumatı axtarmaq və almaq azadlığı olmasa, media qurumları, parlament üzvləri və digərlər mümkün korrupsiya, kobud idarəetmə və ya səmərəsizlik hallarını ifşa edə, habelə hökumətin şəffaf və məsuliyyətli fəaliyyətini təmin edə bilməzlər. Fikir və ifadə azadlığı üzrə Xüsusi Məruzəçi 1995-ci ildə BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyaya təqdim etdiyi məruzəsində vurğulamışdır ki, “şəxslərin məlumatı əldə etmək imkanı olmadığı təqdirdə azadlıq öz səmərəliliyindən məhrum olunacaqdır. Məlumatı əldə etmək imkanı demokratik həyatın əsasını təşkil edir. Buna görə də, məlumatı ümumiyyətlə insanlardan saxlamaq meylləri ciddi olaraq yoxlanılmalıdır.”³⁴

³⁴ E/CN.:/1995/32, 35-ci hissə.

Məlumatın əldə edilməsi haqqında qanunvericilik

Bir çox ölkələrdə məlumatın əldə edilməsi haqqında qanunlar qəbul edilmişdir. Həmin qanunların insan hüquqları pozuntularının ifşa olunması və cəzasızlıqla mübarizə üçün alət olması təsdiq edilmişdir. 2004-cü ildə BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiya üçün hazırlanmış tədqiqatda (cəzasızlıqla mübarizə üzrə fəaliyyət vasitəsilə insan hüquqlarının müdafiəsi və dəstəklənməsi prinsiplərini təkmilləşdirmək məqsədilə təyin olunmuş) Müstəqil Ekspert insan hüquqları pozuntusunun qurbanları üçün belə qanunlar nəticəsində həqiqəti bilmək imkanının yaradılmasına dair bir sıra misalları gətirmişdir. Məsələn, “Uitotersrand Universitetinin Cənubi Afrika Tarixi Arxivi “çatışmayan” sənədləri aşkar etmək və bəzi işlərin ölkənin həqiqət komissiyasından gizlədilməsi dərəcəsini ifşa etmək üçün 2000-ci ildə qəbul edilmiş “Cənubi Afrikada məlumatın əldə edilməsinə yardım haqqında” qanundan istifadə etmişdir”. Ekspert tövsiyə etmişdir ki, “əhalinin insan hüquqlarının pozulması halları barədə həqiqəti bilmək imkanlarını artırmaq potensialını nəzərə alaraq, Dövlətlər vətəndaşlar üçün Hökumətin sənədləri, o cümlədən insan hüquqlarının pozulması halları barədə məlumatı açıqlayan sənədlər ilə tanış olmaq imkanını yaradan qanunları qəbul etsinlər”. Bu məqsədlə 2002-ci ildə qəbul edilmiş və “insan hüquqlarının ciddi pozulmasını təsvir edən sənədlərin gizlədilməsini qadağan etmiş” Meksikanın “Məlumatın əldə edilməsi haqqında” Federal Qanunu (*Ley Federal de Acceso a la informacion*) model kimi gətirilmişdir.³⁵

Media azadlığı

Mətbuat və başqa medianın azadlığı ifadə azadlığının həlledici tərəfini təşkil edir. İnsan Hüquqları komitəsinin 10 nömrəli Ümumi Şərhində bildirilir ki, “müasir kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafını nəzərə alaraq, hər kəsin ifadə azadlığına nəzərdə tutulmamış üsulla müdaxilə edə biləcək media üzrə nəzarətin qarşısının alınması üçün səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir...”

³⁵ E/CN.4/2004/88, 20-ci hissə.

Məhdudiyətlər

MSHP-nin 19-cu maddəsinin 3-cü hissəsində xüsusilə vurğulanır ki, ifadə azadlığı hüququ ilə bərabər müəyyən vəzifə və öhdəliklər mövcuddur və bu, həmin hüquq üzərində bəzi məhdudiyətləri əsaslandırır.

Eyni zamanda, ifadə azadlığı hüququnun hər hansı bir məhdudlaşdırılması aşağıdakı əsaslandırma testindən keçməlidir:

- Məhdudiyət *qanunla nəzərdə* tutulmalıdır (parlament tərəfindən qəbul edilmiş qanunvericilik, məhkəmələrin tətbiq etdiyi adi hüquq və ya peşə qaydaları). Məhdudiyət dəqiq olmalı və hüquqi müəyyənlik və yəqinlik meyarlarına uyğun olmalıdır: şəxs onu əldə etmək imkanına malik olmalı, habelə şəxs onun nəticələrini əvvəlcədən görməlidir. Aydın olmayan və ya tətbiqi zamanı həddindən artıq mülahizəyə yol verən qanunlar şəxsləri ixtiyari müdaxilədən qoruya bilməz və sui-istifadəyə qarşı zəruri təminatları təşkil etmir;
- Məhdudiyət aşağıdakılar üçün *zəruri* olmalıdır:
başqalarının hüquqlarının və ya nüfuzunun qorunması;
milli təhlükəsizliyin, ictimai qaydanın, ictimai sağlamlıq və əxlaqın qorunması.

Yalnız məhdudiyətin təxirəsalınmaz ictimai zərurəti əks etdirdiyi və təqib olunan məqsədə mütənasib olduğu, yəni ifadə azadlığına vurulmuş zərərin nəticələrdən üstün gəlmədiyi hallarda axırıncı meyar əməl edilir.

Əlavə məlumat №70

Media azadlığının qorunması

Parlamentlər azad və müstəqil medianın mövcud olmasını təmin olunmasına töhfə verə biləcək bir sıra tədbirləri, o cümlədən aşağıdakıları həyata keçirə bilərlər:

- Media qanunlarının MSHP-nin 19-cu maddəsinə uyğunlaşdırmaq məqsədilə onlara yenidən baxılması və ya dəyişikliklərin əlavə edilməsi, xüsusən BMT-nin Fikir və ifadə azadlığı üzrə Xüsusi Məruzəçisinin tövsiyə etdiyi kimi, irqçi və ayrı-seçkilik şərtləri və ya zorakılığa çağırışlar halları istisna edilməklə mətbuat ilə bağlı cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulan qanunların ləğv edilməsi, habelə böhtan, təhqir və s. kimi cinayətlərə görə cərimə miqdarının çəkilmiş zərəre mütənasib olmasının təmin edilməsi;

- Qəzetlərin çoxluğunun və müstəqilliyinin təmin edilməsi;
- Yayımcıların siyasi və kommərsiya təzyiqindən müdafiə olunduğunun, o cümlədən müstəqil idarə heyətinin təyin edilməsi və redaksiyanın müstəqilliyinə hörmət edilməsi vasitəsilə təmin edilməsi;
- Yayım üçün lisenziyaların verilməsi üzrə müstəqil orqanın təsis olunmasının təmin edilməsi;
- Hökumət tərəfindən verilən maliyyə yardımının hakimiyyətə qarşı tənqidi saxlamaq üçün istifadə olunmasının qarşısını almaq üçün belə yardımın verilməsi və geri götürülməsinə dair dəqiq meyarların müəyyən edilməsi;
- Media üzrə nəzarətin həddindən artıq cəmləşməsinin ləğv edilməsi; ehtiyatların qərəzsiz ayrılmasını və mediadan bərabər istifadə imkanlarını təmin edən tədbirlərin görülməsi; habelə media ilə bağlı anti-inhisar qanunvericiliyin qəbul edilməsi;
- İnternetdən ümumi istifadə imkanlarının yaradılması.

Milli təhlükəsizlik və ictimai qayda əsasları ilə məhdudlaşdırma

Mukong Kameruna qarşı işdə (1994) jurnalist iddia etmişdir ki, onun ifadə və fikir azadlığı pozulmuş, habelə çoxpartiyalı demokratiyanın müdafiə etdiyinə görə o, dəfələrlə həbs edilmiş və onun bəzi kitabları dövlət tərəfindən qadağan olunmuşdur. Dövlət MSHP-nin 19-cu maddəsinin 3-cü hissəsinə əsasən milli təhlükəsizlik və ictimai qayda əsaslarına istinad etmişdir. İnsan Hüquqları Komitəsi dövlət tərəfindən həyata keçirilmiş tədbirlərin zəruri olmadığı barədə nəticəyə gəlmiş və hesab etmişdir ki, “çoxpartiyalı demokratiyanın, demokratik prinsiplərin və insan hüquqlarının müdafiə edən ifadələri boğmağa cəhd etməklə mürəkkəb siyasi şəraitdə milli birliyin qorunması və həqiqətən gücləndirilməsi üzrə qanuni məqsəd nail oluna bilməz”.

İctimai əxlaq əsasları ilə məhdudlaşdırma

Open Door Counselling and Dublin Woman Well Centre and Others İrlandiyaya qarşı işdə (1992) iki korporativ şikayətçi İrlandiyada hamilə qadınlara Böyük Britaniyanın klinikalarında abort etmək imkanlarına dair məsləhət vermə ilə məşğul olmuşlar. İrlandiyanın Konstitusiyasına müvafiq olaraq abortların qanunsuz hesab edilməsinə görə, onların bu fəaliyyətdən çəkinməsi barədə müddətsiz qərar çıxarılmışdır. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi əxlaqın qorunması sahəsində dövlətin mülahizə səlahiyyətlərinin sərbəst və

yenidən baxıla bilməyən olduğunu bildirərək, ki, əxlaq məsələlərində dövlət orqanları geniş mülahizə hüdudlarına malik olmasını vurğulamış, habelə qeyd etmişdir ki, üzv-dövlətlərin hüquqi və ictimai qaydaları arasında vahid Avropa əxlaq anlayışını tapmaq mümkün olmamışdır. Eyni zamanda, o, hesab etmişdir ki, çıxarılmış qərar çox geniş və qeyri-mütənasib olmuşdur. Buna görə, o, müəyyən etmişdir ki, həmin qərarla şikayətçilərin məlumatı yaymaq və belə məlumatı almaq hüququ pozmuşdur.

əlavə məlumat №71

İfadə azadlığı və parlament üzvləri: onların ifadə azadlığı ilə müdaxiləyə daha ciddi nəzarət, həmçinin tənqiddə daha böyük dözümlülük

İfadə azadlığı – parlament üzvlərinin əsas iş alətidir. Parlament üzvlərinin İnsan hüquqları üzrə PAB Komitəsi davamlı şəkildə vurğulamışdır ki, parlament üzvlərinin təmsil etmək səlahiyyətlərinə müvafiq olaraq onlar özlərini seçicilərin hüquqlarının müdafiəçiləri qismində sərbəst ifadə etmək imkanında olmalıdır.

Hökuməti bir sıra qəsdlərdə və öldürmələrdə iştirakçılıqda ittiham edən məqalələrin dərc edilməsinə görə məhkum olunmuş parlament üzvü ilə bağlı *Castells İspaniyaya qarşı vacib işdə* (1992) İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, “ifadə azadlığının hər kəs üçün əhəmiyyətli olması ilə yanaşı, o, xalqın seçilmiş nümayəndəsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. O, öz seçicilərini təmsil edir, onların qayğılarına diqqət yetirir və onların maraqlarını müdafiə edir. Buna görə də, parlamentin müxalifət üzvünün ifadə azadlığı ilə müdaxilə ... Məhkəmə tərəfindən ən ciddi yoxlamayı tələb edir...”. O, həmçinin təsdiq etmişdir ki, “Hökumət ilə əlaqədar yol verilən tənqiddin hüdudları fərdi şəxs və ya, hətta siyasi xadim ilə bağlı olduğundan daha genişdir. Demokratik sistemdə Hökumətin hərəkətləri və hərəkətsizliyi yalnız qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyətinin deyil, həmçinin mətbuat və ictimai rəyin ciddi yoxlaması obyekt olmalıdır. Bundan əlavə, Hökumətin malik olduğu üstün mövqelər nəticəsində onun tərəfindən cinayət prosesindən, xüsusilə opponətlərin və ya medianın əsassız hücumlarına cavab vermək üçün digər vasitələrin mövcud olduğu halda, istifadə etməkdən çəkinməsi zərurəti yaranır...”. Bir çox hallarda Avropa Məhkəməsi qərara almışdır ki, ifadə azadlığının qorunması üçün şəxslər siyasətçiləri ictimai xadim olmamaq qərarına gəlmiş şəxslərə nisbətən daha sərt tənqid etmək imkanına malik olmalıdırlar (bax: misal üçün, *Lingens Avstriyaya qarşı* (1986) və *Dichand and Others Avstriyaya qarşı* (2002) işləri).

Digərlərin hüquqlarına və nüfuzuna hörmət əsası ilə məhdudlaşdırma

Siyasi xadimin şəkilinin onun maliyyə vəziyyəti barədə məlumatla birlikdə qəzetdə dərc edilməsinin qarşısının alınması ilə əlaqədar *Krone Verlag GmbH & Co. KG Avstriyaya qarşı işdə* (2002) İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, dövlət orqanları tərəfindən müdaxilə qanunla nəzərdə tutulmuş və şəxsin həyatının qorunması üzrə qanuni məqsədlə tətbiq edilmiş, lakin demokratik cəmiyyətdə zərurət testini keçməmişdir. O, hesab etmişdir ki, qaldırılmış məsələ ictimai maraqlarında olmuş, ictimai xadimə aid olmuş, habelə şəkilin dərc edilməsi nəticəsində siyasi xadimin şəxsi həyatının detallarını açıqlanmamışdır. Nəticə etibarilə, müdaxilə təxirəsalınmaz ictimai zərurətə uyğun olmamış və ifadə azadlığının pozulmasını təşkil etmişdir.

İfadə azadlığı üzərində məcburi məhdudiyətlər

MSHP-nin 20-ci maddəsində müharibənin təbliğatı, habelə ayrı-seçkiliyə, düşmənçiliyə və zorakılığa təhrik etməni təşkil edən milli, irqi və ya dini nifrətin müdafiəsi ilə bağlı 19-cu maddəsinə dair məcburi məhdudiyətlər göstərilir. İnsan Hüquqları Komitəsi bildirmişdir ki, “20-ci maddənin tam effektiv olması üçün, göstərilən təbliğat və müdafiə etmənin dövlət siyasətinə zidd olduğunu göstərən və bunun pozulması hallarında müvafiq sanksiyalar nəzərdə tutulan qanun mövcud olmalıdır” (11 nömrəli ümumi şərh).

İnsan Hüquqları Komitəsi Hökumətləri qadın və qızlar zorakılıq, yaxud ləyaqəti alçaldan və ya qeyri-insani rəftarın obyekt kimi göstərilən təhqiredici və pornoqrafiya materiallarının dərc edilməsinin və yayılmasının qarşısının alınması üçün hüquqi tədbirlər həyata keçirməyə dəvət etmişdir.

əlavə məlumat №72

Faurisson Fransaya qarşı iş (İnsan Hüquqları Komitəsi, 1996-cı il)

Cənab Faurisson 1973-cü ilə qədər Parisin Sorbon Universitetində, 1991-ci ilə qədər isə Lion Universitetində ədəbiyyat müəllimi işləmiş və nasist konsentrasiya düşərgələrində məhvedici qaz kameralarının olduğunu şübhə altına qoymağa başladığıda vəzifəsindən azad edilmişdir. 1990-cı ildə Fransa qanunvericilik hakimiyyəti tərəfindən qəbul etmişdir Gaysot Qanunu ilə mətbuat azadlığı haqqında 1881-ci il qanununa əlavələr edilmişdir ki, törətdiyinə görə 1945-1946-cı illərdə Nüremberq Tribunalı tərəfindən nasist liderlərinin məhkum edildiyi 1945-ci il 8 avqust tarixli London Xartiyasında müəyyən olunmuş bəşəriyyətə qarşı cinayətlərin

mövcudluğunda şübhələnmə cinayət sayılmışdır. 1991-ci ildə müəllif eyni fikirlərin dərc olunmuş müsahibədə təkrar etdiyinə görə məhkum edilmişdir.

İnsan hüquqları Komitəsinə müəllif tərəfindən təqdim edilmiş kommunikasiyada iddia olunmuşdur ki, Gayssot Qanunu onun ifadə azadlığını və elm azadlığını pozmuşdur. İnsan Hüquqları Komitəsi müəyyən etmişdir ki, cənab Faurissonun ifadə azadlığının məhdudlaşdırılması MSHP-nin 19-cu maddəsinin 3-cü hissəsinə əsasən mümkün olmuşdur, çünki həmin məhdudiyət Yəhudi icmanın antisemitizm mühitindən qorxudan azad yaşamaq arzularına xidmət etmişdir. İnsan hüquqları Komitəsi həmçinin müəyyən etmişdir ki, bu məhdudiyət irqçiliyə və antisemitizmə qarşı mübarizə üçün zəruri olmuşdur.

Dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığı

İHÜB-ün 20-ci maddəsi

1. Hər bir insanın dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığı hüququ vardır.
2. Heç kəs hər hansı birliyə daxil olmağa məcbur edilə bilməz.

MSHP-nin 21-ci maddəsi

"Dinc toplaşmaq hüququ tanınır. Bu hüququn həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizlik və ya ictimai təhlükəsizlik, ictimai asayiş maraqları naminə, ictimai sağlamlığın və mənaviyyətin qorunması üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa, heç bir məhdudiyət qoyula bilməz."

MSHP-nin 22-ci maddəsinin 1 və 2-ci hissələri

1. Hər kəs öz mənafeələrini müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara qoşulmaq hüququ da daxil olmaqla, başqaları ilə birləşmək azadlığı hüququna malikdir.
2. Bu hüququn həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizlik və ya ictimai təhlükəsizlik, ictimai asayiş maraqları naminə, ictimai sağlamlığın və mənaviyyətin qorunması üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa, heç bir məhdudiyət qoyula bilməz. Bu maddə silahlı qüvvələr, polis və ya inzibati dövlət orqanları üzvlərinin bu hüququn həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyətlər qoyulmasına mane olmur."

Dinc toplaşmaq və birləşmək azadlıqları, ifadə azadlığı ilə birlikdə insanların demokratik proseslərdə iştirak etmək imkanlarını yaratdıqdan demokratik cəmiyyətdə əsas hüquqları təşkil edirlər. İfadə azadlığı halında olduğu kimi, onlar da müəyyən məhdudiyətlərə məruz qala bilərlər.

TOPLAŞMAQ AZADLIĞI

Dairə

Toplaşmaq azadlığının müdafiəsi nəticəsində məlumatın və ideyaların aşiq müzakirə etməsi və ya onların yayılması məqsədilə yığıncaq keçirmək hüququ təmin olunur. Eyni zamanda, toplantılar yalnız "dinc" (geniş şərh edilməli anlayış) olduğu təqdirdə müdafiə olunur. Misal üçün, üzv-dövlətlər dinc toplantının təhlükəsizlik qüvvələri və fərdi şəxslər, o cümlədən əks-nümayişçilər və ya təhrikçi agentlər tərəfindən təxribat və ya gücün tətbiqi nəticəsində iğtişasa çevrilməsinin qarşısını almalıdırlar.

Dövlətlərin bu hüququn təmin olunması üçün müsbət tədbirləri həyata keçirmək, habelə onun dövlət orqanlarının və oxşar fərdi şəxslərin müdaxiləsindən qorumaq öhdəliyi vardır. Bu məqsədlə hakimiyət orqanları yığıncaqların və nümayişlərin dinc keçməsinə təmin etmək üçün tədbirlər görməlidir. Bununla əlaqədar olaraq, onlar planlaşdırılan toplantının yeri və vaxtı barədə məlumata kifayət qədər əvvəlcədən malik olmalı, habelə onda iştirak etmək hüququna malik olmalıdırlar.

Məhdudiyətlər

Dinc toplaşmaq azadlığı aşağıdakı şərtlərə cavab verməklə məhdudlaşdırıla bilər:

- Qanuna uyğun olması: toplaşmaq azadlığı ilə müdaxilə qanunla nəzərdə tutulmuş ümumi səlahiyyətlərə əsasən inzibati orqanlar, xüsusən polis tərəfindən müstəqil qaydada həyata keçirilə bilər;
- Demokratik cəmiyyətdə zəruri olması: misal üçün, onlar plüralizm, dözümlülük, liberallıq və xalqların suverenliyinə dair əsas demokratik dəyərlərə müttənasib və uyğun olmalıdır; bununla əlaqədar olaraq, toplantının güclə dağıdılmasına yalnız daha yumşaq tədbirlərin nəticə vermədiyi halda yol verilə bilər;
- Milli təhlükəsizlik, ictimai təhlükəsizlik (şəxslərə və ya yoldan keçənlərə xüsusi təhlükə yaradan toplantı dağıdıla bilər), ictimai asayiş, ictimai sağlamlıq və mənaviyyət, habelə digərlərin hüquq və azadlıqları kimi qanuni məqsəd üçün həyata keçirilməsi.

BİRLƏŞMƏK AZADLIĞI

Dairə

Birləşmək azadlığının müdafiəsi nəticəsində hər kəsin mütəfəkkirlərlə assosiasiya yaratmaq və ya mövcud assosiasiyaya qoşulmaq hüququ təmin olunur. Bununla da, siyasi partiyaların formalaşdırılmasını və fəaliyyət göstərməsini istisna edən bir-partiyalı sistemdə birləşmək azadlığı pozulur. Assosiasiyanın formalaşması və üzvlüyü könüllü olmalıdır; heç kəs dövlət və ya fərdi şəxslər tərəfindən siyasi partiya, dini cəmiyyətə, kommersiya müəssisəsinə və ya idman klubuna qoşulmağa birbaşa və ya dolayısı ilə məcbur edilə bilməz. Dövlətlərin assosiasiyaları yaratmaq üçün hüquqi çərçivələrin təmin edilməsi və bu hüququn fərdi şəxslərin müdaxiləsindən qorunması öhdəliyi vardır.

Birləşmək azadlığına şəxsin öz mənafeələrini müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara qoşulmaq hüququ daxildir. Həmkarlar ittifaqları ilə bağlı hüquqlar daha ətraflı şəkildə İSMHP-nin 8-ci maddəsində təsbit edilir.

Məhdudiyyətlər

Birləşmək azadlığı toplaşmaq azadlığı ilə eyni şəkildə məhdudlaşdırıla bilər: hər bir məhdudiyyət qanunla nəzərdə tutulmalı, demokratik cəmiyyətdə zəruri olmalı və müdaxiləni əsaslandırılan məqsədlərdən birinə, yəni milli təhlükəsizliyin, ictimai təhlükəsizliyin, ictimai asayişin, ictimai sağlamlığın və mənəviyyətinin, habelə digərlərin hüquq və azadlıqlarının qorunması məqsədinə xidmət etməlidir. Milli, irqi və ya dini nifrətin müdafiəsini qadağan edən MSHP-nin 20-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə müvafiq olaraq milli, irqi və ya dini nifrətin müdafiəsi digərlərin mənafeələri naminə qadağan edilməlidir.

Əlavə məlumat №73

Socialist Party of Turkey (STP) and Others Türkiyəyə qarşı iş (İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi, 2003-cü il)

STP 1992-ci il noyabrın 6-da yaranmış, lakin onun proqramında dövlətin ərazi bütövlüyünün və millətin birliyinin pozulmasına meyilli olması əsası ilə 1993-cü il noyabrın 30-da Türkiyənin Konstitusiyaya Məhkəməsi onun buraxılması haqqında qərar qəbul etmişdir. O, STP-nin kürdlər üçün öz müqəddəratını təyin etmə hüququnun tələb etdiyini və "müstəqillik uğrunda müharibə aparılmasının" dəstəklədiyini müəyyən etmişdir

və onun mövqelərini terrorçu qrupların mövqelərinə oxşatmışdır. Şikayətçilər iddia etmişlər ki, İHAK-ın birləşmək azadlığına dair 11-ci maddəsində təmin olunmuş hüquqları partiyanın buraxılması nəticəsində pozulmuşdur.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, STP-nin buraxılması nəticəsində şikayətçilərin birləşmək azadlığı hüququ ilə müdaxilə edilmişdir. Siyasi qrupa onun dövlətin əhalisinin bir hissəsinin vəziyyətini açıq müzakirə etmək, habelə problemlərin hər bir müvafiq qrupu qane edə bilən həllini demokratik üsullarla tapmaq cəhdlərinə görə maneçilik törətməsinə bəraət qazandırılı bilməz. Bundan əlavə, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı STP-nin fəaliyyətə başlamasından əvvəl çıxdığını nəzərə alaraq Avropa Məhkəməsi qərara gəlmişdir ki, Türkiyədə terrorçuluğun qaldırdığı problemlərə görə STP-nin məsuliyyət daşması barədə məlumatı təsdiq edən sübutlar ona təqdim edilməmişdir. Bununla belə, Avropa Məhkəməsinə görə, partiyanın buraxılması demokratik cəmiyyətdə zəruri və mütənasib olmamışdır.

Dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ

İHÜB-ün 21-ci maddəsi

- "1. Hər kəsin öz ölkəsinin idarə olunmasında bilavasitə, yaxud azad şəkildə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə iştirak etmək hüququ var.*
- 2. Hər kəsin öz ölkəsində dövlət qulluğuna daxil olmaq üçün bərabər imkanlara malik olmaq hüququ vardır.*
- 3. Dövlət hakimiyyətinin əsasında xalqın iradəsi durmalıdır; bu iradə ümumi və bərabər seçki hüququ əsasında gizli səsvermə yolu ilə, yaxud səsvermənin azadlığını təmin edən digər eyni əhəmiyyətli formalarda keçirilən dövrü və saxtalaşdırılmamış seçkilərdə əksini tapmalıdır."*

MSHP-nin 25-ci maddəsi

- "Hər bir vətəndaş aşağıdakı hüquq və imkanlara malik olmalıdır:*
- a) dövlət işlərinin aparılmasında bilavasitə və ya azad şəraitdə seçilmiş nümayəndələr vasitəsilə iştirak etmək;*
 - b) səs vermək, habelə ümumi və bərabər seçki hüququ əsasında və seçicilərin iradəsinin sərbəst ifadəsini təmin edən gizli səsvermə yolu ilə keçirilən dövrü və saxtalaşdırılmamış seçkilərdə seçilmək;*
 - c) öz ölkəsində ümumi bərabərlik şəraitdə dövlət qulluğuna daxil olmaq."*

Dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ – müasir demokratiyanın təməl daşdır və buna görə, parlament üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu hüququn düzgün həyata keçirilməsi parlamentin demokratik xüsusiyyətlərinə və, nəticə etibarilə, Hökumətin və onun siyasətlərinin qanuniliyinə təsir göstərir.

Bu hüquq əslində aşağıda göstərilən üç komponentdən ibarətdir:

- İctimaiyyətin iştirakına dair ümumi hüquq;
- Səs vermək və seçilmək hüququ;
- Dövlət qulluğuna daxil olmaqda bərabər imkanlar.

İCTİMAIYYƏTİN İŞTİRAKINA DAİR ÜMUMİ HÜQUQ

İctimaiyyətin iştirakına dair hüquq (a) seçilmiş nümayəndələr vasitəsilə dövlət işlərinin aparılmasında vasitəli iştirakdan və (b) dövlət işlərinin aparılmasında birbaşa iştirakdan ibarətdir.

Vasitəli iştirak

İnsanlar əsasən seçkilər və təmsilçilik orqanlarının – xüsusən parlamentin – formalaşması vasitəsilə dövlət işlərinin aparılmasında iştirak edir, öz iradəsini ifadə edir və Hökumətdən hesabat verməyi tələb edirlər. İnsan Hüquqları Komitəsi bildirmişdir ki, nümayəndəlik orqanının səlahiyyətləri qanunla müəyyən edilməli və məşvərətçi funksiyalarla məhdudlaşmamalı, nümayəndələr isə yalnız konstitusiya müddəaları əsasında onlara verilmiş səlahiyyətləri həyata keçirməlidirlər (25 nömrəli ümumi şərh).

Parlament tərəfindən xalqın iradəsinin əks etdirilməsini təmin etmək üçün seçkilər saxtalaşdırılmamalı, azad və ədalətli olmalı və həddindən artıq uzun aralarla keçirilməməlidir. 1994-cü ildə PAB tərəfindən qəbul edilmiş “Azad və ədalətli seçkilərin meyarları haqqında” Bəyannamədə səsvermə və seçki hüquqlarının; namizədlərin, partiyaların və təbliğat hüquqlarının; habelə dövlət hüquq və öhdəliklərinin meyarları müəyyən edilir. BMT, öz seçkilərə yardım və seçkilərin müşahidəsi üzrə fəaliyyət çərçivəsində həmçinin seçki qanunları və proseduralarının ümumi elementləri üçün dəqiq meyarları müəyyən etmişdir.

Birbaşa iştirak

Birbaşa iştirak o deməkdir ki, seçilmiş nümayəndələrdən əlavə həmçinin vətəndaşlar da, istər ictimai müzakirələr və seçilmiş nümayəndələrlə dialoq, referendumlar və xalq təşəbbüsləri vasitəsilə, istərsə də ifadə, toplaşmaq və

birdəşmək azadlıqlarına əsasən təmin olunmuş özünü təşkil etmə vasitəsilə dövlət işlərinin aparılmasında birbaşa iştirak etmək imkanına malikdirlər. Eyni zamanda, Marshall Kanadaya qarşı işdə (1991) İnsan Hüquqları Komitəsi siyasi iştirak üçün birbaşa hüquqların verilməsi zamanı dövlətlərin geniş mülahizə həddlərinə malik olduğunu etiraf etmişdir.

əlavə məlumat №74

“Azad və ədalətli seçkilərin meyarları haqqında” PAB-in Bəyannaməsi

Parlamentin səlahiyyətləri cəmiyyətin bütün komponentlərinin fərdliyini düz əks etdirmək qabiliyyətindən irəli gəlir ki, bu da, öz növbəsində, seçkilərin təşkil olunması üsulundan asılıdır. Buna görə, PAB seçki meyarlarının ifadə edilməsi üçün mühüm səylər göstərmişdir. Bu işin vacib nəticəsi – 1994-cü ildə qəbul edilmiş “Azad və ədalətli seçkilərin meyarları haqqında” Bəyannamə olmuşdur. O, əsas etibarilə, seçkilərlə bağlı beynəlxalq hüququn və dövlətlərin təcrübəsinin məzmununu və qaydalarının araşdırılmasına əsaslanır və seçkilər haqqında qanundan başlayaraq səsvermə, seçki məntəqəsində monitorinq, səsəlin hesablanması, nəticələrin elan edilməsi, şikayətlərə baxılması və mübahisələrin həll edilməsinə qədər bütün seçki prosesini əhatə edir. Bəyannamədə həmçinin səsvermə və seçki hüquqları; namizədlərin, partiyaların və təbliğat hüquqları; habelə dövlət hüquq və öhdəlikləri məsələləri əks etdirilir. Məsələ üzrə dünya miqyasında siyasi konsensusu ifadə edən ilk sənəd olan Bəyannamə bir çox ölkələrdə seçkilərin keçirilməsi üçün rəhbər prinsiplər qismində istifadə edilmişdir.

“Şübhə olmamalıdır ki, demokratik dövlətdə dövlət işlərinin aparılması – xalqın bu məqsədlə seçilmiş nümayəndələrinin və qanunla müəyyən edilmiş qaydada təyin edilmiş vəzifəli şəxslərin vəzifəsidir. Dövlət işlərinin aparılması həmişə əhalinin böyük hissələrinin və hətta bütün əhalinin maraqlarına təsir göstərir ki, digər hallarda cəmiyyətin daha spesifik qruplarının maraqlarına birbaşa təsir göstərir. İlk məsləhətləşmələrin, o cümlədən açıq iclasların və ən maraqlı qruplarla məsləhətləşmələrin adətən qanunla nəzərdə tutula biləcəyinə və ya dövlət işlərinin aparılması zamanı dövlət siyasəti qismində inkişaf etdiyinə baxmayaraq, Paktın 25-ci maddəsinin (a) bəndi belə başa düşülməməlidir ki, o, birbaşa təsirə məruz qalmış hər hansı böyük və ya kiçik qrup dövlət işlərinin aparılmasında iştirakın üsullarını seçməyə şərtsiz

hüquqa malik olduğu mənasını daşıyır. Bu, faktiki olaraq, vətəndaşların birbaşa iştirak etmək hüququnun 25-ci maddənin (a) bəndinin dairəsindən çox kənara çıxması olardı.”

SƏS VERMƏK VƏ SEÇİLMƏK HÜQUQU

Səs vermək və seçilmək hüququ parlament üçün demokratik təsisat kimi, parlament üzvləri və ümumiyyətlə demokratiya üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun düzgün həyata keçirilməsi və gerçəkləşməsi seçicilərin öz nümayəndələrinə qarşı münasibətə, parlamentin qəbul etdiyi qanunvericiliyin qanuniliyinə və onun qəbul etdiyi qərarlara birbaşa təsir göstərir. Buna görə, o, parlamentin mahiyyəti və xalqın nümayəndələr vasitəsilə idarə etməsi ideyası ilə birbaşa əlaqəlidir. Bu hüququn pozulmasının parlamentin qanuniliyi üçün nəticələri və hətta, ən ciddi hallarda, ölkədə qanunçuluğa və sabitliyə təsiri vardır. Bundan əlavə, parlament üzvləri – səs vermək və seçkilərdə namizəd qismində iştirak etmək hüququnun düzgün icrasının qoruyucularıdır.

Seçkilərin azad və ədalətli olması üçün onlar qorxutmadan azad, habelə əsas insan hüquqlarına, xüsusən ifadə, toplaşmaq və birləşmək azadlıqlarına, müstəqil məhkəmə prosedurlarına və ayrı-seçkilikdən müdafiəyə hörmət mühitində keçirilməlidir. Seçkilər xalqın iradəsinin azad və səmərəli şəkildə ifadə olunmasını və seçicilərə həqiqi seçim təqdim olunmasını təmin edən üsulla təşkil edilməlidir.

Səs vermək və seçilmək hüququ bütün şəxslərin seçki prosesinə qərəzsiz və bərabər surətdə daxil olmaq imkanı əsasında qanunda təsbit edilməlidir. Seçkilərdə iştirakın yalnız dövlətin vətəndaşları ilə məhdudlaşdırıla bilməyinə baxmayaraq, əlillik, savadsızlıq, təhsil səviyyəsi, partiyada üzvlük və ya əmlak şəraiti kimi əsassız səbəblərə görə məhdudlaşdırmaya yol verilmir.

Səs vermək hüququ

Səs vermək hüququna malik olan şəxslər qeydiyyatdan keçmək imkanına malik olmalı, qeydiyyat və səsvermənin özü ilə hər hansı manipulyasiyalar, o cümlədən qorxutma və ya məcburiyyət isə qanunla qadağan olunmalıdır. Seçkilər “bir şəxs, bir səs” prinsipinə əsaslanmalıdır. Seçki dairəsi həddlərinin müəyyən edilməsi və səsliyin bölüşdürməsi metodları seçicilərin bölüşdürməsini təhrif etməməli, habelə hər hansı sosial qruplara qarşı ayrı-seçkiliyi təşkil etməməlidir.

Savadsızlıq, dil maneələri (məlumat həmçinin azlıqların dillərində yayılmalıdır), yoxsulluq kimi çətinliklərin, yaxud hərəkət azadlığı üçün maneələrin aradan qaldırılması üçün müsbət tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Vətəndaşlar məcbur etmə hallarından və ya öz niyyətlərini açıqlamağa məcbur etmək cəhdlərindən qorunmalı, gizli səs vermə prinsipi isə təmin edilməlidir.

Seçilmək hüququ

Seçkilərdə namizəd qismində iştirak etmək hüququ aşağı yaş həddi kimi məhdudiyətlərə məruz qala bilər, lakin onlar haqlı və əsaslı olmalıdır. Göstəriləndiyi kimi, əlillik, savadsızlıq, təhsil səviyyəsi, partiyada üzvlük və ya əmlak şəraiti məhdudlaşdırma şərtləri kimi çıxış edə bilməz.

Bundan əlavə, namizədliyin irəli sürülməsi tarixi, xərclər və depozit ilə əlaqədar şərtlər əsaslı və qərəzsiz olmalıdır. İnsan Hüquqları Komitəsi Amerika Birləşmiş Ştatlarına dövlət vəzifəsinə seçilməsi ilə əlaqədar maliyyə xərcləri ilə bağlı narahatlığını bildirmiş və onların seçkilərdə namizəd qismində iştirak etmək hüququna mənfi təsir göstərməsi nəticəsinə gəlmişdir.

Səsvermə prosedurları

Seçkilər azad və ədalətli, habelə dövrü olmalıdır. Vətəndaşlar hökuməti dəstəkləməkdə və ya ona qarşı çıxmaqda, habelə müstəqil surətdə fikir formalaşdırmaqda azad olmalıdır. Seçkilər seçicilərin iradəsinin sərbəst ifadəsini təmin edən gizli səsvermə yolu ilə keçirilməlidir.

Saxtalaşdırılmamış, azad, ədalətli və dövrü seçkilərin təmin edilməsi üçün tədbirlər görülməli, səs vermək hüququnun isə bütün vətəndaşlar tərəfindən həqiqətən sərbəst surətdə yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün qanunlar qəbul edilməlidir.

Belə mühüm tədbirlərdən biri – seçki prosesinə nəzarəti həyata keçirən müstəqil orqanın yaradılmasıdır. Səsvermə zamanı səsvermə qutularının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi vacibdir. Səsvermədən sonra isə bülletenlər (beynəlxalq) müşahidəçilərin, namizədlərin və onların nümayəndələrinin iştirakı ilə hesablanmalıdır.

DÖVLƏT QULLUĞUNA DAXİL OLMAQDA BƏRABƏR İMKANLAR

Dövlət qulluğu vəzifələrinə gəldikdə, bərabərlik üzrə əsas prinsip obyektiv və əsaslı olmalı təyin etmə meyarlarına və proseslərinə, karyera imkanlarına,

kənarlaşdırma və vəzifədən azad etməyə şamil olunmalıdır.

Parlament nümayəndələri öz nəzarət funksiyalarını həyata keçirilməsi zamanı onlar dövlət qulluğuna daxil olma, mövcud məhdudiyətlər, təyin etmə, karyera, kənarlaşdırma və vəzifədən azad etmə proseslərinə, habelə bu proseslərlə bağlı məhkəmə və digər yoxlama mexanizmlərinə diqqət yetirməlidir.

MEDIA VƏ SİYASİ PARTİYALAR

Nəhayət, vətəndaşların, namizədlərin və seçilmiş nümayəndələrin sərbəst surətdə siyasi məsələlərə dair məlumatı və ideyaları müzakirə etmək və ötürmək, dinc nümayişləri keçirmək, siyasi materialları dərc etmək və seçki təbliğatını aparmaq imkanında olması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müstəqil mətbuat və azad media – belə mühitin əsas elementləri – habelə siyasi partiyaları yaratmaq və onlara qoşulmaq imkanını təmin edən birləşmək azadlığı yaxşı fəaliyyət göstərən demokratiya üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edirlər.

13-CÜ FƏSİL:

PARLAMENT ÜZVLƏRİ İNSAN HÜQUQLARI HAQQINDA ÜMUMİ BƏYANNAMƏDƏ NƏZƏRDƏ TUTULMUŞ İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR BARƏDƏ NƏ BİLMƏLİDİR?

Bu gün, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların ən ciddi pozulması halları yoxsulluğa aiddir. Bununla da, yoxsulluq məsələsinin nəzərdən keçirilməsi insan hüquqları pozulması hallarının qarşısının alınması və insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir. Buna görə, əsas iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların müzakirəsindən əvvəl onların hamı tərəfindən həyata keçirilməsinə hazırda təsir göstərən sosial və iqtisadi cərəyanların öyrənilməsi zəruridir.

Sosial və iqtisadi cərəyanlar və inkişaf

Sürətli qloballaşma insan hüquqlarının həyata keçirilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Onun bu sahədə həm müsbət, həm də mənfi nəticələri məlumdur. 1995-ci ildə Kopenhagenə keçirilmiş Sosial İnkişaf üzrə Dünya Zirvə Görüşündə vurğulanmışdır ki, qloballaşma nəticəsində yaranmış sürətlə hərəkət etmə qabiliyyəti və kommunikasiyalar, artıq ticarət və kapital axınları və texnoloji üstünlüklərlə dünya miqyasında davamlı iqtisadi artım və inkişaf üçün, habelə yaradıcı təcrübələr, ideallar, dəyərlər və ümidlər bölüşməsi üçün yeni imkanlar açılması ilə yanaşı, qloballaşma həmçinin “intensiv yoxsulluq, işsizlik və sosial dezintegrasiya ilə müşayiət olunmuşdur”.³⁶

Bir çox ölkələrdə nizamın ləğv edilməsi, liberallaşma, özəlləşdirmə və dövlətin rolunun azaldılmasına doğru oxşar meyillər, habelə ənənəvi hökumət funksiyalarının bazar qüvvələrinə verilməsi təhsil, səhiyyə və içməli su hüquqlarının və əmək hüquqlarının – xüsusilə zəif qruplar hallarında – həyata keçirilməsinə mənfi təsir göstərmişdir. İqtisadi və so-

³⁶ Sosial İnkişaf üzrə Dünya Zirvə Görüşü, *Sosial İnkişaf üzrə Kopenhagen Bəyannaməsi*, 14-cü abzas.

sial hüquqlar sahəsində beynəlxalq standartları müəyyən edən aşağıdakı hissələrdə göstərilir ki, dövlətin öhdəlikləri ilə dövlətin onları yerinə yetirmək iradəsi arasında mühüm və ola bilər ki, genişlənən boşluq mövcuddur. Bundan əlavə, qloballaşma “insan hüquqları pozuntularının özəlləşdirilməsinə” gətirib çıxarmışdır. Bir çox ölkələrdə (heç də həmişə “müflisləmiş dövlətlər” deyilən deyil) hökumətlərarası təşkilatlar, transmilli korporasiyalar, xüsusi təhlükəsizlik kompaniyaları, hərbişmiş və partizan qüvvələri, mütəşəkkil cinayətkarlıq və terrorçu qruplar kimi qeyri-dövlət subyektləri xüsusilə ağır və geniş yayılmış insan hüquqları pozulması hallarına görə hökumətlərdən çox məsuliyyət daşıyırlar (bax: 57əlavə məlumat №2, həbsxanaların özəlləşdirilməsi).

Kasıb və zəngin ölkələr arasında, habelə bir cəmiyyət daxilində kasıblar və varlılar arasında boşluq genişlənməkdə davam edir. Dünyada təqribən bir milyard insan zəruri qida, sığınacaq, təhsil və səhiyyə olmadan son dərəcə yoxsulluq şəraitində yaşayır. Eyni zamanda, qloballaşma dünyanın hər hansı hissəsində yaşayış şəraiti barədə dəqiq məlumat almaqda, zəngin və kasıb cəmiyyətlərinin bir birindən asılılığını daha da gücləndirməkdə, habelə yoxsulluqla mübarizə üzrə qabaqcıl elmi vasitələri və texnologiyaları yaratmaqda kömək edir. Buna görə, bizim “qlobal kənddə” bəşəriyyətin belə böyük hissəsinin ehtiyac içində olması qəbul edilə bilər.

əlavə məlumat №75

Qloballaşma və insan hüquqları

2000-ci ildə BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası qloballaşmanın və onun insan hüquqlarının tam həyata keçirilməsinə təsirinin öyrənilməsi məqsədilə iki Xüsusi Məruzəçini təyin etmişdir. 2001-ci ildə işin gedişi barədə buraxılmış hesabatda aşağıdakılar bildirilmişdir:

“Qloballaşmanın yalnız parlaq tərəfini görə bilənlər tərəfindən qlobal kommunikasiyalara və texnoloji inkişafa baxılması zamanı həmçinin bilmək lazımdır ki, bu proseslər yalnız təmiz bərabərsizlik kimi təsvir oluna bilən şəraitdə baş verir. Dünyanın bir çox guşələrində ölümlə nəticələnə xəstəliklər, aclıq, geyimin, sığınacağın olmaması, iş yerlərinin yenidən təşkil olunması və qidalanma problemlərinin mövcudluğu (və artırılması) narahatlığı daha da artırır. Mineral və təbii ehtiyatlar üçün rəqabət və onların istismarı nəticəsində gərginlik və münaqişələrin sayı artır....”

Qloballaşma proseslərinin artan sosial gərginlik və siyasi ziddiyyətlər şəraitində baş verməsi xüsusi narahatlıq doğurur... İnsan Hüquqları nöqteyi-nəzərindən, həmin (anti-qloballaşma) hərəkətlərin təşkil edilməsi və fəaliyyəti və onlara cavab nəticəsində azad ifadə, toplaşma və birləşmə hüquqları ilə bağlı bir çox suallar ortaya çıxır. Nəticə etibarilə, onlar nəticəsində həmçinin iştirak etmə, istisna və ayrı-seçkilik – insan hüquqları sahəsində başlıca sənədlərin əsasında duran insan hüquqların hörmət rejiminin xüsusiyyətləri ilə bağlı suallar qaldırılır... Buna görə, qloballaşma sırf iqtisadi məsələsi deyil; O, daha çox siyasi fenomendir... Bununla da, qloballaşma siyasətlərinin ələ alınması beynəlxalq iqtisadiyyat və idarəetmə üzrə alternativ strukturların planlaşdırılmasının əsas şərtini təşkil edir.”

Xüsusi Məruzəçilərin fikrincə, “qloballaşma ilahi tərəfindən qabaqcıdan müəyyən edilməmiş”, lakin “insanların cəmiyyətinin məhsuludur”. “Belə ki, o, spesifik ideologiyalar, maraqlar və təsisatlar tərəfindən stimullaşdırılır. Biz özümüzü soruşmalıyıq ki, qloballaşma nəticəsində hansı imkanlar və məhdudiyyətlər irəli gəlir, habelə onları strateji və yaradıcı şəkildə necə istismar edə bilərik. Qloballaşma və onun insan hüquqları üzərində təsiri üzrə müzakirələrdə qərarların qəbul edilməsi proseslərində mənalı iştirak və cəlb etmə prinsiplərinə bizim necə sadıq olduğumuzun təmin edilməsi xüsusilə vacibdir?”³⁷

YOXSULLUĞUN ARADAN QALDIRILMASI

“Yoxsulluğun aradan qaldırılması – yeni minillikdə bizim ilk məqsədimiz olmalıdır. Hökumətlər yoxsulluq səviyyəsini azaltmaq və son dərəcə yoxsulluğu ləğv etmək məqsədilə strategiyalar və proqramlar vasitəsilə tədbirlərin həyata keçirilməsini öz öhdəsinə götürmüşlər. Yoxsulluğa insan hüquqlarının inkar edilməsi xasdır.”

Meri Robinson, BMT-nin keçmiş İnsan hüquqları üzrə ali komissarı, Rəhbər prinsiplərin layihəsində ön söz: Yoxsulluğun azaltılması strategiyalarına insan hüquqları yanaşması, IHAKİ, Cenevrə, sentyabr 2002-ci il.

Yuxarıdakı mülahizələri nəzərə alaraq yoxsulluğun aradan qaldırılması son onillikdə inkişafın əsas məqsədi kimi ortaya çıxmışdır. Eyni zamanda,

³⁷ J.Olaka-Onyango və Deepika Udagama, BMT-nin İnsan Hüquqlarının Dəstəklənməsi və Müdafiəsi üzrə Alt-komitəsinin xüsusi məruzəçiləri, Qloballaşmanın və onun insan hüquqlarının tam həyata keçirilməsinə təsirinin öyrənilməsi işinin gedişi barədə Hesabat, E/CN.4/Sub.2/2001/10, 7, 10, 11 və 12-ci abzaslar.

yoxsulluq anlayışı tədricən genişlənmişdir. Yoxsulun uzun müddət ərzində yalnız maliyyə mənada təsvir edilməsinə (“gündə 1 dollardan az məbləğə yaşayanlar” kimi) baxmayaraq, yoxsulluğun qeyri-maddi ölçüsü həyəcana gətirir. Bu xüsusiyyətlər yoxsulluq fenomeninin təsvir edilməsi üçün statistik məlumatlarda artan dərəcədə istifadə olunur. Dünya miqyasında təqribən 1 milyard insanın zəruri sığınacağı, qidası, savadı, habelə içməli su və əsas tibb xidmətindən istifadə etmək imkanları yoxdur. Hər gün beş yaşına qədər 34000 uşaq aclıq və qarşısı ala bilinən xəstəliklərdən ölür. Bu faktlar yeni deyil, yuxarıda göstəriləyi kimi isə, varlılar və kasıblar arasında boşluq genişlənməkdədir və bunun nəticəsində sürətli qloballaşma qarşısında yoxsulluğun effektiv şəkildə aradan qaldırılmasını mümkün deyil. Bu

Alaya məlumat №76

BMT-nin Minillik İnkişaf Məqsədləri

1. Son dərəcə yoxsulluğu və aclığı ləğv etmək

2015-ci il üçün məqsəd: Gündə bir dollardan az məbləğə yaşayan və aclıq çəkən şəxslərin nisbətini yarıya qədər azaltmaq.

2. Ümumi ibtidai təhsilə nail olmaq

2015-ci il üçün məqsəd: Bütün oğlan və qızların ibtidai məktəb bitirmələrini təmin etmək.

3. Cinslərin bərabərliyini dəstəkləmək və qadınlara hüquqlar vermək

2005 və 2015-ci illər üçün məqsədlər: 2005-ci ilə qədər ibtidai və orta təhsil sahəsində, 2015-ci ilə qədər isə bütün səviyyələrdə cinslərin bərabərsizliyini ləğv etmək.

4. Uşaq ölümü səviyyəsini azaltmaq

2015-ci il üçün məqsəd: Beş yaşa qədər uşaqlar arasında ölüm səviyyəsini üçdən ikiyə azaltmaq.

5. Ana sağlamlığını yaxşılaşdırmaq

2015-ci il üçün məqsəd: Doğuş zamanı ölənlərin sayını dördədən üçə azaltmaq.

6. HIV/AIDS, malyariya və digər xəstəliklərlə mübarizə aparmaq

2015-ci il üçün məqsəd: HIV/AIDS-in yayınmasını, habelə malyariya və digər xəstəlik hallarını dayandırmaq və azaltmaq.

7. Davamlı mühit inkişafını təmin etmək

Davamlı inkişaf prinsiplərinin ölkənin siyasət və proqramlarına inteqrasiya etmək və ətraf mühit ehtiyatlarının itkisini dayandırmaq.

2015-ci ilə qədər təhlükəsiz içməli suyu olmayan insanların nisbətini yarıya qədər azaltmaq.

2020-ci ilə qədər xarabalarda yaşayan ən azı 100 milyon insanların həyatlarında əhəmiyyətli inkişafa nail olmaq.

8. Yardım, ticarət və borcların silinməsi məqsədilə inkişaf naminə qlobal əməkdaşlığı inkişaf etdirmək

Layihəli idarəetmə, inkişaf və yoxsulluğun azaltılmasını əhatə edən açıq ticarət və maliyyə sistemlərini dövlət və beynəlxalq səviyyələrdə inkişaf etdirmək.

Ən az inkişaf olunmuş ölkələrin xüsusi tələbatlarını, habelə beynəlxalq sulara çıxışı olmayan və kiçik adalarda yerləşən inkişaf edən ölkələrin xüsusi tələbatlarını ödəmək.

İnkişaf edən ölkələrin borc problemləri ilə hərtərəfli məşğul olmaq.

Gənclər üçün tərbiyə və istehsal işini təşkil etmək.

Farmakoloji kompaniyalarla birlikdə inkişaf edən ölkələrdə əsas ucuz dərmanlardan istifadəni təmin etmək.

Özəl sektorla əməkdaşlıqda yeni texnologiyaların – xüsusilə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının faydalarını mümkün etmək.

şəraitdə, 2000-ci ilin sentyabr ayında BMT-nin Baş Assambleyası bir neçə Minillik İnkişaf Məqsədlərini, o cümlədən son dərəcə yoxsulluqda yaşayan insanların sayının 2015-ci ilə qədər yarıya kimi azaldılması, habelə həmin ilə qədər bir neçə iddialı məqsədlərə, o cümlədən ümumi ibtidai təhsilə, beş yaşa qədər uşaq ölümü səviyyəsinin üçdən ikiyə qədər və analar arasında dördədən üçə qədər azaldılmasına, aclıq keçirən və içməli suyu çatışmaya insanların nisbətinin yarıya qədər azaldılmasına nail olmaq məqsədlərini qəbul etmişdir.

Yoxsulluğun insan hüquqlarının inkarı təşkil etdiyini nəzərə alaraq, yoxsulluğun azaltılması strategiyalarını gücləndirmək üçün insan hüquqları yanaşması tələb olunur. ISMHP Komitəsinin iyul 2001-ci il sorğusuna cavab olaraq, BMT-nin keçmiş İnsan hüquqları üzrə ali komissarı xanım Meri Robnson üç ekspertin köməyi ilə “Rəhbər prinsiplərin layihəsi: Yoxsulluğun azaltılması strategiyalarına insan hüquqları yanaşması”nı hazırlamışdır (2002-ci ilin sentyabr ayında dərc edilmişdir). Yoxsulluğun müəyyən edilməsi üçün onlar Amartya Senin ilk dəfə müdafiə etdiyi geniş yayılmış mövqeyi qəbul etmişlər ki, kasıb şəxs - əsas imkanlardan, o cümlədən aclıqdan azad olmaq, sağlam yaşamaq və savadlı olmaq imkanlarından məhrum edilmiş

insandır. Yoxsulluğa mahiyyətə aid olan insan hüquqları – qida, sığınacaq, sağlamlıq və təhsil hüquqlarıdır. Digər insan hüquqlarının yoxsulluqla instrumental əlaqəsi vardır; onların həyata keçirilməsi mahiyyətə aid olanların həyata keçirilməsinə kömək edir. Məsələn üçün, işləmək hüququnun həyata keçirilməsi nəticəsində qida, sağlamlıq və yaşayış hüquqları kimi digər insan hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün imkan yaranır. Şəxsi təhlükəsizlik, məhkəməyə bərabər əsaslarla müraciət etmək hüquqları kimi mülki və siyasi hüquqlar, habelə siyasi hüquq və azadlıqlar həmçinin yoxsulluqla mübarizə ilə instrumental əlaqədəirlər.

BEYNƏLXALQ MALİYYƏ TƏSİSATLARI VƏ YOXSULLUQLA MÜBARİZƏ

1996-cı ildən başlayaraq, beynəlxalq maliyyə təsisatları yoxsulluğun azaldılmasının əhəmiyyətini tanımağa başlamışlar. Bretton Vuds İnstitutları kimi həmçinin tanınan Ümumdünya Bank Qrupu və Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) Hərtərəfli İnkişaf Proqramında yoxsulluğun azaldılması borcların silinməsi və inkişaf sahəsində əməkdaşlıq üzrə yeni strategiyaların əsası qismində müəyyən edilmişdir. Böyük borcları olan və digər ölkələr iştirakçılıq prosesi daxilində yoxsulluğun azaltması strategiya üzrə sənədləri (YASS-lar) hazırlamağa dəvət olunurlar ki, bunlarda yoxsulluğun azaldılması və ləğv edilməsi məqsədləri, habelə müxtəlif sahələrdə, o cümlədən qidanın istehsalı, səhiyyə, təhsil, əmək, məhkəmə sistemi, layiqli idarəetmə və demokratikləşmə sahələrində mərhələlər müəyyən edilməlidir. Belə proqramlarda makroiqtisadi intizamın təkid olunmasına və yerli sahibkarlıq və iştirakın inkar olunmasına görə, onlar yenə də bir çox şəxslər, o cümlədən BMT-nin qloballaşma və insan hüquqları üzrə xüsusi məruzəçiləri tərəfindən tənqid olunmuşdur (bax: 75 əlavə məlumat №7).³⁸ BMT-nin Əhali Fondunun (BMT ƏF) keçirdiyi araşdırma zamanı 2001-ci ilə kimi 44 ölkədə yeddi tematik əhali və inkişaf məsələlərinin, o cümlədən insan hüquqlarının YASS-larda əks etdirilməsi dərəcəsi öyrənilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, beynəlxalq sazişlərlə birbaşa əlaqəli olan insan hüquqları məsələləri ən aşağı səviyyədə əks etdirilmiş mövzu olmuş, bəzi ölkələrdə isə insan hüquqlarının adı heç çəkilməmişdir.³⁹

İnsan hüquqlarının YASS-ların hazırlanmasında və həyata keçirilməsində başlıca rol oyanmadığına baxmayaraq, BMT-nin ümumi insan hüquqlarının

³⁸ Oloka-Onyango və Udagama, op.cit, 53-cü abzas.

³⁹ Əhali və inkişaf mövzularının yoxsulluğun azaltması strategiya üzrə sənədlərdə əks etdirilməsi, BMT ƏF üçün çağırışlar və imkanlar, 11 mart 2002-ci il.

inteqrasiyası siyasəti BMT İP-nin, Breton Vuds İnstitutlarının və digər çoxtərəfli və ikitərəfli donor təşkilatlarının fəaliyyətində yoxsulluğun azaltması strategiyalara insan hüquqları yanaşmasına gətirib çıxaracaqdır.

Əksəriyyəti İSMHP Komitəsinin ümumi şərtlərinə əsaslanan bu fəslin qalan hissələrində diqqət İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə və İSMHP-də təmin olunmuş iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara yetirilir və əlaqədar təcrübə məsələləri vurğulanır.

əlavə məlumat №77

İnsan hüquqlarına əsaslanan yanaşmanın əlavə dəyəri

Yoxsulluğun azalmasına insan hüquqlarına əsaslanan yanaşmanın əlavə dəyəri və ümumiyyətlə inkişaf haqqında suala Rəhbər Prinsiplərin Layihəsində inandırıcı cavab verilir: hüquqların verilməsi.

İnsan hüquqlarına əsaslanan yanaşma ilə yoxsulluğun azalması strategiyaların müəyyən edilməsi üçün dəqiq və məcburi normativ çərçivələri təklif olunur, çünki yoxsulluğun səmərəli şəkildə azaldılması kasıba hüquqlar verilmədən mümkün deyil. İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq hüququn norma və dəyərləri belə hüquqları vermək potensialına malikdir. Belə yanaşma qəbul edildiyi halda yoxsulluğun azalması yalnız kasıbın ehtiyaclarının ödənilməsi demək deyil. Bu, həmçinin deməkdir ki, kasıbın hüquqlara malik olması və başqalarının da müvafiq öhdəliklərinin olması tanınır. Daha sonra, yoxsulluğun azalması xeyirxahlıqdan, mənəvi öhdəlikdən yüksək olur; o, vəzifələri olan subyektlərin, o cümlədən dövlətlərin, hökumətlərarası təşkilatların və global subyektlərin məsuliyyətli olması nəzərdə tutulan hüquqi öhdəliyə çevrilir.

Qanunçuluq, məsuliyyət və hüquqların verilməsi anlayışlarından əlavə, insan hüquqları yanaşmasının səciyyəvi xüsusiyyətlərinə həmçinin universallıq, qərəzsizlik və bərabərlik, iştirakçılıq prinsipləri, habelə bütün insan hüquqlarının bir birindən asılılığının tanınması daxildir. BMT-nin bir sıra təsisatı və proqramı, xüsusən BMT İP və İHAKİ tərəfindən insan inkişafına dair hüquqlara əsaslanan və qanuni qüvvəyə malik hüquqlar baxımından inkişafın məqsədlərini müəyyən edən yanaşma qəbul edilmişdir. Bu yanaşmanın məqsədi – hüquq sahiblərinin (və onların hüquqlarının) və müvafiq vəzifə daşıyanların müəyyən edilməsi, habelə tərəqqinin ölçməsi üçün universal standartların yerlərdə müəyyən olunmuş məqsədlərə köçürülməsi vasitəsilə inkişaf prosesində məsuliyyət səviyyəsini artırmaqdır.

Sosial təminat hüququ

İHÜB-ün 22-ci maddəsi

"Hər bir insanın cəmiyyətin bir üzvü kimi sosial təminat, milli səylər və beynəlxalq əməkdaşlıq əsasında hər bir ölkənin qurumuna və ehtiyatlarına uyğun olaraq ləyaqətinin qorunması, şəxsiyyətinin azad inkişafı üçün zəruri olan iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarını həyata keçirmək hüququ var."

İHÜB-ün 25-ci maddəsi

"1. Hər kəsin özünün və ailəsinin sağlamlığı və rifahı üçün qida, paltar, mənzil, tibbi və zəruri sosial xidmət daxil olmaqla layiqli həyat səviyyəsinə malik olmaq hüququ, işsizlik, xəstəlik, əlillik, dulluq, qocalıq, yaxud yaşayış vasitələrindən özündən asılı olmayan digər səbəblərdən məhrum olduğu hallarda təminat hüququ vardır.

2. Analar və uşaqlar xüsusi qayğı və yardım almaq hüququna malikdirlər. Nikahda və nikahdankənar doğulan bütün uşaqlar sosial müdafiədən eyni dərəcədə istifadə etməlidirlər."

İSMHP-nin 9-cu maddəsi

"Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin sosial sığorta da daxil olmaqla, sosial təminat hüququnu tanıyır.

SOSIAL TƏMİNAT SİSTEMİ NƏDİR?

İdeal şəkildə sosial təminat sisteminin məqsədi - şəxsin gəlir əldə etmək və layiqli həyat səviyyəsini saxlamaq qabiliyyəti üçün təhlükə yarada bilən bütün hallara şamil olunan hərtərəfli sığortanın təmin edilməsidir. Sosial təminat sahələri 1952-ci il Sosial Təminat (Minimal Standartlar) haqqında Konvensiyada (№ 102) göstərilir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Tibbi xidmət;
- Xəstəliyə görə müavinət;
- İşsizliyə görə müavinət;
- Yaş üzrə müavinət;
- Əmək travmasına görə müavinət;
- Ailə və analıq müavinətləri;
- Əlillik müavinətləri;
- Ailə başçısının itirilməsi ilə əlaqədar müavinətlər.

Sosial təminat sistemində əmək gəlirlərinin kəsilməsi ilə bağlı müavinətlərin verilməsi nəzərdə tutulan sosial sığorta proqramları ilə zəif qruplar üzvlərinin kifayət qədər olmayan gəlirlərin əlavə olunması nəzərdə tutulan sosial yardım proqramları arasında fərq mövcuddur. Hər iki proqram layiqli həyat səviyyəsi üçün tələb olunan maddi şəraitin təmin edilməsinə, habelə yoxsulluq və maddi zəiflikdən müdafiənin təkli olunmasına yönəlmişdir.

İnkişaf edən ölkələrə gəldikdə isə, sosial təminatla əlaqədar aşağıdakı qeydlər edilməlidir:

- Bəzi ölkələrdə bütün hallara şamil edilən hərtərəfli sosial təminat sxemləri yaradılmışdır;
- Sosial təminat sxemləri xüsusi qruplar (uşaqlar və ya hamilə qadınlar) üçün müəyyən edilir;
- Sosial təminat sxemlərini adətən fəlakət hallarında fəvqəladə maddi yardım proqramları təşkil edir.

İnkişaf edən ölkələrin sosial təminat sxemlərini yaratmaq səyləri zamanı adətən qarşılaşdığı maneələri yoxsulluq, inzibati qabiliyyətsizlik, borclar və beynəlxalq maliyyə təsisatlarının təyin etdiyi struktur adaptasiya siyasətləri təşkil edir.

SOSIAL TƏMİNAT HÜQUQU İLƏ BAĞLI NƏZƏRƏ ALINMALI ƏSAS AMİLLƏR

Dövlətlər və xüsusən parlamentlər sosial təminat hüququnun həyata keçirilməsini təmin etmək səylərində aşağıdakı tövsiyələri nəzərə almalıdır:

- Məqsədlər, ölçülə bilən inkişaf göstəriciləri və dəqiq müddətlər nəzərdə tutulan milli fəaliyyət planı hazırlanmalıdır; hüququnun icrası üzrə irəliləyişin monitorinqi üçün mexanizmlər yaradılmalıdır;
- Müvafiq qərəzsiz qanunvericilik tədbirlərdə hüququn təcridcən gerçəkləşməsi nəzərdə tutulmalıdır;
- Hüququn təcridcən gerçəkləşməsi zamanı minimal səviyyədə sosial təminat ən zəif qruplar (yaşlılar, kasıb ailələrdə uşaqlar, xəstə və əlillər) üçün təmin edilməlidir;
- Sosial təminat tədbirlərinin qəbul edilməsinə nəzarət həyata keçirilməlidir; geriyə şamil olunan tədbirlərin (sosial təminat müavinətlərin və ya əhatənin azaltılması) isə qarşısı alınmalıdır;

Yaşlılar üçün sosial təminat: İSMHP-nin 6 nömrəli ümumi şərh

“İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda yaşlı şəxslərin hüquqlarına dəqiq istinad yoxdur, baxmayaraq ki, “hər kəsin sosial sığorta daxil olmaqla sosial təminat hüququna” dair 9-cu maddədə yaş üzrə müavinətlər almaq hüququ dolayısıyla tanınır. Buna baxmayaraq, Paktın müddəalarının cəmiyyətin bütün üzvlərinə tam surətdə tətbiq olunmasını nəzərə alaraq aydındır ki, yaşlılar Paktda tanınmış hüquqların bütün dairəsini həyata keçirmək hüququna malikdir.”

- Müavinətləri ala biləcək şəxslərin hüquqlarının bərpası üçün inzibati və məhkəmə prosedurları nəzərdə tutulmalıdır;
- Sosial təminat müavinətləri ilə əlaqədar korrupsiya və saxtakarlıq hallarının qarşısını almaq üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə müvafiq müddəalar nəzərdə tutulmalıdır.

İşləmək hüququ və əmək hüquqları

İHÜB-ün 23-cü maddəsinin 1-ci hissəsi

“Hər kəs işləmək, sərbəst şəkildə iş seçmək, ədalətli və əlverişli əmək şəraiti, habelə işsizlikdən müdafiə hüququna malikdir.”

İSMHP-nin 6-cı maddəsi

“1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin sərbəst seçdiyi və razılaşdığı əmək vasitəsilə yaşamaq üçün vəsaitləri qazanmaq imkanı daxil olmaqla, işləmək hüququnu tanıyır və bu hüququn təmin olunması üçün lazımi addımlar atacaqlar.

2. Həmin hüququn tam gerçəkləşməsi məqsədilə bu Paktda iştirak edən dövlətlər tərəfindən həyata keçirilməli tədbirlərə insanın əsas siyasi və iqtisadi azadlıqlarına təminat verilməsi şəraitində davamlı iqtisadi, sosial və mədəni inkişafa, habelə tam və məhsuldar məşğulluğuna nail olmaq məqsədilə texniki və sənət istiqamətləndirmə və hazırlıq proqramları, siyasətləri və üsullar daxildir.”

İSMHP-nin 7-ci maddəsi

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin xüsusən aşağıdakıları təmin edən ədalətli və əlverişli əmək şəraiti hüququnu tanıyır:

- a) bütün işçiləri minimum aşağıdakılarla təmin edən əmək haqqı:*
 - i) heç bir fərq qoyulmadan eyni dəyərli əməyə görə ədalətli əmək haqqı və bərabər ödəniş; xüsusilə qadınlara eyni əməyə görə bərabər haqq ödənməklə, kişilərin malik olduğundan pis olmayan əmək şəraiti təmin edilməlidir;*
 - ii) bu Paktın müddəalarına müvafiq olaraq onların özləri və ailələri üçün layiqli həyat səviyyəsi;*
 - b) təhlükəsizlik və sağlam iş şəraiti;*
 - c) hər kəsin yalnız iş stajı və peşəkarlıq səviyyəsi nəzərə alınmaqla iş yerində müvafiq yuxarı vəzifəyə irəli çəkilməsi üçün eyni imkanlar;*
- d) istirahət, asudə vaxt və iş vaxtının ağılabatan şəkildə məhdudlaşdırılması və vaxtaşırı ödənişli məzuniyyət, eləcə də bayram günlərinə görə əmək haqqı.*

İŞLƏMƏK HÜQUQU

İşləmək hüququ şəxsləri başlıca olaraq iqtisadiyyatdan istisna edilməməkdən, habelə işsizləri sosial təcrid etmədən müdafiə edir.

İSMHP-nin 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsində nəzərdə tutulmuş sərbəst seçim xüsusilə vurğulanmalıdır: iş və ehtiyatlardan istifadə imkanları belə bölünməlidir ki, işləmək istəyən hər kəs bu işlə öz həyatına qazanmaq məqsədilə işləyə, işi sərbəst seçə və qəbul edə bilsin.

İnsan hüquqları kontekstində, “iş” “ödənilən əməkdən” daha geniş mənə daşıyır. Lakin həyatın digər fəaliyyət sahələrinə və aspektlərinə daha çox (misal üçün, yerli xalqlar arasında) və ya daha az (misal üçün, muddla işləyən fəhlələr) inteqrasiya olmasından asılı olmayaraq, iş həmişə qrupun və ya cəmiyyətin tələbatlarını ödəyən və onlara xidmət göstərən və buna görə qəbul olunan və mükafatlandırılan fəaliyyətin həyata keçirilməsinin ifadəsidir.

Avropa Sosial Xartiyasına əsasən dövlətlərin əməklə bağlı vəzifələri

- Tam məşğuliyyətə nail olmaq məqsədilə mümkün qədər yüksək və sabit məşğuliyyət səviyyəsinə nail olmasını və onun saxlanılmasını onların başlıca məqsəd və öhdəlikləri kimi qəbul etmək.
- İşçinin sərbəst seçdiyi vəzifədə öz həyatına qazanmaq hüququnu səmərəli surətdə qorumaq.
- Bütün işçilər üçün pulsuz məşğuliyyət xidmətlərini yaratmaq və saxlamaq.
- Müvafiq sənət istiqamətləndirməsi, hazırlığı və reabilitasiyasını təmin etmək və həvəsləndirmək.

İşləmək hüququ, habelə onun siyasətlər və proqramlar vasitəsilə həyata keçirilməsi üzrə qanunvericiliyin hazırlanması zamanı işə daxil olmaq imkanları ilə bağlı ayrı-seçkiliyin qadağan olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Qanunvericiliyin məqsədi həmçinin xüsusi qrupların, o cümlədən qadın, yaşlılar və əlillərin əmək bazarına daxil olmasına yardım göstərilməsi, ümumiyyətlə işə, işçilərin sərbəst seçilmiş vəzifədə həyatına qazanmaq hüququnun müdafiəsi və dəstəklənməsi olmalıdır.

Əmək siyasətinin əsas məqsədini dövlətin ehtiyatlarına uyğun olaraq tam məşğuliyyətə mümkün qədər tez nail olması təşkil etməlidir. Sosial müavinətlərdən başqa, bu siyasətlərdə ictimai əmək proqramlarının hazırlanması vasitəsilə uzun müddət işləməyənlərin və az qazananların vəziyyəti əks etdirilməlidir.

Dövlət təmin etməlidir ki, ümumiyyətlə mümkün və pulsuz, yaxud ağılabatan dərəcədə pullu olan texniki və sənət istiqamətləndirmə və hazırlıq proqramları qəbul edilsin, habelə bütün işçilər üçün pulsuz məşğuliyyət xidmətləri fəaliyyət göstərsinlər.

ƏMƏK HÜQUQLARI

İSMHP-nin 7-ci maddəsində hər bir şəxsin ədalətli və əlverişli əmək şəraiti hüququ təmin olunur. Belə şərait aşağıdakıları ehtiva edir:

- Bütün işçiləri minimum aşağıdakılarla təmin edən əmək haqqı:
 - heç bir fərq qoyulmadan (xüsusilə qadınlara qarşı) eyni dəyərli əməyə görə ədalətli əmək haqqı və bərabər ödəniş;
 - İşçilər və onların ailələri üçün layiqli həyat səviyyəsi;
- Təhlükəsizlik və sağlam iş şəraiti;
- İş yerində müvafiq yuxarı vəzifəyə irəli çəkilmək üçün eyni imkanlar;
- Ağılabatan iş vaxtı, istirahət, asudə vaxt və vaxtaşırı ödənişli məzuniyyət, eləcə də bayram günlərinə görə əmək haqqı.

Buna görə, parlament üzvləri aşağıdakı əsas elementlərin qanunlarda təsbit edilməsini və həyata keçirilməsini təmin etməlidirlər:

- İşçilərin və onların ailələrinin layiqli həyat səviyyəsi üçün kifayət olan minimal əmək haqqı, habelə məcburi əməyin qadağan edilməsi;
- Təhlükəsiz, sağlam və sistemik surətdə yoxlanılan əmək şəraiti standartları;
- Dövlət və beynəlxalq səviyyədə müstəqil fəaliyyət göstərmək imkanında olan həmkarlar ittifaqlarını yaratmaq və onlara qoşulmaq hüququ;

- İş yerində aşağıdakılarla bağlı (qadınlara, azlıqlara, əlillərə və dini qruplara qarşı) ayrı-seçkiliyin olmaması;
- Əmək haqqı: eyni iş görə ödəmə həmişə bərabər olmalıdır;
- İrəli çəkilmək imkanları: bunlar bərabər olmalı və iş stajı və peşəkarlıq amillərinə əsaslanmalıdır.

Kifayət olan həyat səviyyəsi hüququ

İHÜB-ün 25-ci maddəsi

"1. Hər kəsin özünün və ailəsinin sağlamlığı və rifahı, o cümlədən qida, paltar, mənzil, tibbi və zəruri sosial xidmət üçün kifayət olan həyat səviyyəsi hüququ, habelə işsizlik, xəstəlik, əlillik, dulluq, qocalıq, yaxud özündən asılı olmayan digər səbəblərdən yaşamaq üçün vasitələrindən məhrum olduğu hallarda təminat hüququ vardır.

2. Analar və uşaqlar xüsusi qayğı və yardım almaq hüququna malikdirlər. Nikahda və nikahdankənar doğulan bütün uşaqlar sosial müdafiədən eyni dərəcədə istifadə etməlidirlər."

İSMHP-nin 11-ci maddəsi

"1. Bu Paktıda iştirak edən dövlətlər hər kəsin özü və ailəsi üçün kifayət qədər qida, paltar, mənzil daxil olmaqla kifayət olan həyat səviyyəsi, habelə həyat şəraitinin davamlı təkmilləşdirilməsi hüququnu tanıyırlar. İştirakçı-dövlətlər bununla əlaqədar sərbəst razılaşmaya əsaslanan beynəlxalq əməkdaşlığın xüsusi əhəmiyyətini etiraf edərək bu hüququn gerçəkləşməsinin təmin olunması üçün lazımi tədbirlər görəcəklər.

2. Bu Paktıda iştirak edən dövlətlər hər kəsin əsas hüququ olan acliqdan azad olmaq hüququnu tanıyaraq fərdi qaydada və beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə aşağıdakılar üçün zəruri olan tədbirləri, o cümlədən xüsusi proqramları həyata keçirəcəklər:

a) texniki və elmi biliklərdən geniş istifadə edilməsi, qidalanma prinsipləri haqqında biliklərin yayılması, habelə təbii ehtiyatların ən səmərəli surətdə inkişaf etdirilməsi və onlardan istifadə olunmasına nail olmaq məqsədilə aqrar sistemlərin inkişaf etdirilməsi və ya islahatı vasitəsilə ərzaq məhsullarının istehsalı, saxlanması və bölüşdürülməsi üsullarının təkmilləşdirilməsi; və

b) istər qida məhsullarını idxal edən, istərsə də ixrac edən ölkələrin problemlərini nəzərə alaraq dünya qida ehtiyatlarının tələbatına uyğun qaydada ədalətli bölüşdürülməsinin təmin edilməsi."

İSMHP-nin 12-ci maddəsi

"1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin fiziki və psixi sağlamlığının ən yüksək səviyyəsinə çatmaq hüququnu tanıyırlar.

2. Bu hüququn gerçəkləşməsi məqsədilə bu Paktda iştirak edən dövlətlər tərəfindən həyata keçiriləcək tədbirlərə aşağıdakılar üçün zəruri olan tədbirlər daxildir:

- a) Ölü doğulma göstəricilərinin və uşaq ölümü hallarının azaldılmasının, habelə uşaqların sağlam inkişafının təmin edilməsi;*
- b) Ətraf mühit və əmək gigiyenasının bütün aspektlərinin təkmilləşdirilməsi;*
- c) Epidemik, endemik, peşə və digər xəstəliklərin qarşısının alınması, müalicəsi və onlara nəzarət olunması;*
- d) Həmiyə xəstələndikdə tibbi yardım və tibbi xidmət göstərilməsini təmin edən şəraitin yaradılması."*

İHÜB-ün 25-ci maddəsində əhatəli hüquq olan sosial hüquq – kifayət olan həyat səviyyəsi hüququ təmin olunur. Yuxarıda göstərilən sosial təminat hüququna əlavə olaraq bu hüquqa həmçinin aşağıdakılar daxildir:

- Kifayət qədər qidalanma hüququ;
- Kifayət qədər paltara malik olmaq hüququ;
- Mənzil hüququ;
- Sağlamlıq hüququ

İSMHP-nin 11-ci maddəsində kifayət olan həyat səviyyəsi hüququnun əsasları (qida, paltar və mənzil) əks etdirilərək həyat şəraitinin davamlı təkmilləşdirilməsi hüququ tanınır. Pakta tərəfdar çıxan dövlətlər "bununla əlaqədar sərbəst razılaşmaya əsaslanan beynəlxalq əməkdaşlığın xüsusi əhəmiyyətini etiraf edərək bu hüququn gerçəkləşməsinin təmin olunması üçün lazımı tədbirlərin görülməsi" üzrə öhdəliyi öz üzərinə götürürlər. İMHP Komitəsi müəyyən etmişdir ki, İSMHP-nin 11-ci maddəsindən həmçinin içməli su ilə təmin olunmaq hüququ irəli gəlir.

Dünyada aclıq və yoxsulluq kifayət olan həyat səviyyəsi hüququna zidd olaraq baş verir. Buna görə də, həmin hüquq aclığın və yoxsulluğun azaldılması üzrə bütün dövlət və beynəlxalq planlar və strategiyaların əsasını təşkil etməlidir.

QIDA HÜQUQU

Kifayət qədər qidaya malik olmaq hüququnun tam şəkildə əməl olunması vacibliyinin beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən dəfələrlə təsdiq olmasına baxmayaraq, beynəlxalq hüquq standartları ilə dünyanın bir çox guşələrində mövcud vəziyyət arasında böyük boşluq vardır. Dünyada 840 milyondan

artıq insan xroniki acdır, milyonlarla insanlar isə təbii fəlakətlər, vətəndaş qarşudurmaları, müharibələr və qidadan siyasi silah kimi istifadə olunmasından irəli gələn aclıqdan əzab çəkirlər. Bundan əlavə, İSMHP Komitəsi qeyd etmişdir ki, pis qidalanma və kifayət qədər qidalanmama, habelə kifayət qədər qidaya malik olmaq hüququna və aclıqdan azad olmaq hüququna aid digər problemlər həmçinin iqtisadi cəhətdən inkişaf etdirilmiş bəzi ölkələrdə mövcuddur".⁴⁰ Buna görə də, problem global olaraq beynəlxalq ictimaiyyətin tam diqqətini tələb edir.

1996-cı ildə Ümumdünya Qida Zirvə Görüşündə kifayət qədər qida almayan şəxslərin sayının 2015-ci ilə kimi yarıya qədər azalması məqsədini müəyyən etmiş, birinci Minillik İnkişaf Məqsədi isə gündə bir dollardan az məbləğə yaşayan və aclıq çəkən şəxslərin nisbətinin həmin ilə kimi yarıya qədər azaldılmasından ibarətdir.

Bəzi inkişaf edən ölkələrdə aclığın davamlı olaraq azalmasına nail olduğuna baxmayaraq, ümumi şəkil tutqundur. QKT-nin göstəricilərinə müvafiq olaraq, xroniki kifayət qədər qida almayan şəxslərin nisbətinin 1995-1997 və 2000-2002-ci illərdə tədricən azalmasına baxmayaraq, qiymətləndirilmişdir ki, dünyada 852 milyon insan kifayət qədər qidalanmamışdır (9 milyon sənayeləşdirilmiş ölkələrdə, 28 milyon keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə, 815 milyon isə inkişaf edən ölkələrdə).⁴¹

Aclığı azaltmağa müvəffəq olmuş ölkələrdə adam başına ÜDM miqdarı pis qidalanma sayı artmış ölkələrə (ildə 0,5 faiz) nisbətən beş dəfə daha sürətli artmışdır (ildə 2,6 faiz). Ən müvəffəqiyyətli ölkələrdə həmçinin kənd təsərrüfatının artımında daha böyük sürət, HIV / AIDS-in yayılmasının daha aşağı səviyyəsi və daha ləng əhali artımı göstərilmişdir.⁴²

Qida hüququ necə gerçəkləşdirilə bilər?

"Aclıq və pis qidalanma heç də tale və ya təbii bəla ilə diklə edilmir; bunlar insan əlləri ilə yaradılmışdır"

Jan Zigler, BMT-nin qida hüququ üzrə Xüsusi Məruzəçisi,

Qida hüququ üzrə məruzə (E/CN.4/2001/53, 2001-ci il, 6-cı abzas.

Kifayət qədər qidalanmaq hüququ şəxsin ləyaqətinin ayrılmaz hissəsini təşkil edərək digər insan hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir.

⁴⁰ İSMHP, Ümumi şərh № 12 (1999).

⁴¹ BMT-nin Qida və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı, 2004-cü il üzrə Dünyada Qida ilə bağlı təhlükəli vəziyyət, Roma, 2004-cü il.

⁴² İbid.

Hər bir qadın, kişi və ya uşaq, fərdi qaydada və ya digərləri ilə birlikdə həmişə kifayət qədər qidalanmaq və ya qida almaq üçün vəsaitlərdən istifadə etmək üçün fiziki və iqtisadi imkanlara malik olduğu halda qida hüququ gerçəkləşir. Bu, o demək deyil ki, hökumətlər hamıya pulsuz qida paylamalıdır; lakin, hökumətlərin bu hüquqa hörmət etmək, onu qorumaq, yerinə yetirmək və müvafiq hallarda təmin etmək öhdəliyi vardır.

Əlavə məlumat №80

Qida haqqında çərçivə qanunu

İSMHP-yə əsasən dövlətlərin qida hüququnun icrasını təmin etmək öhdəliyinin olması və bu məqsədlə qanunları qəbul etmək vəzifəsinin olması ilə yanaşı, yalnız daxili məhkəmələrdə birbaşa Pakta istinad etmək mümkünlüyü mövcud olduğu və ya Pakt qanunvericiliyə inkorporasiya edildiyi hallarda ac vətəndaşlar öz hüquqlarının bərpasını tələb edə bilərlər. Buna görə, Paktın həyata keçirilməsinə nəzarət edən Komitə ölkələrdə qida hüququnun müdafiəsi məqsədilə qanunların qəbul edilməsində təkid etmiş və tövsiyə etmişdir ki, qida hüququnun bərpasını təmin edən çərçivə qanunları dövlətlər tərəfindən qəbul edilsin.

İSMHP-nin 12 nömrəli ümumi şərhində bildirilir ki, “Çərçivə qanununa onun məqsədləri; nail olunmalı məqsədlər və onların müddətləri; məqsədə nail olunması vasitələri, o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti, özəl sektor və beynəlxalq təşkilatlar ilə əməkdaşlıq; prosesə görə institusional məsuliyyət; onun monitorinqi üçün daxili mexanizmlər, habelə mümkün müraciət etmə prosedurları haqqında müddəalar daxil edilməlidir. Məqsədlərin və çərçivə qanunlarının hazırlanması prosesinə vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları fəal cəlb olunmalıdır.”

Həyata keçirilməli olan tədbirlərin və fəaliyyətin nümunələri aşağıda göstərilir.

Çərçivə qanunu hamı üçün qida və qida təhlükəsizliyi üzrə dövlət strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsinin əsas aləti kimi qəbul edilməlidir.

Konstitusiyaya və qanunlara yenidən baxılması, habelə onların qida hüququna dair beynəlxalq hüquqa uyğunlaşması zamanı qidadan və aidiyyəti ehtiyatlardan istifadə imkanları ilə bağlı ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq ehtiyacına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Sonrakı tədbirlər aşağıdakı məqsədlərə xidmət etməlidir:

1. Qidadan istifadə etmək imkanlarının həm iqtisadi, həm də fiziki cəhətdən bütün qrupların üzvləri, o cümlədən kasıblar və cəmiyyətin zəif, yaxud ayrı-seçkiliyə məruz qalan seqmentləri üçün təmin olunması.

Hər bir tədbir nəticəsində qidadan istifadə etmək imkanları pozulmamalıdır (müasir üçün, insanların öz torpaqlarından özbaşına çıxarılması, qida xəttinə bilərəkdən zərərli maddələrin daxil edilməsi, yaxud silahlı münaqişələr zamanı istehsal ehtiyatlarının dağıdılması və qida təchizatının mülki əhalidən kəsilməsi).

Şəxslərin kifayət qədər qidadan istifadə etmək imkanlarının müəssisə və fərdi şəxslər tərəfindən pozulmasının qarşısını almaq üçün tədbirlər görülməlidir. Müdafiə etmək öhdəliyi istehlakçıların müdafiəsi haqqında qanunların qəbul edilməsini, habelə müasir üçün, su ehtiyatlarının kompaniya tərəfindən zərərəlməsi və ya qida bazarının və ya toxum təchizatının inhisarlar tərəfindən pozulması hallarında tədbirlərin görülməsini əhatə edir.

2. Hamının, xüsusən qadınların iqtisadi ehtiyatlardan istifadə etmək üçün tam və bərabər imkanlara, o cümlədən torpaq sahəsinə və digər əmlaklara varis və sahib olmaq hüququna, habelə kredit, təbii ehtiyatlar və müvafiq texnologiyalardan istifadə etmək imkanlarına malik olmasının təmin edilməsi.

İnsanların ehtiyatlardan yaşayış üçün vasitələrdən istifadə etmək imkanlarının təmin edilməsi və gücləndirilməsi məqsədilə aşağıdakılar təmin edilməlidir:

- Qidaları almaq və ya istehsal etmək məqsədilə insanların müvafiq olaraq kifayət qədər məhsul almaq və ya torpaqdan istifadə etmək imkanları;

- Zəif qrupların müəyyən edilməsi və onların özlərini yedirtmək qabiliyyətini gücləndirmək vasitəsilə (müasir üçün, təkmilləşdirilmiş məşğuliyyət planları, torpaqsız qruplar üçün kənd təsərrüfatının islahatı proqramları, yaxud məktəblərdə uşaqların qidalanmasının yaxşılaşdırılması üçün pulsuz süd təmin olunması vasitəsilə) kifayət qədər qidalanmasının təmin edilməsi üçün siyasətlərin həyata keçirilməsi.

3. İşçilərin və onların ailələrinin layiqli həyat şəraitini təmin edən fərdi əmək fəaliyyətinə və ödənişli əməyə hörmət etmək və onları müdafiə etmək, habelə cinsi, irqi və başqa qərəzli əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyin işçilərin özünü yedirtmək qabiliyyətinə təsir göstərəcəyinə görə, bu əsaslarla iş yerlərinə daxil olmaq imkanlarının inkar edilməsinin qarşısını almaq məqsədilə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

4. Torpaq qeydiyyatının aparılması.

Ehtiyacı olan fermerlərə xüsusi əhəmiyyət verməklə fermerlərə yardım, misal üçün yerli xalqların onların ata-baba torpaqlarına hüququnu təmin etməklə, qadınlara hüquqlar verməklə və kiçik həcmli istehsalçıları və uzaq yerlərdə (dağlarda və səhralarda) kəndliləri dəstəkləməklə yardım proqramları Hökumət tərəfindən hazırlanmalıdır.

Fərdi şəxslər və ya qruplar onlardan asılı olmayan səbəblərdən özlərini yedirtmək imkanında olmadıqları hər bir halda, o cümlədən təbii və digər fəlakətlər zamanı qida təmin edilməlidir (yardım üsulları qidanın yayılması, nağd pulların verilməsi və ya iş əvəzinə qida proqramlarını əhatə edə bilər).

Tədbirlər dərhal görülməlidir?

Digər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar olduğu kimi, kifayət qədər qida hüququnun yerinə yetirilməsi və qorunması üzrə dövlətin öhdəliyi təcridən gerçəkləşməlidir ki, bu da o deməkdir ki, dövlətlərdən onun dərhal tam gerçəkləşməsi deyil, əksinə, ona təcridən, *mümkün ehtiyatlardan ən yüksək dərəcədə istifadə etməklə* nail olmaq üçün tədbirlər görülməsi tələb edilir. Eyni zamanda, aşağıdakı öhdəliklərin təcridən gerçəkləşməməli, dövlətlərin isə bunlarla əlaqədar təxirəsalınmaz tədbirlər görmək vəzifəsi vardır:

- Qidadan istifadə etmək imkanları və onun təchizatı vasitələri və əsasları ilə bağlı ayrı-seçkilikdən çəkinmək;
- Əsas minimal dolanışqı vəsaitlərlə təmin etmək (bununla acliqdan azad olmaq hüququnu təmin etmək);
- Retroaktiv tədbirlərin qarşısını almaq.

GEYİNMƏK HÜQUQU

Kifayət qədər paltara malik olmaq hüququ – kifayət olan həyat səviyyəsi hüququnun dəqiq müəyyən edilmiş üçüncü (sosial təminat və qida hüququndan sonra) komponentidir. Hökumətlər insanların, xüsusən azlıqlar və yerli xalqların üzvlərinin geyinmək üsullarına hörmətlə yanaşmalı, habelə onları ixtiyari və qərəzli paltar qaydalarından, hədələrdən və dövlət və qeyri-dövlət subyektlərinin oxşar müdaxiləsindən qorunmalıdır. Bundan əlavə, hökumətlər ehtiyacda olan şəxsləri, o cümlədən kasıbları, məhbusları, qaçqın və məcburi köçkünləri kifayət qədər paltarla təmin etməlidir. Paltar növləri yerli – mədəni, sosial və iqlim şəraitindən asılıdır. Ən azı, kasıb insanların cəmiyyətə biabır olmadan çıxmaq üçün imkan yaradan paltara malik olmaq hüququ vardır.

MƏNZİL HÜQUQU

Tələblərə uyğun mənzilə malik olmaq hüququ məhdud mənada – şəxsin başı üstündə dama malik olmaq hüququ deyil, haradasa təhlükəsiz, dinc və ləyaqətlə yaşamaq hüququ kimi qəbul olunmalıdır.

Evsizlik – mənzil hüququnun qəti formada rədd edilməsini təşkil edərək yoxsulluğa gətirib çıxarır. Lakin, əhali artıqlığı, sutəmizləyən cihazların olmamağı, havanın çirklənməsi, ən pis şəraitdə mövsumi yaşayış, habelə içməli su və başqa infrastrukturdan istifadə etmək imkanlarından məhrum etmə problemləri ilə üzləşən xarabalar və uzaq kənd yerlərində yaşayan milyonlarla insanların vəziyyəti də tələblərə uyğun mənzilə malik olmaq hüququnun rədd olunmasını təşkil edir. Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinə bu sahədə xüsusi məqsəd daxildir: “2020-ci ilə qədər xarabalarda yaşayan ən azı 100 milyon insanların həyatlarında əhəmiyyətli inkişafa nail olmaq”.

Mənzil hüququ: onun elementlərinin gerçəkləşməsi

İSMHP-nin 4 nömrəli ümumi şərhində tələblərə uyğun mənzilə malik olmaq hüququnun aşağıdakı xüsusi problemlərdən ibarət olduğu müəyyən edilir:

a. Sahibliyin hüquqi təminatı

Bütün şəxslər məcburi çıxarılma, qorxutma və digər hədələrdən hüquqi müdafiəni təmin edən sahibliyin təminatına malik olmalıdır. Bununla əlaqədar olaraq, hökumətlər yaşayış evlərinə sahibliyin hüquqi təminatına malik olmayanlara belə təminatın şamil edilməsi üçün təxirəsalınmaz tədbirləri həyata keçirməlidir. Belə tədbirlər müvafiq şəxslər və qruplar ilə birlikdə görülməlidir.

b. Xidmətlərin, materialların və infrastrukturun mövcud olması

Tələblərə uyğun mənzilə malik olmaq hüququnun sahiblərinin təbii və ümumi ehtiyatlardan – təmiz, içməli su, yeməyin hazırlanması üçün enerji, isitmə və işıq, kanalizasiya və su cihazları, qidanın saxlanması cihazları, zibilin yığışdırılması, həyətyanı sahənin drenajı və qəza xidmətlərindən istifadə etmək imkanı olmalıdır.

c. Əlçatan mənzillər

Mənzillə bağlı fərdi və yaşayış xərcləri digər əsas tələbatların ödənilməsinə istisna etməməlidir. Əlverişli mənzili əldə etmək imkanı olmayanlar üçün mənzil kreditləri mümkün olmalı, kirayəçilər isə əsassız kirayə haqqı və kirayə haqqının artmasından azad olmalıdır. Aşağı səviyyəli gəliri olan şəxslər üçün mənzillərin və mənzil kreditlərinin verilməsi üçün fəaliyyət planları, o cümlədən dövlət proqramları hazırlanmalı və xüsusi əhəmiyyət ən

zəif qruplara, o cümlədən əlillərə, qocalara, azlıqlara, yerli xalqlara, qaçqın və məcburi köçkünlərə verilməlidir. Əsas tikinti materialları təbii olan cəmiyyətlərdə bu materialların mümkün olması üçün tədbirlər görülməlidir.

d. Yararlı mənzil

Mənzilin tələblərə cavab verilməsi üçün ev sakinləri müvafiq sahəyə malik olmalı və soyuq, nəmişlik, isti, yağış, külək və sağlamlıq üçün digər təhlükələrdən, struktur xətalardan və xəstəlik yayıcılarından müdafiə olunmalıdır. Ev sakinlərinin fiziki təhlükəsizliyi təmin edilməlidir.

e. Mümkün mənzil

Mənzilin tələblərə cavab verilməsi üçün o, mənzil hüququna malik olanlar üçün mümkün olmalıdır. Əlverişsiz vəziyyətdə olan qrupların kifayət olan mənzil ehtiyatlarından istifadə etmək üzrə tam və davamlı imkanları təmin edilməlidir. Bununla belə, qocalar, uşaqlar, əlillər, ölümcül xəstələr, HIV-ə yoluxmuş şəxslər, daimi tibbi problemləri olan şəxslər, psixi xəstələr, təbii fəlakət qurbanları, habelə fəlakətlərə meyilli ərazilərdə yaşayan şəxslər kimi qruplar mənzillərin ayrılması zamanı üstünlüklərə malik olmalıdır. Mənzil qanunvericiliyi və siyasəti bu və digər zəif qrupların xüsusi tələbatlarını nəzərə almalıdır.

f. Münsab yerləşmə

Mənzilin tələblərə cavab verilməsi üçün o, iş yerinə, tibbi xidmət, məktəb, uşaqlara baxma və digər sosial struktur yerlərinə keçidi təmin edən yerdə olmalıdır; mənzil ev sakinlərinin sağlamlıq hüququnu pozan çirklənmiş yerdə və ya çirklənmə mənbələrinə yaxın yerlərdə tikilməməlidir.

g. Mədəniyyət baxımından uyğun mənzil

Evlərin tikintisi, istifadə edilən tikinti materialları və müvafiq siyasətlər mədəni fərdliyi və çoxşahəliyin qorunmasını təmin etməlidirlər. Mənzil siyasətinin mədəni ölçüləri mənzil inkişafının və ya müasirləşdirmə layihələrinin dəstəklənməsinə qurban verilməməlidir.

Həmin geniş hüquqlar siyahısında tələblərə cavab verən mənzil hüququ ilə bağlı çətinliklər vurğulanır və əhalinin mənzil tələbatının ödənilməsi üzrə hüquqi öhdəliyin yerinə yetirilməsi üçün dövlətlər tərəfindən nəzərə alınmalı bir çox sahələr açıqlanır. Bu imkanlardan aşağı səviyyədə yaşayan hər hansı şəxslər, ailələr, sakinlər, qruplar və ya icmalar tələblərə cavab verən mənzil hüququnun beynəlxalq hüquqa uyğun surətdə həyata keçirmədiyini iddia edə bilərlər.

Bundan əlavə, aşağıdakıların edilməsi zəruridir:

- Bu hüququn aşağıdakılardan qorunmasını təmin etmək:

- Özbaşına dağıtma;
- Məcburi və ya özbaşına çıxarılma;
- Etnik və ya dini seqreqasiya və ya köçürmə;
- Ayrı-seçkilik;
- Qorxutma və oxşar müdaxilələr;
- Evsiz şəxslərin sayının azalması və onların pis havadan və sağlamlıq üçün təhlükələrdən qoruyan müvafiq yaşayış sahəsi ilə təmin etmək;
- Tələblərə cavab verən mənzil hüququnun pozulmasını iddia edən şəxslərin hüququnu bərpa etmək qabiliyyətində olan məhkəmə, kvazi-məhkəmə, inzibati və ya siyasi mexanizmləri yaratmaq.

əlavə məlumat №81

Villa la Dulce işi: sosial mənzil planlarından təcrid olunmuşların məhkəmə tədbirləri vasitəsilə daxil olması⁴³

Təhlükəli yaşayış şəraitində yaşamış bir neçə ailə 2000-ci ilin oktyabr ayında Buenos-ayresdə 10 ildən artıq müddətdə boş qalmış Villa la Dulce binasını zəbt etmişdir. 2001-ci ilin iyul ayında binada o zaman yaşamış 180 ailənin dərhal çıxarılması barədə məhkəmə qərarı qəbul edilmişdir. Onlar məhkəmə qərarına əməl etmiş, lakin yaşamaq üçün başqa yerləri olmadığından binanın ətrafındakı yol və küçələrdə daxma qurmuşlar. Bir neçə vəzifəli şəxsin köməyi ilə yerli hakimiyyət orqanları ilə danışıqlar prosesi başlamış, 2001-ci ilin noyabr ayında isə razılıq əldə edilmişdir ki, Hökumət çıxarılmış şəxsləri 60 gün müddətində sığınacaq ilə təmin etməli idi. Bu yerinə yetirilməmişdir.

Argentina Konstitusiyasında təsbit edilmiş mənzil hüququnun təmin olunması məqsədilə çıxarılmış şəxslər yerli QHT-lərin köməyi ilə iddia qaldırmışlar. İşə baxan hakimin yerə baş çəkməsindən sonra, müvafiq mənzillərin inşası üçün bələdiyyə büdcəsindən 500000 ABŞ dollarının ayrılması barədə məhkəmə qərarı çıxarılmışdır. Mənzil problemini təxirə salınmadan həll etmək məqsədilə hakim həmçinin ailələrin şəhər mehmanxanalarına köçürülməsi barədə razılığı əldə etmişdir. Evlərin tikintisi ilə bağlı problemləri nəzərə alaraq, hökumət çıxarılmış şəxslərlə razılığa yenidən baxmış və tələblərə cavab verən mənzil hüququna aid beynəlxalq standartları əks etdirən yekun saziş 2003-cü ilin dekabr ayında imzalanmışdır. Sazişdə 91 evin inşası nəzərdə tutulmuşdur. Sazişdə ştat cədvəlinin ən azı 20 faizi evsiz fəhlələrdən ibarət olan inşaatçılara üstün-

⁴³ Bax: Housing and ESC Rights Law Quarterly, Vol. 1-No. 1, 1-4-cü səhifələr

lük verilmiş, habelə evlərə sahib olmaq imkanlarını yaradan əlverişli ödəniş variantları və xüsusi maliyyələşdirmə vəsaitləri nəzərdə tutulan icarə metodları nəzərdə tutulmuşdur.

Bu iş göstərir ki, konstitusiyaya ilə təmin olunmuş sosial hüquqların həyata keçirilməsi üçün məhkəmə vasitələrindən istifadə nəticəsində mənzil siyasəti qərarlarına təsir göstərilə bilər.

SAĞLAMLIQ HÜQUQU

Sağlamlıq və salamatlıq hüquqları təmin olunan İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 25-ci maddəsinin 1-ci hissəsində sağlamlıq hüququnun təmin olunması üzrə beynəlxalq hüquq çərçivələrinin əsası təsbit edilir. İSMHP-nin 12-ci maddəsində bu hüquq daha da inkişaf etdirilmiş və dövlətin müvafiq öhdəlikləri göstərilir.

ÜST-a müvafiq olaraq, sağlamlıq – “sırf xəstəlik və ya zəifliyin olmaması deyil, həmçinin tam fiziki, əqli və sosial salamatlıq vəziyyətidir”. Buna görə, sağlamlıq hüququ yalnız şəxsi fiziki sağlamlığa aid olan deyil, həmçinin bir çox digər hüquqlar və insan hüquqları məsələləri ilə üst-üstə gələn əhatəli hüquqdur. 1997-ci ildə Sağlamlığın Dəstəklənməsi üzrə Dördüncü Beynəlxalq Konfransda iştirak etmiş dövlətlər, QHT-lər və özəl sektor “Sağlamlığın dəstəklənməsinin 21-ci əsrə aparılması haqqında Cakarta Bəyannaməsini” qəbul etmişlər. Bəyannamədə sağlamlıq hüququnun əhatəli xarakteri əks etdirilərək onun həyata keçirilməsi məqsədilə aparılan siyasətin tələbləri müəyyən edilmişdir: “sülh, sığınacaq, təhsil, sosial təminat, ictimai münasibətlər, qida, gəlir, qadınlara hüquqların verilməsi, sabit ekoloji sistem, ehtiyatların davamlı istifadəsi, insan hüquqlarına hörmət və qərəzsizlik. Başlıca olaraq, yoxsulluq – sağlamlıq üçün təhlükəlidir”.

Bu hissədə sağlamlıq hüququnun geniş anlayışı, habelə sağlamlıqla bu kitabın başqa hissələrində müzakirə olunan qida, mənzil və yaşamaq hüquqları arasında əlaqələr təqdim edilmir.

Sağlamlıq hüququnun ən məhdud anlayışı

Məqsədyönlü yanaşmanı rəhbər tutaraq sağlamlıq hüququnu onun tətbiqi sahələrinə görə dörd ayrı-ayrı sahələrə bölmək olar:

1. Ana, uşaq və reproduktiv sağlamlıq;
2. Sağlamlıq iş yerləri və ətraf mühit;

⁴⁴ Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Konstitusiyası, Prinsiplər, 1946-cı il.

3. Xəstəliklərin qarşısının alınması, müalicəsi və onlara nəzarət edilməsi, o cümlədən əsas dərmanlardan və əsas tibbi xidmətlərdən istifadə imkanları;
4. Təhlükəsiz içməli su əldə edilməsi.

Əlavə məlumat №82

Sağlamlıq və yoxsulluq

İnkişaf etməkdə olan və Qərbi ölkələrində sağlamlıq problemləri ilə yoxsulluq arasında məşhur əlaqələndirmə mövcuddur. Tibbi xidmətdən və sosial müdafiədən istifadə etmək imkanları məhdud olan kasıb insanlar ümumiyyətlə daha az sağlamdır, daha aşağı yaşda ölür, onların arasında isə uşaq və ana ölümü göstəriciləri daha yüksəkdir. Eyni zamanda, xəstəlik nəticəsində gəlirlərin itirilməsi və tibbi xidmət xərclərinə görə yoxsulluq artır, yoxsulluq dövrəsi isə aşağı düşən spirala çevrilir. Buna görə, kasıbların sağlamlığının yaxşılaşdırılması – əsas inkişaf məqsədidir.

Səkkiz Minilliyin İnkişaf Məqsədindən üçü 2015-ci ilə qədər sağlamlıq sahəsində xüsusi yaxşılaşdırmaya aiddir: uşaq ölümü səviyyəsini azaltmaq, ana sağlamlığı yaxşılaşdırmaq, HIV/AIDS, malyariya və vəərəm ilə mübarizə aparmaq. Sağlamlıq həmçinin birinci Minilliyin İnkişaf Məqsədi ilə bağlı əsas amildir (yoxsulluğun və qəti aclığın aradan qaldırılması).

Sağlamlıq bir neçə yollarla inkişafa və yoxsulluğun azalmasına kömək edir. Onun nəticəsində əməyin məhsuldarlığı artır və bununla yerli və xarici sərmayələr artır, insan kapitalı təkmilləşir, habelə milli əmanətlərin dərəcəsi artır. Buna görə də, sağlamlığa qoyulan sərmayələr – bir çox müsbət xarici faydaları təmin edən davamlı vasitədir.

Sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsini təmin etmək üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirilə bilər. Parlamentlər öz funksiyalarını və səlahiyyətləri yerinə yetirməklə bu prosesdə həlledici rol oynaya bilərlər.

Ümumiyyətlə, sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsi ilə hamı üçün ayrı-seçkilik olmadan ilkin tibbi xidmətinin; ictimai sağlamlıq üzrə dövlət strategiyası və fəaliyyət planının olmasını; habelə milli səhiyyə göstəricilərin, məqsədlərin və monitorinq mexanizmlərinin yaradılması nəzərdə tutulur.

Tibbi sığorta mexanizmləri və səhiyyə problemləri və onların qarşısının alınması üzrə maarifləndirmə proqramları zəruridir, parlament üzvləri isə təmin etməlidirlər ki, bu səylər və tibbi tədqiqat və inkişaf üçün kifayət qədər maliyyə vəsaitləri ayrılır.

Xüsusi diqqət tələb edən qruplar

Fiziki və psixi cəhətdən əlillər, kasıblar, qadınlar, uşaqlar kimi xüsusi qruplar və HIV/AIDS-lə yaşayan insanlar ilə bağlı xüsusi səhiyyə məsələləri xüsusi diqqətin yetirilməsini tələb edir. Bu qrupların tələblərinə uyğun məqsədyönlü siyasətlərin aparılması və kifayət qədər büdcə vəsaitlərinin ayrılması zəruridir.

Kasıblarla əlaqədar olaraq, əsas səhiyyə məsələlərinə tibbi xidmətdən istifadə imkanlarının artırılması, müvafiq immunizasiya proqramlarının qəbul edilməsi, habelə əsas ətraf mühit tədbirlərinin (xüsusilə zibilin emalı) həyata keçirilməsi aiddir. Parlament üzvləri müvafiq qanunların hazırlanması, onların həyata keçirilməsinin təmin edilməsi və kasıbların vəziyyəti barədə əhalinin məlumatlılığının artırılması vasitəsilə faydalı ola bilərlər.

Qadınların səhiyyə sistemi, tibbi xidmət və ailənin planlaşdırması xidmətlərindən istifadə imkanları xüsusi diqqəti tələb edir. Parlament üzvləri qadınların cinsi orqanlarının sünnetini qadağan edən və aradan qaldıran qanunların qəbul olunmasını təmin etməlidir.⁴⁵

Bütün uşaqlar üçün zəruri tibbi yardımın və tibbi xidmətin göstərilməsini təmin edən qanun qəbul edilməlidir. Uşaq ölümü hallarının azaldılmasına yönəlmiş proqramların, habelə uşaqların sağlamlığı və qidalanması, ana südü ilə əmizdirmənin xeyri, gigiyena və ətraf mühitin təmizliyinin vacibliyi və qəzaların qarşısının alınması üzrə informasiya proqramlarının həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Əlil uşaqlar təhsil, təlim və tibbi xidmət almaq imkanına malik olmalı və reabilitasiya xidmətlərindən, əməyə hazırlıq və ən yüksək səviyyədə sosial inteqrasiyanın və fərdi inkişafın təmin edilməsi məqsədilə istirahət imkanlarından faydalanmalıdır.

Nəhayət, HIV/AIDS-lə yaşayan şəxslər – 2004-cü ilin dekabr ayında onların dünya miqyasında sayı 40 milyona yaxınlaşmışdır⁴⁶ – ayrı-seçkiliyin bütün formalarına qarşı müdafiə olunmalıdır. Onların tibbi müayinəsinin xərcləri ödənilməli, dərmanlar isə mütəmadi olaraq təmin olunmalıdır.⁴⁷

⁴⁴ 2001-ci ildə qadınların cinsi orqanlarının sünnetinin ləğv edilməsinə xüsusi diqqət yetirməklə qadınlara qarşı zorakılığı dayandırmaq məqsədilə parlament təbliğatı PAB tərəfindən başlanılmışdır. Əlavə məlumat PAB-in İnternet sahifəsində tapmaq olar: <http://www.ipu.org/wmn-c/fgm.htm>.

⁴⁶ Doktor Piter Piot, UNAİDS İcraçı Direktoru, Ümumdünya AİDS Günü münasibətilə bəyanat, 1 dekabr 2004-cü il.

⁴⁷ Bu məsələ ilə bağlı ətraflı məlumat üçün bax: Handbook for Legislators on HIV/AIDS. Law and Human Rights, UNAİDS/IPU, Cenevrə 1999-cu il.

İÇMƏLİ SUYA OLAN HÜQUQ

Qida, mənzil və paltar hüquqlarına (İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 25-ci maddəsində və İSMHP-nin 11-ci maddəsində dəqiq olaraq nəzərdə tutulmuş) əlavə olaraq kifayət olan həyat səviyyəsi hüququna digər əsas tələblər daxil ola bilər. 2002-ci ilin noyabr ayında qəbul edilmiş İSMHP Komitəsinin 15 nömrəli ümumi şərhində “insanın içməli suya olan hüququ” həmin əhatəli hüququnun əsas komponenti kimi müəyyən olunaraq bildirilir ki, o, “yaşamağın ən əsas şərtlərindən biri olduğuna görə, kifayət olan həyat səviyyəsinin təmin edilməsi üçün zəruri olan təminatlar kateqoriyasına daxildir”. İçməli suya olan hüququ həmçinin QQALK-ın 14-cü maddəsinin 2-ci hissəsində və UHK-nın 24-cü maddəsinin 2-ci hissəsində əks etdirilir.

İçməli suya olan hüquq nədir?

İçməli suya olan hüquq nəticəsində bütün insanlar şəxsi istifadə və təsərrüfat istifadəsi üçün kifayət qədər, təhlükəsiz, mümkün, fiziki cəhətdən mümkün suya malik olmaq hüququ yaranır. O, bir çox başqa hüquqların, o cümlədən yaşamaq, sağlamlıq və qida hüquqlarının gerçəkləşməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Suyun kifayət olmasının müxtəlif şərtlərdən asılı olduğuna baxmayaraq, aşağıdakı amillər bütün hallarda tətbiq edilir:

Mövcudluq: Hər kəsin şəxsi və təsərrüfat məqsədilə istifadəsi üçün kifayət qədər miqdarda mütəmadi su təchizatı mövcud olmalıdır. Bu cür istifadə adətən içmək, şəxsi gigiyena, paltar yuma, qidanın hazırlanması, kanalizasiya və evin təmizliyinin saxlanılmasını ehtiva edir. Hə bir şəxs üçün mümkün olan su həcmi ÜST-nin göstərişlərinə uyğun olmalıdır. Müəyyən tibbi, iqlim və əmək şəraitlərinə görə bəzi insanlar və qrupların əlavə su tələbatları ola bilər;

Keyfiyyət: Şəxsi və təsərrüfat məqsədilə mövcud olan su təhlükəsiz olmalı, yəni mikro-orqanizmlərdən, kimyəvi maddələrdən və səhhət üçün zərərli olan radiasiyadan azad olmalıdır. Onun rəngi, iy və dadı müxtəlif şəxsi və təsərrüfat məqsədlərinin uyğun olmalıdır;

Əlçatanlıq: Su, su cihazları və xidmətləri ayrı-seçkilik olmadan dövlətin ərazisində yaşayan bütün şəxslər üçün əlçatan olmalıdır. Əlçatanlığın üst-üstə gələn dörd ölçüsü vardır:

Fiziki əlçatanlıq: Su, müvafiq su cihazları və xidmətləri əhalinin bütün qruplarının sərbəst istifadəsi üçün mümkün olmalıdır. Olduqca təhlükəsiz

və keyfiyyətli su hər bir evdə, təhsil müəssisəsində, tibb müəssisəsində, iş yerində və ya onların yaxınlığında olmalıdır. Su cihazları və xidmətlərinin keyfiyyəti qənaətbəxş olmalı, mədəniyyət xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı, habelə cinsi bərabərlik, istismar müddəti və şəxsi həyata hörmət tələblərinə uyğun olmalıdır. Su cihazları və xidmətlərindən istifadə edən şəxslərin fiziki təhlükəsizliyi təmin olunmalıdır;

İqtisadi əlçatanlıq: Hamının su, su cihazları və xidmətlərindən istifadə etmək imkanı olmalıdır. Su təminatı ilə bağlı birbaşa və dolaylı xərclər ağılabatan və İSMHP ilə təmin olunan digər hüquqların həyata keçirilməsinə təsir göstərməməlidir;

Qərəzsiz əlçatanlıq: Su, su cihazları və xidmətləri qanunda və təcrübədə heç bir əlamətlərə görə ayrı-seçkilik olmadan, hamı, o cümlədən əhalinin ən zəif və xüsusiləşmiş qrupları üçün mümkün olmalıdır;

Məlumatın əldə edilməsi: Əlçatanlıq həmçinin su məsələləri ilə bağlı məlumatı axtarmaq, almaq və ötürmək hüququnu ehtiva edir.

Əlavə məlumat №83

Su və yaşamaq hüququ

- Hər il 2,2 milyon nəfər diareyadan ölür.
- Daha çox milyonlar su təchizatı və kanalizasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsi yolu ilə qarşısı alına bilən diareya xəstəliyindən qidalanma, təhsil və iqtisadi baxımdan ziyan çəkirlər.
- Hər il 3,4 milyona yaxın nəfər su ilə bağlı xəstəliklərdən ölür.
- Hər zaman 1,5 milyarda nəfər – dünya əhalisinin dördüdə biri insanın nəcislərindən və ətraf mühitin bərk maddələrlə zəhərlənməsindən irəli gələn parazit qurd xəstəliklərə yoluxur.

Su hüququnun həyata keçirilməsinin təmin olunmasına hansı tədbirlər yardım edə bilər?

Birincisi, yuxarıda göstəriləyi kimi, hökumətlər suyun mövcudluğu, keyfiyyəti və əlçatanlığını təmin etməlidirlər. Yuxarıda göstərilən bütün tədbirlərin təcridən həyata keçirilməsi su hüququnun tam gerçəkləşməsinə gətirib çıxaracaqdır. Parlamentlər Hökumətin aşağıdakı xüsusi tədbirlərinə nəzarət edə və onları dəstəkləyə bilər:

Əlavə məlumat №84

Su hüququnun pozulması üsulları

Su hüququna hörmət etmək öhdəliyinin pozulması:

- Su cihazları və xidmətlərinin ixtiyarı və ya əsassız olaraq kəsilməsi və ya onlardan təcrid edilməsi;
- Su qiymətinin qərzli və ya həddindən artıq surətdə artırılması;
- Su ehtiyatlarının insan sağlamlığına təsir göstərən dərəcədə çirkləndirilməsi və azalması.⁴⁸

Su hüququnu qorumaq öhdəliyinin pozulması:

- Suyun çirkləndirilməsi və həddindən artıq həcmdə çıxarılmasının qarşısını almaq üçün qanunların qəbul edilməməsi və ya həyata keçirilməməsi;
- Özəl su təchizatı edənlərin zəruri qaydada nizamlanmaması və nəzarət olunmaması;
- Su təchizatı sistemlərinin (məsələn, boru və quyuların) müdaxilədən, xarab etmədən və məhv etmədən müdafiə etməmə.

Su hüququnu həyata keçirmək öhdəliyinin pozulması:

- Hər kəsin su hüququnun təmin edilməsinə yönəlmiş milli su siyasətinin qəbul edilməməsi və həyata keçirilməməsi;
- İnsanlar və ya qruplar, xüsusən zəif və xüsusiləşmiş qruplar tərəfindən su hüququnun həyata keçirilməməsi ilə nəticələnən dövlət ehtiyatlarının az həcmdə ayrılması və ya düzgün ayrılmağı;
- Su hüququna dövlət səviyyəsində su hüququ ilə bağlı göstəricilərdən və məqsədlərdən istifadə edilməsi daxil olmaqla nəzarət etməmə;
- Su cihazları və xidmətlərinin ədalətsiz bölünməsinə azaltmaq üçün tədbirlərin görülməməsi;
- Fövqəladə hallarda yardım göstərilməsi mexanizmlərinin qəbul edilməməsi;
- Hər kəsin minimal əsas səviyyədə bu hüququn həyata keçirdiyini təmin edilməməsi;

Dövlətin digər dövlətlərlə və ya beynəlxalq təşkilatlarla saziş bağladığı zaman öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq hüquqi öhdəliklərin nəzərə alınmaması.

⁴⁸ Global Water Supply and Sanitation Assessment 2000 Report, Summary of the Report.

- Zəruri hallarda, hökumətlər bütün sakinlərin şəxsi və təsərrüfat məqsədləri üçün kifayət qədər miqdarda təmiz və təhlükəsiz su ilə təmin edən su təchizatının və idarə sisteminin təmin olunması məqsədilə milli su strategiyası və fəaliyyət planını qəbul etməlidir. Strategiya və fəaliyyət planı inkişafın yaxından nəzarət edilməsi üçün su hüququ ilə bağlı göstəricilər və məqsədlər kimi alətləri ehtiva etməli, habelə bütün zəif və xüsusiləşmiş qruplara yönəlməlidir;
- Hökumətlər üçüncü tərəflər, o cümlədən transmilli korporasiyalar tərəfindən təmiz sudan bərabər istifadə imkanlarının pozulması, su ehtiyatlarının çirkləndirilməsi və həddindən artıq həcmdə suyun çıxarılması ilə məşğul olmasının qarşısını almaq üçün səmərəli tədbirləri həyata keçirməlidirlər;
- Hökumətlər su ilə bağlı xəstəliklərin qarşısını almaq, müalicə etmək və nəzarət altında saxlamaq üçün tədbirlər görməli və xüsusilə zəruri kanalizasiya sistemindən istifadə etmək imkanları təmin etməlidirlər.

Təhsil hüququ

IHÜB-ün 26-cı maddəsinin 1-ci hissəsi

"Hər kəsin təhsil hüququ var. Təhsil, heç olmasa onun ibtidai və ümumi mərhələləri pulsuz olmalıdır. İbtidai təhsil icbari olmalıdır. Texniki və peşə təhsili ümumiyyətlə mövcud olmalı, ali təhsil isə hər kəsin qabiliyyətinə görə eyni dərəcədə mümkün olmalıdır."

İSMHP-nin 13-cü maddəsi

"1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin təhsil hüququnu tanıyırlar. Onlar razılaşırlar ki, təhsil insan şəxsiyyətinin tam inkişafına və onun ləyaqətinin dərinə yönəldilməli, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörməti möhkəmləndirməlidir. Onlar həm də razılaşırlar ki, təhsil hamının azad cəmiyyətin yararlı iştirakçısı olmasına imkan yaratmalı, bütün millətlər, irqi, etnik və dini qruplar arasında qarşılıqlı anlaşmayı, dözümlüyə, dostluğa kömək etməli və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sülhu qorumaq işinə yardım göstərməlidir."

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər etiraf edirlər ki, bu hüququn tam gerçəkləşməsinə nail olmaq üçün:

a) ibtidai təhsil icbari və hamı üçün pulsuz olmalıdır;

b) orta təhsilin müxtəlif formaları, o cümlədən texniki-peşə orta təhsili, bütün lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən pulsuz təhsilin təcridən

daxil olması yolu ilə ümumiyyətlə mövcud və mümkün olmalıdır;
c) ali təhsil bütün lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən pulsuz təhsilin təcridən daxil olması yolu ilə hər kəs üçün onun qabiliyyəti əsasında mümkün olmalıdır;

d) ibtidai təhsili almamış və ya tam ibtidai təhsil kursu keçməmiş şəxslərin ümumi təhsil alması həvəsləndirilməli və ya imkan daxilində intensivləşdirilməlidir;

e) məktəb sisteminin bütün səviyyələri fəal şəkildə inkişaf etdirilməli, müvafiq təqaüd sistemi müəyyən olunmalı, müəllim heyətinin maddi şəraiti daimi yaxşılaşdırılmalıdır.

3. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər valideynlərin və müvafiq hallarda qanuni qayyumların öz uşaqları üçün dövlət orqanlarının təşkil etdikləri məktəblərdən başqa, dövlət tərəfindən müəyyən və ya təsdiq edilmiş minimum təhsil standartlarına cavab verən məktəbləri seçmək, habelə uşaqlarının öz şəxsi əqidələrinə uyğun dini və əxlaqi təhsil almasını təmin etmək azadlığına hörmət etməyi öhdələrinə götürürlər.

4. Bu maddənin heç bir hissəsi, bu maddənin 1-ci hissəsində təsbit edilmiş prinsiplərə hər zaman riayət edilməsi və belə müəssisələrdə verilən təhsilin dövlət tərəfindən müəyyən edilə biləcək minimum standartlara cavab verməsi tələbinə əməl olunması şərtilə, şəxslərin və orqanların təhsil müəssisələri yaratmaq və onlara rəhbərlik etmək azadlığının məhdudlaşdırılması məqsədilə şərh edilə bilməz."

İSMHP-nin 14-cü maddəsi

"Bu Pakta tərəfdar çıxdığı zaman öz metropoliya ərazisində və ya yurisdiksiyası altında olan digər ərazilərdə pulsuz icbari ibtidai təhsili təmin etmək imkanında olmayan hər bir iştirakçı-dövlət hamı üçün pulsuz icbari təhsil prinsipinin təcridən, planda dəqiq müəyyən edilməli ağılabatan sayda illər ərzində həyata keçirilməsinə dair ətraflı fəaliyyət planının iki il müddətində hazırlanması və qəbul edilməsini öhdəsinə götürür."

Təhsil hüququnun yuxarıda göstəriləyi kimi, beynəlxalq hüquqda və əsas sazişlərdə təsbit olunması və ifadə edilməsindən başqa, həmçinin UHK-nın 28 və 29-cu maddələrində, habelə onun həyata keçirilməsi ilə bağlı mühüm standartları və məqsədləri müəyyən etmiş ikinci və üçüncü Minilliyin İnkişaf Məqsədlərində bu hüquqa istinad edilir. Bu hüquq insan ləyaqəti ilə ayrılmaz əlaqədədir, onun gerçəkləşməsi isə şəxsin və bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına imkan yaradır. O, iqtisadi və sosial cəhətdən xüsusiləşmiş şəxslərə hüquqlar verir, yoxsulluğa qarşı mübarizə üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir,

uşaqları istismardan müdafiə edir, habelə əhalinin artımına məhdudlaşdırıcı təsir göstərir. Buna görə, o, bir çox digər hüquqların gerçəkləşməsinə əsasını təşkil edir.

“Beləliklə, davamlı demokratiya durumu üçün təhsil, habelə mədəniyyətin və məlumatın başqa vasitələri ilə daimi becərilən və möhkəmləndirilən demokratik mühit və mədəniyyət tələb olunur. Bu səbəbdən, demokratik cəmiyyət təhsilə, onun ən geniş mənasında və xüsusilə vətəndaş təhsilinə və məsuliyyətli vətəndaşların tərbiyəsinə sadıq olmalıdır.”

Parlamentlərarası Birlik, Demokratiya haqqında Ümumi Bəyannamə, Qahirə, sentyabr 1997-ci il, 19-cu abzas.

İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin və İSMHP-nin yuxarıdakı müddəalarında məqsədlər müəyyən edilir ki, dövlətlər təhsil hüququnun gerçəkləşməsinə təmin etmək üçün onlara nail olmağa çalışmalıdır. Lakin, bu müddəaların dövlətlər və xüsusən parlamentlər üçün hansı praktiki təsiri vardır? Bu suala cavab vermək üçün təhsil hüququ aşağıdakı iki hissəyə bölünə bilər:

1. Təhsil almaq imkanlarının genişləndirilməsi;
2. Təhsil növü və məzmununu seçmək azadlığı.

Bu iki komponent dörd öhdəlik sahəsi üzrə daha bölünə bilər: İSMHP Komitəsinin 13 nömrəli ümumi şərhində göstəriləyi kimi, mövcudluq, əlçatanlıq, məqbulluq və uyğunlaşma qabiliyyəti. Bu anlayışlara aşağıdakı praktiki tədbirlər daxildir:

Əməli təhsil müəssisələrinin və proqramlarının mövcudluğu:

- Hamı üçün məcburi və pulsuz ibtidai təhsil (uşaqları uşaq əməyindən qorumaq üçün);
- Müəllimlərin hazırlanması proqramları;
- Müəllimlər üçün məqbul əmək şəraiti, o cümlədən həmkarlar ittifaqlarını yaratmaq və kollektiv danışıqlar aparmaq hüququ.

Təhsilin hamı üçün mümkün olması:

- İqtisadi baxımdan əlverişli olan ibtidai və ümumi təhsil;
- Ayrı-seçkilik olmadan təhsil almaq imkanları;
- Əlverişsiz şəraitdə olan qruplar üçün təhsil almaq üçün qrantlar verilməsi mümkünüyü;
- Kənd yerlərində təhsilin zəruri maliyyələşdirilməsi;
- Təhsil sektorunda siyasət, müəssisələr, proqramlar, xərclər üzərində nəzarət mexanizmləri.

Formanın və məzmunun məqbulluğu:

- Tədris proqramlarının və üsullarının keyfiyyətini təmin edən qanunvericilik;
- Minimum təhsil standartları (qəbul, tədris proqramı, diplomların tanınması və s. üzrə) və aidiyyəti nəzarət mexanizmləri;
- Özəl müəssisələri təsis etmək hüququnun təmin olunması.

Tədris proqramının uyğunlaşma qabiliyyəti:

- Şagirdlərin və tələbələrin həqiqi ehtiyaclarına uyğun olaraq tədris proqramının tərtib edilməsi və təhsil sisteminin maliyyələşdirilməsi.

Əlavə məlumat №85

Yoxsulluq və təhsil⁴⁹

Dünyada 113 milyon uşaq, o cümlədən bu rəqəmin üçdə ikisini təşkil edən qızlar məktəbə getmir. Bundan əlavə, təhsil keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, əsas təhsilin beynəlxalq ümumi ibtidai təhsil məqsədləri istiqamətində genişləndirilməsi, habelə imkanlar və əhatə baxımdan uyğunsuzluqların azalması – başlıca çağırışlardır. İyirmi-birinci əsrin əvvəlində ibtidai təhsilin ümumi olması barədə uzunmüddətli beynəlxalq razılıq mövcuddur. Təhsil sahəsində gəlmə sayı və varlığa görə müvəffəqiyyətlər arasında boşluqdan irəli gəlir ki, kasıblar digərlərdən fərqli olaraq bu məqsədə nail olmaqdan daha uzaqdadırlar. Lakin, kasıblar arasında qəbul etmə əmsalı daha aşağıdır, təhsil nəticələri isə daha zəifdir?

Təchizat

Birincisi, kasıb uşaqların məktəbə çatması daha çətinidir. Məktəblər adətən daha zəngin şəhər və ərazilərdə yerləşir. Məsələn, Qvineyada ən yaxın ibtidai məktəbə çatmaq üçün kənd yerlərində orta hesabla 47 dəqiqə, şəhərlərdə isə 19 dəqiqə tələb olunur.

Eyni zamanda, əksər ölkələrdə məktəblərin fiziki əlçatanlığı əsas problem deyil. Bir çox yerlərdə son onilliklər ərzində təhsil sahəsinin maliyyələşdirilməsi artmış, lakin kasıbların ehtiyaclarına xüsusi diqqətə müşayiət olunmayan xərclər varlıqla bağlı fərqləri azaltmağın əvəzinə onları möhkəmləndirə bilər.

⁴⁹ BMT-nin Əhali Fondunun “İnsanlar, Yoxsulluq, İmkanlar” – 2002-ci ildə Dünya Əhalisinin Vəziyyəti adlı buraxılışa əsasən məlumat.

Bir sıra inkişaf edən ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, varlıların xeyrinə olan hökumət tədbirləri dövlətin təhsil sahəsində xərclərin daha böyük hissəsini tələb edir. Latın Amerikasında təhsil sahəsində nailiyyətlər arasında fərqlər əsasən kasıbların getdiyi dövlət məktəblərinin səmərəsizliyinin adına təyin edilmiş, kasıbların əsasən istifadə etdiyi təhsil səviyyəsi olan ibtidai və ümumi təhsil üçün ümumi xərclərin nisbətən az miqdarı sərf edilmişdir. Hökumətlər tərəfindən kasıblar üçün təhsilin mümkünlüyünün və keyfiyyətinin artırılması məqsədilə kifayət qədər maliyyələşmə həyata keçirildiyi halda, inzibati imkanlar bu xidmətlərin göstərilməsi üçün kifayət olmaya bilər.

Təhsilin keyfiyyəti, o cümlədən tədris proqramı, dərslilər, tədris metodları, müəllimlərin hazırlığı, müəllimlər sayının şagirdlərə uyğun nisbəti və valideynlərin iştirakı nəticələri (o cümlədən ikinci ilə saxlanılanların sayı, nəticələr və imtahan nəticələri) müəyyən edir.

Tələbat

Təhsilə tələbat ailənin gözlədiyi nəticələrdən asılıdır. Buna əsasən gözlənilən gəlir daxildir, lakin həmçinin daha yaxşı sağlamlıq və daha aşağı doğum sayı aiddir. Bir araşdırmaya müvafiq olaraq, təhsil almış işçilər üçün imkanların mövcud olması şərti, hər bir əlavə məktəb ilinə görə əlavə gəlirlər orta hesabla 10 faiz artırıla bilər.

Bəzi ölkələrdə, təhsil xərclərinə, dövlət məktəblərinin keyfiyyətsizliyinə və əmək bazarında etnik, yaxud dil azlıqlarına və qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyə görə təhsildən gözlənilən nəticələrin azalması səbəbindən təhsilə tələbat daha aşağı səviyyədədir.

Təhsil haqqı

Bu yaxınlarda aparılmış araşdırma, o cümlədən dövlətlərin UHK və İSMHP komitələrinə təqdim etdiyi məruzələrə əsaslanan araşdırma göstərir ki, əsas təhsil heç də həmişə pulsuz deyil. Təhsil haqqı təhsil sisteminin əlçatanlığına birbaşa təsir göstərir və kasıbları əlverişsiz vəziyyətdə qoyur.

Fəaliyyət planları

Təhsil hüququnun gerçəkləşməsi üzrə dövlətin səyləri mütərəqqi olmalıdır. Onlar səmərəli və müəyyən dərəcədə sürətli olmalıdır. Dövlətin öhdəlikləri bütün sahələrdə (əsas, ibtidai, ümumi və ali təhsil) eyni dərəcədə zəruri deyil: hökumətlərdən icbari və pulsuz ibtidai təhsilin daxil edilməsinə üstünlük verilməsi və digər səviyyələrdə təhsil hüququnun gerçəkləşməsi üçün tədbirlərin görülməsi gözlənilir.

Paktın 14-cü maddəsində müəyyən edildiyi kimi, İSMHP-yə tərəfdar çıxdığı zaman pulsuz icbari ibtidai təhsili təmin etmək imkanında olmayan dövlətlər milli təhsil planlarını qəbul etməli və həyata keçirməlidirlər. Plan hamı üçün pulsuz icbari təhsil prinsipinin təcridən, planda dəqiq müəyyən edilməli ağılabatan sayda illər ərzində həyata keçirilməsi üçün iki il müddətində hazırlanmalı və qəbul edilməlidir. İki il müddətinin göstərilməsi həmin müddət ərzində nəticə əldə etməmiş iştirakçı-dövləti bu öhdəlikdən azad etmir.

105-ci Parlamentlərarası Konfrans "təsdiq edir ki, təhsil davamlı inkişafın dəstəklənməsi, sağlam mühitin təmin olunması, sülh və demokratiyanın, həmçinin yoxsulluqla mübarizə, əhali artımının sürətinin azaltması məqsədlərinə nail olmasının təmin edilməsi, habelə cinslər arasında bərabərliyin yaradılması üçün ilk şərtidir; mədəniyyət inkişaf prosesinin əsas hissəsini təşkil edir."

"Təhsil və mədəniyyət – kişilərin və qadınların siyasi həyatda iştirakının dəstəklənməsinin əsas amilləridir və insanların inkişafı üçün ilk şərtidir" adlı Qətnamə, Havana, aprel 2001-ci il, 1-ci abzas.

Yekun qeyd

İnsan hüquqları – inkişafda olan anlayışdır. Onların təkamülü – parlamentlərin və parlament üzvlərinin başlıca rol oynaya bildiyi prosesdir. Həmin rol prosesin bütün mərhələlərində - milli və beynəlxalq dialoqun yaradılması və dəstəklənməsi, standartları müəyyən edən orqanların dəstəklənməsi, hüquqi sənədlərin hazırlanmasında iştirak, beynəlxalq sazişlərin qəbul edilməsi və təsdiq edilməsinin təmin olunması, onların yerinə yetirilməsi və həyata keçirilməsinə nəzarət edilməsi zamanı vasitəli ola bilər. Beləliklə, parlament üzvləri ədalət, bərabərlik və insan hüquqları əsasında dünyanın simasını dəyişdirməkdə mühüm partnyorlar ola bilərlər.

İxtisarlar siyahısı

IIAmK	İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası, həmçinin "Kosta-Rikanın San Xose Paktı" kimi tanınan
AB	Afrika Birliyi
IQK	"İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alqaldan rəftar və cəzalar əleyhinə" Konvensiya
MSHP	Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt
QQALK	"Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında" Konvensiya
İALK	"İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında" Beynəlxalq Konvensiya
İSMHP	İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt
FMK	"Bütün fəhlə mühacirlərin və onların ailə üzvlərinin müdafiəsi haqqında" Beynəlxalq Konvensiya
UHK	Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya
DAW	Qadınların İrəliləməsi üzrə Şöbə
DESA	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi və Sosial İşlər üzrə İdarəsi
İHAK	"İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa konvensiyası
ECOSOC	İqtisadi və Sosial Şura
QKT	BMT-nin Qida və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı
FGM	Qadınların cinsi orqanlarının sünneti
GATS	Xidmətlər sahəsində ticarət üzrə Ümumi Saziş
İHAAK	İnsan hüquqları üzrə Amerikalılararası Komissiya
BCM	Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi
ICTR	Ruanda üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi
ICTY	Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi
BƏT	Beynəlxalq Əmək Təşkilatı
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
INSTRAW	BMT-nin Qadınların inkişafı üzrə Beynəlxalq Tədqiqat və Təlim İnstitutu

PAB	Parlamentlararası Birlik
QİIT	Qeyri-hökumət təşkilatı
İHMT	İnsan hüquqları üzrə milli təsisat
ADT	Amerika Dövlətləri Təşkilatı
İHAKİ	BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarının İdarəsi
FP	Fakültativ protokol
YASS	Yoxsulluğun azalması üzrə strategiya sənədi
TRIPS	Əqli mülkiyyət hüququnun ticarətə aid aspektləri üzrə Saziş
İHÜB	İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bayanname
BMT İP	BMT-nin İnkişaf proqramı
YUNESKO	BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı
BMT ƏF	BMT-nin Əhali Fondu
UN-HABITAT	BMT-nin İnsanların Məskunlaşması Proqramı
BMT QAK	BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarının İdarəsi
UNICEF	BMT-nin Uşaq Fondu
UNIFEM	BMT-nin Qadınlar üçün İnkişaf Fondu
UNITAR	BMT-nin Təlim və Tədqiqat İnstitutu
UNRISD	BMT-nin Sosial inkişaf üzrə Tədqiqat İnstitutu
UNRWA	BMT-nin Yaxın Şərqdə Fələstin Qaçqınları üçün Yardım və İş Agentliyi
UNU	BMT-nin Universiteti
WFP	Ümumdünya Qida Proqramı
ÜST	Ümumdünya Sahiyyə Təşkilatı
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı

Əlavə 1

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə

Preambula

Bəşər nəslinin bütün üzvlərinə məxsus olan ləyaqətin və onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınmasının azadlıq, ədalət və ümumi sülhün əsası olduğunu nəzərə alaraq; və

insan hüquqlarına qarşı biganəlik və hörmətsizliyin bəşəriyyətin vicdanını hiddətləndirən vəhşilik hərəkətlərinə gətirib çıxardığını, adamların söz və əqidə azadlığına malik olacağı, qorxu və ehtiyacdan qurtulacağı bir dünya qurulmasının insanların yüksək amalı elan olunduğunu nəzərə alaraq; və

insanın istibdad və zülm əleyhinə son mübarizə vasitəsi kimi üsyana əl atmağa məcbur olmaması üçün insan hüquqlarının qanunun gücü ilə təmin edilməsinin zəruriliyini nəzərə alaraq; və

xalqlar arasında dostluq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyini nəzərə alaraq; və

Birləşmiş Millətlərin xalqlarının BMT-nin Xartiyasında insanın əsas hüquqlarına, şəxsiyyətin ləyaqət və dəyərində, kişi və qadınların bərabərliyinə inamlarını təsdiq etdiklərini və daha böyük azadlıqlar şəraitində sosial tərəqqiyə və həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yardım göstərməyi qərara aldıklarını nəzərə alaraq; və

üzv-dövlətlərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə əməkdaşlıqda insan hüquqlarına hamılıqla hörmət edilməsinə və onlara riayət olunmasına yardım etməyi öhdələrinə götürdüklərini nəzərə alaraq; və

bu hüquq və azadlıqların xarakterinin hamılıqla dərk edilməsinin həmin öhdəliyin tam yerinə yetirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq

Baş Assambleya

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsini elə bir vəzifə kimi bəyan edir ki, onun yerinə yetirilməsinə bütün xalqlar və dövlətlər səy göstərir ki, hər bir insan, cəmiyyətin hər bir orqanı bu Bəyannaməni daim nəzərdə tutaraq maarif və təhsil yolu ilə həmin hüquq və azadlıqlara hörmət edilməsinə milli və beynəlxalq müdaxirə tədbirlər, onların istər təşkilatın üzv-dövlətlərinin xalqları arasında, istərsə də onların yurisdiksiyasındakı ərazilərin xalqları arasında hamılıqla səmərəli tanınması və həyata keçirilməsi yolu ilə çalışsınlar.

Maddə 1

Bütün insanlar azad, ləyaqət və hüquqlarına görə bərabər doğulurlar. Onlar idrak və vicdana malikdirlər və bir-biri ilə qardaşlıq ruhunda davranmalıdırlar.

Maddə 2

Hər bir insan irqinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dininə, siyasi və digər əqidəsinə, milli, yaxud sosial mənşəyinə, mülki, silk, yaxud başqa vəziyyətinə görə heç bir fərq qoyulmadan bu Bəyannamədə elan edilmiş bütün hüquqlara və bütün azadlıqlara malik olmalıdır.

Bundan başqa, insanın mənsub olduğu ölkə, yaxud əraziyə siyasi, hüquqi, yaxud beynəlxalq statusu əsasında, həmin ərazinin müstəqilliyindən, qəyyumluq altında olmasından, özünü idarə edib-etməməsindən, yaxud suverenliyinin hər hansı məhdudluğundan asılı olmayaraq heç bir fərq qoyulmamalıdır.

Maddə 3

Hər kəs yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir.

Maddə 4

Heç kəs köləlikdə, yaxud asılılıqda saxlanmamalıdır; quldarlıq və qul alverinin bütün növləri qadağandır.

Maddə 5

Heç kəs işgəncəyə, yaxud amansız, qeyri-insani, yaxud onun ləyaqətini alçaldan davranışa və cəzaya məruz qalmamalıdır.

Maddə 6

Hər kəs, harada olursa-olsun, hüquq subyekti kimi tanınmaq hüququna malikdir.

Maddə 7

Bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdirlər və heç bir fərq qoyulmadan, qanun qarşısında eyni dərəcədə müdafiə olunmaq hüququna malikdirlər. Bütün insanların bu Bəyannaməni pozan hər cür ayrı-seçkilikdən və belə ayrı-seçkiliyə təhriklərdən eyni dərəcədə müdafiə olunmaq hüququ vardır.

Maddə 8

Hər kəs onun Konstitusiyaya, yaxud qanunla verilmiş əsas hüquqları pozulduğu hallarda həmin hüquqların səlahiyyətli milli məhkəmələr tərəfindən səmərəli şəkildə bərpa olunması hüququna malikdir.

Maddə 9

Heç kəs özbaşına həbs oluna, tutulub saxlanıla, yaxud sürgün edilə bilməz.

Maddə 10

Hər kəs öz hüquq və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi, ona qarşı irəli sürülən cinayət ittihamının əsaslılığının təsdiqlənməsi üçün onun işinə tam bərabərlik əsasında, aşkarlıqla və ədalətin bütün tələblərinə riayət olunmaqla, müstəqil və qərəzsiz məhkəmədə baxılması hüququna malikdir.

Maddə 11

1. Cinayətdə ittiham olunan hər bir insan onun təqsiri müdafiəsinə bütün imkanların yaradıldığı açıq məhkəmə baxışında qanuni qaydada sübut ediləndək günahkar sayıla bilməz.
2. Heç kəs törədilərkən milli qanunlara, yaxud beynəlxalq hüquqa görə cinayət sayılmayan əməllərə, yaxud fəaliyyətsizliyə görə cinayətə cəlb edilə bilməz. Eləcə də cinayətin törədildiyi vaxt tətbiiq edilə bilən cəzadan daha ağır cəza verilə bilməz.

Maddə 12

Heç kəsin şəxsi və ailə həyatına özbaşına müdaxilə oluna, onun mənzil toxunulmazlığına, yazışma sirlirinə, yaxud şərafinə və adına özbaşına qəsd edilə bilməz. Hər bir insanın belə müdaxilə və qəsdlərdən qanunla müdafiə olunmaq hüququ var.

Maddə 13

1. Hər bir insan hər hansı dövlətin hüduqlarında sərbəst yer dəyişmək və özünə yaşayış yeri seçmək hüququna malikdir.
2. Hər bir insanın öz ölkəsi də daxil olmaqla istənilən ölkəni tərk etmək və öz ölkəsinə qayıtmaq hüququ var.

Maddə 14

1. Hər kəsin təqibdən qorunmaq üçün başqa ölkələrdə sığınacaq axtarmaq və bu sığınacaqdan istifadə etmək hüququ var.
2. Bu hüquqdan əslində qeyri-siyasi cinayət, yaxud Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd olan fəaliyyətə görə təqib etmə hallarında istifadə edilə bilməz.

Maddə 15

1. Hər kəsin vətəndaşlıq hüququ var.
2. Heç kəs məcburi şəkildə vətəndaşlıqdan, yaxud vətəndaşlığını dəyişmək hüququndan məhrum edilə bilməz.

Maddə 16

1. Yetkinliyə çatmış bütün kişilər və qadınlar irqi, milli, yaxud dini əlamətlərə görə heç bir məhdudiyət qoyulmadan nikaha daxil olmaq və ailə qurmaq hüququna malikdirlər. Onlar nikah bağlayarkən, nikahda olarkən və onu pozarkən eyni hüquqlardan istifadə edirlər.
2. Nikah yalnız nikaha daxil olan hər iki tərəfin azad və tam razılığı ilə bağlana bilər.
3. Ailə cəmiyyətin təbii və əsas özəyidir və cəmiyyət və dövlət tərəfindən müdafiə olunmaq hüququna malikdir.

Maddə 17

1. Hər kəsin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə mülkiyyətə sahib olmaq hüququ var.
2. Heç kəs özbaşına öz mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz.

Maddə 18

Hər kəsin fikir, vicdan və din azadlığı hüququ var; bu hüquqa öz dinini və əqidəsini dəyişmək, dininə və əqidəsinə həm təklikdə, həm də başqaları ilə birgə, açıq, yaxud xüsusi qaydada, təlimdə, ibadətdə, dini ayin və mərasimlərin icrasında etiqad bəsləmək azadlığı daxildir.

Maddə 19

Hər kəsin fikir və ifadə azadlığı hüququ var; müdaxilə olmadan öz fikrində qalmaq, habelə dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq informasiya və ideyalar axtarmaq, almaq və yaymaq azadlığı bu hüquqa daxildir.

Maddə 20

1. Hər kəsin dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığı hüququ vardır.
2. Heç kəs hər hansı birliyə daxil olmağa məcbur edilə bilməz.

Maddə 21

1. Hər kəsin öz ölkəsinin idarə olunmasında bilavasitə, yaxud azad şəkildə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə iştirak etmək hüququ var.
2. Hər kəsin öz ölkəsində dövlət qulluğuna daxil olmaq üçün bərabər imkanlara malik olmaq hüququ vardır.
3. Dövlət hakimiyyətinin əsasında xalqın iradəsi durmalıdır; bu iradə ümumi və bərabər seçki hüququ əsasında gizli səsvermə yolu ilə, yaxud səsvermənin azadlığını təmin edən digər eyni əhəmiyyətli formalarda keçirilən dövrü və saxtalaşdırılmamış seçkilərdə əksini tapmalıdır.

Maddə 22

Hər kəsin cəmiyyətin bir üzvü kimi sosial təminat, milli səylər və beynəlxalq əməkdaşlıq əsasında hər bir ölkənin qurumuna və ehtiyatlarına uyğun olaraq ləyaqətinin qorunması, şəxsiyyətinin azad inkişafı üçün zəruri olan iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarını həyata keçirmək hüququ var.

Maddə 23

1. Hər kəs işləmək, sərbəst şəkildə iş seçmək, ədalətli və əlverişli əmək şəraitini, habelə işsizlikdən müdafiə hüququna malikdir.
2. Hər kəsin heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan bərabər əmək üçün bərabər haqq almaq hüququ var.
3. Hər bir işçi özünün və ailəsinin insana layiq yaşamasını təmin edən və lazım gəldikdə digər sosial təminat vasitələri ilə tamamlanan ədalətli və qənaətbəxş haqq almaq hüququna malikdir.
4. Hər kəs öz mənafeələrini müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq, yaxud həmkarlar ittifaqlarına daxil olmaq hüququna malikdir.

Maddə 24

İş gününün ağlabatan şəkildə məhdudlaşdırılması daxil olmaqla, hər bir insanın, istirahət və asudə vaxt, ödənişli dövrü məzuniyyət hüququ var.

Maddə 25

1. Hər kəsin özünün və ailəsinin sağlamlığı və rifahı, o cümlədən qida, paltar, mənzil, tibbi və zəruri sosial xidmət üçün kifayət olan həyat səviyyəsi hüququ, habelə işsizlik, xəstəlik, əlillik, dulluq, qocalıq, yaxud özündən asılı olmayan digər səbəblərdən yaşamaq üçün vasitələrindən məhrum olduğu hallarda təminat hüququ vardır.
2. Analar və uşaqlar xüsusi qayğı və yardım almaq hüququna malikdirlər. Nikahda və nikahdankənar doğulan bütün uşaqlar sosial müdafiədən eyni dərəcədə istifadə etməlidirlər.

Maddə 26

1. Hər kəsin təhsil hüququ var. Təhsil, heç olmasa onun ibtidai və ümumi mərhələləri pulsuz olmalıdır. İbtidai təhsil icbari olmalıdır. Texniki və peşə təhsili ümumiyyətlə mövcud olmalı, ali təhsil isə hər kəsin qabiliyyətinə görə eyni dərəcədə mümkün olmalıdır.
2. Təhsil insan şəxsiyyətinin tam inkişafına, insan hüquqlarına və azadlıqlarına ehtiramın artmasına yönəldilməlidir. Təhsil bütün xalqlar, irqi və dini qruplar arasında qarşılıqlı anlaşmaya, dözümlülüyə və dostluğa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sülhü qorumaq sahəsindəki fəaliyyətinə yardım göstərməlidir.

3. Valideynlər öz azyaşlı uşaqlarına təhsil növü seçməkdə üstünlük hüququna malikdirlər.

Maddə 27

1. Hər kəs cəmiyyətin mədəni həyatında sərbəst iştirak etmək, incəsənətdən zövq almaq, elmi tərəqqidə iştirak etmək və ondan bəhrələnmək hüququna malikdir.
2. Hər kəs müəllifi olduğu elmi, ədəbi, yaxud bədii əsərlərin nəticələrindən ibarət mənəvi və maddi mənafeələrini müdafiə etmək hüququna malikdir.

Maddə 28

Hər kəs bu Bəyannamədə ifadə olunmuş hüquq və azadlıqların tam şəkildə həyata keçirilməsinə biləcəyi sosial və beynəlxalq nizam hüququna malikdir.

Maddə 29

1. Hər kəs cəmiyyət qarşısında borcludur, çünki şəxsiyyətin azad və tam inkişafı yalnız cəmiyyətdə mümkündür.
2. Öz hüquq və azadlıqlarını həyata keçirərkən hər kəsə yalnız başqalarının hüquq və azadlıqlarının lazımi şəkildə tanınmasını və onlara hörmət olunmasını təmin etmək və demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai asayiş və ümumi rifahın ədalətli tələblərini yerinə yetirmək məqsədilə qanunun müəyyənləşdirdiyi məhdudiyyətlər tətbiq edilməlidir.
3. Bu hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə qətiyyətlə zidd olmamalıdır.

Maddə 30

Bu Bəyannamədə heç nə hər hansı bir dövlətə, insan qrupuna, yaxud ayrı-ayrı şəxslərə həmin Bəyannamədə ifadə olunmuş hüquq və azadlıqların ləğv edilməsinə yönəldilmiş hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmaq, yaxud hərəkətlər hüququ verilməsi kimi yozula bilməz.

Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt

Preambula

Bu Paktı iştirak edən dövlətlər

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində elan edilmiş prinsiplərə müvafiq olaraq bəşər nəslinin bütün üzvlərinə məxsus ləyaqətin və onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının azadlıq, ədalət və ümumi sülhün əsası olduğunu nəzərə alaraq,

həmin hüquqların insan şəxsiyyətinə məxsus olan ləyaqətdən doğduğunu etiraf edərək,

İnsan Hüquqları Haqqında Ümumdünya bəyannaməyə əsasən mülki və siyasi azadlıqdan istifadə edən və qorxu və ehtiyacdən azad insan şəxsiyyəti idealının yalnız hər kəsin öz iqtisadi, sosial və mədəni, eləcə də mülki və siyasi hüquqlarından istifadə edə bilməsi üçün şərait yaradıldığı təqdirdə həyata keçirilə biləcəyini etiraf edərək,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə görə dövlətlərin insanın hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsini təşviq etməyə və onlara riayət olunmasına yardım göstərməyə borclu olduqlarını nəzərə alaraq,

ayrılıqda hər bir insanın başqalarına və mənsub olduğu kollektivin üzvlərinə münasibətdə vəzifələr daşıyaraq, bu Paktı tanınan hüquqların təşviq edilməsinə səy göstərməli olduğunu nəzərə alaraq,

aşağıdakı maddələrlə razılaşırlar:

I HİSSƏ

Maddə 1

1. Bütün xalqlar öz müqəddəratını təyin etmək hüququna malikdir. Onlar bu hüquqa əsasən öz siyasi statuslarını azad şəkildə müəyyən edir və özlərinin iqtisadi, sosial və mədəni inkişaflarını azad surətdə təmin edirlər.
2. Bütün xalqlar öz məqsədlərinə çatmaq üçün öz təbii sərvətləri və ehtiyatları barəsində qarşılıqlı mənfəət prinsipinə və beynəlxalq hüquqa əsaslanan beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqdan irəli gələn hər hansı öhdəliyə zərər yetirmədən azad sərəncam verə bilirlər. Heç bir xalq heç bir vəchlə ona məxsus yaşayış vasitələrindən məhrum edilə bilməz.

3. Bu Paktı iştirak edən bütün dövlətlər, o cümlədən özünü idarə etməyən və qəyyumluq altında olan ərazilərin idarə olunması üçün məsuliyyət daşıyan dövlətlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsinin müddəalarına əsasən xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun həyata keçirilməsini təşviq etməli və ona hörmət bəsləməlidirlər.

II HİSSƏ

Maddə 2

1. Bu Paktı iştirak edən hər bir dövlət onun ərazisi hüduqlarında və onun yurisdiksiyasında olan bütün şəxslərin bu Paktı elan olunan hüquqlarına heç bir cəhətdən, o cümlədən irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini, siyasi və digər əqidələri, milli, yaxud sosial mənşəyi, mülki vəziyyəti, doğuluşu, yaxud digər hallar baxımından fərq qoyulmadan hörmət etməyi və onların təmin olunmasını öhdəsinə götürür.
2. Əgər hələlik mövcud qanunvericilik tədbirlərində, yaxud digər tədbirlərdə nəzərdə tutulmamışsa, bu Paktı iştirak edən dövlətlər öz ölkələrinin konstitusiyaya prosedurlarına və bu Paktın müddəalarına müvafiq olaraq bu Paktı elan olunmuş hüquqların həyata keçirilməsi üçün zəruri ola biləcək belə qanunvericilik tədbirlərinin və digər tədbirlərin qəbul edilməsi üçün lazımı ölçü götürməyi öhdələrinə alırlar.
3. Bu Paktı iştirak edən hər bir dövlət aşağıdakıları öhdəsinə götürür:
 - a) bu Paktı elan olunmuş hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxsi, həmin pozuntu rəsmi səviyyədə hərəkət edən şəxslər tərəfindən törədilmişsə də, təsirli hüquqi müdafiə vasitələri ilə təmin etmək;
 - b) belə müdafiəyə ehtiyacı olan hər bir şəxsin hüquqi müdafiə hüququnun səlahiyyətli məhkəmə, inzibati, yaxud qanunvericilik hakimiyyəti orqanları, yaxud dövlətin hüquq sisteminin nəzərdə tutduğu digər səlahiyyətli orqan tərəfindən bərqərar olmasını təmin etmək və məhkəmə müdafiəsinin imkanlarını inkişaf etdirmək;
 - c) nəzərdə tutulduğu hallarda, səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarının hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiq olunmasını təmin etmək;

Maddə 3

Bu Paktı iştirak edən dövlətlər kişilər və qadınlar üçün bu Paktı nəzərdə tutulan bütün mülki və siyasi hüquqlardan bərabər surətdə istifadə olunmasını təmin etməyi öhdələrinə götürürlər.

Maddə 4

1. Dövlətdə millətin taleyini təhlükədə qoyan və mövcudluğu haqda rəsmi surətdə elan edilmiş fəvqəladə vəziyyət yarandıqda, bu Paktda iştirak edən dövlətlər Pakt üzrə öhdəliklərindən geriçəkilmə; tədbirləri qəbul edə bilər, lakin bu, vəziyyətin kəskinliyinin tələb etdiyi dərəcədə, belə tədbirlərin onların beynəlxalq hüquqa dair digər öhdəliklərinə zidd olmaması və müstəsna olaraq irq, dərisinin rəngi, cins, dil, din, yaxud sosial mənşə əsasında ayrı-seçkiliyə gətirib çıxarmaması şərtlə olmalıdır.
2. Bu müddə 6, 7, 8(1-ci və 2-ci bəndlər), 11, 15, 16 və 18-ci maddələrdən hər hansı bir şəkildə geriçəkilmə üçün əsas ola bilməz.
3. Bu Paktda iştirak edən hər bir dövlət geriçəkilmə hüququndan istifadə etdikdə, dərhal həmin Paktda iştirak edən digər dövlətlərə geri çəkildiyi müddəalar və onu belə geriçəkilməyə vadar edən səbəblər haqqında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi vasitəsilə məlumat verməlidir. Eləcə də, həmin vasitəçi ilə onun bu geriçəkilməyə xitam verdiyi tarix bildirilməlidir.

Maddə 5

1. Bu Paktda heç nə hər hansı bir dövlətin, hər hansı bir insan qrupunun, yaxud kiminsə bu Paktda tanınmış Hüquq və ya azadlıqlardan hər hansı birini ləğv etməyə, yaxud onları .bu Paktda nəzərdə tutulduğundan çox məhdudlaşdırmağa yönəldilmiş hansısa fəaliyyətlə məşğul olmaq, yaxud hansısa hərəkətlərə yol vermək hüququna malik olması kimi yozula bilməz.
2. Hər hansı bir ölkədə qanunla, konvensiyalarla, qayda, yaxud adətlərlə tanınan, yaxud mövcud olan əsas insan hüquqlarından heç birinin həmin hüquqların bu Paktda tanınmadığı, yaxud məhdud həcmdə tanınması bəhanəsi ilə heç cür məhdudlaşdırılmasına, yaxud onların əhəmiyyətinin azaldılmasına yol verilmir.

III HİSSƏ

Maddə 6

1. Yaşamaq hüququ hər bir insanın ayrılmaz hüququdur. Bu hüquq qanunla qorunur. Heç kəs özbaşına həyatdan məhrum edilə bilməz.
2. Ölüm cəzasının ləğv edilmədiyi ölkələrdə ölüm hökmü ən ağır cinayətlərə görə, həmin cinayətlər törədildiyi vaxt qüvvədə olan və bu Paktın qərarlarına və Soyqırımı cinayətinin qarşısını almaq və ona görə

cəzalandırma haqqında konvensiyaya zidd olmayan qanuna müvafiq çıxarıla bilər. Bu cəza səlahiyyətli məhkəmənin qəti qərarı əsasında yerinə yetirilə bilər.

3. Həyatdan məhrum etmədə soyqırımı cinayəti tərkibi varsa, nəzərə .almaq lazımdır ki, bu maddədə heç nə bu Paktda iştirak edən dövlətlərə hər hansı bir yolla Soyqırımı cinayətinin qarşısını almaq və ona görə cəzalandırma haqqında konvensiyanın qərarlarına müvafiq qəbul edilmiş hər hansı öhdəlikdən geri çəkilmək hüququ vermir.
4. Ölüm cəzasına məhkum edilmiş hər kəsin bağışlanması, yaxud hökmün yumşaldılmasını xahiş etmək hüququ var. Amnistiya, bağışlanma, yaxud ölüm hökmünün dəyişdirilməsi bütün hallarda mümkündür.
5. Ölüm hökmü törətdikləri cinayətlərə görə yaşı on səkkizdən az olan şəxslər barəsində çıxarılmır və hamilə qadınlar barəsində icra olunmur.
6. Bu maddədə heç nə ölüm hökmünün bu . Paktda iştirak edən: hər hansı bir dövlət tərəfindən təxirə salınmasına, yaxud ləğv olunmasına icazə verilməməsi üçün əsas sayıla bilməz.

Maddə 7

Heç kəs qəddar, insanlıqdan kənar işgəncələrə, yaxud onun ləyaqətini alqaldan davranışa, yaxud cəzaya məruz qalmamalıdır. O cümlədən, heç bir şəxs üzərində onun azad razılığı olmadan tibbi, yaxud elmi təcrübə aparıla bilməz.

Maddə 8

1. Heç kəs köləlikdə saxlana bilməz. Köləlik və qul ölkələrinin bütün növləri qadağandır.
2. Heç kəs asılı vəziyyətdə saxlana bilməz.
3. a) heç kəs məcburi, yaxud icbari əməyə vadar edilə bilməz;
b) cinayətə görə cəzanın katorqa işləri ilə birlikdə azadlıqdan məhrum etmə şəklində təyin edilə bildiyi ölkələrdə 3.a) bəndi belə cəza təyin etmiş səlahiyyətli məhkəmənin hökmü üzrə katorqa işlərinin yerinə yetirilməsinə maneə sayıla bilməz;
- 5) bu bənddə «məcburi, yaxud icbari əmək» termini aşağıdakıları əhatə etmir:
i) bir qayda olaraq, məhkəmənin qanuni sərəncamı ilə həbsdə olan, yaxud belə həbsdən şərti azad edilmiş şəxsin yerinə yetirdiyi, i) yarım bəndində xatırlanmayan hər hansı bir iş, yaxud xidmət;

- ii) Hərbi xarakterli hər hansı bir xidmət, hərbi xidmətdən siyasi və dini-etik motivlərə görə imtina olunmasının qəbul edildiyi ölkələrdə isə. Həmin motivlərə görə hərbi xidmətdən imtina etmiş şəxslər üçün nəzərdə tutulan hər hansı bir xidmət;
- iii) əhalinin həyatı, yaxud rifahı üçün təhlükəli olan fəvqəladə vəziyyət, yaxud fəlakət hallarında hər hansı bir icbari xidmət;
- iv) adi vətəndaşlıq vəzifələrinə daxil olan hər hansı bir iş, yaxud xidmət.

Maddə 9

1. Hər bir insanın azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ var. Heç kəs zorla həbs və yaxud dustaq edilə bilməz. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş əsaslar olmadan və müvafiq proseduralara əməl olunmadan azadlıqdan məhrum edilməməlidir.
2. Hər kəs həbs olunarkən, əleyhinə sürülən hər hansı ittiham dərhal ona bildirilir.
3. Cinayət ittihamı ilə həbs olunmuş, yaxud tutulub saxlanmış hər bir şəxs təcili surətdə məhkəmə hakiminin, yaxud məhkəmə hakimiyyətini icra etmək hüququna və əqləbatan müddətdə məhkəmə baxışı aparmaq, yaxud azad etmək hüququ olan vəzifəli şəxsin yanına gətirilir. Məhkəmə baxışını közləyən şəxslərin dustaq saxlanması ümumi qayda olmamalıdır. Lakin azad olunma məhkəməyə, məhkəmə təhqiqatının hər hansı bir mərhələsinə və zəruri hallarda hökmün icrası üçün gəlmək haqqında təminat verməkdən asılı edilə bilər.
4. Həbs, yaxud dustaqlıq nəticəsində azadlıqdan məhrum edilən hər bir şəxs tutulub saxlanılmasının qanuniliyi barədə qərar çıxarılmaq, əgər həbs qanunsuzdursa, azad edilməsi barədə sərəncam verilmək üçün onun işinə məhkəmədə baxılması hüququna malikdir.
5. Qanunsuz həbs, yaxud dustaqlıq qurbanı olan hər kəsin iddia gücünə malik kompensasiya hüququ var.

Maddə 10

1. Azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslər humanist davranışa, insan şəxsiyyətinin ləyaqətinə hörmət edilməsi hüququna malikdirlər.
2. a) Müttəhimlər, müstəsna hallar olmadıqda, məhkum olunmuş şəxslərdən ayrı saxlanılır və onlar üçün məhkum olunmamış şəxslər statusuna uyğun rejim qoyulur.
- b) yetkinliyə çatmamış müttəhimlər yetkinliyə çatmışlardan təcrid edilir və ən qısa müddətdə qərar çıxarılmaq üçün məhkəməyə göndərilir.

3. Həbs cəzası sistemində məhbuslar üçün əsas məqsədi onları islah və yenidən tərbiyə etmək olan rejim nəzərdə tutulur. Yetkinliyə çatmamış qanun pozucuları yetkinliyə çatmışlardan təcrid edilir və onlar üçün yaşlarına və hüquqi statuslarına uyğun rejim qoyulur.

Maddə 11

Heç kəs hər hansı bir müqavilə öhdəliyini yerinə yetirmək iqtidarında olmamasına əsasən azadlıqdan məhrum edilə bilməz.

Maddə 12

1. Hər hansı bir ölkənin ərazisində qanuni surətdə olan hər kəsin həmin ölkənin hüddudlarında sərbəst şəkildə yer dəyişmək və yaşayış yeri seçmək hüququ var.
2. Hər bir insanın, öz ölkəsi də daxil olmaqla, hər hansı bir ölkəni tərk etmək hüququ var.
3. Yuxarıda nəzərdə tutulmuş hüquqlar qanunda nəzərdə tutulan, dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhalinin sağlamlığının, yaxud məənəviyyatının, yaxud başqalarının hüquq və azadlıqlarının və bu Paktda tanınan hüquqlara uyğun digər Hüquqların qorunması üçün zəruri olan məhdudiyətlərdən başqa məhdudiyət obyektinə ola bilməz.
4. Heç kəs özbaşına öz ölkəsinə gəlmək hüququndan məhrum edilə bilməz.

Maddə 13

Bu Paktda iştirak edən dövlətlərdən hər hansı birinin ərazisində qanuni surətdə olan əcnəbi yalnız qanuna müvafiq çıxarılan qərara əsasən sürgün edilə bilər, əgər dövlət təhlükəsizliyi mülahizələri bunu qeyd-şərtsiz tələb etmirsə, sürgün olunması əleyhinə dəlillərini gətirmək, öz işinə səlahiyyətli hakimiyyət orqanı, yaxud səlahiyyətli hakimiyyət orqanı tərəfindən xüsusi təyin olunmuş şəxs və ya şəxslər tərəfindən yenidən baxılmaq və bu məqsədlə həmin hakimiyyət orqanı, şəxs və ya şəxslər qarşısında təmsil olunmaq hüququna malikdir.

Maddə 14

1. Bütün şəxslər məhkəmə və tribunal qarşısında bərabərdir. Hər kəs ona qarşı irəli sürülən hər hansı cinayət ittihamına baxılarkən, yaxud hər hansı bir mülki prosesdə onun hüquq və vəzifələri müəyyənləşdirilərkən işinə qanun əsasında yaradılmış səlahiyyətli, müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən ədalətlə və açıq baxılması hüququna malikdir. Demokratik cəmiyyətdə mətbuat və ictimaiyyət əxlaq, ictimai asayiş, yaxud dövlət təhlükəsizliyi mülahizələrinə görə, yaxud tərəflərin şəxsi

həyatlarının mənafeyi tələb etdikdə, yaxud məhkəmənin fikrincə ciddi zərurət olduqda — açıq məhkəmənin ədalət məhkəməsinə poza biləcəyi xüsusi hallarda — məhkəmə baxışına bütövlükdə, yaxud onun bir hissəsinə buraxılmaya bilər; lakin yetkinliyə çatmamışların mənafeyinin tələb etdiyi, yaxud işin evlənməyə, yaxud uşaqlar üzərində qəyyumluq mübahisələrinə aid olduğu hallar istisna edilməklə, cinayət, yaxud mülki işlərə dair hər bir məhkəmə qərarı açıq olmalıdır.

2. Cinayətdə ittiham olunan hər kəs onun təqsiri qanuna əsasən sübut edilənədək günahkar sayılmamaq hüququna malikdir.
3. Hər kəs ona qarşı irəli sürülən hər hansı cinayət ittihamına baxılarkən, tam bərabərlik əsasında minimum aşağıdakılara təminat hüququna malikdir:
 - a) ona qarşı irəli sürülən ittihamın xarakteri və əsası ilə təcili qaydada və onun başa düşdüyü dildə ətraflı xəbərdar edilmək;
 - b) özünü müdafiəyə hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxt və özünün seçdiyi müdafiəçi ilə əlaqə saxlamaq imkanına malik olmaq;
 - c) əsassız ləngitməyə yol verilmədən mühakimə edilmək;
 - d) özünün iştirakı ilə mühakimə olunmaq və özünü şəxsən, yaxud özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə müdafiə etmək: əgər müdafiəçisi yozdursa, bu hüququ haqqında xəbərdar edilmək və ədalət məhkəməsinin, mənafeyi tələb etdiyi bütün hallarda təyin olunmuş müdafiəçiyə və müdafiə haqqını ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmadığı hallarda pulsuz müdafiəçiyə malik olmaq;
 - e) onun əleyhinə ifadə verən şahidləri dindirmək, yaxud bu şahidlərin dindirilməsi hüququna malik olmaq, öz şahidlərinin onun əleyhinə ifadə verən şahidlər üçün mövcud olan şərtlərlə istintaqa çağırılması hüququna malik olmaq;
 - f) məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmürsə, yaxud bu dildə danışmırsa, tərcüməçinin köməyindən pulsuz istifadə etmək;
 - g) və əleyhinə ifadə verməyə, yaxud özünün müqəssir olduğunu etiraf etməyə məcbur edilməmək.
4. Yetkinliyə çatmayanlar barəsində məhkəmə prosesi onların yaşı və yenidənətdərbiyə edilmək istəyinə yardım göstərilməsi nəzərə alınmaqla aparılmalıdır.
5. Hər hansı bir cinayətə görə məhkum olunmuş hər kəs onun barəsindəki ittihama və hökmə qanuna əsasən yuxarı məhkəmə instansiyalarında yenidən baxılması hüququna malikdir.

6. Əgər hansısa şəxs cinayətə görə məhkəmənin qəti qərarı ilə məhkum olunmuşsa və haqqında çıxarılmış hökm məhkəmə səhvi buraxıldığını şəksiz təsdiq edən yeni, yaxud yeni aşkar edilmiş bir cəhətə əsasən sonradan ləğv edilmiş, yaxud o, əfv olunmuşsa, onda göstərilən naməlum cəhətin tamamilə, yaxud qismən onun təqsirindən üzə çıxarılmadığı sübut edilməzsə, belə ittiham əsasında cəza çəkmiş şəxs qanuna əsasən kompensasiya alır.

7. Heç kəs hər hansı bir ölkənin qanununa və cinayət-prosessual hüququna müvafiq olaraq artıq qəti surətdə məhkum olunduğu, yaxud bəraət qazandığı bir cinayət üçün ikinci dəfə mühakimə edilməməli, yaxud cəzalandırılmamalıdır.

Maddə 15

1. Heç kəs qüvvədə olan daxili qanunvericiliyə, yaxud beynəlxalq hüquqa əsasən törədildiyi vaxt cinayət olmayan hansısa hərəkət, yaxud səhv üstündə hansısa cinayət törətməkdə müqəssir sayıla bilməz. Eləcə də, cinayət törədildiyi vaxt tətbiq edilməli olan cəzadan ağır cəza təyin edilə bilməz. Əgər cinayət törədildikdən sonra qanunla daha yüngül cəza mütləyyən edilirsə, bu qanunun təsiri həmin cinayətəkar da şamil olunur.
2. Bu maddədə heç nə hər bir şəxsin törədilərkən beynəlxalq aləm tərəfindən qəbul olunmuş hüquq prinsiplərinə əsasən cinayət olan hər hansı bir əməlinə, yaxud xətasına görə məhkəməyə verilməsinə və cəzalandırılmasına mane olmur.

Maddə 16

Hər bir insan harada olursa-olsun hüquq subyektliyi kimi qəbul edilmək hüququna malikdir.

Maddə 17

1. Heç kəsin şəxsi və ailə həyatına özbaşına, yaxud qanunsuz müdaxilə, mənzil toxunulmazlığını, yaxud yazışma sirlərinə özbaşına, yaxud qanunsuz qəsd, yaxud şəərəfinə və adına qanunsuz qəsd edilə bilməz.
2. Hər bir insanın. belə müdaxilə və qəsdlərdən qanunla müdafiə olunmaq hüququ var.

Maddə 18

1. Hər bir insanın fikir, vicdan və din azadlığı hüququ var. Bu hüquqa özünün seçdiyi dinə və əqidəyə malik olmaq, öz dininə və əqidəsinə istər təklikdə, istərsə də başqaları ilə birgə, açıq, yaxud xüsusi qaydada, ibadətdə, dini ayin və mərasimlərin icrasında və təlimdə etiqad bəsləmək azadlığı daxildir.

2. Heç kəs onun dinə, yaxud əqidəyə malik olmaq və ya onları öz istəyi ilə qəbul etmək azadlığına xələl gətirən məcburiyyətə məruz qalmamalıdır.
3. Din, yaxud əqidə azadlığı yalnız qanunla qoyulmuş və ictimai təhlükəsizliyin, asayişin, sağlamlığın və əxlaqın, eləcə də başqa şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri olduğu qədər məhdudlaşdırılmalıdır.
4. Bu Paktı iştirak edən dövlətlər valideynlərin və müvafiq hallarda qanuni qəyyumların uşaqlarının öz şəxsi əqidələrinə uyğun dini və mənəvi tərbiyə almasını təmin etmək azadlığına hörmət etməyi öhdələrinə götürürlər.

Maddə 19

1. Hər bir insan şəxsi fikri olmaq hüququna malikdir.
2. Hər bir insanın öz fikrini sərbəst ifadə etmək hüququ var. Bu hüquq dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq hər cür informasiya və ideyaları axtarmaq, almaq, şifahi, yazılı, mətbuat, yaxud bədii ifadə formaları vasitəsilə, yaxud özü seçdiyi başqa üsullarla yaymaq azadlığı daxildir.
3. Bu maddənin 2-ci bəndində göstərilən hüquqlardan istifadə olunması xüsusi vəzifələr qoyur və məsuliyyət tələb edir. Belə ki, bu, bir sıra məhdudiyətlərlə bağlı ola bilər. Lakin onlar qanunla müəyyənləşdirilməli və aşağıdakıların təmin edilməsi üçün zəruri olmalıdır:
 - a) başqalarının hüquqlarına və adına hörmət edilməsi üçün;
 - b) dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlıq, yaxud mənəviyyatının qorunması üçün.

Maddə 20

1. Hər cür müharibə təbliğati qanunla qadağan edilməlidir.
2. Ayrı-seçkiliyə, düşmənçiliyə, zorakılığa təhrik olan milli, irqi, yaxud dini nifrətin lehinə edilən hər hansı bir çıxış qanunla, qadağan olunmalıdır.

Maddə 21

Dinc toplaşmaq hüququ tanınır. Bu hüququn həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizlik və ya ictimai təhlükəsizlik, ictimai asayiş maraqları naminə, ictimai sağlamlığın və mənəviyyatın qorunması üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa, heç bir məhdudiyət qoyula bilməz.

Maddə 22

1. Hər kəs öz mənafeələrini müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara qoşulmaq hüququ da daxil olmaqla, başqaları ilə birləşmək azadlığı hüququna malikdir.
2. Bu hüququn həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizlik və ya ictimai təhlükəsizlik, ictimai asayiş maraqları naminə, ictimai sağlamlığın və mənəviyyatın qorunması üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa, heç bir məhdudiyət qoyula bilməz. Bu maddə silahlı qüvvələr, polis və ya inzibati dövlət orqanları üzvlərinin bu hüququn həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyətlər qoyulmasına mane olmur.
3. Bu maddədə heç nə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının assosiasiyalar yaratmaq və təşkilatlanma hüququnun müdafiəsinə dair 1948-ci il Konvensiyasında iştirak edən dövlətlərə həmin Konvensiyada nəzərdə tutulan təminatların zərərinə qanunvericilik aktları qəbul etmək, yaxud qanunu bu təminatlara xələl gətirə biləcək şəkildə tətbiq etmək hüququ vermir.

Maddə 23

1. Ailə cəmiyyətin təbii və əsas özəyidir və cəmiyyət və dövlət tərəfindən müdafiə olunmaq hüququna malikdir.
2. Nikah yaşına çatmış bütün kişilərin və qadınların nikaha daxil, olmaq hüququ və ailə qurmaq hüququ var.
3. Heç bir nikah ona daxil olan tərəflərin azad və tam razılığı olmadan bağlana, bilməz.
4. Bu Paktı iştirak edən bütün dövlətlər ər-arvadın nikah bağlayarkən, nikahda olarkən və onu pozarkən hüquq və vəzifələrinin bərabərliyinin təmin olunması üçün lazımı tədbirlər görməlidirlər. Nikah pozulduğu halda bütün uşaqların lazımı müdafiəsi nəzərdə tutulmalıdır.

Maddə 24

1. Hər bir uşağın irq, dərisinin rəngi, cins, dil, din, milli, yaxud sosial mənsə, mülki vəziyyət, yaxud doğuluş əlamətlərinə görə heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan, ailəsi, cəmiyyət və dövlət tərəfindən azyaşlı kimi vəziyyətinin tələb etdiyi müdafiə tədbirləri görülməsi hüququ var.
2. Hər bir uşaq doğulan kimi dərhal qeydiyyatla alınmalı və onun adı olmalıdır.
3. Hər bir uşağın vətəndaşlıq əldə etmək hüququ var.

Maddə 25

Hər bir vətəndaş 2-ci maddədə nəzərdə tutulmuş heç bir ayrı-seçkilik olmadan və əsassız məhdudiyət qoyulmadan aşağıdakı hüquq və imkanlara malik olmalıdır:

- a) dövlət işlərinin aparılmasında bilavasitə və ya azad şəraitdə seçilmiş nümayəndələr vasitəsilə iştirak etmək;
- b) səs vermək, habelə ümumi və bərabər seçki hüququ əsasında və seçicilərin iradəsinin sərbəst ifadəsini təmin edən gizli səsvermə yolu ilə keçirilən dövrü və saxtalaşdırılmamış seçkilərdə seçilmək;
- c) öz ölkəsində ümumi bərabərlik şəraitdə dövlət qulluğuna daxil olmaq.

Maddə 26

Bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdir və heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan müdafiə olunmaq hüququna malikdir. Bu baxımdan hər cür ayrı-seçkilik qanunla qadağan olunmalı və qanun bütün şəxslərin hər hansı əlamətinə, o cümlədən irqinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dininə, siyasi, yaxud digər əqidələrinə, milli, yaxud sosial mənşəyinə, mülki vəziyyətinə, doğuluşuna, yaxud digər hallara görə ayrı-seçkilikdən bərabər və təsirli müdafiə olunmasını təmin etməlidir.

Maddə 27

Etnik, din və dil azlıqlarının mövcud olduğu ölkələrdə belə azlıqlara mənsub olan şəxslər həmin qrupun digər üzvləri ilə birlikdə öz mədəniyyətindən bəhrələnmək, öz dininə etiqad bəsləmək və onun ayinlərini icra etmək, eləcə də öz doğma dilindən istifadə etmək hüququndan məhkum edilə bilməz.

IV HİSSƏ

Maddə 28

1. İnsan hüquqları Komitəsi (bu Paktda bundan sonra Komitə adlandırılacaq) yaradılır. O, on səkkiz üzvdən ibarət olub, aşağıda nəzərdə tutulan funksiyaları yerinə yetirir.
2. Komitənin tərkibinə bu Paktda iştirak edən dövlətin vətəndaşı olan yüksək mənəvi keyfiyyətlərə, insan hüquqları sahəsində mötəbər səlahiyyətə malik şəxslər daxildir, hüquq təcrübəsinə malik bir sıra şəxslərin iştirakının faydalılığı da nəzərə alınır.
3. Komitə üzvləri şəxsi keyfiyyətdə seçilir və işləyirlər.

Maddə 29

1. Komitə üzvləri 28-ci maddənin tələblərinə cavab verən və bu Paktda iştirak edən dövlətlərin həmin məqsədlə namizədliklərini irəli sürdükləri şəxslərin siyahısından gizli səsvermə yolu ilə seçilir.
2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlərdən hər biri iki şəxsdən çox namizəd irəli sürə bilməz. Bu şəxslər onların namizədliyini irəli sürmüş dövlətin vətəndaşı olmalıdır.
3. Hər bir şəxsin namizədliyinin təkrar irəli sürülmək hüququ var.

Maddə 30

1. İlk seçkilər bu Paktın qüvvəyə mindiyi gündən sonra altı aydan gec olmayaraq keçirilir.
2. 34-cü maddəyə müvafiq olaraq açıq vakansiyaları tutmaq üçün elan olunan seçkilərdən başqa, hər seçkiyə heç olmasa dörd ay qalmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Paktda iştirak edən bütün dövlətlərə üç ay müddətində Komitənin üzvlüyünə namizədlərin təqdim olunması barədə yazılı müraciət edir.
3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi namizədliyi həmin qayda ilə irəli sürülmüş bütün şəxslərin, bu Paktda iştirak edən hansı dövlət tərəfindən irəli sürüldüyü göstərilməklə, əlifba sırası ilə siyahısını tərtib edir, həmin siyahını hər seçkinin keçiriləcəyi tarixən bir ay keç olmayaraq bu Paktda iştirak edən dövlətlərə tətbiq edir.
4. Komitə üzvlərinin seçkisi bu Paktda iştirak edən dövlətlərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibi tərəfindən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi idarələrində çağırılan iclasında keçirilir. Yetərsay üçün bu Paktda iştirak edən dövlətlərin üçdə ikisinin iştirakı kifayət olan həmin iclasda namizədlikləri daha çox səs alan və iştirakçı-dövlətlərin iclasda və səsvermədə iştirak edən nümayəndələrinin mütləq səs çoxluğunu qazanan şəxslər Komitəyə üzv seçilmiş sayılır.

Maddə 31

1. Komitəyə eyni dövlətdən bir vətəndaşdan çox üzv daxil ola bilməz.
2. Komitəyə seçkilər zamanı üzvlərin ədalətli coğrafi bölgüsü, müxtəlif sivilizasiya formalarının və əsas hüquq sistemlərinin təmsil olunması nəzərə alınır.

Maddə 32

1. Komitə üzvləri dörd il müddətinə seçilir. Onların namizədlikləri yenidən irəli sürüldükdə təkrar seçilmək hüququ var. Lakin ilk

seçkilərdə seçilmiş üzvlərdən doqquzunun səlahiyyət müddəti ikinci ilin sonunda bitir; ilk seçkilərdən dərhal sonra həmin doqquz üzvün adı 30-cu maddənin 4-cü bəndində nəzərdə tutulmuş Sədr tərəfindən püşk vasitəsilə müəyyən edilir.

2. Səlahiyyət müddəti bitdikdə bu Paktın bu hissəsinin əvvəlki maddələrinə müvafiq olaraq seçkilər keçirilir.

Maddə 33

1. Əgər digər üzvlərin yekdil fikrincə Komitənin hər hansı bir üzvü Hər hansı səbəbdən, müvəqqəti iştirak etməmək nəzərə alınmamaqla, öz funksiyalarını icra etməyə xitam veribsə, Komitənin Sədri bu barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə məlumat verir. Baş katib isə bundan sonra həmin üzvün yerini boş elan edir.
2. Komitə üzvlərindən hansısa öldükdə, yaxud istefaya çıxdıqda Komitənin Sədri dərhal Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə məlumat verir. Baş katib isə həmin yeri ölüm gündündən, yaxud istefanın gerçəkləşdiyi gündən boş elan edir.

Maddə 34

1. 33-cü maddəyə müvafiq olaraq vakansiya elan olunduqda və əvəz ediləsi üzvün səlahiyyət müddəti bu vakansiya elan edildəndən sonra altı ay müddətində qurtarmırsa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi 29-cu maddəyə müvafiq olaraq bu Paktın həmin vakansiyanı tutmaq üçün iki ay müddətində öz namizədini irəli surə bilən hər bir iştirakçı-dövlətini xəbərdar edir.
2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu qayda ilə namizədliyi irəli sürülmüş şəxslərin siyahısını tərtib edərək həmin siyahını bu Pakt-da iştirak edən dövlətlərə təqdim edir. Sonra vakansiyaları tutmaq üçün bu Paktın hazırkı hissəsinin müvafiq müddəalarına əsasən seçkilər keçirilir.
3. Komitənin 33-cü maddəyə müvafiq olaraq elan edilmiş vakansiyanı tutmaq üçün seçilən üzvü, göstərilən maddənin müddəalarına əsasən, vəzifəsini Komitədə yeri boşalan üzvün yerdə qalan səlahiyyət müddəti ərzində daşıyır.

Maddə 35

Komitə üzvləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin Komitənin vəzifələrinin əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla müəyyən etdiyi qayda və şərtlərlə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının vəsaitindən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisi tərəfindən təsdiq olunmuş əmək haqqı alırlar.

Maddə 36

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Komitənin bu Paktı müvafiq olaraq funksiyalarını səmərəli həyata keçirməsi üçün lazımı sayda heyət və maddi vəsait ayırır.

Maddə 37

1. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Komitənin ilk iclasını Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi idarələrində çağırır.
2. Komitə ilk iclasdan sonra onun prosedura qaydalarında nəzərdə tutulan vaxtlarda yığışır.
3. Komitə adətən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi idarələrində, yaxud Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Cenevrədəki şöbəsində toplaşır,

Maddə 38

Komitənin hər bir üzvü öz vəzifələrinin icrasına başlamazdan əvvəl Komitənin açıq iclasında öz funksiyalarını qərəzsiz və vidanla yerinə yetirəcəyi barədə təntənəli bəyanat verir.

Maddə 39

1. Komitə iki il müddətinə öz vəzifəli şəxslərini seçir. Onlar təkrar seçilə bilərlər.
2. Komitə özünün məxsusi prosedura qaydalarını müəyyən edir. Lakin bu qaydalar Həm də aşağıdakıları nəzərdə tutmalıdır:
 - a) yetərsay Komitənin on iki üzvündən ibarətdir;
 - b) Komitənin qərarları iştirak edən üzvlərin səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Maddə 40

1. Bu Paktı iştirak edən dövlətlər bu Paktı tanıyan hüquqların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar gördükləri tədbirlər və həmin hüquqlardan istifadə olunmasında əldə edilmiş uğurlar Haqqında aşağıdakı qaydada məruzələr təqdim etməyi öhdələrinə götürürlər:
 - a) bu Pakt qüvvəyə mindikdən sonra bir il ərzində müvafiq iştirakçı-dövlətlər barəsində;
 - b) gələcəkdə Komitənin tələb etdiyi bütün hallarda.
2. Bütün məruzələr Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təqdim edilir, o isə həmin məruzələri baxılmaq üçün Komitə üzvlərinə göndərir. Məruzələrdə bu Paktın həyata keçirilməsinə təsir göstərən amillər çətinliklər, əgər varsa, göstərilir.

3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Komitə ilə məsləhətləşmədən sonra məruzələrin maraqlı ixtisaslaşdırılmış idarələrin səlahiyyət dairəsinə aid ola bilən hissələrinin nüsxələrini onlara göndərə bilər.
4. Komitə bu Paktda iştirak edən dövlətlərin təqdim etdiyi məruzələri öyrənir. O, öz məruzələrini və məqsəduyğun saydığı ümumi xarakterli qeydlərini iştirakçı dövlətlərə göndərir. Komitə həmin qeydləri bu Paktda iştirak edən dövlətlərdən aldığı məruzələrin nüsxələri ilə birlikdə İqtisadi və Sosial Şuraya da göndərə bilər.
5. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər bu maddənin 4-cü bəndinə müvafiq olaraq edilə bilən hər hansı qeydə dair öz mülahizələrini Komitəyə təqdim edə bilər.

Maddə 41

1. Bu maddəyə müvafiq olaraq bu Paktda iştirak edən dövlət istənilən vaxt hansısa iştirakçı-dövlətin, başqa bir iştirakçı-dövlətin bu Pakt üzrə öz öhdəliklərini yerinə yetirmədiyini iddia etməsi barədə məlumat almaq və ona baxmaq səlahiyyətini tanıdığına bəyan edə bilər. Bu maddədə nəzərdə tutulan məlumatlara yalnız onların bu Komitənin səlahiyyətini tanıdıqlarını bəyan etmiş iştirakçı-dövlətlər tərəfindən təqdim olunduğu təqdirdə baxıla bilər. Komitə bu cür bəyanat verməmiş iştirakçı-dövlətə aid heç bir məlumat qəbul etmir. Bu maddəyə müvafiq olaraq, alınmış məlumatlara aşağıdakı prosedura qaydasına uyğun baxılır;
 - a) Əgər bu Paktda iştirak edən dövlətlərdən biri hesab edirsə ki, başqa bir iştirakçı-dövlət bu Paktdan qərarlarını yerinə yetirmir, onda o, bu məsələni yazılı məlumatla göstərilən dövlətin nəzərinə çatdırıla bilər. Bu məlumatı alan dövlət bundan sonra üç ay ərzində həmin məlumatı göndərmiş dövlətə izahat, yaxud hər hansı bir digər bəyanat təqdim edir. Burada mümkün və məqsəduyğun, olduğu qədər; daxili prosedurlara istinad edilməli və həmin məsələ, ilə əlaqədar görülmüş, yaxud görülməli tədbirlər barədə məlumat verilməlidir;
 - b) əgər məsələ hər iki iştirakçı-dövlət üçün qənaətbəxş şəkildə həll olunmazsa, məktubu alan dövlətin ilk məlumatı almasından sonra, altı ay ərzində həmin dövlətlərdən hər biri həmin məsələni, Komitəni və digər dövləti xəbərdar etməklə, Komitənin müzakirəsinə vermək hüququna malikdir;
 - c) Komitə ona verilmiş məsələyə yalnız indiki halda hamı tərəfindən qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq prinsiplərinə müvafiq olaraq, bütün mümkün daxili vasitələrin sınaqdan çıxarıldığına və tükəndiyinə əmin olduqdan sonra baxır. Həmin qayda bu vasitələrdən istifadə əsassız olaraq ləngidildikdə işləmir;

- d) Komitə bu maddədə nəzərdə tutulan məlumatlara qapalı iclaslarda baxır;
- e) Komitə c) yarım bəndinin qərarlarına riayət edərək məsələnin bu Paktda tanınan insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmət əsasında dostcasına həll etmək məqsədilə maraqlı iştirakçı-dövlətlərə xeyirxah xidmət göstərir;
- f) Komitə ona baxılmağa verilmiş hər hansı bir məsələ barəsində b) yarım bəndində nəzərdə tutulmuş maraqlı iştirakçı-dövlətlərə müraciətlə işə dair istənilən məlumatı təqdim etməyi xahiş edə bilər;
- g) Bu maddənin v) yarım bəndində nəzərdə tutulmuş maraqlı iştirakçı-dövlətlər məsələyə Komitədə baxılarkən, təmsil olunmaq və şifahi, yaxud yazılı təqdimatlar vermək hüququna malikdirlər;
- h) Komitə v) yarım bəndinə müvafiq olaraq, bildiriş aldığı gündən sonra 12 ay ərzində məruzə təqdim edir;
- i) əgər e) yarım bəndinin qərarları çərçivəsində qərar əldə edilərsə, Komitə öz məruzəsində faktların və əldə edilmiş qərarın qısa şərhini kifayətlənir;
- ii) əgər e) yarım bəndinin qərarları çərçivəsində qərar qəbul edilməzsə, Komitə öz məruzəsində faktların qısa şərhini kifayətlənir; yazılı təqdimatlar və maraqlı iştirakçı-dövlətlərin şifahi təqdimatlarının yazılı mətnləri məruzəyə əlavə edilir.

Hər bir məsələyə dair məruzə maraqlı iştirakçı-dövlətlərə göndərilir.

2. Bu maddənin qərarları, bu Paktda iştirak edən on dövlət bu maddənin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq bəyanat verdikdə qüvvəyə minir. Həmin bəyanatlar iştirakçı-dövlətlər tərəfindən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin yanında depozitə qoyulur. Baş katib həmin bəyanatların surətlərini qalan iştirakçı-dövlətlərə göndərir. Ərizə Baş katibə bildirilməklə geri götürülə bilər. Bu hərəkət bu maddəyə müvafiq olaraq artıq təqdim olunmuş məlumata aid hər hansı məsələyə baxılmasına mane olmur. Maraqlı iştirakçı-dövlət yeni bəyanat verməzsə, hər hansı iştirakçı-dövlətin ərizənin geri götürülməsi barədə Baş katib bildiriş aldıqdan sonra təqdim etdiyi heç bir sonrakı məlumat qəbul edilmir.

Maddə 42

1. a) 41-ci maddəyə müvafiq olaraq, artıq Komitəyə verilmiş hər hansı bir məsələ maraqlı olan iştirakçı-dövlətləri qaneedicisi şəkildə həll edilməmişsə, Komitə maraqlı iştirakçı-dövlətlərlə ilkin razılıq olmadan sonra xüsusi razılaşdırıcı komissiya (bundan sonra «Komissiya»

adlandırılacaq) təyin edə bilər. Komissiya maraqlı iştirakçı-dövlətlərə həmin məsələnin xoşluqla həll olunması məqsədilə xeyirxah xidmət göstərir;

- b) Komissiya maraqlı iştirakçı-dövlətlər üçün məqbul olan beş şəxsdən ibarət olur. Əgər maraqlı iştirakçı-dövlətlər üç ay ərzində Komissiyanın tam, yaxud bir hissəsinin tərkibi barəsində razılıq əldə etməzsə, Komissiyanın təyin olunmaları barəsində razılıq əldə edilməmiş üzvləri gizli səsvermə yolu ilə Komitə üzvləri tərkibinin üçdə ikisinin səs çoxluğu ilə seçilir.
2. Komissiya üzvləri vəzifələrini şəxsi keyfiyyətlə yerinə yetirirlər, onlar maraqlı iştirakçı-dövlətlərin, yaxud bu Paktın iştirak etməyən, yaxud 41-ci maddəyə müvafiq olaraq bəyanat verməmiş dövlətin vətəndaşı olmamalıdır.
3. Komissiya öz Sədrini seçir və özünün məxsusi prosedura qaydalarını müəyyən edir.
4. Komissiyanın iclasları, adətən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi idarələrində, yaxud Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Cenevrə şöbəsində keçirilir. Lakin onlar Komissiyanın Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi və müvafiq iştirakçı-dövlətlərlə məsləhətləşmədə müəyyən etdiyi bu cür digər əlverişli yerlərdə də keçirilə bilər.
5. 36-cı maddəyə müvafiq olaraq ayrılmış Katiblik, həmçinin, bu maddəyə əsasən yaradılmış komissiyalara xidmət göstərir.
6. Komitənin aldığı və öyrəndiyi informasiya Komissiyanın sərəncamına verilir. Komissiya maraqlı iştirakçı-dövlətlərə müraciətlə işə dair istənilən informasiya təqdim olunmasını xahiş edə bilər.
7. Komissiya məsələyə tam şəkildə baxdıqdan — lakin hər halda, həmin məsələ ona verildəndən sonra 12 aydan gec olmayaraq — Komitə Sədrinə maraqlı iştirakçı-dövlətlərə göndərilmək üçün məruzə təqdim edir:
 - a) Komissiya həmin məsələyə baxılmasını başa çatdırma bilməmişsə, öz məruzəsində həmin məsələyə baxılması vəziyyətinin qısa şərhini kifayətlənir;
 - b) həmin məsələ bu Paktın tanınan insan hüquqlarına riayət edilməsi əsasında xoşluqla həll edilərsə, Komissiya öz məruzəsində faktların və əldə edilmiş qərarın qısa şərhini kifayətlənir;
 - c) əgər b) yarımbəndində göstərilən qərar əldə edilməzsə, Komissiyanın məruzəsində maraqlı iştirakçı-dövlətlər arasındakı mübahisəyə aid

bütün faktik xarakterli məsələlərə dair onun rəyi və məsələnin xoşluqla tənzimlənməsi imkanları barədə mülahizələri əksini tapır. Bu məruzəyə maraqlı iştirakçı-dövlətlərin yazılı təqdimatları və şifahi təqdimatlarının yazılı mətnləri də əlavə edilir;

- d) Komissiyanın məruzəsi c) yarımbəndinə əsasən təqdim edildikdə, maraqlı iştirakçı-dövlətlər həmin məruzəni aldıqdan sonra üç ay ərzində Komissiyanın məruzəsinin məzmununu ilə razı olub-olmadıqlarını Komitə Sədrinə bildirirlər.
8. Bu maddənin müddəaları Komitənin 41-ci maddədə nəzərdə tutulan vəzifələrinin əhəmiyyətini azaltmır
9. Maraqlı iştirakçı-dövlətlər Komissiya üzvlərinin bütün xərclərini Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin təqdim etdiyi smeta əsasında bərabər şəkildə ödəyirlər.
10. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi, lazım gəldikdə, Komissiya üzvlərinin xərclərini bu maddənin 9-cu bəndinə müvafiq olaraq həmin xərcləri maraqlı iştirakçı-dövlətlər ödəyəne qədər ödəmək hüququna malikdir.

Maddə 43

Komitə üzvlərinin və 42-ci maddəyə əsasən təyin edilə bilən xüsusi razılaşdırma komissiyaları üzvlərinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının imtiyazlar və immunitətlər haqqında Konvensiyasının müvafiq bəlmələrində nəzərdə tutulduğu kimi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ezamiyyətə göndərilən ekspertlərinin malik olduqları güzəşt, imtiyaz və immunitətlər hüququ var.

Maddə 44

Bu Paktın yerinə yetirilməsinə dair müddəalar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və ixtisaslaşdırılmış idarələrin təsisat aktları və konvensiyalarının göstərişlərinə əsasən, yaxud onlara müvafiq olaraq insan hüquqları sahəsində proseduralara xələl gətirmədən tətbiq edilir; və bu Paktın iştirak edən dövlətlərin aralarındakı qüvvədə olan ümumi və xüsusi beynəlxalq sazişlərə əsasən mübahisəni həll etmək üçün digər üsullara əl atmalarına mane olmur.

Maddə 45

Komitə öz işi barədə İqtisadi və Sosial Şura vasitəsilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinə illik məruzə təqdim edir.

V HİSSƏ

Maddə 46

Bu Paktta heç nə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və ixtisaslaşdırılmış ibarələrin Nizamnamələrinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müxtəlif orqanlarının və ixtisaslaşdırılmış idarələrin bu Paktın aid olduğu məsələlərə dair müvafiq vəzifələrini müəyyənləşdirən qərarlarının əhəmiyyətinin azaldılması kimi yozulmamalıdır.

Maddə 47

Bu Paktta heç nə xalqların öz təbii sərvət və ehtiyatlarının sahibi olmaq və onlardan tam və azad surətdə istifadə etmək kimi ayrılmaz hüququnun sıxışdırılması kimi yozulmamalıdır.

VI HİSSƏ

Maddə 48

1. Bu Pakt Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, yaxud onun hər-hansı ixtisaslaşdırılmış idarəsinin üzvünün, Beynəlxalq Məhkəmə Statutunun hər bir iştirakçı-dövlətinin və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin bu Paktta iştiraka dəvət etdiyi hər bir dövlətin imzalanması üçün, açıqdır.
2. Bu Pakt təsdiq edilməlidir. Təsdiqetmə fərmanları Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin yanında depozitə qoyulur.
3. Bu Pakt bu maddənin 1-ci bəndində göstərilən hər bir dövlətin qoşulması üçün açıqdır.
4. Qoşulma bu haqda sənədin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin yanında depozitə qoyulması ilə həyata keçirilir.
5. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Paktı imzalamış, yaxud ona qoşulmuş dövlətlərə Hər bir təsdiqetmə fərmanının, yaxud qoşulma sənədinin depozitə qoyulması haqqında bildiriş göndərir.

Maddə 49

1. Bu Pakt otuz beşinci təsdiqetmə fərmanı, yaxud qoşulma haqqında sənəd Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibi yanında depozitə, qoyulduğu gündən üç ay sonra qüvvəyə minir.
2. Bu Pakt onu otuz beşinci təsdiqetmə fərmanı, yaxud qoşulma haqqında sənəd depozitə qoyulduqdan sonra təsdiq edən, yaxud ona qoşulan hər bir dövlət üçün həmin dövlətin özünün təsdiqetmə fərmanı, yaxud qoşulma haqqında sənədi depozitə qoyulduğu gündən üç ay sonra qüvvəyə minir.

Maddə 50

Bu Paktın qərarları heç bir məhdudiyyət qoyulmadan, yaxud istisnalar edilmədən federativ dövlətlərin bütün tərkib hissələrinə şamilidir.

Maddə 51

1. Bu Paktta iştirak edən hər bir dövlət düzəlişlər təklif edə və onları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təqdim edə bilər. Sonra Baş katib təklif olunan hər bir düzəlişi bu Paktta iştirak edən dövlətlərə göndərərək onların həmin düzəlişlərə baxmaq və onları səsə qoymaq məqsədi ilə iştirakçı-dövlətlərin konfransının çağırılmasına razı olub-olmadıqlarını ona bildirməyi xahiş edir. İştirakçı-dövlətlərin heç olmasa üçdə biri belə konfransın çağırılmasına razılığını bildirsə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi həmin konfransı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsi altında çağırır. Bu konfransda və səsvermədə iştirak edən iştirakçı-dövlətlərin əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilən hər bir düzəliş təsdiq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinə təqdim edilir.
2. Düzəlişlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisində və Paktta iştirak edən dövlətlərin, onların konstitusiyaya proseduralarına müvafiq olaraq, üçdə ikisi tərəfindən təsdiq edildikdən sonra qüvvəyə minir.
3. Düzəlişlər qüvvəyə minəndən sonra Onları qəbul edən iştirakçı-dövlətlər üçün icbari olur. Digər iştirakçı-dövlətlər üçün isə bu Paktın qərarları və onların qəbul etdiyi bütün əvvəlki düzəlişlər icbari olaraq qalır.

Maddə 52

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi 48-ci maddənin 5-ci bəndində edilən bildirişdən asılı olmayaraq, həmin maddənin 1-ci bəndində söhbət gedən bütün dövlətlərə aşağıdakılar haqqında məlumat verir:

- a) 48-ci maddəyə əsasən imzalamalar, təsdiqetmələr və qoşulmalar;
- b) 49-cu maddəyə əsasən bu Paktın qüvvəyə minmə tarixi, 51-ci maddəyə əsasən hər hansı düzəlişin qüvvəyə minmə tarixi.

Maddə 53

1. İngilis, ispan, çin, rus və fransız dillərindəki mətni eyni qüvvəyə malik olan bu Pakt saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının arxivinə təhvil verilməlidir.
2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Paktın təsdiq olunmuş nüsxələrini 48-ci maddədə göstərilən bütün dövlətlərə göndərir.

Əlavə 3

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt

Preambula

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində elan edilmiş prinsiplərə uyğun olaraq bəşər nəslinin bütün üzvlərinə məxsus ləyaqətin, onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınmasını azadlıq, ədalət və sülhün əsası olduğunu nəzərə alaraq,

bu hüquqların insan şəxsiyyətinə məxsus olan ləyaqətdən doğduğunu etiraf edərək,

İnsan hüquqları haqqında ümumi bəyannaməyə uyğun olaraq, qorxu və ehtiyacdan azad insan şəxsiyyəti idealının yalnız hər kəsin öz iqtisadi, sosial və mədəni, eləcə də mülki və siyasi hüquqlarından istifadə edə bilməsi üçün şərait yaradıldığı təqdirdə həyata keçirə biləcəyini etiraf edərək,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə görə dövlətlərin insanın hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsini təşviq etməyə və riayət olunmasına yardım göstərməyə borclu olduqlarını nəzərə alaraq,

ayrılıqda hər bir insanın başqalarına və mənsub olduğu kollektivin üzvlərinə münasibətdə vəzifələr daşıyaraq, bu Paktda tanınan hüquqların təşviq edilməsinə və onlara riayət olunmasına səy göstərməli olduğunu nəzərə alaraq,

aşağıdakı maddələrlə razılaşırlar:

I HİSSƏ

Maddə 1

1. Bütün xalqlar öz müqəddəratını təyin etmək hüququna malikdirlər. Onlar bu hüquqa əsasən öz siyasi statuslarını azad şəkildə müəyyən edir və özlərinin iqtisadi, sosial və mədəni inkişaflarını azad surətdə təmin edirlər.
2. Bütün xalqlar öz məqsədlərinə nail olmaq üçün öz təbii sərvətləri və ehtiyatları barəsində qarşılıqlı fayda prinsipinə və beynəlxalq hüquqa əsaslanan beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqdan irəli gələn hər hansı

öhdəliyə zərər yetirmədən azad sərəncam verə bilirlər. Heç bir xalq heç bir vəchlə ona məxsus yaşayış vəsiqələrindən məhrum edilə bilməz.

3. Bu Paktda iştirak edən bütün dövlətlər, o cümlədən özünü idarə etməyən və qəyyumluq altında olan ərazilərin idarə olunması üçün məsuliyyət daşıyan dövlətlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsinin müddəalarına əsasən xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun həyata keçirilməsini təşviq etməli və bu hüquqa hörmət bəsləməlidirlər.

II HİSSƏ

Maddə 2

1. Bu Paktda iştirak edən hər bir dövlət fərdi qaydada və beynəlxalq yardım — o cümlədən iqtisadi və texniki sahələrdə — və əməkdaşlıq qaydasında maksimal mövcud ehtiyatlar hüdudunda bu Paktda tanınan hüquqların bütün lazımi vasitələrlə, eləcə də qanunvericilik tədbirləri qəbul edilməklə, tədricən tam həyata keçirilməsi üçün tədbirlər görməyi öhdələrinə götürür.
2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər burada elan edilmiş hüquqların irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dilindən, dinindən, siyasi, yaxud milli və sosial mənşəyi ilə barlı digər əqidələrindən, mülki vəziyyətindən, doğuluşundan, yaxud başqa hallardan asılı olmayaraq heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən həyata keçiriləcəyinə təminat verməyi öhdələrinə götürürlər.
3. İnkişaf etməkdə olan dövlətlər insan hüquqlarını və öz xalq təsərrüfatlarının vəziyyətini lazımınca hesaba almaqla, onların vətəndaşı olmayan şəxslərin bu Paktda tanınan iqtisadi hüquqlarını nə dərəcədə təmin edəcəklərini müəyyənləşdirə bilirlər.

Maddə 3

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər kişi və qadınların bu Paktda nəzərdə tutulan bütün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarından bərabər istifadə etmələrinin təmin olunmasını öhdələrinə götürürlər.

Maddə 4

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər etiraf edirlər ki, həmin hüquqlardan istifadə olunmasını bu Paktda müvafiq olaraq təmin edən bu və ya digər dövlət həmin hüquqlara yalnız qanunla müəyyən edilən və bu hüquqların təbiətinə uyğun olduğu qədər, həm də demokratik cəmiyyətdə ümumi rifaha yardım göstərmək məqsədilə məhdudiyətlər qoya bilər.

Maddə 5

1. Bu Paktıda heç nə hər hansı bir dövlətin, hər hansı bir insan qrupunun, yaxud kiminsə bu Paktıda tanınan hüquq və azadlıqlardan "hər hansı birini ləğv etməyə, yaxud onları bu Paktıda nəzərdə tutulduğundan çox məhdudlaşdırmağa yönəldilmiş hansısa fəaliyyətlə məşğul olmaq, yaxud hansısa hərəkətlərə yol vermək hüququna malik olması kimi yozula bilməz.
2. Hər hansı bir ölkədə qanunla, konvensiyalarla, qayda, yaxud adətlərlə tanınan, yaxud mövcud olan əsas insan hüquqlarından heç biri həmin hüquqların bu Paktıda qəbul edilməməsi, yaxud məhdud həcmdə qəbul edilməsi bəhanəsilə məhdudlaşdırınla, yaxud onların əhəmiyyəti azaldıla bilməz.

III HİSSƏ

Maddə 6

1. Bu Paktıda iştirak edən dövlətlər hər kəsin sərbəst şəkildə seçdiyi və razılaşdığı əmək vasitəsilə yaşamaq üçün vəsaitləri qazanmaq imkanı daxil olmaqla, işləmək hüququnu tanıyır və bu hüququn təmin olunması üçün lazımı addımlar atacaqlar.
2. Həmin hüququn tam gerçəkləşməsi məqsədilə bu Paktıda iştirak edən dövlətlər tərəfindən həyata keçirilməli tədbirlərə insanın əsas siyasi və iqtisadi azadlıqlarına təminat verilməsi şəraitində davamlı iqtisadi, sosial və mədəni inkişafa, habelə tam və məhsuldar məşğulluğuna nail olmaq məqsədilə texniki və sənət istiqamətləndirmə və hazırlıq proqramları, siyasətləri və üsullar daxildir.

Maddə 7

Bu Paktıda iştirak edən dövlətlər hər kəsin xüsusən aşağıdakıları təmin edən ədalətli və əlverişli əmək şəraiti hüququnu tanıyır:

- a) bütün işçiləri minimum aşağıdakılarınla təmin edən əmək haqqı:
- i) heç bir fərq qoyulmadan eyni dəyərli əməyə görə ədalətli əmək haqqı və bərabər ödəniş; xüsusilə qadınlara eyni əməyə görə bərabər haqq ödənməklə, kişilərin malik olduğundan pis olmayan əmək şəraiti təmin edilməlidir;
- ii) bu Paktın müddəalarına müvafiq olaraq onların özləri və ailələri üçün layiqli həyat səviyyəsi;
- b) təhlükəsizlik və sağlam iş şəraiti;
- c) hər kəsin yalnız iş stajı və peşəkarlıq səviyyəsi nəzərə alınmaqla iş yerində müvafiq yuxarı vəzifəyə irəli çəkilməsi üçün eyni imkanlar;

- d) istirahət, asudə vaxt və iş vaxtının ağlabatan şəkildə məhdudlaşdırılması və vaxtaşırı ödənişli məzuniyyət, eləcə də bayram günlərinə görə əmək haqqı.

Maddə 8

1. Bu Paktıda iştirak edən dövlətlər aşağıdakıları təmin etməyi öhdələrinə götürürlər:
 - a) hər bir insanın öz iqtisadi və sosial mənafeələrini həyata keçirmək və müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və özünün seçdiyi belə ittifaqlara yeganə şərtlə — Həmin təşkilatların qaydalarına riayət etmək şərtilə — daxil olmaq hüququ, həmin hüquqdan istifadə olunmasına qanunda nəzərdə tutulanlardan və demokratik cəmiyyətdə dövlət təhlükəsizliyinin, yaxud ictimai asayişin, yaxud başqalarının hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri olanlardan əlavə Keç bir məhdudiyət qoyulmamalıdır.
 - b) həmkarlar ittifaqlarının milli federasiya, yaxud konfederasiya yaratmaq hüququ və sonuncuların beynəlxalq həmkarlar təşkilatları yaratmaq, yaxud onlara qoşulmaq hüququ;
 - c) həmkarlar ittifaqlarının qanunda nəzərdə tutulduğundan və demokratik cəmiyyətdə dövlət təhlükəsizliyinin, yaxud ictimai asayişin, yaxud başqalarının hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri olanlardan əlavə heç bir məhdudiyət qoyulmadan maneəsiz fəaliyyət göstərmək hüququ;
 - d) hər bir ölkənin Qanunlarına uyğun keçirilmək şərtilə tətillər hüququ.
2. Bu maddə silahlı qüvvələrin, polis, yaxud inzibati dövlət orqanlarının tərkibinə daxil olan şəxslərin həmin hüquqdan istifadə etməsinə qanuni məhdudiyətlər qoyulmasına mane olmur.
3. Bu maddə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının assosiasiyalar azadlığı və təşkilatlanma hüququnun müdafiəsinə dair 1948-ci il, Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlərə, həmin KonvensiyaDa zərd tutulan təminatların zərərini qanunvericilik aktları qəbul etmək yaxud qanunu bu təminatlara xələl gətirə biləcək şəkildə tətbiq etmək hüququ vermir.

Maddə 9

Bu Paktıda iştirak edən dövlətlər hər kəsin sosial sığorta da daxil olmaqla, sosial təminat hüququnu tanıyır.

Maddə 10

Bu Paktıda iştirak edən dövlətlər aşağıdakıları qəbul edirlər:

1. Cəmiyyətin təbii və əsas özəyi olan ailəyə, xüsusilə o yaradılarkən və yetkinliyə çatmamış uşaqlar və onların tərbiyəsi üçün məsuliyyət daşıdıqca, imkan daxilində geniş himayədarlıq və yardım göstərməlidir. Nikah ona daxil olanların azad razılığı ilə bağlanmalıdır.
2. Analara doğumdan əvvəl və sonra, ağılabatan müddət ərzində xüsusi himayədarlıq göstərilməlidir. Bu müddət ərzində işləyən analara ödənişli, yaxud sosial təminat üzrə qənaətbəxş müavinətlə məzuniyyət verilməlidir.
3. Bütün uşaqlara və yeniyetmələrə münasibətdə ailə mənşəyinə, yaxud başqa bir əlamətə görə heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan xüsusi mühafizə və yardım tədbirləri görülməlidir. Uşaqlar və yeniyetmələr iqtisadi və sosial istismardan mühafizə edilməlidirlər. Onların mənaviyyət və sağlamlıqları üçün ziyanlı, yaxud həyatları üçün təhlükəli, yaxud normal inkişafına zərər yetirə bilən sahələrdə işlədilməsi qanunla cəzalandırılmalıdır. Bundan əlavə, dövlətlər təyin olunduğundan aşağı yaşda pullu uşaq əməyindən istifadə olunmasını qanunla qadağan edən və cəzalandıran yaş həddi müəyyən etməlidirlər.

Maddə 11

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin özü və ailəsi üçün kifayət qədər qida, paltar, mənzil daxil olmaqla kifayət olan həyat səviyyəsi, habelə həyat şəraitinin davamlı təkmilləşdirilməsi hüququnu tanıyırlar. İştirakçı-dövlətlər bununla əlaqədar sərbəst razılaşmaya əsaslanan beynəlxalq əməkdaşlığın xüsusi əhəmiyyətini etiraf edərək bu hüququn gerçəkləşməsinin təmin olunması üçün lazımi tədbirlər görəcəklər.
2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin əsas hüququ olan aclıqdan azad olmaq hüququnu tanıyaraq fərdi qaydada və beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə aşağıdakılar üçün zəruri olan tədbirləri, o cümlədən xüsusi proqramları həyata keçirəcəklər:
 - a) texniki və elmi biliklərdən geniş istifadə edilməsi, qidalanma prinsipləri haqqında biliklərin yayılması, habelə təbii ehtiyatların ən səmərəli surətdə inkişaf etdirilməsi və onlardan istifadə olunmasına nail olmaq məqsədilə aqrar sistemlərin inkişaf etdirilməsi və ya islahatı vasitəsilə ərzaq məhsullarının istehsalı, saxlanması və bölüşdürülməsi üsullarının təkmilləşdirilməsi; və
 - b) istər qida məhsullarını idxal edən, istərsə də ixrac edən ölkələrin problemlərini nəzərə alaraq dünya qida ehtiyatlarının tələbata uyğun qaydada ədalətli bölüşdürülməsinin təmin edilməsi.

Maddə 12

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin fiziki və psixi sağlamlığının ən yüksək səviyyəsinə çatmaq hüququnu tanıyırlar.
2. Bu hüququn gerçəkləşməsi məqsədilə bu Paktda iştirak edən dövlətlər tərəfindən həyata keçiriləcək tədbirlərə aşağıdakılar üçün zəruri olan tədbirlər daxildir:
 - a) Ölü doğulma göstəricilərinin və uşaq ölümü hallarının azaldılmasının, habelə uşaqların sağlam inkişafının təmin edilməsi;
 - b) Ətraf mühit və əmək gigiyenasının bütün aspektlərinin təkmilləşdirilməsi;
 - c) Epidemik, endemik, peşə və digər xəstəliklərin qarşısının alınması, müalicəsi və onlara nəzarət olunması;
 - d) Hamıya xəstələndikdə tibbi yardım və tibbi xidmət göstərilməsini təmin edən şəraitin yaradılması.

Maddə 13

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin təhsil hüququnu tanıyır. Onlar razılaşırlar ki, təhsil insan şəxsiyyətinin tam inkişafına və onun ləyaqətinin dərkinə yönəldilməli, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörməti möhkəmləndirməlidir. Onlar həm də razılaşırlar ki, təhsil hamının azad cəmiyyətin yararlı iştirakçısı olmasına imkan yaratmalı, bütün millətlər, irqi, etnik və dini qruplar arasında qarşılıqlı anlaşmaya, dözümlüyə, dostluğa kömək etməli və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sülhü qorumaq işinə yardım göstərməlidir.
2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər etiraf edirlər ki, bu hüququn tam gerçəkləşməsinə nail olmaq üçün:
 - a) ibtidai təhsil icbari və hamı üçün pulsuz olmalıdır;
 - b) orta təhsilin müxtəlif formaları, o cümlədən texniki-peşə orta təhsili, bütün lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən pulsuz təhsilin tədricən daxil olması yolu ilə ümumiyyətlə mövcud və mümkün olmalıdır;
 - c) ali təhsil bütün lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən pulsuz təhsilin tədricən daxil olması yolu ilə hər kəs üçün onun qabiliyyəti əsasında mümkün olmalıdır;

- d) ibtidai təhsili almamış və ya tam ibtidai təhsil kursu keçməmiş şəxslərin ümumi təhsil alması həvəsləndirilməli və ya imkan daxilində intensivləşdirilməlidir;
- e) məktəb sisteminin bütün səviyyələri fəal şəkildə inkişaf etdirilməli. müvafiq təqaüd sistemi müəyyən olunmalı, müəllim heyətinin maddi şəraiti daimi yaxşılaşdırılmalıdır.
3. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər valideynlərin və müvafiq hallarda qanuni qəyyumların öz uşaqları üçün dövlət orqanlarının təşkil etdikləri məktəblərdən başqa, dövlət tərəfindən müəyyən və ya təsdiq edilmiş minimum təhsil standartlarına cavab verən məktəbləri seçmək, habelə uşaqlarının öz şəxsi əqidələrinə uyğun dini və əxlaqi təhsil almasını təmin etmək azadlığına hörmət etməyi öhdələrinə götürürlər.
4. Bu maddənin heç bir hissəsi, bu maddənin 1-ci hissəsində təsbit edilmiş prinsiplərə hər zaman riayət edilməsi və belə müəssisələrdə verilən təhsilin dövlət tərəfindən müəyyən edilə biləcək minimum standartlara cavab verməsi tələbinə əməl olunması şərtilə, şəxslərin və orqanların təhsil müəssisələri yaratmaq və onlara rəhbərlik etmək azadlığının məhdudlaşdırılması məqsədilə şərh edilə bilməz.

Maddə 14

Bu Pakta tərəfdar çıxdığı zaman öz metropoliya ərazisində və ya yurisdiksiyası altında olan digər ərazilərdə pulsuz icbari ibtidai təhsili təmin etmək imkanında olmayan hər bir iştirakçı-dövlət hamı üçün pulsuz icbari təhsil prinsipinin təcridən, planda dəqiq müəyyən edilməli əqlabatan sayda illər ərzində həyata keçirilməsinə dair ətraflı fəaliyyət planının iki il müddətində hazırlanması və qəbul edilməsini öhdəsinə götürür.

Maddə 15

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər bir insanın:
- a) mədəni həyatda iştirak etmək;
 - b) elmi tərəqqinin nəticələrindən və Onların praktik tətbiqindən istifadə etmək;
 - c) müəllifi olduğu hər hansı elmi, ədəbi, yaxud bədii əsərlərdən irəli gələn mənəvi və maddi mənafeələrini müdafiə etmək hüququnu tanıyır.
2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlərin hamın hüququn tam həyata keçirilməsi üçün görməli olduqları tədbirlərdə elm və mədəniyyətin nailiyyətlərinin mühafizəsi, inkişafı və yayılması üçün zəruri olan tədbirlər daxildir.

3. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər elmi-tədqiqat və yaradıcılıq fəaliyyətini üçün, şəxsi, zəruri olan azadlığa hörmət etməyi öhdələrinə götürürlər.
4. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər elm və mədəniyyət sahəsində beynəlxalq əlaqələrin və əməkdaşlığın təşviq edilməsinin və inkişafının faydasını etiraf edirlər.

IV HİSSƏ

Maddə 16

1. Paktda iştirak edən dövlətlər onun bu hissəsinə müvafiq olaraq, Paktda tanınan hüquqlara riayət edilməsinə nail olmaq üçün gördükləri tədbirlər və əldə olunmuş tərəqqi haqqında məruzələr təqdim etməyi öhdələrinə götürürlər.
2. a) Bütün məruzələr Birləşmiş Millətlər Təşkilatını Baş katibinə təqdim olunur. O, məruzələrin nüsxələrini, bu Paktın təlimatına əsasən, baxılmaq üçün İqtisadi və Sosial Şuraya göndərir.
- b) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi, həmçinin, bu Paktda iştirak edən dövlətlərin məruzələrinin nüsxələrini, yaxud məruzələrin hər hansı bir hissəsini həmin dövlətlərin də öz Konstitusiyaya aktlarına müvafiq, üzvü olduqları ixtisaslaşdırılmış idarələrə göndərir. Belə ki, bu cür məruzələr, yaxud həmin məruzələrin ayrı-ayrı hissələri yuxarıda göstərilən idarələrin vəzifələri çərçivəsinə daxil olan bütün məsələlərə aid olur.

Maddə 17

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər öz məruzələrini İqtisadi və Sosial Şuranın bu Pakt qüvvəyə minəndən sonra bir il ərzində iştirakçı-dövlətlər və maraqlı ixtisaslaşdırılmış idarələrlə məsləhətləşmələr apararaq müəyyənləşdirməli olduğu proqram əsasında mərhələ-mərhələ təqdim edir.
2. Məruzələrdə bu Pakt üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilmə dərəcəsinə təsir edən amillər və çətinliklər göstərilə bilər.
3. Əgər bu Paktda iştirak edən dövlətlərdən hər hansı biri əvvəllər Birləşmiş Millətlər Təşkilatına, yaxud onun hansısa ixtisaslaşdırılmış idarəsinə müvafiq məlumatlar verməmişə, bu halda həmin məlumatları təkrarlamağa ehtiyac yoxdur; bu yolla verilmiş məlumatlara dəqiq istinad kifayətdir.

Maddə 18

İqtisadi və Sosial Şura Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə əsasən insan hüquqları və əsas azadlıqlar sahəsində vəzifələrini yerinə yetirərkən ixtisaslaşdırılmış idarələrlə, onların bu Paktın öz fəaliyyətləri dairəsinə aid qərarlarına riayət edilməsinə nail olmaq sahəsində əldə etdikləri tərəqqiyə dair Şuraya məruzələr təqdim etməsinə dair saziş bağlaya bilər. Bu məruzələrə həyata keçirilən işlər Haqda onları qəbul edən səlahiyyətli orqanların qərar və tövsiyələrinin təfərrüatı daxil, edilə bilər.

Maddə 19

İqtisadi və Sosial Şura 16 və 17-ci maddələrə müvafiq olaraq dövlətlərin, 18-ci maddəyə müvafiq olaraq ixtisaslaşdırılmış idarələrin insan hüquqlarına dair təqdim etdikləri məruzələri baxılmaq, yaxud ümumi tövsiyələr vermək, yaxud müvafiq hallarda məlumat üçün İnsan hüquqları komissiyasına göndərə bilər.

Maddə 20

Bu Paktın iştirak edən maraqlı dövlətlər və ixtisaslaşdırılmış idarələr 19-cu maddəyə əsasən istənilən tövsiyəyə, yaxud İnsan hüquqları komissiyasının hər hansı məruzəsində, yaxud hər hansı digər sənəddə belə ümumi tövsiyəyə edilən istinada dair mülahizələrini İqtisadi və Sosial Şuraya təqdim edə bilərlər.

Maddə 21

İqtisadi və Sosial Şura Baş Məclisə vaxtaşırı ümumi xarakterli tövsiyələr verilən və bu Paktın iştirak edən dövlətlərdən və ixtisaslaşdırılmış idarələrdən bu Paktın tanınan hüquqlara hamılıqla riayət olunmasının təmin edilməsi sahəsində gördükləri tədbirlər və əldə etdikləri nəticələrə dair alınmış məlumatların müxtəsər şərh edildiyi məruzələr təqdim edə bilər.

Maddə 22

İqtisadi və Sosial Şura Birləşmiş Millətlər Təşkilatının digər orqanlarının, onların köməkçi orqanlarının və texniki yardım ilə məşğul olan ixtisaslaşdırılmış idarələrinin diqqətini bu Paktın xatırlanan məruzələrlə əlaqədar meydana çıxan, həmin orqanlardan hər birinə bu Paktın təcridən səmərəli həyata keçirilməsinə yardım göstərə biləcək beynəlxalq tədbirlərin məqsədəuyğunluğuna dair öz səlahiyyəti çərçivəsində qərar çıxararkən faydalı ola bilən bütük məsələlərə cəlb edə bilər.

Maddə 23

Bu Paktın iştirak edən dövlətlər razılığa gəlirlər ki, bu Paktın elan olunmuş hüquqların həyata keçirilməsinə yardım edən beynəlxalq tədbirlərə konven-

siyalar bağlanması, tövsiyələr qəbul edilməsi, texniki yardım göstərilməsi, məsləhətləşmə məqsədilə regional və texniki müşavirələr keçirilməsi, habelə maraqlı hökumətlərin birgə təşkil etdikləri tədqiqatlar aparılması kimi vasitələr daxildir.

Maddə 24

Bu Paktın heç nə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsinin və onun ixtisaslaşdırılmış idarələrinin nizamnamələrinin, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müxtəlif orqanlarının və ixtisaslaşdırılmış idarələrinin bu Paktın toxunduğu məsələlərə dair müvafiq vəzifələrini müəyyənləşdirən qərarlarının əhəmiyyətinin azaldılması kimi yozulmamalıdır.

Maddə 25

Bu Paktın heç nə xalqların öz təbii sərvət və ehtiyatlarının tam və azad sahibi olmaq və onlardan istifadə etmək kimi ayrılmaz hüququnun əhəmiyyətinin azaldılması kimi yozulmamalıdır.

V HISSƏ

Maddə 26

1. Bu Pakt Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, yaxud onun hər hansı ixtisaslaşdırılmış idarəsinin Hər bir üzvünün, Beynəlxalq Məhkəmə Statutunun hər bir iştirakçı-dövlətinin və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin bu Paktın iştirakına dəvət etdiyi hər bir dövlətin imzalaması üçün açıqdır.
2. Bu Pakt təsdiq edilməlidir. Təsdiqlənmə fərmanları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinin yanında depozitə qoyulur.
3. Bu Pakt bu maddənin 1-ci bəndində göstərilən hər bir dövlətin qoşulması üçün açıqdır.
4. Qoşulma bu haqda sənədin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin yanında depozitə qoyulması ilə həyata keçirilir.
5. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Paktı imzalamış, yaxud ona qoşulmuş dövlətlərə Hər bir təsdiqetmə fərmanının, yaxud qoşulma sənədinin depozitə qoyulması haqqında bildiriş göndərir.

Maddə 27

1. Bu Pakt otuz beşinci təsdiqetmə fərmanı, yaxud qoşulma haqqında sənəd Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibi yanında depozitə qoyulduğu gündən üç ay sonra qüvvəyə minir.

2. Bu Pakt onu otuz beşinci təsdiqetmə fərmanı, yaxud qoşulma haqqında sənəd depozitə qoyulandan sonra təsdiq edən, yaxud ona qoşulan hər bir dövlət üçün həmin dövlətin özünün təsdiqetmə fərmanının, yaxud qoşulma haqqında sənədinin depozitə qoyulduğu gündən üç ay sonra qüvvəyə minir.

Maddə 28

Bu Paktın qərarları heç bir məhdudiyət qoyulmadan, yaxud istisnalar edilmədən federativ dövlətlərin bütün tərkib hissələrinə şamildir.

Maddə 29

1. Bu Paktı iştirak edən hər bir dövlət düzəlişlər təklif edə və onları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təqdim edə bilər. Sonra Baş katib təklif olunan hər bir düzəlişi bu Paktı iştirak edən dövlətlərə göndərərək onların həmin təkliflərə baxmaq və onları səsə qoymaq məqsədilə iştirakçı-dövlətlərin konfransının çağırılmasına razı olub-olmadıqlarını ona bildirməyi xahiş edir. İştirakçı-dövlətlərdən heç olmasa üçdə biri belə konfransın çağırılmasına razılığını bildirsə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi həmin konfransı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsi altında çağırır. Bu konfransda və səsvermədə iştirak edən iştirakçı-dövlətlərin əksəriyyəti tərəfindən qəbul olunan hər bir düzəliş təsdiq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinə təqdim edilir.
2. Düzəlişlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisində təsdiq olunduqdan və bu Paktı iştirak edən dövlətlərin, onların konstitusiya prosedurlarına müvafiq olaraq, üçdə ikisinin çoxluğu tərəfindən qəbul edildikdən sonra qüvvəyə minir.
3. Düzəlişlər qüvvəyə mindikdə onları qəbul edən iştirakçı dövlətlər üçün icbari olur. Digər iştirakçı-dövlətlər üçün isə bu Paktın qərarları və onların qəbul etdiyi bütün əvvəlki düzəlişlər icbari olaraq qalır.

Maddə 30

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi 26-cı maddənin 5-ci bəndində edilən bildirişdən asılı olmayaraq, həmin maddənin 1-ci bəndində söhbət gedən bütün dövlətlərə aşağıdakılar haqqında məlumat verir:

- a) 26-cı maddəyə əsasən imzalanmalar, təsdiqlənmələr, qoşulmalar;

- b) 27-ci maddəyə əsasən bu Paktın qüvvəyə minmə tarixi və 29-cu maddəyə əsasən hər hansı düzəlişin qüvvəyə minmə tarixi.

Maddə 31

1. Mətni ingilis, ispan, çin, rus və fransız dillərində eyni qüvvəyə malik olan bu Pakt saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının arxivinə təhvil verilir.
2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Paktın təsdiq olunmuş surətlərini 26-cı maddədə göstərilən bütün dövlətlərə göndərir.

Əlavə 4

INTERNETDƏ BEYNƏLXALQ SƏNƏDLƏR

Aşağıdakı mətnlər İHAKİ-nin İnternet səhifəsində tapıla bilər: <http://www.ohchr.org/english/law/index.htm>

İNSAN HÜQUQLARI HAQQINDA BEYNƏLXALQ BİLL

- İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə
- Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt
- İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt
- Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın Fakültativ Protokolu
- Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın ölüm cəzasının ləğv edilməsinə yönəlmiş İkinci Fakültativ Protokolu

İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ ÜMUMDÜNYA KONFRANSI VƏ MINİLLİK MƏCLİSİ

- Vyana Bəyannaməsi və Fəaliyyət Proqramı
- BMT-nin Minillik Bəyannaməsi

ÖZ MÜQƏDDƏRATINI TƏYİN ETMƏK HÜQUQU

- Müstəmləkə Ölkələrinə və Xalqlarına Müstəqilliyin Verilməsi haqqında BMT-nin Bəyannaməsi
- “Təbii ehtiyatlar üzərində daimi suverenlik” adlı Baş Assambleyanın 1803 (XVII) nömrəli 1962-ci il 14 dekabr tarixli Qətnaməsi
- Muzdluların Tutulması, İstifadəsi, Maliyyələşdirilməsi və Hazırlanmasına qarşı Beynəlxalq Konvensiya

YERLİ XALQLARIN VƏ AZLIQLARIN HÜQUQLARI

- Yerli və Tayfa Xalqlar haqqında Konvensiya, 1989-cu il (169 nömrəli BƏT Konvensiyası)
- Milli və ya Etnik, Dini və Dil Azlıqlarına Mənsub Şəxslərin Hüquqları haqqında Bəyannamə

AYRI-SEÇKİLİYİN QARŞISININ ALINMASI

- Bərabər əmək haqqına dair 100 nömrəli BƏT Konvensiyası

- Məşğuliyyət və iş yeri ilə bağlı ayrı-seçkiliyə dair 111 nömrəli BƏT Konvensiyası
- İrqi Ayrı-seçkiliyin bütün Formalarının Ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya
- İrq və İrqi Mövhumat haqqında Bəyannamə

© PARLAMENTLƏRƏRƏSİ BİRLİK VƏ BMT-NİN İNSAN
HÜQUQLARI ÜZRƏ ALİ KOMİSSARININ İDARƏSİ

2005-ci il

Bütün hüquqlar qorunur. Bu nəşrin heç bir hissəsi Parlamentlərərası Birliyin və BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarı İdarəsinin qabaqcadan razılığı olmadan dərc edilə, axtarış sisteminə daxil oluna, yaxud hər hansı bir formada və ya elektron, mexaniki, fotosurətin çıxarılması və ya yazılma üsullu ilə köçürülə bilməz.

Bu Vəsait nəşirlərin qabaqcadan razılığı olmadan orijinal formasından fərqlənən formada icarəyə verilməyəcəyi və ya başqa yolla, o cümlədən ticarət üsullarla yayılmayacağı şərti ilə, habelə sonrakı nəşirin eyni tələblərə cavab verəcəyi şərti ilə yayılır.

İSBN 92-9142-266-5

Parlamentlərərası Birlik
Chemin du Pommier 5
CH – 1218 Le Grand-Saconnex
Tel.: +4122 919 41 50
Faks: +4122 919 41 60
Elektron poçt ünvanı:
postbox@mail.ipu.org
İnternet səhifəsi: www.ipu.org

**BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə
Ali Komissarının İdarəsi**
OHCHR
Palais des Nations
Avenue de la Paix 8-14
CH – 1211 Geneva 10
Tel.: +4122 917 90 00
Faks: +4122 917 01 23
Elektron poçt ünvanı:
publications@ohchr.org
İnternet səhifəsi: www.ohchr.org